

Vedrana Spajić-Vrkaš – Ivanka Stričević – Dubravka Maleš – Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE
PRIRUČNIK ZA UČITELJE OSNOVNE ŠKOLE
s vježbama za razrednu nastavu

**Priručnik *Poučavati prava i slobode* tiskan je zahvaljujući potpori
Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, a u suradnji s
međunarodnom udrugom Human Rights Education Associates (HREA), te
potpori Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske**

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Urednica:

prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš

Recenzenti/recenzentice :

Prof. dr. sc. Vladimir Jurić, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Nevenka Lončarić-Jelačić, prof., Zavod za unaprjeđenje školstva, Zagreb
Dr. sc. Elvi Piršl, Filozofski fakultet u Puli, Sveučilište u Rijeci

Recenzentice vježbi za razrednu nastavu:

Marina Diković, OŠ Monte Zaro, Pula
Brankica Hercigonja, OŠ Vladimir Nazor, Remete, Zagreb
Mirjana Kožljan, OŠ Ivan Batelić, Raša
Antonija Martić, OŠ Antun Mihanović, Slavonski Brod

Naslovnica:

Filip Maloča *Moj svijet*, 13 godina, Centar za autizam, Zagreb
(slika predstavljena na izložbi uz Svjetsku konferenciju o autizmu, GLASGOW GOMA:
ARTISM 2000; likovna voditeljica: Ivana Ježić, prof.)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 371.3:342.7>(072.2)
373.3.014.53(072)

PROUČAVATI prava i slobode : priručnik
za učitelje osnovne škole : s vježbama za
razrednu nastavu / Vedrana Spajić-Vrkaš
... <et al.>. - Zagreb : Filozofski
fakultet, 2004.

Summary.

ISBN 953-175-205-2

1. Spajić-Vrkaš, Vedrana
I. Ljudska prava -- Pedagoški priručnik

440705013

Vedrana Spajić-Vrkaš
Ivanka Stričević
Dubravka Maleš
Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE

PRIRUČNIK ZA UČITELJE
OSNOVNE ŠKOLE

s vježbama za razrednu nastavu

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2004.

Sadržaj

Predgovor	11
PRVI DIO: UVOD U LJUDSKA PRAVA	
I OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA (<i>Vedrana Spajić-Vrkaš</i>)	13
1. ŠTO SU LJUDSKA PRAVA	
1.1. Ljudska prava kao skup moralnih i pravnih načela	15
1.2. Ljudska prava i druga prava pojedinca	19
Prirodna, temeljna i apsolutna prava	19
Ljudska prava i individualna prava	19
Opća ili univerzalna prava i partikularna prava	20
Ljudska prava i ustavna prava	20
1.3. Prava, dužnosti i odgovornosti	20
2. TEORIJSKI IZVORI LJUDSKIH PRAVA	24
Religijske doktrine	25
Teorija prirodnih prava	25
Pozitivizam	26
Marksizam	27
Teorija središnjih načela ljudskih prava	28
Utilitarizam	28
Teorija ljudskog dostojanstva	29
Teorije pravde	29
Teorija jednakosti	30
Kulturni relativizam	31
3. MEĐUNARODNI SUSTAV LJUDSKIH PRAVA	34
3.1. Povijesni tekstovi	34
3.2. Globalni sustav ljudskih prava	36
3.2.1. Određenje međunarodnog standarda ljudskih prava	37
3.2.2. Temeljni međunarodni instrumenti ljudskih prava	42
Povelja Ujedinjenih naroda	42
Međunarodna povelja prava	42
3.2.3. Razvoj međunarodnog prava ljudskih prava	44
3.3. Regionalni sustavi ljudskih prava	46
3.3.1. Europski sustav ljudskih prava	46
3.3.1.1. Vijeće Europe	49
Ljudska prava kao okosnica djelovanja Vijeća Europe	49
Temeljni instrumenti i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava	51
3.3.1.2. Europska unija	56
Temeljni pravni akti i dokumenti	58
Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava	60
3.3.1.3. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju	61

3.3.2. Ostali regionalni i drugi sustavi ljudskih prava	62
3.3.2.1. Međuamerički sustav ljudskih prava	62
3.3.2.2. Afrički sustav ljudskih prava	65
3.3.2.3. Ljudska prava u islamu	67
3.4. Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini	69
3.4.1. Ustavna prava i povelje prava	70
3.4.2. Zaštita i promicanje ljudskih prava u Republici Hrvatskoj	72
3.4.2.1. Pravne odredbe	72
3.4.2.2. Čimbenici ostvarivanja ljudskih prava	76
3.4.2.3. Smisao suradnje u zaštiti i promicanju ljudskih prava	79
3.5. Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u zaštiti i promicanju ljudskih prava	80
3.5.1. Civilno društvo	82
3.5.2. Nevladine organizacije	84
3.5.2.1. Određenje i podjela	84
3.5.2.2. Temeljna načela, metode djelovanja i pitanje vjerodostojnosti	87
4. BITNA OBILJEŽJA I PODJELE LJUDSKIH PRAVA	91
4.1. Obilježja ljudskih prava	91
4.2. Generacije ljudskih prava	92
Prva generacija ljudskih prava	95
Druga generacija ljudskih prava	95
Treća generacija ljudskih prava	96
Četvrta generacija ljudskih prava	96
4.3. Podjele ljudskih prava	96
4.3.1. Podjela prava po područjima	97
4.3.2. Kolektivna nasuprot individualnih prava	99
4.3.3. Prava osjetljivih grupa	100
Prava djece	101
Prava žena	102
Prava osoba s posebnim potrebama	104
Prava manjina	105
Prava starosjedilaca	106
5. PRAVO NA OBRAZOVANJE I OSTVARIVANJE LJUDSKIH PRAVA	107
5.1. Obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo	108
5.1.1. Utvrđivanje prava na obrazovanje	109
5.1.1.1. Globalni sustav	109
5.1.1.2. Europski sustav	112
5.1.1.3. Ustav Republike Hrvatske	114
5.1.2. Dimenzije prava na obrazovanje	114
5.2. Obrazovanje kao temelj ostvarivanja svih ljudskih prava	118
6. OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA	121
6.1. Razvoj međunarodnih smjernica i programa u obrazovanju za ljudska prava	121

6.1.1. Globalna razina	121
6.1.1.1. Počeci.....	121
6.1.1.2. Razrada pristupa.....	123
6.1.1.3. Praćenje i izvještavanje.....	129
6.1.2. Europska razina.....	130
6.1.2.1. Traženje rješenja.....	130
6.1.2.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo	133
6.1.2.3. Europska dimenzija.....	135
6.2. Pristupi obrazovanju za ljudska prava	139
6.2.1. Obrazovanje za ljudska prava kao globalna <i>panaceja</i> ?	139
6.2.2. Razvoj obrazovanja za ljudska prava.....	143
6.2.3. Određenje i temeljna načela obrazovanja za ljudska prava	146
6.2.4. Ciljevi i ciljne grupe	148
6.2.5. Modeli obrazovanja za ljudska prava.....	151
6.2.6. Strategije, metode i tehnike obrazovanja za ljudska prava.....	155
6.2.7. Obrazovanje za ljudska prava i druga srodna područja.....	162
6.2.7.1. Ljudska prava i građansko obrazovanje	164
6.2.7.2. Ljudska prava i interkulturalno/multikulturalno obrazovanje.....	166
6.2.7.3. Ljudska prava i obrazovanje za snošljivost.....	170
6.2.7.4. Ljudska prava i obrazovanje za mir	173
6.2.7.5. Ljudska prava i obrazovanje za razvoj.....	176
6.2.7.6. Ljudska prava i globalno obrazovanje	178
6.2.8. Vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava	182
6.2.8.1. Promjene pristupa vrednovanju	182
6.2.8.2. Samovrednovanje škole kao sredstvo osiguranja kvalitete	184
6.2.8.3. Osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava	186
6.2.8.4. Metode i instrumenti prikupljanja podataka.....	191
6.2.8.5. Izvještavanje o rezultatima	192
6.2.9. Učitelj i obrazovanje za ljudska prava	193
6.2.9.1. Promjena profila učitelja	193
6.2.9.2. Međunarodne smjernice za učitelja	195
6.2.9.3. Učitelj ljudskih prava	198
7. OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA U HRVATSKOJ	201
7.1. Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava	201
7.1.1. Nastanak Programa	201
7.1.2. Opća polazišta	203
7.1.3. Ciljevi i zadaci.....	206
7.1.4. Programske cjeline i teme	209
7.1.5. Strategije učenja i poučavanja	210
7.1.6. Praćenje i vrednovanje.....	213
7.1.7. Uloga učitelja	214
7.1.8. Pretpostavke sustavnog djelovanja.....	215
7.1.9. Predstojeće zadaće.....	216
7.2. Doprinosi civilnog društva i nevladinih organizacija obrazovanju za ljudska prava u Hrvatskoj	217

DRUGI DIO: PROGRAM OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA U RAZREDNOJ NASTAVI	221
Uvod	223
A. OTKRIVANJE SEBE: UČENJE ZA SAMOSVIJEST I SAMOPOŠTOVANJE	
<i>(Vedrana Spajić-Vrkaš)</i>	227
A.1. Moja osobna iskaznica	230
A.1.1. Moje ime	232
A.1.2. Istraživanje tijela	236
A.1.3. Stvari koje volim – stvari koje ne volim	240
A.1.4. Sve moje promjene	244
A.1.5. Moji korijeni	246
A.2. Moje potrebe i želje	250
A.3. Moje potrebe i prava	255
A.4. Zaštitnici mojih prava	260
B. UPOZNAVANJE DRUGIH: UČENJE ZA RAZUMIJEVANJE I POŠTIVANJE RAZLIKA	
<i>(Vedrana Spajić-Vrkaš)</i>	265
B.1. Svijet kojemu pripadam	267
B.2. Tko su drugi ljudi	269
B.3. Pogled kroz razbijene naočale	280
B.4. Razlike kao bogatstvo	289
C. ŽIVOT U DEMOKRATSKOJ ZAJEDNICI: UČENJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO	
<i>(Dubravka Maleš)</i>	295
C.1. Temelji demokratske zajednice	297
C.1.1. Sloboda - ključ zajedničkog života	298
C.1.2. Različiti, a jednakopravni	301
C.1.3. Pravednost - pretpostavka dobrih međuljudskih odnosa	303
C.1.4. Potreba za mirom i sigurnošću	306
C.2. Život u zajednici nas obogaćuje, ali nam nameće i odgovornosti	313
C.2.1. Odgovorni smo za svoje postupke	314
C.2.2. Suradnjom do zajedništva	317
C.2.3. Jedni drugima moramo pomagati	320
C.2.4. I u zajednici imamo pravo na privatnost	322
C.3. Tko i kako odlučuje u zajednici	324
D. IZGRADNJA I UČVRŠĆENJE MIRA: UČENJE ZA MIRNO RJEŠAVANJE SUKOBA	
<i>(Ivanka Stričević)</i>	329
D.1. Sukobi u nama i oko nas	331
D.1.1. Što je sukob	332
D.1.2. Sukobi se razlikuju	335
D.1.3. Sukob sa sobom ili sviju protiv svih	339
D.1.4. Kad je nasilje odgovor na sukob	340
D.2. Što izaziva sukob	341
D.3. Do rješenja sukoba treba se potruditi	349
D.4. Kako se nositi s burnim osjećajima	352

D.4.1. Kako se osjećam, kako se osjećaš.....	352
D.4.2. Vidjeti potrebe i osjećaje drugih.....	358
D.5. Da bismo se bolje razumjeli	361
D.5.1 Govor bez govorenja	363
D.5.2. Čujem te kad te slušam.....	365
D.6. Kako do cilja	368
D.7. Riješimo problem zajedno.....	371
D.8. Mir sa sobom, tobom i cijelim svijetom	381
E. OČUVANJE CJELINE SVIJETA: UČENJE ZA GLOBALNU PERSPEKTIVU	
(<i>Dubravka Malesš</i>)	385
E.1. Svijet kao velika obitelj	387
E.1.1. Složena mreža života	387
E.1.2. Od moje do svjetske obitelji.....	390
E.2. Danas za sutra.....	394
E.2.1. Sve se mijenja	394
E.2.2. Mi stvaramo budućnost.....	397
F. PRIMJENA PROGRAMA I OSIGURANJE KVALITETE	403
F.1. Strategije i metode (<i>Milan Matijević</i>)	403
F.1.1. Razredno i školsko ozračje	403
F.1.2. Strategije aktivnog učenja	407
Učenje istraživanjem	408
Razredne novine	409
Učeničko dopisivanje i međurazredna suradnja	411
Razgovor u krugu	411
Učenje kroz igru	412
Pedagoške radionice	413
Integrirani dan i integrirani tjedan.....	413
F.1.3. Suradnja roditelja i škole	420
F.1.4. Posebne upute za izbor strategija i metoda rada na Programu (<i>Vedrana Spajić-Vrkaš, Ivanka Stričević, Dubravka Malesš</i>)	421
F.2. Osiguranje kvalitete	425
F.2.1. Praćenje i vrednovanje (<i>Milan Matijević</i>).....	425
F.2.2. Posebne upute za vrednovanje i samovrednovanje u radu na Programu (<i>Vedrana Spajić-Vrkaš, Ivanka Stričević</i>)	426
F.2.3. Instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava (SOK) (<i>Vedrana Spajić-Vrkaš</i>)	430
PRILOZI (pripremila: <i>Jasmina Božić i Vedrana Spajić-Vrkaš</i>)	435
Izvori za samoobrazovanje učitelja: izbor	437
Opća deklaracija o ljudskim pravima (pojednostavnjeni tekst).....	442
Konvencija o pravima djeteta (pojednostavnjeni tekst).....	443
Ustav Republike Hrvatske (pojednostavnjeni tekst).....	446
Međunarodni kalendar	448
Teaching Rights and Freedoms: Elementary School Teachers' Manual – with activities for grades 1-4: Summary.....	451

Predgovor

Priručnik *Poučavati prava i slobode* rezultat je rada na istraživačkom projektu “Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole”, koji se od 1997. do 1999. godine ostvarivao u Hrvatskom povjerenstvu za UNESCO temeljem ugovora između Vlade Republike Hrvatske, UNESCO-a i Vlade Kraljevine Nizozemske. U njemu su bili okupljeni profesori, mladi istraživači i studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Učiteljske akademije i drugih nastavno-istraživačkih institucija te civilni aktivisti.

Glavni cilj Projekta bio je izrada konceptijskog okvira, programa te materijala za učenje i poučavanje odgoja i obrazovanju za ljudska prava u nižim razredima osnovne škole u skladu s međunarodnim demokratskim standardima i razvojnim potrebama hrvatskog društva. Odgoju i obrazovanju za ljudska prava pristupilo se kao cjeloživotnom procesu učenja i poučavanja za (samo)osnaživanje i odgovornost građana u kulturno pluralnom demokratskom društvu koje je uređeno na načelima slobode, pravde, jednakosti, mira i solidarnosti. Istaknuto je da ono čini jedinstvo s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo, interkulturalnim odgojem i obrazovanjem te odgojem i obrazovanjem za mir i nenasilno rješavanje sukoba. Ostvaruje se s osloncem na aktivne i suradničke metode učenja, traži povezivanje formalnog i neformalnog odgoja i obrazovanja te ističe međuovosnost lokalne, nacionalne i globalne perspektive u razumijevanju društvenih izazova i promjena.

Konceptijski okvir i program koji su pripremljeni u Projektu postali su polazišta za izradu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava pri Nacionalnom odboru za obrazovanje o ljudskim pravima Vlade Republike Hrvatske, koji je objavljen 1999. godine. Nastavni i referentni materijali, kao što su Interdisciplinarni rječnik, Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata, Bibliografija radova s bilješkama i Međunarodni adresar, tiskani su naknadno tijekom 2000. i 2001. godine u izdanju Hrvatskog povjerenstva za UNESCO i Projekta. Prilozi s međunarodnog simpozija *Common Goals – Varieties of Approaches: The Promotion of Human Rights through Education* (Isti ciljevi – različiti pristupi: Promicanje ljudskih prava odgojem i obrazovanjem) objavljeni su na web-stranici Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (<http://www.ffzg.hr/hre-edc/DubrSymp-fin.pdf>).

Osim tih materijala u projektu su priređeni priručnik za učitelje i udžbenici za učenike prvog i drugog te trećeg i četvrtog razreda osnovne škole. Priručnik za učitelje *Poučavati prava i slobode*, koji se iz objektivnih razloga objavljuje sa zakašnjenjem, znatno je izmijenjen i dopunjen u odnosu na izvorni tekst. Njegov sadržaj podijeljen je u dva međusobno povezana dijela. U prvom dijelu se u sedam poglavlja obrađuju ključna pitanja iz područja ljudskih prava i obrazovanja za ljudska prava (Što su ljudska prava, Teorijski izvori ljudskih prava, Međunarodni sustav ljudskih prava, Bitna obilježja i podjele ljudskih prava, Pravo

na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava, Obrazovanje za ljudska prava i Obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj). Teorijske analize služe kao podloga Programu odgoja i obrazovanja za ljudska prava koji čini drugi dio Priručnika. Program je podijeljen u pet odgojno-obrazovnih cjelina (Otkrivanje sebe, Upoznavanje drugih, Život u demokratskoj zajednici, Izgradnja i učvršćenje mira i Očuvanje cjeline svijeta), uz dodatak posebnog poglavlja o odgojno-obrazovnim metodama i strategijama vrednovanja (Primjena Programa i osiguranje kvalitete).

Priručnik treba shvatiti kao pomoćno sredstvo za uključivanje ljudskih prava i njima srodnih pojmova u nastavu, izvannastavne aktivnosti i rad škole u cjelini. On sadrži ideje o tome kako poticati cjeloviti razvoj svakog pojedinog učenika, kako školu graditi kao demokratsku zajednicu učenja i poučavanja, kako očuvati dostojanstvo svih u odgojno-obrazovnom procesu i kako mlade pripremiti za aktivno sudjelovanje u izazovima privatnog i profesionalnog života s onu stranu jalovog zapamćivanja neiskoristivih činjenica.

U Priručniku se koristi termin “obrazovanje” u najširem značenju, dakle kao proces proširivanja znanja, razvoja vještina i usvajanje vrijednosti, stavova i obrazaca ponašanja, za što se kod nas najčešće koristi složenica “odgoj i obrazovanje”. Termin “obrazovanje” izabran je više iz praktičnih razloga, jer se pokazalo da je korištenje složenice na mnogim mjestima umanjivalo razumijevanje teksta. Isti problem onemogućio je dosljedno poštivanje načela rodne osjetljivosti teksta pa je ono provedeno samo u Programu. Naime, primjena tog načela znači da se rodna diferencijacija ne provodi samo u odnosu na subjekt (npr. “učenik i učenica” ili “učitelj i učiteljica”) nego i na druge dijelove rečenice (npr. “Učitelj/ učiteljica je zatražio/zatražila od učenika/učenica koji/koje su bili/bile na izletu da ...”), što znatno opterećuje čitanje. No s obzirom da je poštivanje toga načela u obrazovanju bitno za osvještavanja problema zapostavljanja žene, što je bitan dio učenja i poučavanja za ljudska prava, očekujemo da će među strukama doći do dogovora kojim se istovremeno zadovoljava i potreba čitljivosti i zahtjev za rodnom osjetljivošću teksta, čime bi nestale i dileme koje smo mi imali pišući ovaj Priručnik.

*Zahvalu za objavljivanje Priručnika dugujemo potpori gospođe **Felise Tibbitts** iz udruge *Human Rights Education Associates*, Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, Nacionalnom odboru za obrazovanje o ljudskim pravima i Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Što se njegova sadržaja tiče, zahvalnost dugujemo svim recenzentima, osobito učiteljicama.*

*Naš najveći dug ostat će nepodmiren prema **dr. Elvi Piršl**, za njenu izuzetnu pomoć u metodičkom dotjerivanju Programa, kao i prema **mr. Jasmini Božić**, za njene savjete prilikom oblikovanja teorijskog dijela Priručnika.*

Zagreb, siječanj 2004.

Autori

PRVI DIO

Uvod u ljudska prava i obrazovanje za ljudska prava

1.1. Ljudska prava kao skup moralnih i pravnih načela

Ljudska prava su moralna prava opće naravi. Ona pripadaju svima podjednako i neovisna su o spolu, dobi, sposobnostima, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti, kao i o društvenom ili državnom ustroju kojemu pojedinac pripada. Riječ je o temeljnim i neotuđivim pravima koje posjeduje svako ljudsko biće kao bitne pretpostavke svog istinski ljudskog postojanja u slobodi, neovisnosti i dostojanstvu. Shvaćena tako, ljudska prava čini skup moralnih načela koja se propituju i potvrđuju u području filozofije morala.

Ljudska prava su i pravna zaštita ljudskog dostojanstva. Njima se pravno potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo svakog pojedinca. Riječ je, dakle, o pravima koja pripadaju svakom pojedincu u odnosu na državu i vlast. Pozivajući se na njih, pojedinac postavlja zahtjeve pred institucije i tijela vlasti na lokalnoj i nacionalnoj razini da oni djeluju na određen način ili da spriječe djelovanje kojim se dovodi u pitanje njegovo ljudsko dostojanstvo. Zahtijevajući svoja ljudska prava pred državom, pojedinac se prvenstveno poziva na pravne norme utvrđene međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Njihov temelj predstavlja 'Međunarodna povelja prava' Ujedinjenih naroda u sklopu koje se nalazi 'Opća deklaracija o ljudskim pravima'. Norme su rezultat pregovora i dogovora među državama i, kao takve, formalnopravno obvezuju vlade da se prema pojedincu ponašaju na određen način. U dijelu demokratskih zemalja u tu su svrhu usvojene posebne povelje prava kao sastavni dio ustava. Shvaćena tako, ljudska prava čini skup pravnih normi koje se uređuju i potvrđuju u okvirima teorije i prakse međunarodnog prava.

Ljudska prava, dakle, nisu neke posebne društvene privilegije koje pojedinac zasluži svojim rođenjem ili djelovanjem. Ona mu uvijek i u svakom času pripadaju, čak i onda kad ih on nije svjestan, kada ne priznaje ista prava drugima, ili kad drugi njemu ne priznaju ta prava. S obzirom na to da su bitan uvjet ljudskog postojanja, ona ne ovise o milosrđu onih koji su na vlasti. Država pojedincu ne daruje njegova temeljna prava i slobode, on ih od nje *ne zaslužuje*, primjerice svojim dobrim ponašanjem, jer su oni naprosto neotuđiv dio njegove ljudske prirode. No ona mu ih može priznati i jamčiti zakonima, kao što mu ih može osporiti i zabraniti zakonima. Razlika između te dvije mogućnosti jest razlika između dobre i

loše vladavine, između režima koji štiti interese svih i režima koji štiti samo interese pojedinih grupa. No i kad mu vlast osporava njegova temeljna prava i slobode, pojedinac ostaje njihov “vlasnik” zbog čega i ima neotuđivo pravo neprekidno i uporno “težiti vlastitoj sreći”.

Taj cilj se ne postiže odjedanput i za sva vremena. Povijest pokazuje da je proces priznanja i zaštite ljudskih prava dugotrajan, složen i osjetljiv jer pretpostavlja korjenito mijenjanje pristupa pojedincu, društvu, vlasti i državi. On podrazumijeva uspostavljanje i razvoj takvih društvenih odnosa u kojima vlast sve manje propisuje, a sve više potvrđuje i štiti prava pojedinca kao temeljna i neotuđiva prava i slobode svih.

Iako ideju ljudskih prava nalazimo u nizu filozofskih i drugih tekstova tijekom čitave ljudske povijesti, do njene primjene u političkoj praksi dolazi tek prije nešto više od dva stoljeća kada despotska vlast koja *upravlja podanicima* ustupa mjesto demokratskoj vlasti koja *upravlja u ime i po volji građana*. Usprkos tome tek se od kraja prve polovice 20. stoljeća može sa sigurnošću govoriti o institucionalizaciji ideje ljudskih prava, budući da se tek tada u sklopu Ujedinjenih naroda utvrđuju i normiraju temeljna i neotuđiva prava koja jednako pripadaju svakom ljudskom biću. Pojavom regionalnih sustava ljudskih prava (europskog, američkog i afričkog) potvrđen je i učvršćen međunarodni sustav ljudskih prava, ali je tek europski sustav uspio uspostaviti donekle učinkovitu pravnu zaštitu ljudskih prava pojedinca.

Uspostavom međunarodnog i regionalnog sustava ljudskih prava temeljem dogovora i sporazuma među vladama suverenih i neovisnih država, utvrđene su obveze koje država ima prema svakoj osobi, a za koje odgovara pred međunarodnom ili regionalnom zajednicom. Središnje dimenzije tog obrasca međunarodnih obveza su formalnopravno priznanje i uređenje ljudskih prava ustavom i zakonima, osiguranje postupaka, mjera i instrumenata njihove zaštite, ali i odštete te njihovo uključivanje u sustav društvenih vrijednosti.

Ljudska prava su odavno prestala biti isključivo predmet moralno-filozofskih rasprava, utopijskih političkih ideja ili društvenih aspiracija povezanih s vizijom dobrog društva. Ona se danas propituju u terminima ustavnih jamstava koje demokratska država daje svojim građanima. Priznanje prava, naime, za sobom automatski povlači obvezu države da zadovolji zahtjeve pojedinca koji proizlaze iz tog priznanja. To se postiže osiguranjem određenih resursa, institucija i postupaka kojima se pojedincu jamči zaštita od samovolje, neučinkovitosti ili korumpiranosti vlasti, ali i uvođenjem sustava odštete kad zakaže sustav zaštite. Ključne dimenzije tog procesa su:

- jasnoća pravca društvenog razvoja i s njom povezani politički prioriteti;
- razvojni programi s mjerama i strategijama primjene;
- politička volja za ostvarenjem naznačenog pravca razvoja;
- sustav konkretnih odgovornosti što uključuje tzv. plaćanje računa za propust koji je posljedica nekorektnog djelovanja.

Preuzimanjem odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava, vlast se ujedno obvezuje na uspostavu i jačanje demokratskih društvenih odnosa. Općenito se prihvaća da se demokracijom najučinkovitije promiču i štite ljudska prava. Otuda i uvjerenje da se

vlast u nekoj zemlji legitimira kao demokratska prema razini zaštite temeljnih i neotuđivih prava i sloboda svih svojih građana. Stoga središnje pitanje demokratskog društva nije puko priznanje ljudskih prava, odnosno postojanje “papira”, nego znatno više učinkovitost sustava njihove zaštite i promicanja. No priznanjem se mijenja i sama ideja demokracije. Što se veći broj prava zaštićuje na višoj razini, dakle ustavom i međunarodnim instrumentima, to sve manje prostora ostaje za demokratsko odlučivanje, ali i za političke manipulacije pojedinih interesnih grupa. Nadalje, u pitanje dolazi i demokratsko načelo većinskog odlučivanja. Obično se kaže da ljudska prava ne štite pojedinca samo od tiranije totalitarnog režima nego i od tiranije režima većine u demokraciji. Većinska vlast jest jamstvo zaštite općih društvenih interesa, ali može ugroziti interese pojedinaca, osobito onih koji pripadaju manjinama.

Čimbenici koji utječu na ostvarenje ljudskih prava

- nekoherentnost sustava ljudskih prava
- sukob prava
- društveni, politički, kulturni i gospodarski kontekst primjene prava
- većinsko odlučivanje
- odvojenost moralnih i pravnih normi
- neusklađenost međunarodnih i domaćih pravnih normi
- razlike u tumačenju pravnih normi
- neinformiranost i nepripremljenost građana za traženje svojih ljudskih prava

No osjetljivost i složenost procesa zaštite ljudskih prava dijelom proizlazi iz same prirode ljudskih prava i odnosa među njima. Zaštitom jednoga prava, primjerice prava na slobodu izražavanja ili prava na vlasništvo, može se ugroziti uživanje drugih prava. Pravo na slobodu izražavanja se u demokratskim društvima koristi kao argument za opravdanje govora mržnje, pornografije, nasilnog ponašanja, rasizma i fundamentalizma, čime su osobito ugroženi interesi djece. Zanimljivo je da na međunarodnoj ili regionalnoj razini ne postoji instrument kojim se sveobuhvatno i učinkovito štite prava djece glede zloporabe prava na slobodu izražavanja. Uzrok tome dijelom je u određivanju međunarodnih i regionalnih prioriteta. Sloboda mišljenja i izražavanja te dostupnost i pluralizam informacija desetljećima se promiču kao ključna pretpostavka demokratskog razvoja, pri čemu je gotovo zanemareno pitanje njihove zloporabe. Isti problem nalazimo i u primjeni prava na vlasništvo čime se nerijetko ugrožava niz temeljnih prava siromašnih.

Iako se na prvi pogled ne čini, ljudska prava nisu koherentan sustav. Ona su skup, kolaž načela koja su se postupno pojavljivala tijekom povijesti na različitim mjestima i u različitim društvenim, kulturnim, političkim i gospodarskim kontekstima, kao odgovor na obespravljenost i tlačenje pojedinca, grupa i naroda. Iako se do nekih od njih došlo spo-

razumom, većina ih je izborena sukobom ili revolucijom pa su prvenstveno znak pobjede nad apsolutizmom, totalitarizmom i drugim oblicima vladavine koji su gušili prava i slobode pojedinca. Nadalje, iako ljudska prava imaju svoje izvore u religijskim doktrinama, ona dovode u pitanje i neka moralna načela velikih svjetskih religija, uključujući kršćanstvo (primjerice, pravo na reproduktivni izbor), kao i mnogih tradicionalističkih društava (primjerice, pravo na slobodu izbora bračnog partnera ili zabrana sakaćenja).

Brojna pitanja koja prate ljudska prava upravo i izvire iz posebnosti društvenog konteksta u kojemu se primjenjuju. Kulture koje kolektiv pretpostavljaju pojedincu mogu u individualističko-liberalnom pojmu ljudskih prava vidjeti opasnost po svoje temeljne vrijednosti (mnoge afričke i azijske kulture, ali i komunitaristi). U kulturama koje naglašavaju ovisnost pojedinca o prirodi, antropocentričan pojam prirodnih prava, koji stoji u temeljima ljudskih prava, može biti besmislen i moralno neprihvatljiv (primjerice, u dijelu azijskih i afričkih kultura). Isto važi i za kulture koje izvor ljudskog dostojanstva i slobode ne nalaze u samom ljudskom biću nego u istinskoj vjeri, što znači da im je sasvim strana sekularna ideja ljudskih prava (islamske kulture). Iz toga slijedi da ljudska prava ne moraju biti samorazumljiva, kako se ponekad tvrdi, nego da se ona moraju prije svega u praksi moralno opravdati. Utvrđivanje izvora autoriteta ljudskih prava od presudne je važnosti za njihovo prihvaćanje.

Moralno opravdanje potrebno je čak i onda kad mislimo da su ljudska prava jasno pravno uređena. Razlog tome nije samo sukob između apsolutističke i relativističke koncepcije prava, niti samo jaz između međunarodnih i domaćih pravnih normi. Ovdje je više riječ o nejedinstvenom tumačenju tih normi zbog čega se, primjerice, javlja jaz između norme i sudske prakse, što nas dijelom vraća na pitanje društvenog i kulturnog konteksta.

To znači da je spor koji se danas često vodi oko toga jesu li ljudska prava skup moralnih ili pravnih načela, zapravo, suvišan. Ljudska prava su nužno i jedno i drugo. Moralna dimenzija, kako kaže Wiktor Osiatynski, ljudskim pravima daje opravdanje, a pravna osigurava primjenu.

No da bi došlo do tog pomirenja, prijeko je potrebno preispitati dosadašnji elitistički pristup ljudskim pravima koji se oslanja na uske specijalističke, diplomatske i predstavničke krugove. Globalno prihvaćanje ljudskih prava ne ovisi samo o jasnoći i obuhvatnosti međunarodnih normi, niti samo o domaćoj pravnoj zaštiti, niti samo o ekspertnim znanjima nekih posebnih grupa stručnjaka i vladinih tijela, nego ponajviše i presudno o tome poznaje li, koliko i kako, te norme svaki pojedini građanin, kao i o tome koliko je proces utvrđivanja i primjene prava rezultat istinskog dijaloga između vlasti i građana, uključujući stručnjake i organizacije civilnog društva.

Jer, ako je pojedinac jedini posjednik svojih ljudskih prava koja mu pripadaju po njegovoj ljudskoj prirodi, onda nema ništa nepravednije nego osporiti mu znanja o toj prirodi zahvaljujući kojima u njoj jedino i može uživati.

1.2. Ljudska prava i druga prava pojedinca

Određivanjem pripadnosti dotakli smo samo dio pitanja o tome što su ljudska prava. S obzirom na to da ćemo se ostalim dijelovima tog pitanja detaljnije baviti u sljedećim poglavljima, ovdje ćemo u kratkim crtama ukazati na neke pojmove koji se često, opravdano ili neopravdano, koriste kao istoznačnice pojma ljudskih prava.

Prirodna, temeljna i apsolutna prava

Uz pojam ljudskih prava u pravilu se vežu pojmovi prirodnih, temeljnih i apsolutnih prava. Ljudska prava jesu prirodna prava jer pripadaju pojedincu kao bitna obilježja njegove ljudske prirode. Ona su i temeljna i apsolutna, iako ovdje valja pravi određenu razliku. Ne postoji međunarodno prihvaćen popis temeljnih (fundamentalnih) ljudskih prava, ali se općenito drži da se ona odnose na prava utvrđena ‘Općom deklaracijom o ljudskim pravima’ kao što su pravo na život, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na slobodu udruživanja itd. Apsolutna prava su ljudska prava koja se ni u kojim okolnostima ne mogu ograničiti niti ih se pojedinac može odreći. Prema običajnom međunarodnom pravu ona uključuju: zabranu mučenja, okrutnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, zabranu ropstva i načelo “nema kazne bez zakona” (nitko ne može biti proglašen krivim i kažnjen za djelo koje u času kad je počinjeno nije, po nacionalnom ili međunarodnom pravu ili međunarodnom običajnom pravu, utvrđeno kao kazneno djelo).

Ljudska prava koja se u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima mogu ograničiti nisu apsolutna. Riječ je o pravima na koja se primjenjuje načelo tzv. dopuštenog ograničenja, tj. onima koja se ograničavaju u izvanrednim okolnostima ili kad je to u “demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja ili morala”, kako, primjerice, stoji u ‘Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’.

Ljudska prava i individualna prava

Pod pojmom ljudskih prava mislimo samo na ona prava koja ima svaki čovjek, dok pojam “prava pojedinca” može označavati prava koja imaju samo pojedini ljudi. Pojam ljudskih prava koji se danas koristi, u smislu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava koja pripadaju svakom čovjeku kao ljudskom biću bez obzira na njegovo podrijetlo, životne uvjete, sposobnosti i sl., oblikovan je tek nakon Drugoga svjetskog rata dogovorom na međunarodnoj razini. Odatle je uveden u međunarodno javno pravo kao posebna disciplina – međunarodno pravo ljudskih prava. Do tada su prava bila isključivo prava pojedinca i često značila privilegije ili imunitete stečene sporazumom, podrijetlom, običajima i sl. U 18. stoljeću, primjerice, pojam prava pojedinca nije uključivao žene, djecu i neeuropske narode. John Locke, kojega mnogi smatraju pretečom ideje ljudskih prava, koristio je samo pojam individualnih prava,

a ne i ljudskih prava. Zbog uvjerenja da nositelj prava može biti samo slobodan građanin (bijelac, muškarac i posjednik), podržavao je ropstvo i osporavao ravnopravnost žena. Isto važi za Jeffersona, glavnog pisca američke 'Deklaracije o neovisnosti', koji je i sam bio robovlasnik.

Nadalje, s obzirom na to da su ljudska prava utvrđena i zaštićena međunarodnim instrumentima, pojedinac koji nalazi da su njegova prava povrijeđena, može tražiti zaštitu međunarodnih institucija, ali pod uvjetom da je njegova zemlja prihvatila i ratificirala određeni instrument. U skladu s tim pojedinac postavlja zahtjev za zaštitom svojih individualnih prava svojoj državi, dok zahtjev za zaštitom svoji ljudskih prava, osim državi, postavlja i međunarodnoj zajednici.

Opća ili univerzalna prava i partikularna prava

Ljudska prava postoje i priznaju se samo i isključivo kao opća ili univerzalna prava koja važe za svakog podjednako, inače govorimo o partikularnim pravima.

Ljudska prava i ustavna prava

Ljudska prava su temeljna prirodna prava koja pripadaju svakom pojedincu u njegovim odnosima prema tijelima i institucijama vlasti, za razliku od ustavnih prava koja pripadaju samo građanima određene države. Ustav je temeljni zakon kojim se uređuje cjelokupan pravni, politički, gospodarski i izborni sustav države te građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava i slobode građana, kao i njihove dužnosti. S obzirom na to da se ustavi međusobno razlikuju ne samo po sadržaju nego i po svojoj praktičnoj primjeni (primjerice, normativni ustavi razvijenih demokratskih zemalja koji najviše odražavaju stvarne odnose, deklarativni ustavi nekih postkomunističkih zemalja koji utvrđuju poželjne odnose i semantički ustavi komunističkih zemalja koji prikrivaju realne odnose), mogu postojati znatna odstupanja između ustavnih i temeljnih prirodnih prava pojedinca. Krajnji oblik takvog razdvajanja su rasistički zakoni kojima se štiti nejednakost i diskriminacija građana. Oni imaju svoje uporište u pravu, ali se nikako ne mogu moralno opravdati. Potreba što učinkovitije zaštite prava građana dovela je do toga da su ustavi nekih razvijenih zemalja (SAD, Kanada) dopunjeni tzv. poveljom prava.

1.3. Prava, dužnosti i odgovornosti

Već je rečeno da ljudska prava uvijek pripadaju pojedincu, čak i onda kad on ista prava ne priznaje drugima, ili kad ih njemu drugi ne priznaju. Znači li to da se ljudska prava u praksi svode na bespoštednu borbu za ostvarenje samo svojih interesa, na "rat svih protiv sviju", kako nas je uvjeravao Thomas Hobbes, ili ona sadrže ugrađene mehanizme nadzora koji svaku sebičnost čine nemogućom? S obzirom na to da ona pripadaju svima jednako, odgovor bi trebao biti razumljiv sam po sebi – svatko ima upravo onoliko prava i sloboda koliko

imaju svi drugi ili, još preciznije, prava i slobode jedne osobe završavaju tamo gdje počinju prava i slobode druge osobe.

Ako je uživanje ljudskih prava ograničeno, jesu li ta ograničenja posljedica prisile da odstupimo, dužnosti kojoj se odazivamo ili odgovornosti koju dobrovoljno prihvaćamo? Ako i pristanemo na to da je prisila nespojiva s uživanjem ljudskih prava, što je s dužnostima i odgovornostima? Ima li pojedinac kakve dužnosti i prema kome kao uživatelj ljudskih prava? Jesu li dužnosti isto što i odgovornosti, ili je riječ o dva različita pristupa shvaćanju uloge pojedinca u promicanju i zaštiti ljudskih prava?

Na to pitanje u literaturi nema jedinstvenog odgovora. Na jednoj strani su autori koji zastupaju stav da *pojedinac nema nikakvih dužnosti* izvan onih koje se odnose na njegova vlastita prava i slobode te da se o dužnostima jedino može govoriti u svezi s obvezom države da prizna i zaštiti ta prava i slobode, kao i da osigura stabilnost i blagostanje društvene zajednice. Ostvarenje prava stoga ne smije biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti zbog čega se ni okorjelom zločincu ili masovnom ubojici ne smiju oduzeti njegova temeljna prava kojima se potvrđuje njegovo ljudsko dostojanstvo.

Na drugoj strani se nalaze autori koji drže da *ostvarenje prava u potpunosti treba biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti prema društvu i državi*. Argument da je osoba koja ne ispunjava svoje dužnosti prema državi “beskorisna”, a ona koja ih svjesno odbija ispuniti “moralno bezvrijedna” i “politički opasna” često koriste totalitarni režimi kad trebaju pred svojim građanima i međunarodnom javnošću opravdati masovne zločine. Tu su retoriku koristili Staljin u Sovjetskom Savezu, Mao Zedong u Kini, Kim Il Sung u Sjevernoj Koreji i general Pinoche u Čileu te mnogi drugi diktatori 20. stoljeća za opravdavanje zatvaranja, mučenja, prisilnih nestanaka i čistki onih koji su zbog otpora režimu izgubili sva “moralna prava”.

Treću grupu čine zastupnici ideje da *svako pravo uključuje i dužnost* te da se stoga ta dva pojma ne mogu razmatrati odvojeno što su odavno naglašavali i predstavnici teorije društvenog ugovora. Usklađenost prava i dužnosti jedna je od temeljnih pretpostavki dobrog funkcioniranja demokratskog društva u kojemu je interes građana i zajednice zakonima zaštićen od samovolje vlasti, moćnih grupa i drugih pojedinaca.

Prava koja pripadaju pojedincu nameću određene dužnosti i državi i drugim pojedincima. I jedni i drugi obvezni su ne miješati se u njegova prava, ali država ima još i dodatnu obvezu da mu ta prava i osigura. U skladu s tim od pojedinca se očekuje da ispuni svoje građanske dužnosti prema društvu, što prvenstveno uključuje glasovanje i plaćanje poreza te, u većini zemalja, i neki oblik služenja vojnog roka i obrane zemlje (javna sfera dužnosti), ali i da poštuje prava drugih (privatna sfera dužnosti).

‘Opća deklaracija o ljudskim pravima’ također priznaje povezanost prava i dužnosti. U članku 29(1) stoji: “Svatko ima obveze prema onoj zajednici u kojoj je jedino moguć neovisan i cjelovit razvoj njegove osobnosti”. Neki autori dodaju da je ta odredba ušla u ‘Deklaraciju’ pod pritiskom azijskih, latinoameričkih i komunističkih zemalja, u kojima su se više naglašavale dužnosti nego prava pojedinca zbog presudnog utjecaja kulture, religije ili ideologije. Istina jest da su, nekoliko mjeseci prije, južnoameričke i sjevernoameričke zemlje usvojile regio-

nalnu 'Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čovjeka' u kojoj se navode dužnosti građana prema društvu kojemu pripada; uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u odgoju i obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštititi i dobrobiti zajednice, poreznim obvezama; sudjelovanje u demokratskom razvoju zajednice te poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje.

Dokumenti koji utvrđuju prava i odgovornosti/dužnosti

- Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka, 1948.
- Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, 1981.
- Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama, UNESCO, 1997.
- Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, UN, 1998.
- Deklaracija i Program obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana, Vijeće Europe, 1999.

Masovno kršenje ljudskih prava građana totalitarnih zemalja koje se provodilo pod izlikom nepoštivanja dužnosti, navelo je zapadne autore na zaključak da nastojanje na povezanosti prava i dužnosti može dovesti do obezvrjeđivanja same ideje ljudskih prava. Tako se termin "dužnost" postupno počinje isključivo vezivati uz obveze koje država ima prema svojim građanima i međunarodnim, odnosno regionalnim sporazumima. Odnos pojedinca prema državi određuje se u terminima njegovih odgovornosti. Odgovornost se pak više shvaća kao *moralna odgovornost*, tj. kao sloboda pojedinca da bira prema svojim uvjerenjima, uz obvezu da pri tome ne ugrozi prava i slobode drugih.

Taj pristup je dosljedno primijenjen u 'Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' iz 1950. U njoj se spominju i dužnosti i odgovornosti pojedinca, ali samo u kontekstu ostvarivanja svojih prava i sloboda, dok se država obvezuje na djelovanje u skladu sa zahtjevima građana i odredbama 'Konvencije'. Odgovornosti su uključene i u 'Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda' iz 1981. Iz perspektive afričkih zemalja one uključuju odgovornost pojedinca prema obitelji, društvu, državi i međunarodnoj zajednici.

No promjena naglaska i zamjena termina ni izdaleka nije riješila temeljno pitanje zapadne individualističko-liberalne misli izrasle na ideji prirodnog prava i društvenog ugovora. Ima li pojedinac ikakvih odgovornosti osim potvrđivanja svojih temeljnih prava i sloboda kao prava i sloboda svih? Da to pitanje nije zanemarivo potvrđuje činjenica da se interes za odgovornost pojedinca obnavlja kao predmet međunarodnih i europskih dogovora tek u drugoj polovici devedesetih, i to kao posljedica znatno smanjenog interesa zapadnoeurop-
pljana za demokratske procese i institucije, s jedne, te potrebe za ubrzanjem demokratskog razvoja tranzicijskih zemalja, s druge strane.

Odbor ministara Vijeća Europe je 1999. godine objavio 'Deklaraciju i Program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana' u kojoj se traži osvještavanje građana o njihovim pravima i odgovornostima radi "razvijanja umijeća primjene tih prava i poštivanja prava drugih". Dokument spominje odgovornosti pojedinca i "zajedničke odgovornosti" građana. Među odgovornostima se spominju:

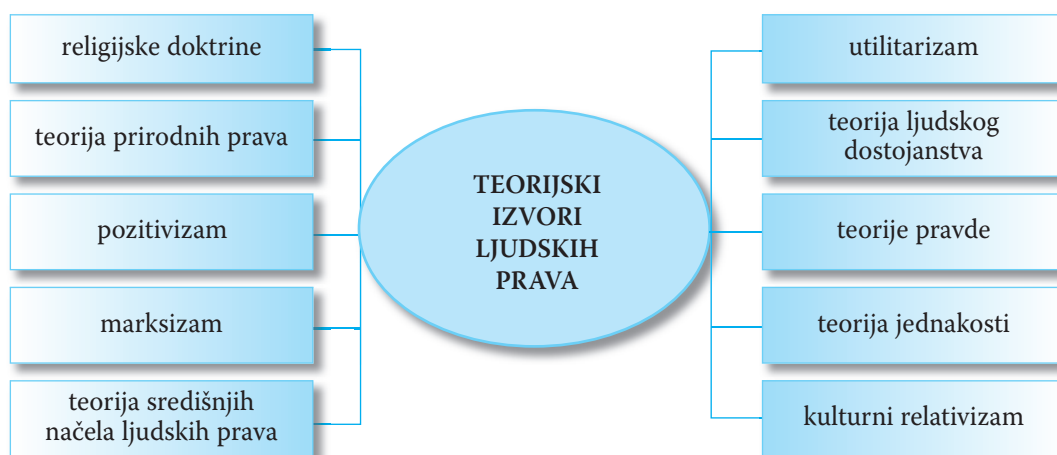
- ✓ očuvanje zdravog i visokovrijednog prirodnog kao i, od strane čovjeka, izgrađenog okoliša;
- ✓ aktivno sudjelovanje u javnom životu i odgovorno upravljanje "svojom sudbinom i sudbinom svoga društva";
- ✓ promicanje kulturne različitosti;
- ✓ izgradnja kulture ljudskih prava koja će "osigurati puno poštivanje prava i razumijevanje odgovornosti koje iz njih proizlaze";
- ✓ suzbijanje društvene isključenosti, marginalizacije, građanske apatije, nesnošljivosti i nasilja.

Dvije godine ranije na Općoj konferenciji UNESCO-a prihvaćena je 'Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama', u kojoj se pozivaju "vlade, organizacije i tijela u sustavu UN-a, druge međuvladine organizacije, nevladine udruge, pojedinci i privatne ustanove da preuzmu svoj dio odgovornosti" u zaštiti prava i sloboda budućih generacija, osobito u svezi sa zaštitom okoliša, ljudskoga genoma, biološke i kulturne raznolikosti, mira te zajedničke baštine čovječanstva. Godinu dana nakon toga Opća skupština UN-a je prihvatila 'Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda'. U njoj se glavni naglasak stavlja na političku odgovornost vlada država članica, ali se govori i o "odgovornom stavu" pojedinca.

2.

Teorijski izvori ljudskih prava

Ono što danas znamo o ljudskim pravima rezultat je dugotrajnog procesa oblikovanja same ideje i utvrđivanja modusa njene učinkovite primjene. U taj proces su utkane različite moralne tradicije, religijske doktrine, filozofske i znanstvene teorije, političke vizije, društveni programi te inicijative pojedinaca. U ovom poglavlju prikazat ćemo neka od najznačajnijih teorijskih učenja koja čine povijesni temelj ljudskih prava, kao i ona koja su temelj njihova suvremenog propitivanja. Za razliku od ranijih, tzv. klasičnih teorija ljudskih prava koje su redom sveobuhvatne, afirmativne i uglavnom vođene jednim načelom moralnog djelovanja, novije teorije su eklektične, partikularne i vođene imperativom opravdanja moralnih kriterija koji stoje u temeljima ljudskih prava. Ta je raznolikost jedan od najvećih izazova suvremenoj politici ljudskih prava, njihovu pravnom normiranju i primjeni. No kako je tu raznolikost gotovo nemoguće obuhvatiti na jednome mjestu, ovdje ćemo prikazati samo neke od najznačajnijih pristupa (v. Prikaz 1).¹

Prikaz 1: Teorijski izvori ljudskih prava

¹ Prikaz teorija dijelom je preuzet iz Shestack, Jerome J. 'The philosophical foundations of human rights.' U. Symonides, J. (ur.) Human Rights: Concepts and Standards. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 31- 66.

Religijske doktrine

Iako velike svjetske religije ne poznaju pojam ljudskih prava, one su, shvaćanjem da prava i dužnosti čovjeka izviru iz Božjeg zakona, a ne od nekog svjetovnog autoriteta, posredno otvorile put ideji ljudskih prava. Tomu su osobito pridonijele dvije okolnosti: a) pridruživanje oznake svetosti, a time i dostojanstva, ljudskom biću temeljem vjerovanja da je ono stvoreno na Božju sliku i priliku i b) uspostavljanje zajednice vjernika koji prihvaćaju jedinstven Božji zakon.

Temeljna razlika u shvaćanju prava i dužnosti vjernika, s jedne, i ljudskih prava pojedinca, s druge strane, jest u tome što religije ne nalaze dostojanstvo pojedinca u njegovoj prirodno u Božjoj milosti, zbog čega naglasak stavljaju na dužnosti, a ne na prava. S druge strane, iako se Božji zakon shvaća kao jedinstven i univerzalan, on važi samo za pripadnike određene grupe. Time se dugo opravdavalo kršenje prava pripadnika drugih religija, koji su u pravilu viđeni kao bezvjerci ili krivovjerci, ali i nekih drugih grupa, kao što su žene, djeca i robovi.

U kršćanstvu do promjena dolazi u doba Reformacije kad se pojavljuje više Crkava koje se međusobno spore oko ispravnog tumačenja Božjeg zakona. Te razlike počinju nagrizati vjeru u božansko podrijetlo društvenih normi i njihovu nepromjenjivost, čime se otvorio prostor za prihvaćanje ideje prirodnog prava pojedinca i pozitivnog prava države, što će utjecati na pojavu i razradu ideje ljudskih prava.

U 19. stoljeću u Katoličkoj crkvi jača ideja pape Leona XIII o kršćanskoj demokraciji u značenju “katoličkog djelovanja za dobrobit naroda (puka)”. Prvi programi su politički neutralni i isključivo usmjereni na “spasenje materijalnih i moralnih vrijednosti čovjeka” prema programu Pija X o “obnovi svih stvari u Kristu”. Kasnije se izvorno značenje katoličke demokracije mijenja i sve više povezuje s posebnom teorijskom školom, odnosno političkim programom.

Teorija prirodnih prava

Začetke teorije prirodnih prava kojom se uvodi shvaćanje da postoji vječan i nepromjenjiv prirodni zakon koji je nadređen svjetovnim zakonima nalazimo kod Aristotela i stoika. Sukob ta dva načela opisao je Sofokle u svom remek-djelu ‘Antigona’, u kojemu se Antigona suprotstavlja naredbi kralja Kreonta da se tijelo njena mrtvog brata, inače Kreontova protivnika, ostavi nepokopano. Pri tome se ona poziva na zakone iznad Kreontovih sljedećim riječima:

*Jer nalog o kom zboriš, ne proglasi Zeus,
nit Pravda, ukućanka svijeta podzemnog,
već oni drugi zakon daše ljudstvu svem.
Ja ne smatrah tvoj nalog tako svesilnim,
da mogao bi smrtnik božji kršit glas,
što vječit je iako nikad nepisan.
Ne živi božja riječ od dana današnjeg*

*i nije tek od jučer, vječan joj je vijek
i nitko ne zna otkad za nju znade svijet.²*

Teorija prirodnog zakona (*natural law theory*) se pod utjecajem humanizma i prosvjetiteljstva tijekom 17. i 18. stoljeća razvila u teoriju prirodnih prava (*natural rights theory*). U početku se prirodno pravo shvaća kao sloboda koju čovjek ima u očuvanju i obrani vlastitog života. Predstavnici teorije društvenog ugovora, John Locke i Jean-Jacques Rousseau, tvrdili su da život u zajednici nužno ograničava slobodu pojedinca i da je stoga društvene odnose potrebno urediti tako da se interesi svih ostvare u najvećoj mogućoj mjeri. Rješenje su vidjeli u sklapanju društvenog ugovora kojim se pojedinac dobrovoljno odriče dijela svoje slobode u korist države čija bi temeljna obveza bila zaštita prirodnih prava svih njenih građana.

Teorija prirodnih prava postala je snažan instrument nove europske i američke građanske klase u borbi protiv apsolutizma. Ona je ugrađena u načela američke ‘Deklaracije o neovisnosti’ i francuske ‘Deklaracije o pravima čovjeka i građanina’. Preko tih dokumenata pojam prirodnih prava uveden je u suvremeni moralni, pravni i politički rječnik, odakle je izvršio presudan utjecaj na međunarodno pravo kojim se uređuju odnosi među suverenim državama, kao i na međunarodno pravo ljudskih prava kojim se uređuje zaštita temeljnih i neotuđivih prava svih, u skladu s tekstom ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ Ujedinjenih naroda.

Usprkos ogromnom utjecaju koji su izvršili na političku i pravnu teoriju i praksu, predstavnici teorije prirodnih prava nisu se mogli složiti oko ključnog pitanja, a to je koja prava proizlaze iz prirodnog zakona i koja se, dakle, trebaju smatrati općim i neotuđivim. U početku je “lista” prirodnih prava obuhvaćala samo pravo na život, slobodu i vlasništvo. Kasnije su neki autori toj listi dodali čak i prava koja uživaju društveni moćnici pa se uskoro počelo govoriti o otuđivim i neotuđivim, odnosno prenosivim i neprenosivim te o savršenim i manjkavim pravima, što je usporilo razvoj u tom području.

Pozitivizam

Mnogi filozofi kritizirali su teoriju prirodnog zakona i prirodnih prava, no njeni najveći protivnici bili su filozofi pozitivisti u 19. stoljeću koji su se u Antigoninoj borbi za priznanje “vječnih” prava stavili na stranu Kreonta. Oni su, naime, shvaćanju da prirodna prava imaju svoj vječni i nepromjenjivi moralni izvor, suprotstavili učenje da prava izviru jedino i isključivo iz autoriteta države i njenih zakona.

Razdvajanje ta dva sustava i nadređivanje pravne norme moralnoj, dovelo je do toga da najvažnijim postane pitanje kako i koliko pojedinac poštuje zakone svoje države, a ne kako i koliko se tim zakonima štite njegova prava. Time je postalo moguće pravdati sasvim apsurdnu situaciju u kojoj se od građana traži da poštuju zakone čak i onda kad su oni nepravedni. Najbolji primjer kako pozitivizam može izokrenuti ideju prava i pravедnosti

² Sofokle *Antigona* (prijevod Bratoljuba Klaića). Sarajevo: Svjetlost, 1989. (III/445-446).

sa stravičnim posljedicama jesu rasistički zakoni u Njemačkoj u doba nacizma, kojima je legaliziran Holokaust, i rasistički zakoni u Južnoafričkoj Republici za vrijeme apartheida, kojima je legalizirana segregacija između bijelaca i crnaca. Različiti oblici nejednakosti i diskriminacije građana koji i danas postoje u svijetu, uključujući najrazvijenije zemlje, redom imaju opravdanje u domaćim pravnim sustavima.

Otpori pozitivizmu, osobito oni koji se javljaju posljednjih desetljeća, jasno pokazuju da djelovanje vlasti na svim razinama mora biti i legalno, tj. temeljeno na zakonu i legitimno, tj. temeljeno na općeprihvaćenim moralnim načelima. Izlaz iz te krize neki suvremeni pozitivisti traže u izmjenama domaćih pravnih sustava radi što bolje zaštite temeljnih prava građana. No kako ostaju vjerni shvaćanju da je država jedini pravi izvor zakona i zaštite prava pojedinca, oni nužno odbacuju ideju međunarodnih temelja ljudskih prava, kao i mogućnost uspostave učinkovitog međunarodnog sustava njihove zaštite.

Marksizam

Za razliku od pozitivista, Karl Marx je odbacivao teorije prirodnog zakona i prirodnih prava tvrdeći da su one puke buržoaske izmišljotine. U društvu u kojemu sredstva za proizvodnju pripadaju samo nekolicini, nužno prevladava nejednakost, diskriminacija i eksploatacija. Teorijske spoznaje, kao dio ideološke nadgradnje, ne mogu se osloboditi služenja nejednakosti, pa se ni pojmovi prava, slobode, morala i pravde ne mogu promatrati odvojeno od njihova društveno-povijesnog konteksta. Temeljno ljudsko pravo - pravo na samoostvarenje, moguće je ostvariti samo u besklasnom društvu koje izrasta iz revolucije i gradi se uz pomoć komunističkog državnog aparata. S obzirom na to da država aktivno "skrbi" o gospodarskim i socijalnim potrebama svih, od pojedinca se očekuje da sva svoja prava podredi "višim državnim interesima".

S obzirom da su se Marxove ideje u 20. stoljeću ugradile u temelje svih komunističkih i socijalističkih zemalja, rasprava o pravima čovjeka prerasla je u doktrinarni sukob između predstavnika liberalno-individualističke orijentacije Zapada i predstavnika marksističko-kolektivističke orijentacije Istoka. Prvi su naglasak stavili na prava i slobode pojedinca pred državom i isticali važnost osiguranja građanskih i političkih prava, osobito jednakost pred zakonom i ograničenje moći države. Dugi su stali u zaštitu države-skrbnika pred pravima pojedinca, isticali važnost osiguranja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava te naglašavali dužnost prema državi, a ne prava građana. Njihov sukob utjecao je na razvoj suvremene ideje ljudskih prava u dva pravca:

- otvorio je široki prostor za međunarodne rasprave o sadržaju ljudskih prava i sloboda, tj. onih koje vlast mora štiti kao pretpostavke dostojanstva čovjeka, što se odrazilo na sadržaj međunarodnih dokumenata ljudskih prava i
- prisilio je međunarodnu zajednicu na određene ustupke državama članicama.

Komunističke države su, naime, prihvatile ideju međunarodnih standarda ljudskih prava, ali su tražile da njihova primjena ostane u nadležnosti države. Time su unaprijed dovele u pitanje međunarodno djelovanje u slučajevima masovnog kršenja građanskih i političkih prava što

se upravo i zbivalo pod komunističkim režimima. S druge strane, mnoge demokratske zemlje su nastavile praviti razliku između građanskih i političkih, s jedne, i gospodarskih i socijalnih prava, s druge strane, zapostavljajući ostvarenje zadnjih. Američka administracija, primjerice, i danas drži da gospodarska i socijalna prava nisu prava u pravom smislu te riječi nego poželjni društveni ciljevi i da, kao takva, ne bi trebala biti predmet međunarodnih sporazuma.

Teorija središnjih načela ljudskih prava

Tijekom Drugoga svjetskog rata obnovio se interes za opća i nepromjenjiva prava pojedinca na tragu teorije prirodnih prava i shvaćanja da postoje određeni temeljni modusi odnosa prema ljudskim bićima koje treba identificirati i ugraditi u društvo. Zadatak je bio utvrditi tzv. središnja načela ljudskih prava koja bi dobila status društvenih normi u izgradnji određenog tipa društva i koja bi se, ako se u tome uspije, proglasila apsolutnim načelima.

Iako su se pojavila različita rješenja, većina autora držala je da sustav središnjih načela mora uključivati priznanje slobode i autonomije koje pojedincu omogućuju da odabere svoje vlastite životne ciljeve poštujući izbore drugih. U skladu s tim, autonomija je određena kao najviša svrha ljudskog života, a osiguranje uvjeta za autonomno djelovanje pojedinca kao najviša svrha postojanja države.

Teorija središnjih načela ljudskih prava izvršila je veliki utjecaj na pisce 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' s obzirom da su se oni prvenstveno rukovodili idejama prirodnog dostojanstva pojedinca i neotuđivih prava svih. Izvođenje prava kojima se potvrđuje dostojanstvo pojedinca iz načela slobode i autonomije ljudskog bića postalo je model za utvrđivanje i promicanje ljudskih prava na međunarodnoj razini.

Utilitarizam

Polazište utilitarnih teorija jest da se dobro ili loše, odnosno istina ili neistina, ne određuje prema nekom apriornom načelu nego prema posljedicama koje oni imaju za pojedinca, grupu ili društvo u cjelini. U 19. stoljeću utemeljitelj utilitarizma Jeremy Bentham nazivao je prirodna prava "glupostima" i tumačio da je pravo "dijete zakona" te da "stvarni zakoni" jamče "stvarna prava", a imaginarni zakoni, kao što je zakon prirode, samo "imaginarna prava". Za razliku od hedonističkog utilitarizma, koji smisao dobra vidi u užitku i izbjegavanju boli, Bentham je za temeljno načelo moralnog djelovanja proglasio najveću sreću najvećeg broja ljudi. Djelovanje vlasti, kao i rasprava o pravima, imaju smisla samo ako vode osiguranju dobrobiti društva kao cjeline.

Drugi predstavnici utilitarizma zastupali su nešto drugačije stavove. John Stuart Mill je tvrdio da opće dobro proizlazi iz slobodnog razvoja pojedinca, dok su suvremeni utilitaristi (pragmatisti) pitanje o dobru ili istini sveli na pitanje o koristi. Suvremeni utilitaristi dodatno su reducirali klasična polazišta isticanjem da vlada ima zadatak ostvariti gospodarsku dobrobit društva, a ne sreću ili zadovoljstvo pojedinca. Time je još jednom potvrđen najveći nedostatak utilitarizma, a to je podređivanje interesa pojedinca općim interesima i sustavno zanemarivanje pitanja njegove slobode i autonomije.

Teorija ljudskog dostojanstva

Manji broj autora nastoji doći do sveobuhvatnog sustava ljudskih prava koji bi bio polazište za izradu vrijednosno orijentiranih politika. Ideja se pojavila među filozofima religije koji su u dostojanstvu ljudskog bića vidjeli bitnu oznaku svetosti pojedinca pa su tražili da se načelo dostojanstva ugradi u temelje pravnih sustava. Početkom 1980-ih pojavile su se i svjetovne varijante te teorije. M. S. McDougal je sa suradnicima nastojao dokazati da je moguće urediti svjetsku zajednicu u kojoj su temeljne vrijednosti raspoređene demokratski, a ljudsko dostojanstvo zaštićeno kao najvažniji cilj političkog razvoja. Isticali su potrebu određivanja i općeg prihvaćanja svih vrijednosti o kojima ovisi ostvarivanje ljudskih prava, kao i važnost aktivnog sudjelovanja građana u društvenim procesima. U tu su svrhu izradili opsežan katalog vrijednosti kojima se promiče ljudsko dostojanstvo, među kojima su: poštivanje, moć, prosvjećenost, dobrobit, zdravlje, vještine, naklonost i čestitost.

Teorije pravde

Prvi pokušaj izvođenja ljudskih prava iz pojma pravde u novije vrijeme nalazimo kod Edmunda Cahna. On je tvrdio da je pozitivan pristup pravdi i pravima moguć ako se poče od analize stvarnih ili izmišljenih slučajeva nepravde. Budući da je pravdu poistovjećivao s akcijom kojom se nadoknađuje ili sprječava nepravda, njegove su teze u drugoj polovici 20. st. prihvatili branitelji ljudskih prava.

Novija i nadasve složena teorija pravde Johna Rawlsa pojavila se početkom 1970-ih godina. Rawlsa prvenstveno zanima mogućnost institucionalnog ostvarenja slobode i jednakosti pojedinca kao temelja njegove autonomije i, u svezi s tim, pitanje oblika vladavine koji bi bio prihvatljiv svim građanima. Polazište njegova shvaćanja je da svatko posjeduje "neotuđivost temeljenu na pravdi" i da razumijevanje ljudskih prava bitno ovisi o načinu na koji se razumijeva pravda. On sam pravdu shvaća kao nepristranost društvenih institucija, a ljudska prava kao cilj pravde.

Rawls uvodi dva temeljna načela pravde koja postavlja u hijerarhijski odnos:

Prvo načelo (načelo temeljnih sloboda) govori o osiguranju temeljnih sloboda: "svaka osoba mora imati isto pravo na što veći dio cjelokupnog sustava jednakih temeljnih sloboda za sve", kao što su politička sloboda, sloboda govora i udruživanja, sloboda savjesti i mišljenja, sloboda osobe, uključujući pravo na zadržavanje osobne imovine i sloboda od samovoljnog uhićenja i zatvaranja.

Drugo načelo (načelo distributivne pravde) govori o tome da se socijalne i ekonomske nejednakosti moraju tako urediti da: a) najveću moguću korist od toga imaju najsiromašniji (*načelo jednakosti temeljnih sloboda*) i b) budu sastavni dio položaja i službi koje su dostupne svima po *načelu jednakih mogućnosti*. Temeljne slobode moraju biti jednake za sve, a ono što u društvu može varirati jest vrijednost slobode. Sukob između slobode pojedinca i drugih društvenih interesa, kao što je javni red i sigurnost, Rawls rješava uvođenjem načela pomirenja (*reconcilliation*) po kojemu su

ograničenja temeljnih sloboda dopuštena samo ako se time poboljšava sustav temeljnih sloboda u cjelini. Što se tiče načela jednakih mogućnosti, njime se prije svega treba smanjiti nesrazmjer u vrijednosti slobode osiguranjem jednakog sudjelovanja u donošenju odluka i jednakog pristupa društvenim resursima (nediskriminacija).

Rawlsova teorija promiče ideje ustavne demokracije i ljudskih prava. Ona nudi moralno opravdanje za sustav vladanja koji polazi od prava i participativnog modela odlučivanja. No načelo distributivne pravde otvara niz pitanja, osobito u svezi s priznanjem načela jednakih mogućnosti. Samo priznanje tog načela nije dovoljno. Na nacionalnoj razini problem se javlja kad treba osigurati sredstva i instrumente kojima se kompenziraju nedostaci, osobito kad su oni posljedica dugog razdoblja diskriminacije (programi afirmativne akcije, kvote, subvencioniranje i sl.), jer se time otvara pitanje odnosa između načela jednakosti i načela slobode pojedinca. Upitna je i primjena tog načela u uređenju odnosa na međunarodnoj razini. Ako se općenito i prihvati da je siromaštvo velikog broja zemalja posljedica njihove eksploatacije od strane razvijenih zemalja, nije jasno kako učinkovito suzbijati sadašnje nedostatke tih zemalja. Rawls, između ostaloga, predlaže da razvijene zemlje distribuiraju sredstva nerazvijenim zemljama uvjetno, uz preuzimanje obveze razvoja zaštite ljudskih prava i demokracije.

Teorija jednakosti

Iako mu se prigovara zbog zapadnocentrične neosjetljivosti na probleme siromaštva, eksploatacije i zagađenja u svijetu, Ronald Dworkin je krajem 1970-ih oblikovao jednu od najutjecajnijih novijih teorija prava na sjecištu teorija prirodnih prava i utilitarističkih teorija. Naglasak je stavio na jednakost građana, ali i na povezivanje jednakosti, slobode i odgovornosti u sklopu konstitutivne demokracije. Tvrdio je da se jednakost, sloboda i odgovornost pojedinca ne mogu razdvajati ako se oslanjaju na humanističko shvaćanje života i politike, kao što se ne mogu razdvajati pravo, politika i moral, budući da su moral i politički ideali nužno ugrađeni u zakone.

Odbacivao je ideju opće slobode i tvrdio da postoje samo posebne slobode koje se izvođe iz temeljnog prava pojedinca na jednakost, pri čemu je jednakost shvatio kao jednako priznanje i poštivanje pojedinca od strane tijela i ustanova vlasti. Pravo na jednakost prirodno je pravo svih ljudskih bića koje proizlazi iz temeljnih ljudskih sposobnosti, kao što su mišljenje, planiranje, odlučivanje i preuzimanje odgovornosti, pa je njegovo priznanje bitna vrlina demokratskog vladanja. Demokratski izabrana vlast mora se odnositi prema svim svojim građanima na isti način, s jednakim poštivanjem i pozornošću. To ne znači da demokratske ustanove moraju promicati apsolutnu jednakost nego da se interesima i zahtjevima svake osobe treba pridavati jednaka pozornost.

Jednakost treba shvaćati u terminima prava, a ne zahtjeva, pa je u demokratskom društvu najvažnije odrediti koja prava mogu imati status temeljnih prava. Ako se ona ne izdvoje, onda svaki naš zahtjev (ako njime ne ugrožavamo drugoga, kao npr. zahtjev za posjedovanjem nekog skupog odjevnog predmeta), drži Dworkin, može postati "pravo". Nadalje, neke slobode, kao što su sloboda govora, vjeroispovijesti i udruživanja, trebaju posebnu

zaštitu, ne zato što one imaju neku inherentnu vrijednost, nego zato što su osobito osjetljive na ograničenja vlasti. Pravo na vlasništvo ne bi trebalo uključiti među temeljna prava, jer od njega imaju koristi samo bogati, a ne i siromašni.

Pravo na jednaku pozornost i uvažavanje građana od strane demokratskih institucija dira u srž većinskog modela demokracije. Ukoliko ne postoji razvijen i učinkovit sustav praćenja, većina demokratskom odlukom može lako povrijediti prava pojedinca, odnosno manjine. Primjenom načela vladavine prava osigurava se da pravni sustav štiti temeljna prava pojedinca čak i od odluka demokratske većine. U takvim okolnostima pravo na jednakost djeluje kao neka vrsta veta, koje je moguće upotrijebiti čak i protiv zahtjeva za općim blagostanjem ako se time dovodi u pitanje načelo jednakosti. Sukladno tome Dworkin zagovara uvođenje konstitutivne (ustavne) demokracije u kojoj važi načelo jedna osoba-jedan glas. Dosljednom primjenom tog načela promiče se ideja jednakog poštivanja građana, što je najsigurniji put da se ono ugradi u političke institucije.

Kulturni relativizam

Za razliku od naprijed opisanih teorija koje redom potvrđuju ljudska prava kao opća, predstavnici kulturnog relativizma osporavaju mogućnost postojanja ideje o ljudskim pravima i dužnostima izvan određene kulturne zajednice. Oni upozoravaju na razlike među kulturama i ističu da se kulturama ne može prići na isti način. Sukob između relativista i univerzalista potaknuo je rasprave o moralnim temeljima ljudskih prava što je ostavilo traga i na međunarodnoj politici ljudskih prava. Shvaćanjem da se ljudska prava moraju promatrati u svjetlu posebnih kulturnih praksi, kulturni relativizam je podupro moralni relativizam čime je doveo u pitanje moralno opravdanje sustava općih ljudskih prava.

Korijeni kulturnog relativizma pripisuju se Protagori, koji je tvrdio da je čovjek mjerilo svih stvari, i Johanu Gottfriedu von Herderu, koji je isticao vrijednost duha svakog naroda, čime je izvršio utjecaj na nacionalne pokrete u Europi tijekom 19. i 20. stoljeća. Među suvremenim zagovornicima relativizma su postmodernisti, multikulturalisti i komunitaristi. No najveći udarac ideji univerzalnosti ljudskih prava došao je od europskih i američkih kulturnih antropologa. Oni su nakon Drugoga svjetskog rata prihvatili relativizam kako bi se obračunali sa svojim ranijim teorijama kojima se opravdavala kolonizacija i uništavanje kultura "primitivnih" naroda. Osim Claude Lévi-Straussa, jedan od najvećih kritičara bio je Melville Herskovits. Uvjeren da preko ljudskih prava Zapad nameće svoje vrijednosti drugim kulturama, Herskovits je kao predsjednik Američkog udruženja antropologa napao 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' kao etnocentričnu, jer nije sadržavala odredbu o "pravima ljudi da žive u skladu sa svojim tradicijama".

Kulturni relativizam brzo su prihvatile poslijekolonijalne zemlje koje su u izgradnji posebnog nacionalnog identiteta vidjele jamstvo neovisnosti i homogenizacije stanovništva. Stoga su one i na međunarodnom planu zagovarale afirmaciju kulturnih razlika. No ubrzo je izišlo na vidjelo da afirmacija kulturnog relativizma ima i svoju tamnu stranu. Mnogi represivni režimi počeli su veličati pravo na različitost i napadati "zapadni kulturni imperijalizam koji uništava lokalne kulture", kako bi pred međunarodnom zajednicom opravdali

zabranu slobode govora, nasilje nad ženom, obrezivanje ženskih genitalija i druge okrutne kulturne prakse, kao i samovoljno djelovanje vlasti i nepoštivanje međunarodnih ugovora koje su prihvatili.

Pozivajući se na takve slučajeve, kritičari relativizma su napad antropologa na opća načela ljudskih prava nazvali "darom kulturnih relativista tiranima". Upozoravali su na opasnost od precenjivanja razlika među kulturama i navodili antropološka istraživanja koja potvrđuju sličnosti među kulturama u temeljnim ljudskim vrijednostima, kao što su: visoka vrijednost ljudskog života i osuda ubojstva, krađe i prijevare; isticanje važnosti pravednog sudskog postupka; priznanje prava na zdravlje, prehranu i slobodu kretanja, kao i na slobodu od mučenja, ropstva i arbitrarnog smaknuća; zabrana incesta i silovanja te ograničavanje promiskuitetnog ponašanja; sva društva također pokazuju interes za istinom i suradnjom te naglašavaju vrijednost prijateljstva i pravde u grupi; u većini društava pojedinac je iznad zajednice, ali se istovremeno naglašava njegova odgovornost za opće dobro itd.

Uostalom, iskustvo pokazuje da je povreda ljudskih prava rjeđe posljedica kulturne tradicije, a češće samovolje vlasti ili moćnih društvenih grupa koji su još i neodgovorni prema prihvaćenim međunarodnim obvezama. Naime, načela ljudskih prava postala su opća kroz proces međunarodnog dogovaranja i suradnje. Ona se ne mogu nametati bez službenog pristanka vlasti pojedine države. U pregovorima koji su vođeni u sklopu Povjerenstva za ljudska prava Ujedinjenih naroda tijekom izrade 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' od petnaest predstavnika zemalja članica jedanaest je bilo iz afričkih, latinoameričkih, azijskih i istočnoeuropskih zemalja. Na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima koja je 1993. godine održana u Beču, predstavnici oko 170 zemalja svijeta Deklaracijom su potvrdili sljedeće (st. 5.):

Sva ljudska prava su opća, nedjeljiva, međusobno ovisna i povezana. Međunarodna zajednica mora ljudska prava razmatrati globalno na pravedan i jednak način, pod jednakim uvjetima i s jednakim naglascima. Iako se važnost nacionalnih i regionalnih posebnosti te povijesne, kulturne i vjerske razlike moraju uzeti u obzir, države imaju dužnost, bez obzira na njihove političke, gospodarske i kulturne sustave, promicati i štiti sva ljudska prava i temeljne slobode.

Dosadašnji razvoj ljudskih prava potvrđuje da su gotovo sve zemlje svijeta, bez obzira na brojne razlike među njima, prihvatile načela ljudskih prava kao opće vrednote čovječanstva, čime su potvrdile da ljudska prava nisu u suprotnosti s njihovim filozofskim, etičkim i religijskim tradicijama. No univerzalnost ljudskih prava ne znači da se ona moraju primjenjivati na isti način. Svi međunarodni sporazumi uzimaju u obzir razlike među državama glede njihove kulture, društvenog ustroja i gospodarskog razvoja te im, osim kod određenog broja apsolutnih prava, jamče određeni stupanj slobode u donošenju i primjeni domaćih mjera promicanja i zaštite općeprihvaćenih standarda. Uostalom, upravo su kulturne razlike potakle proširenje međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava, primjerice, priznanjem prava migranata i starosjedilaca.

Na prethodnim stranicama dotakli smo se dijela moralno-filozofskih i teorijskih rasprava koje su utjecale na oblikovanje međunarodnog sustava ljudskih prava čime ćemo se detaljnije baviti u sljedećem poglavlju. Zbog naravi ovog priručnika, naša lista nije ni precizna ni sveobuhvatna. Potpuniji prikaz relevantnih teorija trebao bi obuhvatiti mnogo više političko-filozofskih, pravno-filozofskih i sociološko-antropoloških pristupa ili pak detaljnije ocrtati pravne i političke dimenzije nekih od ovdje opisanih teorija. Tako bi svakako valjalo obraditi Jacquesa Maritaina koji je dovodeći prirodni zakon u vezu s mudrošću Stvoritelja bitka i ćudorednim zakonom, pisao o mogućnosti konsenzualnog utemeljenja ljudskih prava, tj. o tome da različita teorijska polazišta ne bi trebala ugroziti njihovu primjenu, jer je o njima moguće postići zajednički dogovor. Nadalje, tu je i pristup koji se prije nekoliko desetljeća pojavio u društvenim znanostima s ciljem usklađivanja prava s "činjenicama života". Na tragu teze Williama Jamesa da je "bit dobrog u zadovoljavanju potreba", sociolozi su pokrenuli raspravu o potrebama nezaposlenih, društveno diskriminiranih i marginaliziranih i manjina, zbog čega je Roscoe Pound s pravom ustvrdio da je 19. stoljeće obilježeno priznanjem ljudskih prava, a 20. stoljeće priznanjem ljudskih potreba, ljudskih zahtjeva i društvenih interesa.

3.

Međunarodni sustav ljudskih prava

3.1. Povijesni tekstovi

Drži se da je proces normativnog potvrđivanja dostojanstva čovjeka ograničavanjem prostora za arbitrarno djelovanje onih koji njime vladaju, i to tako da se jasno odrede prava i dužnosti i jednih i drugih, star oko 4000 godina. U tom je razdoblju postupno došlo do promjene u omjeru između dužnosti i prava u korist prava, ali i do povećanja broja onih na koje su se priznata prava odnosila. U skladu s tim prve norme su se uglavnom odnosile na dužnosti. Pojavile su se u sklopu sveobuhvatnih zbirki vjerskih, moralnih i pravnih propisa koji su važili za osobe određene vjeroispovijesti (kršćanstvo, judaizam, islam, budizam, hinduizam i dr.). S naglaskom na prava, norme se sve više oslanjaju na određenu filozofsku doktrinu (konfučijanizam, sekularni humanizam i dr.) ili na zakonodavnu tradiciju (rimsko i englesko građansko pravo).

Krajem 18. stoljeća pojavila su se dva dokumenta koja su izvršila značajan utjecaj na suvremeno shvaćanje ljudskih prava. Oba su pisana u liberalnoj tradiciji s osloncem na ideje prirodnog prava i društvenog ugovora te na shvaćanje da se sloboda i jednakost pojedinca mogu osigurati samo onda kad su odnosi između građana i države uređeni zakonom. Prvi dokument je američka ‘Deklaracija o neovisnosti’. Usvojena je 1776. godine, kako bi se “narod” trinaest sjeveroameričkih kolonija oslobodio “apsolutne tiranije” britanske krune i kako bi mogao u slobodi i neovisnosti razvijati “talente koje im je podario Stvoritelj”. Tekst dokumenta počinje sljedećim riječima:

Mi smatramo da su ove istine same po sebi jasne: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja sreći; da se radi osiguranja tih prava među ljudima uspostavljaju vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima vladaju; da, kad neki oblik vladavine šteti tim ciljevima, narod ima pravo promijeniti ili svrgnuti vladu i postaviti novu koja će polaziti od onih načela i organizacije vlasti putem kojih je najizglednije da će on ostvariti svoju sigurnost i sreću.

Jedanaest godina kasnije ta su načela ugrađena u Ustav Sjedinjenih Država koji je, između ostaloga, građanima trebao “pribaviti blagoslov slobode”. No s ratifikacijom je bilo problema jer su savezne države smatrale da Ustav nije jasno odredio te slobode i da im nije pružio prava jamstva za zaštitu od arbitrarnih postupaka vlasti. Taj se problem nastojao riješiti 1789. godine usvajanjem 10 amandmana, koji su postali poznati pod nazivom ‘Američka povelja prava’. Povelja je američkim građanima jamčila zaštitu određenih temeljnih prava i sloboda, uključujući slobodu govora (Prvi amandman), zabranu nezakonitog pretraživanja i uhićenja (Četvrti amandman) te prava na šutnju (Peti amandman). Iako su dokument relativno brzo ratificirale sve savezne države, uključivanje priznatih načela u njihove pravne sustave trajalo je od 1868. do 1960. godine. Zahvaljujući Povelji prava i praksi da se nova prava i slobode priznaju dodavanjem amandmana na Ustav, Sjedinjene Države više od dva stoljeća ne mijenjaju svoj temeljni zakon.

Povijesni propisi kojima se uređuju prava i dužnosti pojedinca

vjerski/moralni

- *Tora* (zbirka židovskih moralnih, pravnih i obrednih propisa)
- *Biblija i Deset zapovijedi Božjih (Dekalog* – lista kršćanskih dužnosti prema Bogu)
- *Kur'an* (zbirka islamskih vjerskih, moralnih i pravnih propisa)

pravni

- *Hamurabijev zakonik (Codex Hammurabi* - uređuje prava vlasništva, obitelji, pitanje kazni i sl.), 17.-18. st. pr.n.e.
- *Velika Povelja sloboda (Magna Carta Libertatum* – uređuje odnose između engleskog kralja i plemstva, osobito pitanja vojne obveze, poreza, kažnjavanja i oduzimanja imovine), 1215.
- *Habeas Corpus Act* (zaštita engleskih građana od arbitrarnog uhićenja, pritvora i zatvaranja), 1679.
- *Povelja prava (Bill of Rights* – uvođenje slobodnih izbora i priznanje parlamenta kao središnje vlasti), 1689.
- (američka) *Deklaracija o neovisnosti*, 1776.
- (francuska) *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina*, 1789.

hrvatski povijesni pravni propisi

- *Statut Dubrovačke Republike* (uređuje načela nepotkupljivosti i nepristranosti sudaca), 1272.
- *Vinodolski zakonik* (uređuje prava i dužnosti kmetova, plemića i klera u skladu sa ‘starim običajima’), 1288.
- *statuti slobodnih gradova* (primjerice Poljički, Korčulanski, Varaždinski)

Iste godine kad se pojavila američka Povelja prava, Narodna skupština Francuske proglasila je *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* u kojoj se polazi od shvaćanja da se čovjek

“rađa i ostaje slobodan i jednak u svojim pravima”, da “društvene razlike mogu proizići samo iz opće koristi” i da je “neznanje i nepoštivanje prava čovjeka jedini uzrok bijede građana i korupcije vlasti”. Dokument određuje “prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka”, kao što su sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor ugnjetavanju.

Povijesne promjene koje su pridonijele pojavi ideje ljudskih prava

- pojava ideje prirodnih prava čovjeka nasuprot božanskih prava države i vladara
- priznanje prava i sloboda pojedinca u ustavima najrazvijenijih zapadnih država
- uvođenje proceduralnih pravila kao početak poštenog procesa
- ograničavanje vlasti kao posljedica sukoba između vladara i Crkve
- prihvaćanje ideje promjene i napretka u području zaštite prava pojedinca
- pojava ideje sudjelovanja u vlasti
- prihvaćanje ideje o obvezi društva i države prema pojedincu
- pojava interesnog udruživanja radi zaštite svojih sloboda (profesionalne udruge, sveučilišta, sindikati)
- jačanje sudstva, uvođenje policijskog nadzora i državne administracije

Sloboda se shvaća kao moć pojedinca da radi sve ono što ne ugrožava dobrobit drugoga, a obuhvaća slobodu govora, slobodu udruživanja, slobodu vjeroispovijesti i slobodu od arbitrarnog uhićenja i zatvaranja. U racionalno uređenoj zajednici ravnoteža između uživanja i ograničavanja slobode ne prepušta se slučaju nego uređuje zakonima. Zakon je izraz opće volje, što znači da svaki građanin ima pravo sudjelovati u njegovoj izradi. Sukladno tome određuje se da zakon “mora biti jednak za sve, i kad štiti i kad kažnjava”. Jednakost se proteže i na javna priznanja i službe koje su svima dostupne “prema sposobnostima i bez ikakvih drugih razlika osim onih koje proizlaze iz njihovih vrlina i talenata”. U istom duhu se utvrđuje da “svako političko udruživanje ima za cilj očuvanje prirodnih i nezastarivih prava čovjeka” te da ni jedno državno tijelo ili pojedinac ne mogu imati vlast ako ona ne izvire iz “nacije” koja je jedini izvor suvereniteta.

3.2. Globalni sustav ljudskih prava

Iako su načela američke i francuske deklaracije bila prekretnica u zaštiti prava i sloboda pojedinca, tek se krajem prve polovice 20. stoljeća počelo razmišljati o tome da bi se ona trebala primijeniti na sve ljude i da bi, u tu svrhu, trebalo uspostaviti oblik zaštite koji nadležnost nacionalnih država. Povod za to bila su stradanja tijekom Drugog svjetskog rata koja su dovela u pitanje sve dotadašnje temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito vrijednost ljudske osobe kao takve. Kao odgovor na više od 50 milijuna ubijenih, nezapamćene

patnje civila, osobito žena, djece i pripadnika drugih rasa i kultura te mase izbjeglica i prognanika, pojavila se ideja o uspostavi institucionalne zaštite prava i sloboda čovjeka u sklopu globalne međunarodne zajednice koja bi bila uređena na načelima poštivanja dostojanstva ljudske osobe, suvereniteta država i autoriteta međunarodnog dijaloga i dogovora. Ta je ideja 1945. ugrađena u tekst 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Njenim potpisivanjem na konferenciji u San Franciscu osnovana je Organizacija Ujedinjenih Naroda u sklopu koje je započela izgradnja međunarodnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava.

Zbog potpunijeg razumijevanja promjena do kojih je došlo, treba ukazati na razliku pojma neotuđivih prava čovjeka, koji koriste američka i francuska deklaracija, od suvremenog pojma ljudskih prava koji se uspostavlja kao dio novog poslijeratnog međunarodnog poretka.

- ▶ U ranijim tekstovima pojam "neotuđiva prava" koristi se u značenju "prava slobodnog čovjeka ili građanina" (bijelac, muškarac, posjednik), a ne u značenju "svi ljudi" (neovisno o spolu, rasnom ili nekom drugom podrijetlu, ili socio-ekonomskom statusu). Takav pristup je nužno doveo do toga da se ista prava uskrate ženama, djeci i pripadnicima drugih rasa te da se opravda ropstvo.
- ▶ Iako je nastala na tim temeljima, suvremena verzija se ne opravdava prirodnim pravom ili društvenim ugovorom nego međunarodnim dogovorom ili konsenzusom o globalno poželjnim ciljevima koji se odnose na dobrobit pojedinca (dostojanstvo), društvenih grupa (održanje, identitet) i društvene zajednice u cjelini (mir, jednakost, pravda, snošljivost).
- ▶ Za razliku od ranijih prava i sloboda čovjeka (pojedinca), ljudska prava podržava sustav međunarodnih pravnih normi ili standarda. Međunarodno je pravo dotada uređivalo samo odnose među državama (primjerice međunarodno ratno pravo), pri čemu država nije imala nikakve međunarodne obveze glede odnosa prema pojedincu. Način na koji su vlasti neke zemlje postupale prema svojim građanima u ratu i miru shvaćen je isključivo kao unutarnja stvar države.

3.2.1. Određenje međunarodnog standarda ljudskih prava

Ljudska se prava na međunarodnoj razini uređuju kao norme ili standardi koji se određuju u procesu pregovaranja i dogovaranja među državama članicama Ujedinjenih naroda. Dogovoreni standard time postaje međunarodni kriterij prema kojemu se prije svega vrednuje ponašanje pojedine države prema pojedincu, prema drugim državama i prema međunarodnoj zajednici. Budući da je riječ o općim pravima, pojam pojedinca uključuje građane pojedine države, građane drugih država, osobe bez državljanstva i azilante.

Kao i kod svakog drugog standarda, tako i kod raščlambe međunarodnog standarda ljudskih prava valja imati na umu tri ključna čimbenika, koji prema Johanu Galtungu čine trijadu ljudskih prava:³

³ Prema: Galtung, J. *Human Rights in Another Key*. Cambridge, Polity Press, 1994.

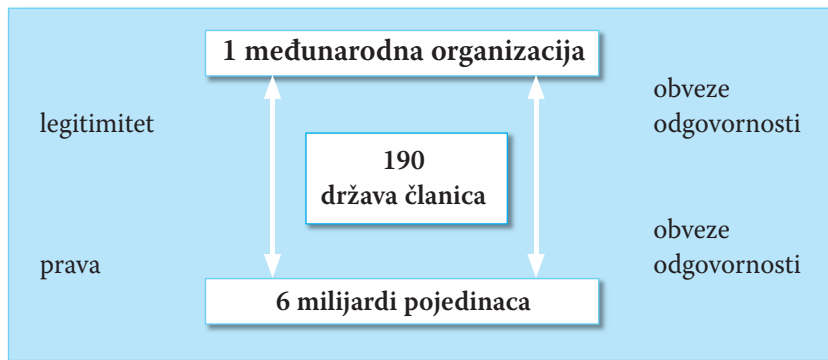
- ✓ **pošiljatelj standarda** (*norm-senders*) – međunarodna organizacija
- ✓ **primatelj standarda** (*norm-receivers*) – država članica međunarodne organizacije
- ✓ **objekti standarda** (*norm-objects*) – pojedinci, građani.

Trijada započinje s jednim tijelom (Opća skupština Ujedinjenih naroda), spušta se na oko 190 država članica, a završava s oko 6 milijardi osoba. Jednom kad je standard ljudskih prava dogovoren i prihvaćen među državama članicama u sastavu međunarodne organizacije, učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava bitno ovisi o suradnji između svih sastavnica trijade. U tome je ključna uloga objekta standarda (pojedince, građana). Građani se, naime, pozivaju na standard tako što od primatelja standarda (države) traže da ispuni svoje obveze prema pošiljatelju standarda (Ujedinjenim narodima). Država to čini tako da apstraktni standard pretvori u konkretne politike i akcije za zaštitu i promicanje ljudskih prava svojih građana. Prema državi koja mu jamči njegova prava, građanin ima određene obveze i odgovornosti, na isti način na koji država ima obveze ili odgovornosti prema međunarodnoj organizaciji koje je članica. Osiguravajući i štiteći ljudska prava svojih građana, vlast osigurava njihovu privrženost s jedne strane, a međunarodni legitimitet s druge (v. Prikaz 2).

 *Iz toga slijedi, kako kaže Galtung, da je **dobar građanin samo onaj koji je uporan u traženju svojih prava od svoje države, budući da joj time osigurava legitimitet u sklopu međunarodne zajednice.***

No odnosi unutar trijade jasno pokazuju da pitanje odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava ne pogađa samo države. Učinkovitost međunarodnog sustava znači odgovornost niza čimbenika koji su međusobno tijesno povezani. Tako se, osim obveza države prema pojedincu i prema međunarodnoj zajednici može govoriti i o obvezama međunarodne organizacije prema pojedinoj državi, njenim građanima i svakom pojedincu. *Međunarodna organizacija koja je uspostavljena u cilju promicanja i zaštite ljudskih prava opravdava svoje postojanje samo kvalitetom i učinkovitošću svojih politika i programa, što znači da njen međunarodni legitimitet prvenstveno ovisi o povjerenju 6 milijardi pojedinaca, kao što o njima ovisi međunarodni legitimitet 190 vlada država članica.*

S druge strane, i učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava ovisi o pojedincu, kao i o nizu društvenih institucija i organizacija, osobito onih koje pripadaju civilnom sektoru. Velik broj međunarodnih nevladinih organizacija (primjerice *Amnesty International*, *Članak 19*, *Greenpeace*) ima važnu ulogu u izradi i primjeni standarda. To osobito važi za one organizacije koje, u skladu s 'Poveljom Ujedinjenih naroda', imaju savjetodavni status pri Gospodarskom i socijalnom vijeću.

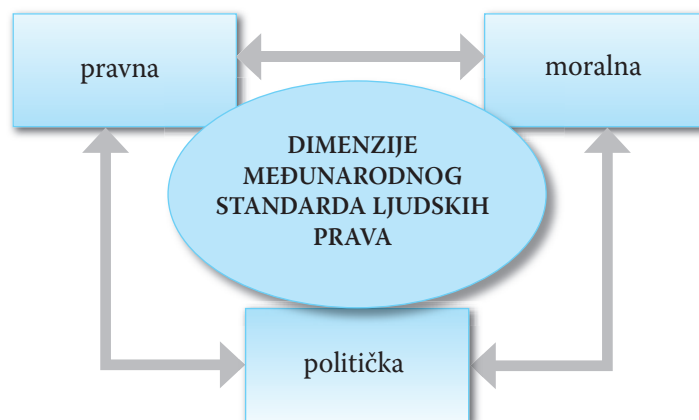

Prikaz 2: Razine i modusi djelovanja međunarodnog standarda ljudskih prava

Sukladno tome može se reći da je međunarodni sustav ljudskih prava nužno promatrati i vrednovati zajedno s međunarodnim sustavom odgovornosti u sklopu kojega djeluju sljedeći subjekti:

- međunarodne i regionalne organizacije
- središnje i lokalne vlasti u pojedinoj državi
- društvene institucije i organizacije
- međunarodne i lokalne nevladine udruge i druge organizacije civilnog društva
- pojedinci.

Među subjektima odgovornosti postoje razlike u vrsti i razini odgovornosti koju imaju prema međunarodnom standardu ljudskih prava. Često se čuje da države uglavnom snose pravnu i političku, a pojedinci, društvene i nevladine organizacije uglavnom moralnu odgovornost, što nije sasvim točno. Iako se obično pod međunarodnim standardom u području ljudskih prava misli samo na pravnu odredbu u sustavu međunarodnog prava ljudskih prava, posebnost djelovanja Ujedinjenih naroda upravo je u tome što se učinak svakoga, pa i pravnog standarda, uvijek promatra kroz tri nedjeljive dimenzije: pravnu, moralnu i političku (v. Prikaz 3).

Prikaz 3: Dimenzije međunarodnog standarda ljudskih prava

Vrsta i razina odgovornosti ovisi i o prirodi dokumenta kojeg proglašavaju, prihvaćaju ili donose predstavnici pojedinih država članica međunarodne organizacije na najvišoj razini, primjerice Općoj skupštini Ujedinjenih naroda ili Općoj konferenciji UNESCO-a. Ti dokumenti se prema svom pravnom statusu dijele na:

- **pravno obvezujuće** međunarodne ugovore koji se još nazivaju i *instrumentima* ljudskih prava (konvencije, paktovi)
- **moralno obvezujuće** izjave ili dogovore koji nemaju status međunarodnih instrumenata (deklaracije, preporuke)
- **politički obvezujuće** dokumente (manje naglašeno u sustavu Ujedinjenih naroda zbog razlika u političkom ustroju zemalja članica, ali bitno za, primjerice, djelovanje Organizacije za europsku sigurnost i suradnju).

Prikaz 4 daje uvid u vrstu odgovornosti koju podrazumijeva određena kategorija dokumenta. Iako pravni ugovori, kao što su paktovi i konvencije, formalno pretpostavljaju samo pravnu, oni se, ni u kojem slučaju, ne mogu odvojiti od moralne, a onda ni od političke odgovornosti, budući da je riječ o dokumentima koji su rezultat dogovora između svih država članica i koji polaze od zajedničke vizije razvoja međunarodne zajednice. Uostalom neka država ni ne mora potpisati i ratificirati pravno važeći dokument, ali ona kao članica Ujedinjenih naroda ostaje moralno obvezna provoditi njegova temeljna načela budući da ta načela proizlaze iz načela ‘Povelje Ujedinjenih naroda’ i ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’. Moglo bi se reći da je moralna odgovornost i najvažnija ima li se na umu da primjena međunarodnih standarda nije praćena učinkovitim instrumentima primjene.

vrsta dokumenta	vrsta odgovornosti		
	pravna	moralna	politička
konvencije paktovi	✓	✓	✓
deklaracije preporuke		✓	✓

Prikaz 4: Dokumenti prema vrsti odgovornosti

Da je moralna odgovornost ključ, potvrđuju učinci međunarodnih dokumenata bez pravne snage, kao što su deklaracije i preporuke. Ovdje nije samo riječ o ‘Općoj deklaraciji o ljudskim pravima’ koja ima status međunarodnog običajno-pravnog dokumenta nego manje-više o svim dokumentima te kategorije. Deklaracija je svečana izjava kojom predstavnici vlada, društvenih institucija, civilnih organizacija ili istaknuti pojedinci potvrđuju svoj moralni izbor glede nekog problema i načina na koji se on treba rješavati. Zato se često sadržaj deklaracije shvaća kao *načelo djelovanja*, a ne kao standard, pri čemu se pod standardom razumijeva samo pravna odredba.

Načela izražena u deklaraciji služe i za ispitivanje stavova međunarodne javnosti o predloženom rješenju, što se onda koristi kao podloga za izradu odgovarajućeg pravnog standarda ljudskih prava. Primjer za to je 'Konvencija o pravima djeteta' Ujedinjenih naroda. Godine 1959. Opća skupština je prihvatila 'Deklaraciju o pravima djeteta' koja je sadržavala 10 načela. Dvadesetak godina kasnije, osnovana je nova radna grupa sa zadatkom pripreme pravno obvezujućeg dokumenta. Priprema tog teksta trajala je devet godina. Toliko je, naime, trebalo predstavnicima vlada i posebnih organizacija (UNICEF; UNESCO, Međunarodni odbor Crvenog križa i međunarodne nevladine udruge specijalizirane za djecu, kao što je *Save the Children*) da dođu do konsenzusa oko izmjena i nadopuna 'Deklaracije'. Konvencija je prihvaćena na Općoj skupštini 1989. godine, a već je sljedeće godine stupila na snagu čime su njene odredbe postale međunarodni standardi, a sam dokument međunarodni instrument promicanja i zaštite prava djece.

Usprkos tome što su, kao što ćemo vidjeti, sva ljudska prava zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava', čiju primjenu na nacionalnoj razini prate dva posebna tijela, mnoga od njih još nisu posebno pravno potvrđena. Tako do danas imamo deklaracijama potvrđena prava osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama; prava osoba s posebnim potrebama; pravo na razvoj i mir; zaštitu djece i mladih od štetnog utjecaja medija; zabranu manipuliranja ljudskim genomom i zaštitu okoliša.

Konvencija je najčešći oblik kojim se pravno posebno uređuje zaštita ljudskih prava. No prije nego postane pravno obvezujući, tekst dokumenta mora proći dug proces usuglašavanja koji se sastoji od sljedećih faza:

- ✓ radni tekst konvencije izrađuje radna grupa, najčešće sastavljena od predstavnika država članica Ujedinjenih naroda i međunarodnih nevladinih organizacija;
- ✓ radni tekst se usvaja na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, nakon čega ona dobiva status instrumenta ljudskih prava, a njene odredbe status pravnog standarda;
- ✓ usvojena konvencija postaje otvorena za potpisivanje ili pristupanje država članica;
- ✓ svojim potpisivanjem država stranka konvencije stavlja na znanje međunarodnoj zajednici da se želi formalno obvezati na ostvarenje načela sadržanih u instrumentu;
- ✓ formalno ispunjavanje te obveze podrazumijeva potvrđivanje (ratifikaciju) konvencije od strane parlamenta zemlje potpisnice i polaganje isprava o ratifikaciji kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda, pri čemu se mogu izraziti rezerve prema nekim člancima; postupkom ratifikacije država formalno potvrđuje da je spremna mijenjati svoje zakonodavstvo i dostavljati izvješća o napredovanju i poteškoćama u primjeni konvencije u skladu s njenim odredbama, osim onih prema kojima je izrazila rezervu;
- ✓ konvencija postaje pravno obvezna za sve zemlje potpisnice nakon što ju ratificira onoliko država koliko je utvrđeno tekstom dokumenta;
- ✓ stupanjem na snagu konvencije uspostavlja se posebno tijelo (najčešće odbor) kojemu je svrha praćenje primjene odredbi konvencije na temelju periodičnih izvješća zemalja stranaka.

Među pravima koja su posebno zaštićena konvencijama na toj razini su zabrana mučenja, zabrana rasne diskriminacije, zabrana diskriminacije žena i prava djeteta. Zajedno s 'Poveljom Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnom poveljom prava' koja objedinjuje 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', te konvencije čine temeljne instrumente ljudskih prava međunarodne zajednice.

3.2.2. Temeljni međunarodni instrumenti ljudskih prava

Povelja Ujedinjenih naroda

Prihvatanjem 'Povelje Ujedinjenih naroda' započet je proces uređivanja svijeta kao zajednice država s jednakim pravima i odgovornostima prema općem miru i sigurnosti, nazvan još i *svjetskim pokretom za ljudska prava*. Ključni dio tog procesa bilo je shvaćanje da je zaštita prava i sloboda pojedinca jedan od preduvjeta mira među narodima. U Povelji izrijekom stoji da ju udruženi narodi svijeta usvajaju kako bi "buduća pokoljenja spasili od užasa rata", "ponovno potvrdili vjeru u temeljna prava, dostojanstvo i vrijednost čovjeka, u ravnopravnost muškarca i žene kao i u ravnopravnost velikih i malih naroda", te "stvorili uvjete koji su potrebni za održanje pravde i poštivanje obveza koje proizlaze iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava".

U članku 1.(3), naime, utvrđuje se da je jedna od četiri temeljne svrhe Ujedinjenih naroda uspostavljanje međunarodne suradnje u "promicanju i jačanju ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve, bez razlike u pogledu rase, spola, jezika ili religije". Nadalje, 'Povelja' člankom 55.(c) obvezuje Ujedinjene narode na promicanje "općeg poštivanja" tih prava i sloboda, dok člankom 56. na to obvezuje i države članice. Time su države preuzele međunarodnu obvezu da promiču i štite ljudska prava, što znači da su pristale dio svoje nadležnosti u tom području ustupiti međunarodnoj organizaciji.

Međutim, zbog protivljenja tadašnjih velesila, 'Povelja' nije ni odredila prava niti uspostavila učinkovit sustav njihove zaštite.⁴

Međunarodna povelja prava

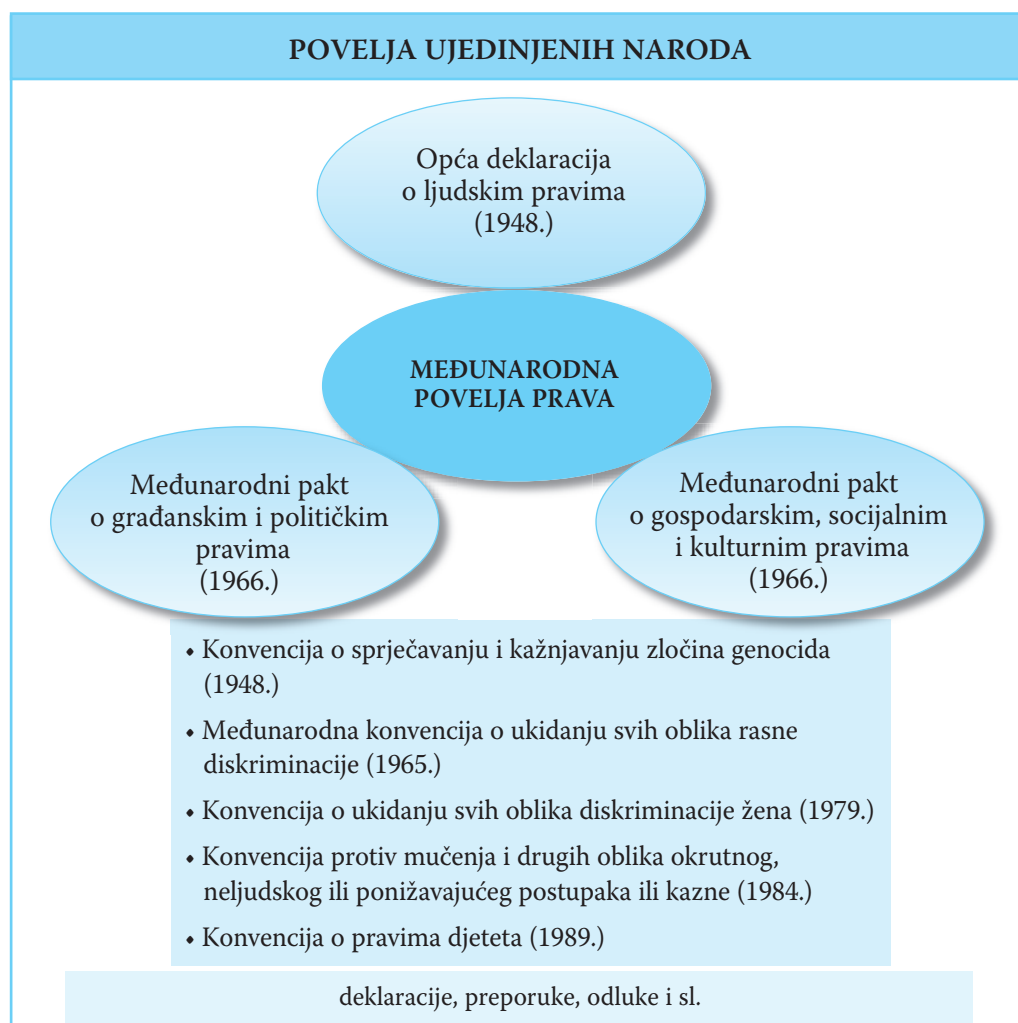
Dokument kojim se odgovorilo na pitanje kodifikacije ljudskih prava bila je 'Opća deklaracija o ljudskim pravima', koju je 1948. godine proglasila Opća skupština Ujedinjenih naroda i to kao "zajedničku tekovinu svih naroda i država". Polazište dokumenta je da se sva ljudska bića "rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima" te da, budući su "obdarena razumom i svijješću", trebaju "jedna prema drugima postupati u duhu bratstva".

'Deklaracija' u 30 članaka sadrži načela temeljnih prava i sloboda čovjeka shvaćenih kao "opća, nedjeljiva i neotuđiva ljudska prava" koja pripadaju svima "bez ikakve razlike glede

⁴ Buergenthal, T. 'International Human Rights in a Historical Perspective.' U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti". Jedna od posebnosti 'Deklaracije' jest da predstavlja sintezu različitih filozofskih tradicija i kulturno specifičnih pojmova ljudskih prava, ali s čvrstim osloncem na ideju prirodnih prava.

Usprkos tome što je 'Deklaracija' prihvaćena samo kao svečana izjava o zajedničkom pravcu globalnog razvoja i nije pravno obvezivala države članice, ona je izazvala korjenite društvene i političke promjene u svijetu. Danas više nitko ne dvoji da su njena načela potakla proces dekolonizacije, pridonijela rušenju komunizma, dovela do ravnopravnosti žena, potaknula osvješćivanje odraslih o potrebama i pravima djece i pridonijela razvoju osjećaja samopoštovanja među pripadnicima marginaliziranih i diskriminiranih grupa i naroda; da je usmjerila pozornost javnosti na zaštitu kulturne baštine; da je zahvaljujući njoj započelo "ekološko pospremanje" planeta i da je, konačno, uzdrmala svijest i savjest čovječanstva da krene u "konačnu" bitku za svoj vlastiti boljitak.

Prikaz 5: Međunarodni sustav ljudskih prava

Zbog ugleda koji je stekla u svijetu, 'Deklaracija' je prihvaćena kao dio *međunarodnog običajnog prava* i kao autentična interpretacija odredbi 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Bitka za priznanje njenih načela u rangu međunarodnog prava trajala je skoro trideset godina. Godine 1976., puno desetljeće nakon usvajanja, na snagu su stupila dva pravno obvezujuća sporazuma: 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', koji s 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima' čine tzv. 'Međunarodnu povelju prava'.

Na 'Povelju Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnu povelju prava' oslanja se više od 40 konvencija koje razrađuju pojedina prava ili pojedine skupine prava. Te konvencije imaju status *međunarodnih instrumenata ljudskih prava*, tj. pravno su obvezujuće, a zajedno s više stotina deklaracija, preporuka, izjava i drugih dokumenata čine međunarodni sustav promicanja i zaštite ljudskih prava (v. Prikaz 5).

Praćenje, razmatranje i komentiranje primjene svih prava koja su zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava' u nadležnosti je dva posebna odbora:

- **Odbor za ljudska prava**, koji je osnovan prema članku 28. 'Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima'
- **Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava**, koji je naknadno osnovan prema članku 16. 'Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima'

Osim njih, u sustavu Ujedinjenih naroda djeluju i sljedeći posebni odbori:

- **Odbor za ukidanje rasne diskriminacije** – prati primjenu 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije'
- **Odbor protiv mučenja** – prati primjenu 'Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne'
- **Odbor za ukidanje diskriminacije žena** – prati primjenu 'Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena'
- **Odbor za prava djeteta** – prati primjenu 'Konvencije o pravima djeteta'

3.2.3. Razvoj međunarodnog prava ljudskih prava

Usvajanjem 'Povelje Ujedinjenih naroda' i prvih instrumenata ljudskih prava osigurani su temelji za proces internacionalizacije ljudskih prava u punom smislu te riječi, ali i za humanizaciju međunarodnog prava ljudskih prava, budući da je u sklopu njega počeo razvoj *međunarodnog prava ljudskih prava*. Do tada pojedinac nije bio predmet međunarodnog prava, pa države nisu ni imale međunarodnu obvezu štiti njegoja prava, što je imalo teške posljedice po osobe bez državljanstva i azilante.

Važan poticaj razvoju međunarodnog prava ljudskih prava bilo je suđenje nacističkim zločincima u Nürnbergu 1945. godine, budući da se u optužnice uvela i kategorija zločina

protiv čovječnosti (masovna pogubljenja, deportacije, mučenja i sl. civilnog stanovništva), a ne samo ratnih zločina, odnosno kršenja ratnog prava. Osim tog neposrednog poticaja, na razvoj međunarodnog pravnog sustava ljudskih prava utjecali su neki raniji ugovori koji su na različite načine ograničavali moć države nad pojedincem, kao što su:⁵

- **Međunarodno humanitarno pravo** zbog doktrine o humanitarnoj intervenciji koja je relativizirala načelo nemiješanja u unutarnje poslove države. Doktrina je, naime, opravdavala korištenje sile od strane jedne ili više država nad drugom državom ako se time zaustavlja masovno kršenje prava građana te države što “vrijeđa savjest čovječanstva”. Usprkos tome što je često bila zloupotrebljavana, ta doktrina je dijelom ograničila slobodu i samovolju državnih vlasti nad svojim građanima;
- **Međudržavni sporazumi o zaštiti posebnih grupa** osobito oni koji su se odnosili na zabranu trgovine robljem i zaštitu nekih religijskih manjina (primjerice Kršćana u Otomanskom Carstvu);
- **Ugovor o osnivanju Lige naroda** osobito dvije odredbe. Prvom je uspostavljen mandat Lige nad bivšim kolonijama država koje su izgubile Prvi svjetski rat. One su stavljene pod administrativnu upravu pobjedničkih sila uz obvezu da se štite i promiču prava, dobrobit i razvoj starosjedilačkog stanovništva. Na tim je temeljima počeo razvoj međunarodne zaštite manjina u sklopu novih europskih država. Druga se odredba odnosila na osiguranje i održanje pravednih i humanih radnih uvjeta za muškarce, žene i djecu. Zadatak izrade međunarodnih standarda i nadzor nad ispunjavanjem obveza u tom području povjeren je, tada osnovanoj, Međunarodnoj organizaciji rada;
- **Obveze prema stranim državljanima u sklopu tradicionalnog međunarodnog prava** po kojima je država domaćin bila obvezna odnositi se prema stranom državljaninu pravedno i u skladu s minimalnim civilizacijskim standardima.

Međunarodno pravo ljudskih prava se u prošlih pola stoljeća razvijalo kroz tri etape:

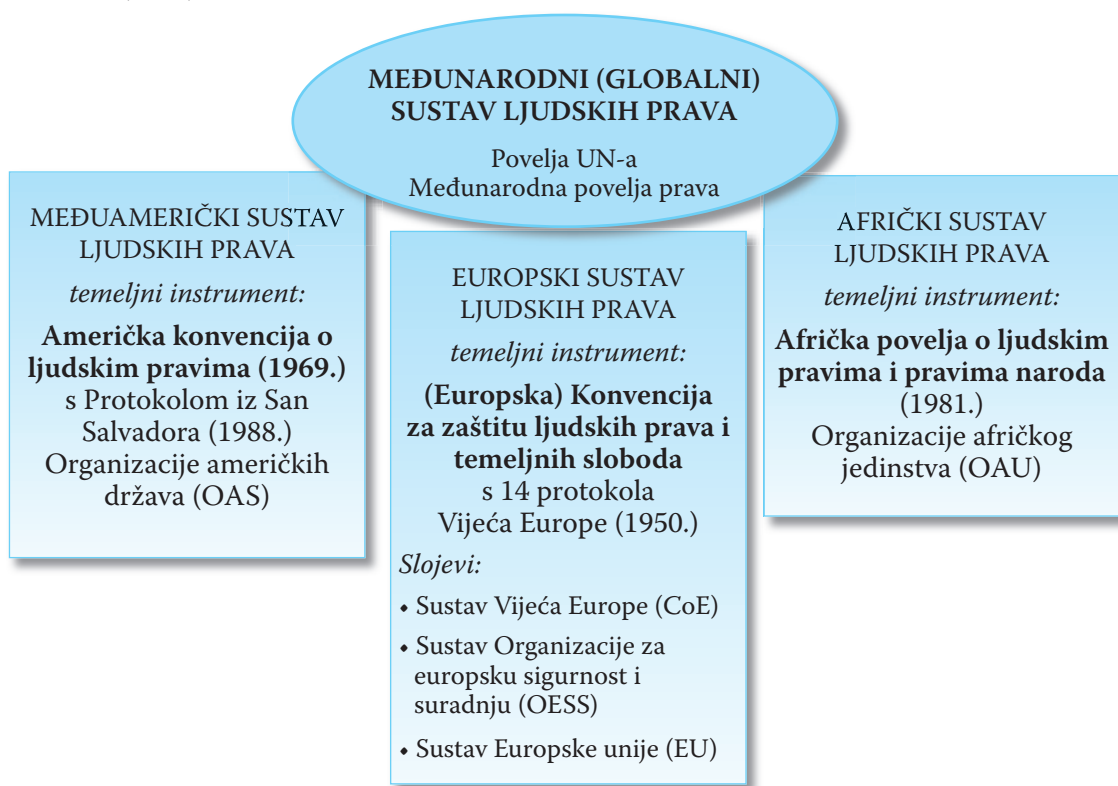
- ✓ **Normativna konsolidacija** (1945. – 1966.) – počinje stupanjem na snagu ‘Povelje Ujedinjenih naroda’, a završava usvajanjem dvaju paktova - ‘Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima’ i ‘Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’;
- ✓ **Institucionalni razvoj** (od kraja šezdesetih do kraja osamdesetih) – u dva pravca: a) jasnije određenje pojma kršenja obveza država pod Poveljom Ujedinjenih naroda i b) uspostava i jačanje posebnih međunarodnih i regionalnih tijela za zaštitu ljudskih prava pod prihvaćenim ugovorima (primjerice, Odbor za ljudska prava pod ‘Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima’). Istovremeno raste broj međunarodnih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava sa savjetodavnim ili promatračkim statusom u međunarodnim organizacijama (UNESCO, UNICEF, ILO i sl.), što dovodi do toga da ljudska prava postaju jedan od najsnažnijih pokretača političkih promjena u tom razdoblju;

⁵ Buergenthal, T. ‘International Human Rights in a Historical Perspective.’ U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

- ✓ **Unaprjeđenje strategija i mjera primjene** (od kraja osamdesetih do danas) kao posljedice raspada komunizma i pojave novih demokracija u Europi, ali i sloma apartheida u Južnoafričkoj Republici.

3.3. Regionalni sustavi ljudskih prava

Pored međunarodnog sustava ljudskih prava, koji se od 1945. razvija pod Ujedinjenim narodima, postoje i regionalni sustavi kojima se dodatno osigurava zaštita prava i sloboda pojedinca u pojedinim dijelovima svijeta. Iako se međunarodno priznati regionalni sustavi uspostavljaju i razvijaju s izravnim osloncem na regionalne instrumente, oni u potpunosti slijede važeće odredbe i duh Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih temeljnih dokumenata Ujedinjenih naroda (v. Prikaz 6).

Prikaz 6: Regionalni sustavi ljudskih prava

3.3.1. Europski sustav ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava smatra se najrazvijenijim sustavom ljudskih prava i sloboda uopće, prvenstveno zbog učinkovitih mehanizama zaštite. Okosnicu tog sustava čine 'Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' Vijeća Europe i Europski sud za ljudska prava koji je uspostavljen prema čl. 19. Konvencije. Njegovim uvođenjem

došlo je do značajnih promjena u tradicionalnom shvaćanju suvereniteta države, jer se građanima europskih država omogućilo pokretanje postupka za zaštitu svojih prava pred europskim institucijama onda kada im tu zaštitu ne osiguraju domaći sudovi.

Sustav se počeo razvijati krajem Drugoga svjetskog rata s čvrstim osloncem na 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i dugu tradiciju ustavne zaštite građanskih i političkih prava najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe. Poslijeratna Europa stavila je naglasak na ostvarenje prava i sloboda građana u okviru demokratskog političkog poretka držeći da je to najsigurniji put za održanje mira i stabilnosti svijeta. Stoga je razumljivo da su ta polazišta utkana u europske integracijske procese na svim razinama, što potvrđuju tekst Statuta Vijeća Europe iz 1949., 'Schumanova deklaracija' iz 1950., 'Završni akt Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji' iz 1975. i 'Ugovor o Europskoj uniji' iz 1992.

Iako se pod europskim sustavom ljudskih prava obično misli na instrumente i mehanizme koji su uspostavljeni pod Vijećem Europe, europski je sustav znatno složeniji. Čine ga tri sustava koji se međusobno razlikuju po opsegu i naravi zaštite prava i sloboda pojedinca. Oni polaze od različitih instrumenata, imaju uspostavljena različita tijela za praćenje primjene tih instrumenata i međusobno se nalaze u različitim odnosima. To su sljedeći sustavi:⁶

- **sustav Vijeća Europe** (45 zemalja članica)
- **sustav Europske unije** (15, a od svibnja 2004. godine 25 zemalja članica)
- **sustav Organizacije za europsku sigurnost i suradnju** (55 zemalja članica).

Temeljni europski instrumenti ljudskih prava

Vijeće Europe (engl. *Council of Europe*) (<http://conventions.coe.int>)

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (engl. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), prihvaćena 1950., na snazi od 1953.; 13 protokola
- Europska socijalna povelja (engl. *European Social Charter*), prihvaćena 1961., na snazi od 1965.; nadopunjena 1991. i 1996., protokoli iz 1988. i 1995.
- Europska konvencija o kulturi (engl. *European Convention on Culture*), prihvaćena 1954., na snazi od 1955.
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (engl. *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*) prihvaćena 1987., na snazi od 1989.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (engl. *European Framework Convention for the Protection of National Minorities*), prihvaćena 1994., na snazi od 1998.
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina (engl. *European Charter for Regional or Minority Languages*), prihvaćena 1992., na snazi od 1998.

⁶ Prema: Benedek, W. 'Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava.' U: Vučinić, N.B.; Vrkaš-Spajić, V. i Bjeković, S. (ur.) *Ljudska prava za nepravnike*, 2003.

Europska unija (engl. *European Union*)

- Povelja temeljnih prava Europske unije (engl. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*), prihvaćena 2001.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju – OEES (engl. *Organisation for Security and Cooperation in Europe – OSSE*)

- Helsinški završni akt (engl. *Helsinki Final Act*), prihvaćen 1975.
- Pariška povelja za Novu Europu (engl. *Charter of Paris for a New Europe*), prihvaćena 1990.

Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Vijeće Europe

- Europski sud za ljudska prava (engl. *European Court of Human Rights*), uspostavljen kao jedinstveni sud prema Protokolu br. 11 'Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' 1998.
- Europski odbor za socijalna prava (engl. *European Committee on Social Rights*), uspostavljen prema izmjenama 'Europske socijalne povelje' 1999.
- Europski odbor za sprječavanje mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupka (engl. *European Committee for the Prevention of Torture or Other Inhuman or Degrading Treatment - CPT*), uspostavljen prema 'Europskoj konvenciji za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne' 1989.
- Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama' (engl. *Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities*), uspostavljen prema 'Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina' 1998.
- Odbor stručnjaka 'Europske povelje za regionalne jezike ili jezike manjina' (engl. *Committee of Experts for European Charter for Regional or Minority Languages*), uspostavljen prema 'Povelji' 1998.
- Europsko povjerenstvo za rasizam i nesnošljivost (engl. *European Commission on Racism and Intolerance – ECRI*), uspostavljeno prema zaključku Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe 1993.
- Europski povjerenik za ljudska prava (engl. *European Commissioner for Human Rights*), uspostavljen prema Preporuci br. 1999.
- Odbor ministara Vijeća Europe (engl. *Committee of Ministers of the Council of Europe*).

Europska unija

- Europski sud pravde (engl. *European Court of Justice*), uspostavljen prema Pariškom ugovoru 1952.
- Europski centar za praćenje rasizma i ksenofobije (engl. *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC*), uspostavljen 1998.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju

- Ured za demokratske ustanove i ljudska prava (engl. *Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR*), uspostavljen 1990.
- Visoki povjerenik za manjine (engl. *High Commissioner for Minorities*), uspostavljen 1992.
- Predstavnik za slobodu medija (engl. *Representative for the Freedom of the Media*), uspostavljen 1997.

3.3.1.1. Vijeće Europe**Ljudska prava kao okosnica djelovanja Vijeća Europe**

Središnja poruka Povelje Ujedinjenih naroda da se “narodi trebaju odnositi jedni prema drugima u duhu bratstva”, u Europi je potvrđena 1949. osnivanjem prve sveeuropske političke organizacije - Vijeća Europe, u čijem statutu stoji da je “izgradnja mira na temeljima pravde i međunarodne suradnje vitalni čimbenik očuvanja ljudskog društva i civilizacije”. Vijeće treba djelovati na ujednačavanju europskoga gospodarskoga i društvenog razvoja putem dijaloga i zajedničkih akcija u svim važnijim društvenim područjima, s posebnim naglaskom na zaštitu i jačanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Primanje neke države u Vijeće Europe ovisi o tome je li ona u stanju i je li spremna ispuniti obveze koje proizlaze iz statuta te organizacije, osobito one koje se odnose na razvoj “istinske demokracije”, tj. slobode, jednakosti i vladavine prava, zbog čega je sve do početka 1990-ih godina izvan te organizacije ostao velik broj zemalja Srednje i Istočne Europe.

Vijeće Europe

Vijeće Europe je regionalna međuvladina organizacija koja danas okuplja 45 europskih zemalja sa 880 milijuna stanovnika. Osnovano je 1949. od strane 10 zemalja (Belgije, Danske, Francuske, Islanda, Italije, Luksemburga, Nizozemske, Norveške, Švedske i Velike Britanije) sa svrhom razvoja demokracije, zaštite prava i sloboda, jačanja vladavine prava i promicanja usklađenog gospodarskog i društvenog razvoja u Europi. Djeluje u nizu područja, osim obrane, uključujući ljudska prava, razvoj demokracija, zaštitu manjina, migracije, obrazovanje, znanost, mlade, kulturu, sport, zaštitu zdravlja, suradnju u području zakonodavstva, regionalno planiranje itd. Sjedište organizacije je u Strasbourgu. Razlikuje se od Europskog vijeća (engl. *European Council*) koje je tijelo Europske unije.

Središnja tijela Vijeća su: *Odbor ministara* koji donosi odluke, a čine ga ministri vanjskih poslova zemalja članica; *Parlamentarna skupština* koja nema pravo odlučivanja, a sastavljena je od predstavnika nacionalnih skupština koji pripadaju različitim političkim strankama (nije isto što i Europski parlament koji se nalazi u sustavu Europske unije); *Kongres lokalnih i regionalnih vlasti*, savjetodavno tijelo s predstavnicima lokalnih i regionalnih vlasti europ-

skih država; *Konferencija posebnih ministara*, ministara pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, zaštite okoliša i dr., koji raspravljaju o najvažnijim problemima u svom području i daju prijedloge Odboru ministara; *Središnje tajništvo s glavnim tajnikom*. U radu Vijeća Europe sudjeluje još niz posebnih tijela, ustanova, odbora, radnih grupa i povjerenstava, među kojima je najvažniji Europski sud za ljudska prava, kao i predstavnici oko 400 nevladinih organizacija sa savjetodavnim statusom. Zajedničke odluke dostavljaju se zemljama članicama u obliku preporuka, odluka, deklaracija ili konvencija. Adresa na Internetu je <http://www.coe.int>.

Hrvatska je postala članicom Vijeća Europe 6. studenoga 1996. godine.

Shvaćanje da je promicanje prava i sloboda, jednakosti i vladavine prava sastavni dio razvoja demokratske Europe našlo je svoje mjesto u odredbama 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' o uvjetima pod kojima države mogu ograničiti svoje obveze pod tim instrumentom (*claw-back* klauzula). Konvencija, naime, u člancima 8. - 11. određuje da se neka temeljna građanska i politička prava i slobode, kao što su pravo na poštivanje privatnoga i obiteljskog života; sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti; sloboda izražavanja te sloboda okupljanja i udruživanja, mogu podvrgnuti samo onim ograničenjima državnih vlasti koja su "u skladu sa zakonom" i koja su "nužna u demokratskom društvu".

Ta se veza osobito naglašava od početka 1990-ih kad se članstvo u Vijeću Europe za bivše komunističke i socijalističke države Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe uvjetuje prihvaćanjem i primjenom najvažnijih europskih instrumenata ljudskih prava.

Kako bi se obilježio kraj podjele Europe i iskoristila "povijesna mogućnost za učvršćenje mira i stabilnosti na kontinentu", godine 1993. u Beču se održava Prvi sastanak na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe sa zadatkom da odredi smjernice djelovanja te organizacije u budućnosti. U 'Bečkoj deklaraciji i planu djelovanja' koja je prihvaćena na sastanku, visoki predstavnici su izrazili svoju spremnost na izgradnju Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti" te odredili tri strateška zadatka Vijeća Europe: a) reforma nadzornih mehanizama Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda; b) zaštita nacionalnih manjina i c) borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti (v. Prikaz 7).

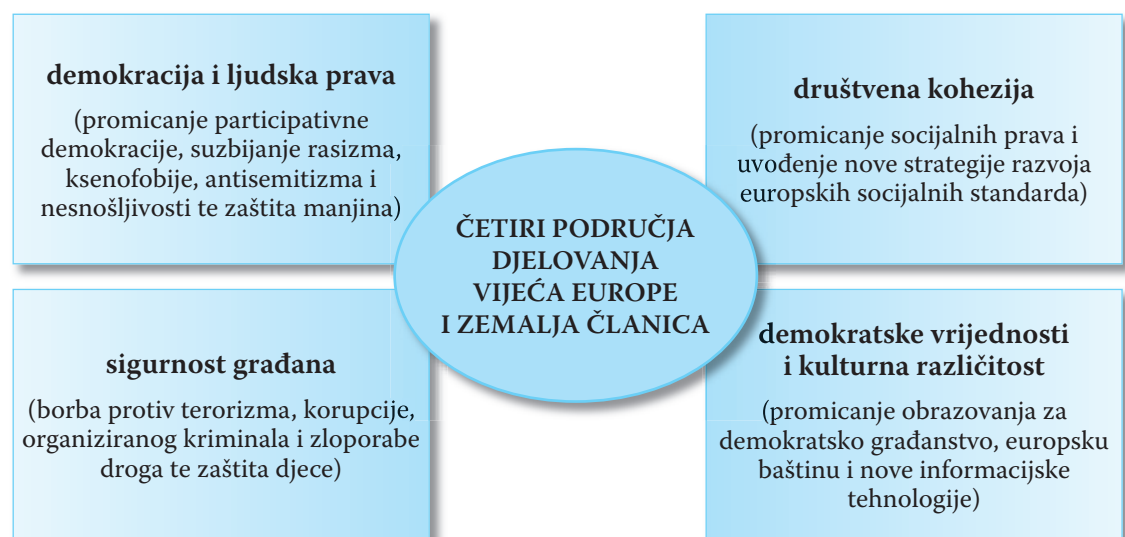
Na Drugom sastanku na vrhu, koji je sazvan 1997. godine povodom znatnog proširenja Vijeća Europe novim članicama, europski čelnici su potvrdili da će težiti "postizanju većeg jedinstva među državama članicama radi izgradnje slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljenog na zajedničkim vrijednostima, kao što su sloboda izražavanja i informiranja, kulturna različitost i jednako dostojanstvo svih ljudi". Završna deklaracija i Plan djelovanja usmjereni su na jačanje demokratske stabilnosti u Europi i sadrže četiri prioritetna područja djelovanja: a) demokracija i ljudska prava; b) društvena kohezija; c) sigurnost građana i d) demokratske vrijednosti i kulturna različitost (v. Prikaz 8).

Prikaz 7: *Tri strateška zadatka s Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe (Beč, 1993.)*

Temeljni instrumenti i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Odbor ministara Vijeća Europe do danas je donio više od 170 pravno obvezujućih dokumenata i više stotina preporuka kojima se europske države pozivaju i obvezuju na zaštitu ljudskih prava i sloboda svojih građana. Osim ‘Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’, koja štiti građanska i politička prava, ‘Europske socijalne povelje’, koja uređuje gospodarska i socijalna prava, i ‘Europske konvencije o kulturi’, koja pokriva preostalo pravo

Prikaz 8: *Četiri područja djelovanja s Drugog sastanka na vrhu Vijeća Europe (Strasbourg, 1997.)*

iz kataloga 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', druge konvencije Vijeća Europe su uže po opsegu prava koje uređuju, a veći dio njih nema razrađene mehanizme nadzora. Iako svaka konvencija na određeni način pridonosi cjelokupnom europskom sustavu promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, pod temeljnim europskim instrumentima ljudskih prava obično se misli na nekoliko konvencija čiju primjenu nadziru posebna tijela (v. liste *Temeljni europski instrumenti ljudskih prava* i *Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava* na prethodnim stranicama). Mi ćemo se osvrnuti samo na neke od njih koje bitno pridonose razumijevanju zadataka ovoga priručnika.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda – poznata i kao 'Europska konvencija o ljudskim pravima', predstavlja temeljni europski i najučinkovitiji instrument zaštite ljudskih prava u svijetu uopće. Usvojena je 1950. u Rimu, a na snazi je od 1953. godine. Po sadržaju odgovara 'Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima' jer uglavnom štiti te kategorije prava.

Prava koja određuje *Europska konvencija o ljudskim pravima*

- pravo na život (čl. 2)
- zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (čl. 3)
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 4)
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 5)
- pravo na pošteno suđenje (čl. 6)
- zabrana određivanja kazne bez zakonske odredbe (čl. 7)
- pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života (čl. 8)
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 9)
- sloboda izražavanja (čl. 10)
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 11)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 12)
- pravo na učinkoviti pravni lijek u slučaju povrede prava i sloboda (čl. 13)
- zabrana diskriminacije (čl. 14)

Izvorni tekst instrumenta je tijekom pola stoljeća proširen s 13 protokola kojima su uvedena nova prava i novi postupci zaštite kao što su pravo na obrazovanje; pravo na slobodu kretanja i izbora mjesta stanovanja; zabrana protjerivanja iz zemlje; ukidanje smrtno kazne; prava supružnika, stranaca i okrivljenih osoba itd. Protokolom br. 11 ustanovljen je jedinstveni Europski sud za ljudska prava koji je preuzeo dotadašnje nadležnosti Europskog povjerenstva za ljudska prava i Europskog suda za ljudska prava.

Svih 45 zemalja članica Vijeća Europe stranke su 'Konvencije' čime su one preuzele obvezu njene primjene, što znači izmjenu domaćeg zakonodavstva, ograničenje izuzeća utvrđenih prava na iznimne slučajeve i pod utvrđenim uvjetima te priznanje nadležnosti Europskog suda za ljudska prava.

Europski sud za ljudska prava – središnja europska pravosuđna institucija za slučajeve kršenja prava i sloboda pojedinca. Sastavljena je od onoliko neovisnih sudaca koliko je država članica Vijeća Europe, koje su istodobno i stranke ‘Konvencije’. Suci djeluju na tri razine: odbor (3 suca), komora (7 sudaca) i velika komora (17 sudaca). Prilikom razmatranja nekog predmeta u komori uvijek sjedi “nacionalni sudac” radi boljeg razumijevanja nacionalnog zakonodavstva. Osim u sasvim novim predmetima koji dolaze velikoj komori, tužbe razmatra i rješava komora. Presuda komore je konačna i obvezujuća za državu, a njeno provođenje nadzire Odbor ministara. No da bi Sud razmotrio podnesenu tužbu, ona mora zadovoljiti četiri bitna kriterija:

- ✓ ugroženo pravo štiti ‘Europska konvencija o ljudskim pravima’ ili njeni protokoli;
- ✓ tužitelj je žrtva ugrožavanja prava;
- ✓ prethodno su iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi;
- ✓ tužba je podnesena prije isteka roka od šest mjeseci nakon ispunjenja uvjeta pod točkom 3.

Sve do kraja 1980-ih godina Europski sud za ljudska prava imao je vrlo mali broj predmeta, ponajviše zbog toga što do tada mnoge države članice Vijeća Europe nisu priznavale njegovu nadležnost, ali i zbog toga što su mnogi stručnjaci pristupali ‘Europskoj konvenciji o ljudskim pravima’ kao instrumentu nižega ranga od domaćeg ustava. Nakon tog razdoblja broj podnesenih tužbi strelovito raste zbog čega se sad već govori o “zagušenju” Suda. Izlaze se vidi u izobrazbi domaćih sudaca, odvjetnika i tužitelja o primjeni ‘Europske konvencije za ljudska prava prema tumačenjima Europskog suda za ljudska prava.

Europska socijalna povelja – instrument kojim se utvrđuju jedinstveni europski standardi u zaštiti gospodarskih i socijalnih prava pojedinca. Predstavlja “drugu polovicu” europskog sustava zaštite ljudskih prava i dijelom odgovara ‘Međunarodnom paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’, budući da preostali dio ‘Pakta’ pokriva ‘Europska konvencija o kulturi’. Dokument je prihvaćen 1961. godine, a na snagu je stupio 1965. Godine 1988. nadopunjen je prvim protokolom (na snazi od 1992.) kojim se omogućilo podnošenje kolektivne prijave ugrožavanja prava iz ‘Povelje’, a 1991. i drugim protokolom (na snazi od 1998.) kojim se mijenjaju nadzorni mehanizmi primjene. Godine 1996. prihvaćena je tzv. ‘Izmijenjena povelja’ kojom se, između ostaloga, nastojala osigurati bolja zaštita načela jednakosti muškarca i žene, dostojanstvo na radnom mjestu, društvena integracija osoba s posebnim potrebama te bolja zaštita djece i mladih, ali i učinkovitije suzbijati siromaštvo, društvenu izoliranost i druge društveno nepoželjne pojave.

Iako se posljednjih godina velika pozornost pridaje jačanju sustava zaštite, ‘Europska socijalna povelja’ nema učinkovite mehanizme nadzora kao ‘Europska konvencija o ljudskim pravima’. Pristupanjem tom instrumentu, država pristaje uskladiti svoje zakonodavstvo s preuzetim obvezama, no kako je ovdje riječ o tzv. programatskim pravima, podrazumijeva se da će ona to učiniti postupno, u skladu sa svojim mogućnostima. Nadalje, iako postoje tzv. zaštićena prava, prihvaćanje obveza je selektivno i može se naknadno proširiti po volji i u bilo koje vrijeme. Time se osobito pomaže tranzicijskim zemljama kako ne bi odjednom preuzele obveze koje u predviđenom roku realno ne mogu ispuniti.

Prava koja određuje *Europska socijalna povelja*

- **prava u području zapošljavanja** (pravo na rad, pravedni te sigurni i zdravi radni uvjeti; pravedna naknada, udruživanje radi zaštite svojih gospodarskih i socijalnih interesa, kolektivno pregovaranje, sudjelovanje u poboljšanju radnih uvjeta, dostojanstvo na radnom mjestu, strukovno informiranje i izobrazba);
- **prava u području socijalne sigurnosti** (pravo na zaštitu zdravlja, socijalno osiguranje, socijalna i medicinska pomoć, zaštita od siromaštva i društvenog isključivanja);
- **prava osjetljivih grupa na posebnu zaštitu** (djeca, mladi, trudnice i mlade majke, osobe s posebnim potrebama, obitelji, radnici migranti i njihove obitelji, stari i nemoćni; nezaposleni).

Države članice jednom godišnje dostavljaju svoje izvještaje o primjeni 'Povelje' *Europskom odboru za socijalna prava* (nekadašnjem Odboru neovisnih stručnjaka), ali i socijalnim partnerima. Odbor razmatra izvještaje, kao i dopunska mišljenja socijalnih partnera te svoje zaključke dostavlja Odboru ministara Vijeća Europe koji, u slučaju propusta, državi stranci upućuje "blago" diplomatsko upozorenje ili preporuku o tome kako da što kvalitetnije ispuni svoje obveze.

Europska konvencija o kulturi – treća karika u cjelovitom europskom sustavu zaštite ljudskih prava priznatih 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima'. Prihvaćena je 1954. a određuje načela djelovanja zemalja članica Vijeća Europe u području kulture, odgoja i obrazovanja, razvoja mladih i sporta. Na snazi je od 1955. Polazište dokumenta je da su kulturne razlike europsko bogatstvo i temelj europskog zajedništva. U skladu s tim programi Vijeća Europe u području kulture imaju dva ključna cilja: a) jačanje višekulturnog europskog identiteta i b) traženje zajedničkog odgovora na izazove s kojima se suočavaju kulture europskih društava.

Europska okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina – prvi europski, ali i međunarodni pravno obvezujući instrument kojim se na načelima vladavine prava, teritorijalne cjelovitosti i nacionalnog suvereniteta država, osigurava zaštita prava i sloboda osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama. Izrada dokumenta pokrenuta je na Prvom sastanku na vrhu Vijeća Europe 1993. godine kao odgovor na porast nesnošljivosti prema pripadnicima manjina u Europi. Dokument je prihvaćen 1994., a stupio je na snagu 1998. godine. Zaštita prava manjina je obveza države i ostvaruje se unutar nacionalnog sustava zaštite prava i sloboda. Dokument ne jamči nikakva kolektivna prava nacionalnim manjinama nego štiti individualna prava osobe koja pripada manjini. Prava i slobode koji proizlaze iz instrumenta mogu se ostvariti pojedinačno ili u zajednici s drugima, no ne kao kolektivna prava. 'Okvirna konvencija' jamči osobi koja pripada manjini slobodu u donošenju odluke želi li ili

ne želi koristiti zaštitu koja proizlazi iz tih odredbi. Odluka ne može biti proizvoljna, nego mora polaziti od objektivnih kriterija pripadnosti koji su bitni za osobni identitet.

Svakoj osobi koja pripada manjini, 'Okvirna konvencija' jamči jednakost i slobodu od diskriminacije te očuvanje i razvoj svoga kulturnoga, etničkoga, jezičnoga ili religijskog identiteta. Ta prava se mogu ograničiti samo ako ugrožavaju prava drugih i ako narušavaju načela javnog reda. Posebni članci uređuju slobodu vjeroispovijesti, izražavanja, primanja i slanja informacija, pristupa medijima, osnivanja i korištenja tiska i dr. Tako se, primjerice, određuje da korištenje manjinskog jezika na javnom mjestu ne smije ugrožavati status službenog jezika države, da otvaranje škola i održavanje nastave na manjinskom jeziku moraju zadovoljavati jedinstvene državne standarde i dr. Drugim riječima, 'Okvirna konvencija' promiče načelo društvene kohezije na temeljima priznanja i poštivanja različitosti manjina, ali i suradnje među svim pojedincima i grupama na teritoriju države stranke.

Pristupanjem 'Okvirnoj konvenciji' država se obvezuje da će načela tog instrumenta ugraditi u svoju politiku, zakonodavstvo i praksu te o tim promjenama izvještavati *Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama'*. Nakon pregleda izvještaja Savjetodavni odbor dostavlja svoje mišljenje Odboru ministara Vijeća Europe koji je zadužen za praćenje primjene 'Okvirne konvencije'.

Europsko povjerenstvo protiv rasizma i nesnošljivosti – posebno tijelo Vijeća Europe uspostavljeno prema 'Bečkoj deklaraciji' proglašenoj na Prvom samitu Vijeća Europe 1993. godine. Zadatak mu je da u sklopu cjelovite europske zaštite ljudskih prava prati pojave rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti te predlaže mjere za njihovo suzbijanje odgovarajućim tijelima Vijeća Europe i država članica. Provodi tri programa: a) praćenje stanja u europskim zemljama; b) prikupljanje i širenje primjera dobre prakse putem Interneta, konferencija i sl. te c) poticanje razvoja civilnog društva, uključujući suradnju s nevladinim udrugama i Europskim centrom za praćenje rasizma i ksenofobije (EU). Adresa na Internetu je <http://www.ecri.coe.int>.

Europska povelja za regionalne jezike i jezike manjina – pravno obvezujući dokument koji je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1992. godine (na snazi od 1998.) radi osiguranja učinkovite zaštite tzv. "manjih" europskih jezika. 'Povelja' određuje pojam "regionalni i manjinski jezici", ciljeve i mehanizme njihove zaštite te obveze država stranaka. Pod regionalnim i manjinskim jezikom misli se na:

- jezik kojim na području neke države stranke tradicionalno govori dio njenih građana, a koji su zajedno brojčano slabiji od ostatka stanovništva i
- jezik koji se razlikuje od službenog jezika države stranke i koji se ne može svrstati u kategoriju dijalekta.

Među ciljevima zaštite regionalnih i manjinskih jezika spominju se: a) prihvaćanje tih jezika kao izraza kulturnog bogatstva; b) poduzimanje odlučnih mjera za njihovu zaštitu; c) olakšavanje i/ili poticanje njihove uporabe u govoru i pismu, u javnom i privatnom životu;

d) promicanje veza između tih i drugih društvenih grupa; e) osiguranje uvjeta za istraživanje i prenošenje znanja o tim jezicima; f) osiguranje uvjeta da drugi građani koji žive na istom području nauče jezike manjina; g) jačanje transnacionalnih veza među grupama koje se služe istim jezikom. Nadalje, traži se da se načela 'Povelje' promiču u odgoju i obrazovanju na svim razinama, sudovima, državnoj upravi i javnim službama, medijima, kulturnim aktivnostima, gospodarstvu i društvenom životu te međugraničnim razmjena.

Države članke 'Povelje' obvezuju se da će na svom području osigurati uvjete potrebne za očuvanje i razvoj regionalnih i manjinskih jezika, da će o preuzetim obvezama obavijestiti državne službe, organizacije i pojedince te da će svoje izvještaje o primjeni 'Povelje' dostavljati na razmatranje **Odboru stručnjaka**, posebnom tijelu Vijeća Europe uspostavljenom prema članku 17. tog instrumenta.

3.3.1.2. Europska unija

Godinu dana nakon usvajanja Statuta Vijeća Europe s ciljem političkog zbližavanja europskih demokratskih zemalja, objavljena je 'Schumanova deklaracija' koja je potakla gospodarsko ujedinjenje Europe. Proces je trajao više od četiri desetljeća, koliko je trebalo proći između osnivanja Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. i uspostavljanja gospodarski, politički i monetarno jedinstvene Europske unije 1992. godine.

Gospodarski odnosi među članicama Europske zajednice bili su uređeni na načelima suradnje, jednakosti i pravde, no Zajednica se u tom kontekstu nije bavila političkim pitanjima pa tako ni pitanjem zaštite temeljnih prava i sloboda pojedinca. Do promjena dolazi tek 1987. godine kad se ljudska prava uvode u preambulu 'Jedinstvenog europskog akta' kojim su stvoreni pravni uvjeti za pokretanje procesa političkog ujedinjenja 15 zemalja u Europsku uniju. Potpisivanjem 'Maastrichtskog ugovora', zaštita ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava postaju središnje vrijednosti jedinstvenog pravnog poretka Europske unije, zajedničke vanjske i sigurnosne politike, kao i programa suradnje za poticanje razvoja.

Europska unija

Europska unija je politička, gospodarska i monetarna zajednica 15 gospodarski najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe kojoj će se u 2004. pridružiti još 10 novih zemalja. Poticaj za njeno uspostavljanje dala je 'Schumanova deklaracija' iz 1950. Proces počinje 1951. kad se osniva Europska zajednica za ugljen i čelik (engl. *European Coal and Steel Community - ECSC*) potpisivanjem 'Pariškog ugovora' između Francuske, Njemačke, Belgije, Nizozemske, Luxemburga i Italije. Potpisivanjem 'Rimskog ugovora' 1957. uspostavlja se Europska gospodarska zajednica (engl. *European Economic Community - EEC*) i Europska zajednica za atomsku energiju (engl. *European Atomic Energy Community - Euroatom*). Godine 1965. tri zajednice se ujedinjuju u Europsku zajednicu koju čine države članke 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora'. Do sredine devedesetih Zajednica je prošla četiri kruga proširenja:

1973. (Danska, Irska i Velika Britanija); 1981. (Grčka); 1986. (Španjolska i Portugal) i 1995. (Austrija, Finska i Švedska).

Osim 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora', ustavne temelje Europske unije čine 'Jedinstveni europski akt' iz 1986., 'Maastrichtski ugovor' iz 1992. i 'Amsterdamski ugovor' iz 1997. godine. 'Maastrichtskim ugovorom' se uveo naziv Europska unija, dok su se 'Amsterdamskim ugovorom' provele strukturalne i organizacijske promjene kako bi se riješio problem demokratskog deficita, tj. otuđenosti institucija i tijela Unije od europskih građana. Posljednjim promjenama provedena je puna integracija gospodarstva, društvenih institucija, monetarnog sustava, političkog ustroja i vanjskopolitičkih odnosa.

Glavni ciljevi Unije danas su: a) promicanje društvenog, gospodarskog i demokratskog razvoja zemalja članica; b) učvršćivanje zajedničkog identiteta u međunarodnim razmjerima; c) uvođenje europskog građanstva kao dopune nacionalnom; d) izgradnja širokog područja slobode, sigurnosti i pravde širenjem slobodnog tržišta i promicanjem slobode kretanja te e) jačanje pravnih temelja jedinstva Unije.

Priključivanjem Uniji, države članice prenose dio svog suvereniteta na njena neovisna tijela koja istodobno zastupaju i zajedničke interese Unije i interese država članica. Među središnjim tijelima Unije su: Europsko vijeće, Europski parlament, Europsko povjerenstvo, Europski sud pravde, Odbor za gospodarska i društvena pitanja, Odbor regija i Europski ombudsman. U području odgoja i obrazovanja, Unija svoje ciljeve ostvaruje preko posebnih programa, kao što su *Socrates*, *Leonardo da Vinci*, *Erasmus*, *Youth for Europe*, *Comenius*, *Comett*, *Lingua* itd. te *Tempus* za potporu tranzicijskim zemljama. Adresa na Internetu je: <http://www.eu.int>.

'Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Europskih zajednica i njihovih država članica i Republike Hrvatske' potpisan je 2001.; Hrvatska je službeni zahtjev za pridruživanjem Europskoj uniji uputila 2003. i očekuje da će punopravnom članicom Unije postati 2007. godine.

Te vrijednosti izbijaju u prvi plan u diskusijama o otvaranju Unije prema tranzicijskim zemljama Srednje i Istočne Europe, osobito u svezi sa zahtjevima za reformom pravnih sustava zemalja kandidatkinja kako bi se oni uskladili s pravnim sustavima zemalja članica Unije. Ugovor o Europskoj uniji izrijekom utvrđuje da je pridruživanje Uniji otvoreno samo za one zemlje koje štite načela ljudskih prava. U skladu s tim, Europsko vijeće 1993. u Kopenhagenu utvrđuje listu političkih kriterija za pridruživanje, poznatih kao 'Kopenhaški kriteriji'. U dokumentu se od države traži da dostigne "onu razinu stabilnosti svojih institucija koja je jamstvo demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava te poštivanja i zaštite prava manjina". Europsko povjerenstvo je te kriterije koristilo 1997. za vrednovanje zahtjeva za članstvom u Uniji koje je podnijelo deset zemalja Srednje i Istočne Europe. Tekst toga i kasnijih izvještaja Povjerenstva jasno pokazuje da je najveća pozornost posvećena provjeri demokratskog sustava vlasti, vladavini prava, pravima manjina, građanskim i političkim pravima, te gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima.

No usprkos izričite opredijeljenosti Unije za zaštitu ljudskih prava prema odredbama 'Europske konvencije o ljudskim pravima' (Vijeća Europe), ona do danas nije pristupila toj

konvenciji pa stoga njome nije ni obvezana. Glavna odgovornost za zaštitu ljudskih prava u Uniji i dalje ostaje na članicama. Naime, svaka od zemalja članica Europske unije ujedno je i članica Vijeća Europe, Organizacije za europsku sigurnost i suradnju i Ujedinjenih naroda, što znači da istovremeno podliježe i regionalnim i međunarodnim mehanizmima nadzora. Što se europskoga regionalnog sustava zaštite ljudskih prava tiče, svaka od zemalja članica Unije pojedinačno je odgovorna pred Europskim sudom za ljudska prava, kao i pred Odborom neovisnih stručnjaka ‚Socijalne povelje‘ i Europskim odborom za suzbijanje mučenja koji djeluju pod Vijećem Europe.

U prilog stavu da bi u Europskoj uniji uskoro moglo doći do promjena u pristupu zaštiti ljudskih prava, govori nekoliko najnovijih procesa. Godine 1998. Unija je, u sklopu obilježavanja pola stoljeća postojanja ‚Opće deklaracije o ljudskim pravima,‘ usvojila ‚Bečku deklaraciju‘ u kojoj se potvrđuje utemeljenost Unije na načelima ljudskih prava i sloboda, demokracije i vladavine prava. Nedugo nakon toga predstavljen je izvještaj o ulozi Europske unije u promicanju ljudskih prava ne samo u trećim zemljama, nego i na prostoru Unije. Godine 2000. proglašena je i ‚Povelja temeljnih prava Europske unije,‘ a tijekom cijelog tog razdoblja nedvojbeno jača uloga Europskog suda pravde u zaštiti prava i sloboda građana Unije. Nadalje, predstavnici tijela Europske unije imaju važnu ulogu u tzv. „diplomaciji ljudskih prava“ i „dijalogu o ljudskim pravima“ (primjerice s Kinom). I konačno, pokretanjem Europske inicijative za demokraciju i ljudska prava, Unija financira projekte nevladinih organizacija u području razvoja demokracije i zaštite ljudskih prava.

Temeljni pravni akti i dokumenti

Ugovor o Europskoj uniji prema dopunama iz Amsterdamskog ugovora (1992./1997.)
– potpisivanjem Ugovora o Europskoj uniji (Ugovora iz Maastrichta) ljudska su se prava, po prvi put u povijesti Unije, našla u odredbama pravnog akta, a ne samo u preambuli, kako je to riješeno Jedinstvenim europskim aktom 1987. Taj trend je još očitiji u Amsterdamskom ugovoru kojim se nadopunjuju ranije odredbe o uređenju Unije.

Prema tekstu Ugovora, jedan od ciljeva Unije je „jačanje i zaštita prava i interesa građana država članica“ te „očuvanje i razvoj Unije kao područja slobode, sigurnosti i pravde“. Članak 6. izrijekom određuje da je Unija „utemeljena na načelima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava“, tj. na onim načelima „koja su zajednička državama članicama“. U skladu s tim Unija mora, kao opća načela svog pravnog sustava, „poštivati temeljna prava u skladu s (...) Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Vijeća Europe) (...) i u skladu sa zajedničkim ustavnim tradicijama država članica“.

Glede posebnih prava i sloboda, Ugovor opunomoćuje Uniju da poduzme odgovarajuće akcije radi iskorjenjivanja diskriminacije po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. Tekst sadrži i odredbu o mjerama koje se tiču azila, izbjeglica i useljavanja. Pitanja zapošljavanja, uvjeta na radnom mjestu i socijalne zaštite uređuju se u skladu s važećim europskim poveljama. Posebna pozornost posvećuje se pitanju jednakosti, osobito primjeni načela jednake naknade muškarcima i ženama za isti rad i jednakih mogućnosti. Ljudska prava i slobode se spo-

minju i kao bitan dio suradnje na razvoju i usuglašavanju demokracije i vladavine prava u državama članicama. Nadalje, ističe se da se zemlji članici koja ugrožava ljudska prava “ozbiljno i stalno” mogu oduzeti neka od prava koje uživa kao stranka ugovora Europske unije.

Povelja temeljnih prava Europske unije – dokument koji je izrađen na prijedlog Njemačke kako bi se unaprijedila zaštita temeljnih prava građana kao dio zajedničkih vrijednosti Europske unije. Iako je svečano proglašena 2000. godine, njen pravni status nije riješen pa je to pitanje postalo dio diskusija o budućnosti Unije i izrade njenog ustava. Za

POVELJA TEMELJNIH PRAVA EUROPSKE UNIJE

dostojanstvo

- nepovredivost ljudskog dostojanstva (čl. 1)
- pravo na život (čl. 2)
- pravo na integritet vlastite osobe (čl. 3)
- zabrana mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka i kazne (čl. 4)
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 5)
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 6)
- poštivanje privatnosti i obiteljskog života (čl. 7)
- zaštita osobnih podataka (čl. 8)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 9)
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 10)
- sloboda izražavanja i informiranja (čl. 11)
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 12)
- sloboda umjetnosti i znanosti (čl. 13)
- pravo na obrazovanje (čl. 14)
- sloboda izbora zanimanja i pravo na rad (čl. 15)
- sloboda poslovanja (čl. 16)
- pravo na vlasništvo (čl. 17)
- pravo na azil (čl. 18)
- zaštita u slučaju premještanja, protjerivanja ili izručivanja (čl. 19)

jednakost

- jednakost pred zakonom (čl. 20)
- nediskriminacija (čl. 21)
- kulturna, religijska i jezična različitost (čl. 22)
- jednakost između muškarca i žene (čl. 23)
- prava djeteta (čl. 24)
- prava starijih (čl. 25)
- integracija osoba s posebnim potrebama (čl. 26)

solidarnost

- prava radnika na informaciju i konsultaciju (čl. 27)
- pravo na kolektivno pregovaranje i akciju (čl. 28)
- pravo na pristup slobodnim mjestima na tržištu (čl. 29)
- zaštita u slučaju neopravdanog otpusta (čl. 30)
- nepristrani i pravedni uvjeti na radu (čl. 31)
- zabrana dječjeg rada i zaštita mladih na radu (čl. 32)
- obitelj i profesionalni život (čl. 33)
- socijalna sigurnost i socijalna pomoć (čl. 34)
- zdravstvena zaštita (čl. 35)
- pristup službama od općeg gospodarskog interesa (čl. 36)
- zaštita okoliša (čl. 37)
- zaštita potrošača (čl. 38)

prava građana

- pravo na glasovanje i kandidiranje na izborima za Europski parlament (čl. 39)
- pravo na glasovanje i kandidiranje na lokalnim izborima (čl. 40)
- pravo na dobru administraciju (čl. 41)
- pravo na pristup dokumentima (čl. 42)
- pravo na obraćanje ombudsmanu (čl. 43)
- pravo na peticiju (čl. 44)
- sloboda kretanja i boravka (čl. 45)
- pravo na diplomatsku i konzularnu zaštitu (čl. 46)

pravda

- pravo na učinkovitu naknadu i na nepristrano suđenje (čl. 47)
- pretpostavka nevinosti i pravo na obranu (čl. 48)
- načela legalnosti i proporcionalnosti kaznenih djela i kazni (čl. 49)
- pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u kaznenom postupku za isto kazneno djelo (čl. 50)

Prikaz 9: Povelja temeljnih prava Europske unije

sada ona ima status tzv. neobvezujućeg “mekog” pravnog akta, što bi se uskoro moglo promijeniti postigne li se dogovor oko ustava, osobito nakon što je Europski sud pravde izjavio da ‘Povelju’ prihvaća kao smjernicu u donošenju svojih presuda.

U svakom slučaju, ‘Povelja’ predstavlja najcjelovitiji dokument ljudskih prava u Europi. Budući da štiti građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava građana i svih osoba koje imaju boravište u Europskoj uniji, čime rješava problem postojanja odvojenih sustava zaštite, najviše se od svih regionalnih instrumenata približila ideji općih, nedjeljivih i neotuđivih prava pojedinca utvrđenih ‘Općom deklaracijom o ljudskim pravima’. U preambuli stoji da se “svjesna svoje duhovne i moralne baštine, Unija utemeljuje na nedjeljivim općim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti” te da “polazi od načela demokracije i vladavine prava”. Nadalje se kaže da ona “stavlja pojedinca u središte svojih aktivnosti uvođenjem građanstva Unije i stvarajući područje slobode, sigurnosti i pravde”. Utvrđena prava proizlaze iz temeljnih prava i sloboda sadržanih u ‘Europskoj konvenciji o ljudskim pravima’, ‘Povelji Zajednice o temeljnim socijalnim pravima radnika’ i drugim međunarodnim konvencijama kojih su stranke Europska unija i njene članice stranke.

Prava, slobode i načela koja štiti Povelja podijeljena su u 6 cjelina (dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, prava građana i pravda), pri čemu svaka cjelina obuhvaća po nekoliko temeljnih prava i sloboda (v. Prikaz 9).

Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Europski sud pravde – najvažnije tijelo koje osigurava zaštitu ljudskih prava i sloboda građana Unije pa se još naziva i “čuvarom zakonodavstva Unije”. Ima sjedište u Luksemburgu. Osim njega, zadatak zaštite ostvaruju još Europski parlament, Europski ombudsman, Europsko povjerenstvo i Vijeće ministara. Kao što je već rečeno, Europski sud pravde treba razlikovati od Europskog suda za ljudska prava koji je tijelo Vijeća Europe i sjedište ima u Strasbourgu. Sud djeluje prema “zajedničkim ustavnim tradicijama država članica”, odnosno prema općim načelima europskog prava, kao i prema odredbama važećih regionalnih i međunarodnih ugovora, osobito ‘Europskoj konvenciji o ljudskim pravima’. Djelujući u tim okvirima, uspio je znatno inovirati europsku sudsku praksu kako bi kompenzirao nedostatke u zaštiti temeljnih prava građana pod pravnim aktima Zajednice, odnosno Unije. Niz originalnih sudskih slučajeva i presuda u području ljudskih prava nije samo važna podloga za izradu i učinkovitu primjenu zakona Unije, nego i za daljnji razvoj općih europskih pravnih načela u tom području.

Centar Europske unije za praćenje rasizma i ksenofobije – centar koji je 1997. godine otvoren u Beču kako bi nadzirao pojave rasizma i ksenofobije u zemljama Europske unije te širio programe i akcije protiv takvih pojava. Djeluje i u skladu s odredbama Ugovora o Europskoj uniji koje se odnose na zabranu diskriminacije u javnom i privatnom sektoru u području zapošljavanja, obrazovanja i socijalne zaštite po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije.

3.3.1.3. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS) osnovana je prema 'Povelji Ujedinjenih naroda' kao međunarodni instrument promicanja sigurnosti i suradnje u Europi. Do 1994. godine djeluje pod nazivom Konferencija za europsku sigurnost i suradnju (engl. *Conference for Security and Cooperation in Europe - CSCE*), odnosno kao multilateralni forum za diplomatski dijalog između istočnoeuropskih i zapadnoeuropskih zemalja, poznat još i kao 'Helsinški proces', koji je imao značajnu ulogu u pripremi temelja za proširenje Europe nakon raspada komunizma. Potpisivanjem 'Pariške povelje za novu Europu' 1990. godine dolazi do promjena u strukturi i načinu rada, a 1994. i do prihvatanja sadašnjeg naziva Organizacije.

Po načinu rada i ustroju OESS je posebna organizacija jer nema ni osnivačku povelju ni međunarodnu pravnu osobnost, a njezini dokumenti obvezuju 55 država članica samo politički, a ne pravno. Unatoč tome dokumenti usvojeni na OESS-ovim konferencijama i stručnim sastancima vrlo su utjecajni dijelom i zbog toga što se nadzor nad primjenom odluka provodi "mekano", ali stalno (*follow-up* konferencije), i pod utjecajem je Vijeća predstavnika država članica.

Glavna tijela Organizacije za europsku sigurnost i suradnju – Sastanci čelnika država ili vlada, Ministarsko vijeće, Seniorsko vijeće, Stalno vijeće te Forum za sigurnosnu suradnju, koji se bavi pitanjima kontrole naoružanja, sigurnosti i izgradnje povjerenja. Predsjedavajući Organizacije mijenja se svake godine, a obavlja poslove u suradnji sa svojim prethodnikom i nasljednikom (tzv. *Troika*). Osim tajništva u Beču i Praškog ureda, OESS ima još Ured za demokratske institucije i ljudska prava u Varšavi, Ured Visokog povjerenika za nacionalne manjine u Haagu i Ured Predstavnik slobode medija u Beču. Parlamentarna skupština OESS-a smještena je u Kopenhagenu. Države članice imaju jednak status, a odluke se donose konsenzusom. Organizacija surađuje sa svim važnijim međunarodnim, regionalnim i nevladinim organizacijama.

Djelovanje OESS-a izvorno proizlazi iz načela 'Helsinškog završnog akta', potpisanog 1975. godine, kojim su se države sudionice Konferencije obvezale da će "osigurati uvjete u kojima će njihovi narodi moći živjeti u istinskom i trajnom miru, slobodni od bilo kakve prijetnje ili pokušaja ugrožavanja njihove sigurnosti". U tom cilju sve države su pristale rukovoditi se sljedećim načelima u svojim odnosima s drugim državama:

- ✓ suverena jednakost i poštivanje prava svojstvenih suverenosti;
- ✓ suzdržavanje od prijetnje ili uporabe sile;
- ✓ nepovredivost državnih granica;
- ✓ teritorijalni integritet;
- ✓ mirno rješavanje sukoba;
- ✓ nemiješanje u unutarnje poslove država;
- ✓ poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu misli, savjesti, vjere i uvjerenja;

- ✓ ravnopravnost i samoodređenje naroda;
- ✓ suradnja među državama;
- ✓ ispunjavanje međunarodnih pravnih obveza u dobroj vjeri.

Danas OESS ima ključnu ulogu u održanju europske sigurnosti primjenom načela suradnje. Strategija Organizacije uključuje tri razine djelovanja (prevencija, pregovaranje i nadgledanje) i polazi od načela cjelovitosti pristupa u rješavanju problema. Među općim pitanjima kojima se bavi su kontrola naoružanja, preventivna diplomacija, mjere povjerenja među narodima i državama, jačanje sustava zaštite ljudskih prava, praćenje izbora, gospodarska sigurnost i zaštita okoliša. Posljednjeg desetljeća OESS ima važnu ulogu u rješavanju sukoba i obnovi sukobljenih društava. Strategija Organizacije u takvim slučajevima uključuje sljedeće dimenzije: a) utvrđivanje zajedničkih društvenih vrijednosti, uključujući izgradnju građanskog društva; b) sprječavanje lokalnih sukoba, smirivanje ratom zahvaćenih područja i obnova stabilnosti te c) suzbijanje stvarnih i potencijalnih prijetnji sigurnosti.

Novi mehanizmi djelovanja koji se uvode prema 'Pariškoj povelji' su: a) ljudska dimenzija, koja uključuje nadzor, izvještavanje i promicanje ljudskih prava, osobito prava manjina i izgradnju demokratskih institucija, kao što je ombudsman (tzv. 'Bečki i moskovski mehanizmi'); b) konzultacije i suradnja u područjima u kojima dolazi do neuobičajenih vojnih aktivnosti; c) suradnja u područjima u kojima je došlo do opasnog vojnog incidenta i d) konzultacije i suradnja u hitnim slučajevima (tzv. 'Berlinski mehanizam'). Tijela Organizacije koja su zadužena za zaštitu ljudskih prava su:

- **Ured za demokratske ustanove i ljudska prava** sa sjedištem u Varšavi (uglavnom nadzire demokratske izbore u tranzicijskim zemljama);
- **Visoki povjerenik za manjine** sa sjedištem u Haagu i
- **Predstavnik za slobodu medija** sa sjedištem u Beču.

3.3.2. Ostali regionalni i drugi sustavi ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava i, osobito, njegovi mehanizmi zaštite (nekadašnje Povjerenstvo i Sud) izvršili su velik utjecaj na određenje sustava zaštite građana dviju Amerika i zemalja Afrike.

3.3.2.1. Međuamerički sustav ljudskih prava

Izvorište međuameričkog sustava ljudskih prava je **Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka** (engl. *American Declaration on the Rights and Duties of Man*) i **Opća deklaracija o ljudskim pravima**. Dokument je proglašen na Devetoj međunarodnoj konferenciji američkih država u Bogoti, Kolumbija, 1948. godine i bio je polazište za osnivanje Organizacije američkih država (OAS).

U dokumentu se polazi od shvaćanja da temeljna prava pojedinca ne proizlaze iz njegove pripadnosti državi nego iz atributa njegove osobnosti, zbog čega mu ih država ne stvara niti ustupa nego mu samo jamči njihovu zaštitu. U preambuli Deklaracije, kao i u ‘Općoj deklaraciji o pravima čovjeka’ koja je prihvaćena pola godine kasnije, kaže se da su “svi ljudi rođeni slobodni i jednaki, u dostojanstvu i pravima i, s obzirom da po prirodi posjeduju razum i svijest, oni se jedni prema drugima moraju odnositi kao braća”. U dokumentu također stoji da prava svih ovise o tome kako pojedinac izvršava svoje dužnosti prema zakonima države u kojoj živi, stoji li u službi duhovnog napretka, čuva li i razvija kulturu “svim sredstvima koja mu stoje na raspolaganju” i ponaša li se u skladu s najvišim moralnim načelima.

Odredbe ‘Deklaracije’ podijeljene su u dvije cjeline. Prva određuje neotuđiva prava i slobode građana, kao što su: sloboda izražavanja, sloboda vjeroispovijesti, osobne slobode, pravo na vlasništvo, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu i socijalnu sigurnost, sloboda sudjelovanja u političkom odlučivanju i sl. Drugi dio sadrži dužnosti, među kojima se spominju: dužnosti prema društvu; uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštititi i dobrobiti zajednice, porezne obveze; poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje. Prava i obveze su tijesno povezani. Tako se primjerice pravo na političku participaciju iz prvog dijela, u drugom dijelu uređuje kao dužnost građanina u svezi s glasovanjem na izborima, preuzimanjem javnih obveza u slučaju izbora, poštivanjem rada, plaćanjem poreza i poticanjem vlastitog razvoja.

Godine 1969. ta su načela ugrađena u *Američku konvenciju o ljudskim pravima* (engl. *American Convention on Human Rights*), regionalni instrument kojim se države Sjeverne, Srednje i Južne Amerike okupljene u Organizaciji američkih država pravno obvezuju na poštivanje i zaštitu prava i sloboda svojih građana. Naziva se još i ‘Pakt iz San Josea, Kostarika’ po mjestu u kojemu je prihvaćena. ‘Konvencija’ je 1979. nadopunjena ‘Protokolom iz San Salvadora’, koji stupa na snagu kad ga potpiše jedanaesta država članica. Glavna svrha ‘Konvencije’ je jačanje demokratskih institucija za zaštitu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava i sloboda čovjeka.

Prava koja štiti

Američka konvencija o pravima čovjeka

Građanska i politička prava

- pravo na pravnu osobnost (čl. 3)
- pravo na život (čl. 4)
- pravo na čovječan postupak (čl. 5)
- sloboda od ropstva (čl. 6)
- pravo na osobnu slobodu (čl. 7)
- pravo na pravedan sudski postupak (čl. 8)
- sloboda od *ex post facto* (naknadno donesenih) zakona (čl. 9)

- pravo na naknadu (čl. 10)
- pravo na privatnost (čl. 11)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 12)
- sloboda mišljenja i izražavanja (čl. 13)
- pravo na ispravak (netočne ili uvredljive izjave ili ideje) (čl. 14)
- pravo na okupljanje (čl. 15)
- sloboda udruživanja (čl. 16)
- pravo na obitelj (čl. 17)
- pravo na ime (čl. 18)
- prava djeteta (čl. 19)
- pravo na državljanstvo (čl. 20)
- pravo na vlasništvo (čl. 21)
- pravo na kretanje i boravak (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u vladi (čl. 23)
- pravo na jednaku zaštitu (čl. 24)
- pravo na sudsku zaštitu (čl. 25)

Gospodarska, socijalna i politička prava

- progresivni razvoj (čl. 26)

U preambuli se ponavlja stav izrečen u ‘Američkoj deklaraciji’ da neotuđivost ljudskih prava proizlazi iz osobina ljudske ličnosti, a ne iz pripadništva pojedinca nekoj posebnoj grupi ili državi. Osim ‘Američke deklaracije o pravima i dužnostima čovjeka’, ‘Konvencija’ se oslanja i na ‘Opću deklaraciju o ljudskim pravima’, ‘Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda’, ‘Povelju Organizacije američkih država’, ali i na latinoameričku katoličku tradiciju.

Države članice ‘Konvencije’ obvezuju se da će samostalno i u suradnji s drugim državama poduzeti sve potrebne mjere kako bi se postupno došlo do punog ostvarenja standarda ljudskih prava i sloboda sadržanih u ‘Konvenciji’ i ‘Povelji Organizacije američkih država’.

Tijela koja su nadležna za zaštitu ljudskih prava su: **Međuameričko povjerenstvo za ljudska prava** (engl. *Inter-American Commission on Human Rights*) i **Međuamerički sud za ljudska prava** (engl. *Inter-American Court of Human Rights*). Povjerenstvo ima stalno sjedište u Washingtonu, a njegov glavni zadatak je unaprjeđenje, ostvarivanje i zaštita ljudskih prava. U skladu s tim ono zaprima, analizira i istražuje individualne prijave o ugrožavanju prava koje štiti ‘Američka konvencija o ljudskim pravima’, nadzire opće stanje ljudskih prava u zemljama članicama Organizacije američkih država, promiče važnost ljudskih prava u javnosti te prosljeđuje predmete Međuameričkom sudu za ljudska prava sa sjedištem u San Joseu.

Usprkos tome što je ‘Konvencija’ do danas ratificiralo 24 od 35 zemalja članica Organizacije američkih država i što Međuameričko povjerenstvo za ljudska prava obrađuje, odnosno prosljeđuje Međuameričkom sudu za ljudska prava sve više slučajeva, međuamerički sustav zaštite znatno je slabiji od europskoga. Dijelom je to posljedica

dugogodišnje opstrukcije sustava od strane latinoameričkih represivnih režima. No dio razloga svakako je i u ograničenom djelovanju Suda. S jedne strane, svaka država stranka 'Konvencije', ima pravo odrediti u kojem opsegu Međuamerički sud može primijeniti 'Konvenciju' na njezine zakone i, s druge strane, Sud se pokreće samo ako i inače dugotrajan proces pregovaranja i arbitriranja od strane Povjerenstva završi neuspjehom.

3.3.2.2. Afrički sustav ljudskih prava

Afrički sustav je najmlađi regionalni sustav ljudskih prava. Temeljni instrument tog sustava je *Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda* (engl. *African Charter on Human and Peoples' Rights*), koju su kao pravno obvezujući dokument prihvatili predstavnici zemalja članica Organizacije afričkog jedinstva u Banjulu, Gambija, 1981., pa se spominje i kao 'Povelja iz Banjula'; stupila je na snagu 1986. godine. Dokument je pisan s osloncem na 'Povelju Ujedinjenih naroda', 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i, osobito, 'Povelju Organizacije afričkog jedinstva' u kojoj se sloboda, jedinstvo, pravda i dostojanstvo uzimaju kao ključne odrednice afričke borbe protiv zaostalosti prouzročene kolonijalizmom, apartheidom i drugim oblicima diskriminacije.

U skladu s tim, u preambuli dokumenta se zagovara promicanje prava na razvoj te ističe da se prava ne mogu promatrati i štiti odvojeno, budući da je "zadovoljavanje gospodarskih, socijalnih i ekonomskih prava jamstvo uživanja građanskih i civilnih prava". Nadalje, poziva se na dužnost prema potpunom oslobađanju Afrike, osobito prema zemljama koje se još "bore za svoje dostojanstvo i istinsku neovisnost" od kolonijalizma i neokolonijalizma, stranih vojnih baza i drugih oblika diskriminacije temeljenih na "rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeroispovijesti ili političkom mišljenju".

Prava i dužnosti koje određuje *Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda*

Prava pojedinca

- jednakost pred zakonom (čl. 3)
- pravo na život i osobni integritet (čl. 4)
- pravo na poštivanje dostojanstva inherentnog ljudskom biću i na priznanje pravnog statusa (čl. 5)
- pravo na slobodu i osobnu sigurnost (čl. 6)
- pravo na neovisno suđenje, nedužnost i obranu (čl. 7)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 8)
- pravo na informaciju i osobno mišljenje (čl. 9)
- pravo na slobodu udruživanja (čl. 10)
- pravo na slobodu okupljanja (čl. 11)
- pravo na slobodu kretanja i boravka (čl. 12)

- pravo na sudjelovanje u vlasti (čl. 13)
- pravo na vlasništvo (čl. 14)
- pravo na rad, jednake uvjete na radu i jednaku naknadu za isti posao (čl. 15)
- pravo na fizičko i mentalno zdravlje (čl. 16)
- pravo na obrazovanje i sudjelovanje u kulturnom životu zajednice (čl. 17)
- pravo obitelji na zaštitu države (čl. 18)

Prava naroda

- pravo naroda na jednakost, zabrana diskriminacije i iskorištavanja (čl. 19)
- pravo naroda na održanje i samoodređenje prema vlastitom izboru (čl. 20)
- pravo naroda na slobodno raspolaganje svojim bogatstvima i prirodnim resursima u skladu sa svojim potrebama i interesima (čl. 21)
- pravo naroda na gospodarski, socijalni i kulturni razvoj u skladu sa svojom slobodom i identitetom (čl. 22)
- pravo naroda na međunarodni mir i sigurnost (čl. 23)
- pravo naroda na okoliš koji mu omogućuje razvoj (čl. 24)

Dužnosti pojedinca

- dužnosti prema obitelji i društvu, državi, drugim pravno važećim zajednicama i međunarodnoj zajednici (čl. 27)
- dužnost uspostavljanja odnosa poštivanja, snošljivosti i nediskriminacije s drugima (čl. 28)
- dužnosti poštivanja i očuvanja sklada u obitelji, poštivanja roditelja, služenja svojoj nacionalnoj zajednici, očuvanja i jačanja socijalne i nacionalne solidarnosti, nacionalne sigurnosti i teritorijalnog integriteta, plaćanja poreza, očuvanja i jačanja pozitivnih afričkih vrijednosti te postizanja afričkog jedinstva.

Tekst dokumenta podijeljen je u dva dijela. U prvom dijelu utvrđuju se prava i odgovornosti pojedinaca i naroda, a u drugome mehanizmi zaštite. Osim zaštite općih ljudskih prava i sloboda koji su uglavnom određeni prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima', 'Afrička povelja' posebnu pozornost posvećuje zaštiti obitelji, poštivanju roditelja, očuvanju afričkog morala i tradicije, pravima naroda i promicanju afričkog jedinstva. Države se zadužuju za promicanje i osiguranje poštivanja svih navedenih prava i sloboda putem poučavanja, obrazovanja i informiranja, te za promicanje odgovornosti povezanih s tim pravima i odgovornostima. Uživanje prava i sloboda pojedinca stavlja se u odnos prema pravima drugih, kolektivnoj sigurnosti, moralu i zajedničkim interesima.

Tijelo nadležno za zaštitu prava utvrđenih 'Poveljom' je *Afričko povjerenstvo za ljudska prava i prava naroda*. Njegova djelatnost obuhvaća prikupljanje dokumentacije i provođenje istraživanja o zaštiti prava pojedinaca i društvenih grupa, organiziranje različitih skupova i seminara, širenje informacija, poticanje rada odgovarajućih nacionalnih

i lokalnih institucija, upućivanje preporuka vladama u svezi s rješanjem nekog problema u području zaštite ljudskih prava itd. Povjerenstvo razmatra pojedinačne i međudržavne slučajeve kršenja odredbi Povelje, ako su prethodno iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi ili ako rješavanje traje neopravdano dugo. Godine 1997. 'Povelja' je proširena protokolom kojim se uspostavlja **Afrički sud za ljudska prava i prava naroda**. Nakon stupanja na snagu protokola, Sud će djelovati kao nadopuna radu Povjerenstva po uzoru na međuamerički sustav zaštite. Države imaju obvezu jamčiti neovisnost Suda i uspostaviti te razvijati odgovarajuće nacionalne institucije koje promiču i štite prava i slobode utvrđene 'Poveljom'.

Afrički sustav u operativnom je smislu najslabiji regionalni sustav zaštite ljudskih prava. Glavni razlozi tome su nagomilani politički i gospodarski problemi afričkih zemalja, određene nejasnoće u tekstu 'Povelje' i mandat Povjerenstva u kojemu je naglašeno promicanje na račun provođenja nadzora nad zaštitom ljudskih prava. No 'Afrička povelja' je istovremeno i jedinstveni regionalni instrument zbog toga što:

- ▶ objedinjuje politička, građanska, gospodarska, socijalna i kulturna prava (poput 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i 'Povelje temeljnih prava Europske unije');
- ▶ izričito naglašava povezanost prava i odgovornosti;
- ▶ štiti kolektivna prava (prava naroda) i izravno povezuje kolektivna prava s pravima pojedinca;
- ▶ štiti većinu prava tzv. treće generacije, kao što su pravo na razvoj, mir, zdravi okoliš i solidarnost;
- ▶ povezuje zaštitu ljudskih prava s borbom protiv kolonijalizma i promicanjem izvorne afričke civilizacije.

3.3.2.3. Ljudska prava u islamu

Osim europskoga, međuameričkoga i afričkog sustava postoji i islamski sustav zaštite ljudskih prava koji ne izvire iz zapadnoeuropske tradicije prirodnog prava. On nije ni regionalni sustav u općeprihvaćenom značenju riječi "regionalan", jer isključivo određuje prava i slobode islamskih vjernika, zbog čega se rijetko spominje u literaturi iz ovog područja. No s obzirom da se on često spominje u raspravama o uzrocima ograničenog djelovanja općeg sustava ljudskih prava Ujedinjenih naroda, držimo da ga je potrebno ukratko prikazati.

Sustav ljudskih prava u islamu temelji se na *Kur'anu*, primjerima života Proroka Muhameda i *šerijatu*, tj. tradicionalnom islamskom vjerskom, kaznenom i građanskom pravu. Ti spisi u potpunosti određuju odnose među ljudima te uspostavu i djelovanje društvenih institucija. Neki autori navode jedino Kur'an kao izvor autentičnih prava za islamske zemlje, pa ga još nazivaju "*Magnom cartom* ljudskih prava".

Godine 1980. pojavila su se dva dokumenta kojima se nastoje urediti prava i slobode islamskih vjernika. **Opća islamska deklaracija o ljudskim pravima** (engl. *Universal Islamic Declaration of Human Rights*) proglašena je kao "drugi temeljni dokument" Islamskog vijeća, kojim se obilježava početak 19. stoljeća islamske ere. O njoj se govori kao

o “deklaraciji za čovječanstvo, vodiču i uputi za one koji se boje Boga (Alaha)”, tj. za “uni-verzalno islamsko bratstvo”. Deklaracija određuje 23 kategorije prava čiji sadržaj u mno-gim dijelovima formalno ne odstupa značajnije od sadržaja ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i drugih regionalnih instrumenata ljudskih prava. Tako se u njoj spominje pravo na život, slobodu, jednakost, pravdu, pošteno suđenje; zaštita od mučenja; prava manjina; sloboda udruživanja, mišljenja i vjeroispovijesti itd., a spominju se i zaštita časti i ugleda te prava udanih žena.

Drugi dokument, *Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu* (engl. *Cairo Declaration on Human Rights in Islam*) u čl. 1. određuje da “sva ljudska bića čine jednu obitelj čiji su članovi povezani osjećajem pokornosti Bogu i podrijetlom od Adama”. Kaže se također da su “svi ljudi jednaki u temeljnom dostojanstvu, dužnostima i odgovornosti-ma bez razlike po osnovi rase, boje kože, jezika, vjere, spola, religije, političke pripadnosti, socijalnog statusa ili drugih obilježja”. Istinska vjera glavni je preduvjet ljudskog dostojan-stva. Pred Alahom svi su jednaki. Eventualne razlike među ljudima samo su posljedica razlika u pobožnosti i činjenju dobrih djela.

U dokumentu se ističe se da je šerijatsko pravo jedini referentni okvir za tumačenje sadržaja ‘Deklaracije’. Tako se, primjerice, tvrdi da se sloboda izražavanja može ograničiti samo onda kad ugrožava načela šerijata. “Svatko ima pravo zastupati ono što je pravo i propagirati ono što je dobro te upozoriti na ono što je krivo ili zlo u skladu s normama šerijata”. Nadalje, za informacije koje su važne za zajednicu, kaže se da se ne smiju “iskorištavati ili krivotvoriti na način kojim se narušava svetost i dostojanstvo Proroka, podcjenjuju moralne i etičke vrednote ili dezintegrira, korumpira i šteti društvu, odnosno slabi vjera”.

Prava koja određuje *Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu*

- pravo na život (čl. 2)
- zabrana ubijanja civila i uništavanja područja na kojemu žive civili tijekom ratnih sukoba (čl. 3)
- pravo na ljudsku svetost, dobro ime i čast tijekom života i nakon smrti (čl. 4)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 5)
- jednakost muškarca i žene u dostojanstvu, pravima i dužnostima (čl. 6)
- prava djeteta (čl. 7)
- pravo na dostupnost suda (čl. 8)
- pravo na stjecanje znanja i obrazovanje, uključujući vjersku i svjetovnu pouku (čl. 9)
- zabrana prisilne promjene vjere (čl. 10)
- zabrana ropstva, poniženja, tlačenja i iskorištavanja, uključujući pravo naroda na oslobođenje od kolonijalne vlasti i samoodređenje (čl. 11)
- sloboda kretanja i boravka prema šerijatu, uključujući pravo na azil (čl. 12)

- pravo na rad i pravednu naknadu bez razlike po osnovi spola (čl. 13)
- pravo na zaradu za život bez ugrožavanja sebe i drugih (čl. 14)
- pravo na vlasništvo stečeno na pošten način (čl. 15)
- pravo na uživanje svog znanstvenog, umjetničkog, književnog ili tehničkog rada (čl. 16)
- pravo na život u zdravom i moralnom okruženju, pravo na medicinsku i socijalnu skrb te pravo na pristojan život (čl. 17)
- pravo na osobnu sigurnost i privatnost (čl. 18)
- pravo na jednakost pred zakonom (čl. 19)
- zabrana samovoljnog uhićenja ili ograničenja slobode (čl. 20)
- zabrana uzimanja talaca (čl. 21)
- pravo na slobodu izražavanja i informiranja, uključujući zabranu poticanja na rasnu i drugu mržnju (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u upravljanju svojom zemljom (čl. 23).

Ključna razlika između ‘Opće islamske deklaracije o ljudskim pravima’ i ‘Kairske deklaracije o ljudskim pravima u islamu’ s jedne strane, i globalnih i regionalnih instrumenata ljudskih prava koje smo naprijed opisali s druge, jest u tome što prvi polaze od shvaćanja da pojedinac svoja ljudska prava ima od Boga (Alaha), a drugi da su ona inherentna njegovoj ljudskoj prirodi. U skladu s tim, pravne norme ljudskih prava valjane su samo ako proizlaze iz općih i vječnih religijskih načela, a ne iz domaćeg ili međunarodnog prava koji su sami po sebi promjenjivi i pod utjecajem različitih partikularnih interesa. Posljedica toga je stav da islamski vjernici ili vlade islamskih zemalja ne smiju međunarodne sporazume ili ugovore pretpostaviti načelima Kur’ana, budući da time dovode u pitanje temelje islamske vjere, što kao čvrst argument koriste tumači koji dolaze iz redova islamskog fundamentalizma kako bi obezvrijedili međunarodna nastojanja u tom području i izravno prijetili vladama islamskih zemalja koje pristaju na međunarodni dijalog.

3.4. Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini

Već je rečeno da do 1948. godine pojedinac nije bio predmetom međunarodnog prava pa se pitanje prava i dužnosti građana isključivo uređivalo domaćim zakonima. Međunarodno pravo reguliralo je samo odnose među državama, uz poštivanje načela državnog suvereniteta i nepovredivosti granica. S obzirom na to da je odnos prema pojedincu shvaćen kao unutarnja stvar države i njenih tijela, svaki pokušaj intervencije sa strane, čak i kad se time htjelo zaustaviti masovne zločine pod totalitarnim režimima, mogao je lako biti okarakteriziran kao povreda međunarodnog prava. Do promjena dolazi tek osnivanjem Ujedinjenih naroda i proglašenjem ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’, a osobito nakon stupanja na snagu dvaju paktova (‘Međunarodni pakt o građanskim i

političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima') kojima se države pravno obvezuju na zaštitu općih prava i sloboda u skladu s međunarodnim standardima.

3.4.1. Ustavna prava i povelje prava

Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini može se shvatiti u sklopu "ugovora" između države i njenih građana. On, s jedne strane, određuje obveze države prema pojedincu, a s druge, obveze pojedinca prema državi, njenim tijelima, društvu i drugim pojedincima. Ključni instrument kojim se uređuju ti odnosi jest temeljni zakon države ili ustav pa se pod nacionalnim sustavom zaštite prava i slobode misli na sustav ustavnih i zakonskih odredbi kojima pojedina država priznaje i štiti prava i slobode građana. S obzirom na to da su danas gotovo sve države svijeta članice Ujedinjenih naroda, i da su gotovo sve europske države članice Vijeća Europe, s pravom se očekuje da su barem svi europski nacionalni sustavi ljudskih prava usklađeni s međunarodnim i regionalnim sustavima zaštite, osobito u onim zemljama koje su ratificirale najvažnije međunarodne i regionalne instrumente ljudskih prava i sloboda.

No i tada ustavna prava valja razlikovati od ljudskih prava. Ustavna prava jamče se pojedincu kao pripadniku, odnosno građaninu pojedine države, pa je njihovo ostvarenje i zaštita ovisno o domaćim institucijama i tijelima, osobito domaćem pravosuđu. Ljudska prava, pak, jamče se pojedincu kao pripadniku ljudskog roda, a njihovo ostvarenje i zaštita ovise o određenosti međunarodnih i regionalnih standarda ljudskih prava te o učinkovitosti međunarodnih ili regionalnih mehanizama zaštite koje pak neka država svojim ustavom i zakonima može priznati u potpunosti, djelomično ili uopće ne priznati.

Prije pojave međunarodnog sustava, zahtjev za što učinkovitijom zaštitom temeljnih i neotuđivih prava i sloboda građana doveo je do pojave tzv. povelje prava. Povelja prava predstavlja pravni dokument koji se najčešće usvaja kao dopuna ili proširenje ustava s ciljem što učinkovitije zaštite građana od samovoljnog djelovanja vlasti.

Ideja o tome da temeljna prava građana treba urediti posebnim pravnim aktom pojavila se u 18. stoljeću u sklopu teorije društvenog ugovora i liberalnog shvaćanja o nužnosti ograničenja državne moći. Povijesno značajne povelje prava su 'Deklaracija o pravima čovjeka i građanina' Francuske revolucionarne skupštine iz 1789. i prvih deset amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država. Iako se i britanska 'Povelja prava' iz 1689. ponekad stavlja u tu kategoriju, mnogi autori drže da ona nije imala istu svrhu kao francuski i američki dokumenti jer je prvenstveno trebala osigurati predaju britanske krune i neovisnost parlamenta, tj. priznanje slobode izbora i govora zastupnika. U prilog tome ide činjenica da britanska povelja nije, kao što je to bio slučaj s američkom i francuskom, promijenila pristup izradi i sam sadržaj ustava. Deset amandmana na američki ustav bili su presudni za jačanje američkog sustava zaštite ljudskih prava, osobito slobode govora, zabrane nezakonitog pretraživanja i uhićenja te prava na šutnju u istražnom i sudskom postupku.

Danas su prava građana na različite načine uključena u ustave demokratskih država. 'Kanadska povelja prava i sloboda' je 1982. godine pridodana Ustavu posebnim ustavnim zakonom. 'Njemačka povelja prava' sadržana je u člancima 1.-19. Temelnog zakona Njemačke. U Velikoj Britaniji ona ne proizlazi toliko iz teksta ustava koliko iz njegova tumačenja. U svakom slučaju, posljednjih godina sve više je ustava kojima se uređuju i štite prava i slobode građana u skladu s načelima 'Međunarodne povelje prava' i, u Europi, 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda'. Dobar primjer za to su tranzicijske zemlje u kojima je početkom 1990-ih došlo do radikalnih izmjena ustavnih odredbi o pravima i slobodama građana u sklopu prijelaza iz totalitarnih ili autoritarnih režima u ustavnu demokraciju.

Ovdje valja napomenuti da dio autora drži kako, zbog niza nedostataka normativne, političke i kulturne naravi, međunarodna zajednica nije u stanju osigurati punu zaštitu ljudskih prava koje je proklamirala kao opće, temeljne i neotuđive te da je primjerenije govoriti o ustavnim pravima i njihovoj zaštiti, osobito u kontekstu razvijenih demokracija. Ta dilema se nalazi u središtu diskusije o zaštiti ljudskih prava građana Europske unije u svezi s terminologijom korištenom u 'Povelji temeljnih prava Europske Unije'. Takvom pristupu osobito su skloni američki autori koji uglavnom koriste pojam ustavnih, a ne ljudskih prava kad misle na zaštitu temeljnih prava čovjeka i građanina u svojoj zemlji. Neki razlog tome nalaze u činjenici da je za Amerikance ključ nacionalnog identiteta ustav, a ne zajednička povijest, tradicija, jezik ili religija, kao što je to slučaj s europskim zemljama.

Isto bi moglo važiti i za Europsku uniju koja, usprkos povijesnih ideja ujedinjenja, svoje jedinstvo bitno gradi na privrženosti građana europskih zemalja ugovornim odredbama iz Maastrichta i Amsterdama, a nakon prihvaćanja ustava i ustavnim načelima same Unije.

Druga nejasnoća koja se pojavljuje u raspravama o ustavnim i ljudskim pravima jest opseg prava koja se štite u jednom i drugom slučaju. Razvijene demokracije, osobito Sjedinjene Američke Države, ljudska prava uglavnom promatraju u terminima imuniteta građanina u odnosu na vlast. No iako je imunitet ključ slobode pojedinca, ljudska prava se time ne iscrpljuju. Osim negativnih prava (zahtjeva za imunitetom), kao što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju, postoje i pozitivna prava (zahtjevi za resursima), koja određuju što država treba osigurati pojedincu, primjerice, odgovarajući životni standard, slobodu od prisilnog rada ili slobodu izražavanja. Konačno, možda je pitanje je li ustavna zaštita temeljnih prava istovremeno i zaštita ljudskih prava trivijalno, budući da je to ključno pitanje stvarnih i učinkovitih mehanizama koji su predviđeni za zaštitu pojedinog prava.

Godine 1993. Ujedinjeni su narodi na prijedlog Povjerenstva za ljudska prava prihvatili 'Načela koja se odnose na status nacionalnih institucija u području zaštite ljudskih prava' u kojima se od država traži da pruže potporu njihovu osnivanju i neovisnom djelovanju. Takve institucije trebale bi vladi, parlamentu i drugim državnim tijelima davati mišljenje, preporuke i prijedloge kako bi se unaprijedila zaštita ljudskih prava u zemlji. U skladu s tim trebale bi imati i "najširi mogući mandat" koji bi uključivao sljedeće zadatke:

- ▶ predlaganje izrade novih zakona i administrativnih mjera ili izmjena i dopuna postojećih u cilju jačanja i proširenja zaštite ljudskih prava;

- ▶ priprema nacionalnih izvještaja o stanju ljudskih prava uopće ili u određenom području;
- ▶ upozoravanje vlade na slučajeve kršenja ljudskih prava;
- ▶ promicanje potpisivanja, ratifikacije ili pristupanja međunarodnim instrumentima ljudskih prava te pružanje pomoći tijekom usklađivanja domaćih zakona s odredbama tih instrumenata i njihove primjene;
- ▶ pružanje pomoći vladinim tijelima nadležnim za pisanje izvještaja o primjeni određenih međunarodnih i regionalnih instrumenata poštujući pri tome neovisnost tih tijela;
- ▶ suradnja s međunarodnim, regionalnim i nacionalnim institucijama u području promicanja i zaštite ljudskih prava;
- ▶ sudjelovanje u izradi i primjeni obrazovnih, istraživačkih i informativnih programa u području ljudskih prava.

Ključna pretpostavka rada nacionalnih institucija za promicanje i zaštitu ljudskih prava jest mogućnost neovisnog i nepristranog djelovanja, kako u fazi prikupljanja i analize podataka o nekom problemu, tako i u fazi interpretacije i izvještavanja o rezultatima svog rada. Nadalje, svaka takva institucija mora moći održavati konzultacije s pravosudnim tijelima (vladina povjerenstva i sl.) te surađivati s nevladinim organizacijama koje promiču i štite ljudska prava, osnivati radne grupe te osnivati lokalne ili regionalne podružnice za pomoć i rasterećenje svojih funkcija. Pritom je vrlo važno osigurati uvjete za obraćanje javnosti izravno ili putem medija, kako bi se javnost upoznala sa stavovima i preporukama nacionalne institucije.

3.4.2. Zaštita i promicanje ljudskih prava u Republici Hrvatskoj⁷

3.4.2.1. Pravne odredbe

Ustav Republike Hrvatske priznaje ljudska prava kao najviše vrednote hrvatskog državnog ustroja. U čl. 3 stoji da su “sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše (su) vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava”.

Hrvatska je do danas ratificirala više od stotinjak međunarodnih i europskih ugovora i protokola (Ujedinjeni narodi, Međunarodna organizacija rada, UNESCO, Vijeće Europe) za zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, uključujući međunarodno humanitarno pravo. Većini tih ugovora pristupila je tako što je preuzela obveze bivše Jugoslavije, u skladu s tzv. notifikacijom o sukcesiji, koju je Vlada donijela 1993. godine. U odluci stoji da tek-

⁷ Ovo poglavlje napisano je prema radnom tekstu Nacionalnog programa zaštite i promicanja ljudskih prava u Republici Hrvatskoj od 2004. do 2008. godine, Zagreb: Nacionalni odbor za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, 2003.

stovi mnogostranih međunarodnih ugovora koji su objavljeni u službenim glasilima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije “važe i primjenjuju se kao službeni tekstovi do objave službenih tekstova tih međunarodnih ugovora na hrvatskom jeziku u Narodnim novinama”. Preuzevši te obveze, kao i obveze slijedom ratifikacija novih ugovora od početka 1990-ih, Hrvatska se, zapravo, obvezala na primjenu odredbi tih ugovora na svom teritoriju, što prvenstveno podrazumijeva mijenjanje i dopunjavanje postojećeg zakonodavstva, rada državnih institucija i tijela i sl. Za pripremu izvještaja o primjeni međunarodnih i regionalnih ugovora koji se u određenim vremenskim razmacima dostavljaju tijelima zaduženim za njihov nadzor, Vlada je zadužila određena ministarstva, dok je Ministarstvo vanjskih poslova preuzelo zadatak pružanja stručne pomoći i koordinacije izrade svih izvještaja o stanju ljudskih prava u Hrvatskoj.

Valja znati da se nakon ratifikacije, tj. potvrđivanja ugovora od strane Sabora, domaći zakoni podređuju međunarodnim i regionalnim ugovorima. Prema čl. 140. Ustava Republike Hrvatske “međunarodni ugovori koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjega pravnog poretka Republike Hrvatske, a po pravnoj su snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnog prava”.

Međunarodni ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka

(do kraja 2003., izbor)

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i dva fakultativna protokola (ICCPR);
- Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR);
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD);
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;
- Konvencija o neprimjeni zastare na ratne zločine i zločine protiv čovječnosti;
- Konvencija protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (CAT);
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i dodatni protokol (CEDAW);
- Konvencija o pravima djeteta; Fakultativni protokol glede uključivanja djece u oružane sukobe; Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (CRC);
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.111) o zabrani diskriminacije u zvanju i zapošljavanju;
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.182) o zabrani i trenutnom djelovanju na ukidanju najgorih oblika dječjeg rada;
- Ženevske konvencije i protokoli;
- UNESCO-va konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Europski ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka (do kraja 2003., izbor):

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i protokoli br. 1, 4, 6, 7, 11, 12, 13;
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina;
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne i dva protokola;
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina.

Ugovori koje je Hrvatska potpisala, ali ih nije ratificirala (do kraja 2003.):

- Europska socijalna povelja i 2 dodatna protokola;
- Europska konvencija o primjeni prava djece;
- Europska konvencija o ljudskim pravima i biomedicini i dodatni protokol.

Ustav Republike Hrvatske sadrži 55 članaka kojima se uređuje zaštita građanskih, političkih, gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava pojedinca i građanina. Oni se nalaze u Glavi III. ('Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda'), a razvrstani su u tri cjeline:

- Zajedničke odredbe
- Osobne i političke slobode i prava
- Gospodarska, socijalna i kulturna prava.

Zajedničke odredbe, između ostaloga, jamče sljedeće:

- ✓ Jednakost svih pred zakonom: "Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama" (čl. 14).
- ✓ Ravnopravnost i zaštita posebnih prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama: "Pripadnicima svih nacionalnih manjina jamči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija" (čl. 15).
- ✓ Ograničenje sloboda i prava moguće je "samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje" (čl. 16); u izvanrednim okolnostima (rat, neposredna ugroženost države, velike prirodne nepogode) "opseg ograničenja mora biti primjeren naravi pogibelji", no ni u takvim okolnostima se ne smije "ograničiti primjena odredbi Ustava o pravu na život, zabrani mučenja, surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijesti" (čl. 17).
- ✓ Svatko tko prekrši Ustavne odredbe o ljudskim pravima i temeljnim slobodama "osobno je odgovoran i ne može se opravdati višim nalogom" (čl. 20).

Prava i slobode koje štiti Ustav Republike Hrvatske

osobne i političke slobode i prava

- pravo na život i zabrana smrtne kazne (čl. 21)
- nepovredivost slobode i osobnosti (čl. 22)
- zabrana zlostavljanja, prisilnog rada (čl. 23)
- zabrana uhićenja ili pritvora bez pisanoga, sudbenoga i na zakonu utemeljenog naloga (čl. 24)
- pravo uhićenika i zatvorenika na dostojanstvo, uključujući pravo na odštetu i javnu ispriku u slučaju nezakonitog lišavanja slobode (čl. 25)
- jednakost građana Hrvatske i stranaca pred sudom i drugim tijelima s javnim ovlastima (čl. 26)
- pravo na pravnu pomoć odvjetništva (čl. 27)
- pravo na nedužnost do pravomoćne sudske presude (čl. 28)
- pravo na pravično i nepristrano suđenje (čl. 29)
- gubitak stečenih prava prema zakonu za osobito teška kaznena djela (čl. 30)
- zabrana kažnjavanja za djelo koje nije uređeno zakonom (čl. 31)
- sloboda kretanja i izbora boravišta (čl. 32)
- pravo na azil stranaca i osoba bez državljanstva (čl. 33)
- pravo na nepovredivost doma (čl. 34)
- pravo na poštivanje i pravnu zaštitu osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti (čl. 35)
- nepovredivost slobode i tajnosti dopisivanja i drugih oblika korespondencije (čl. 36)
- pravo na sigurnost i tajnost osobnih podataka (čl. 37)
- sloboda mišljenja i izražavanja misli (čl. 38)
- zabrana i kažnjivost pozivanja ili poticanja na rat, uporabu nasilja, ili na nacionalnu i dr. mržnju (čl. 39)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 40)
- jednakost vjerskih zajednica pred zakonom i odvojenost od države (čl. 41)
- pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed (čl. 42)
- sloboda udruživanja (čl. 43)
- pravo na obavljanje javnih poslova i rad u javnim službama (čl. 44)
- biračko pravo s navršениh 18 godina (čl. 45)
- pravo na predstavke, pritužbe i prijedloge javnim tijelima (čl. 46)
- vojna obveza i pravo na prigovor savjesti (čl. 47)

gospodarska, socijalna i kulturna prava

- pravo vlasništva (čl. 48)
- sloboda poduzetništva (čl. 49)
- zabrana nezakonitog ograničenja ili oduzimanja vlasništva (čl. 50)
- obveza plaćanja poreza (čl. 51)
- dužnost države da štiti prirodna i druga bogatstva (čl. 52)
- zakonsko uređenje položaja, prava i dužnosti Hrvatske banke (čl. 53)
- pravo na rad i slobodu rada (čl. 54)
- pravo na zaradu kojom se osigurava pristojan život (čl. 55)
- pravo zaposlenih i njihovih obitelji na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje (čl. 56)
- prava slabih, nemoćnih, invalida i dr. na državnu pomoć (čl. 57)
- pravo na zdravstvenu zaštitu (čl. 58)
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima (čl. 59)
- pravo na štrajk (čl. 60)
- pravo obitelji na osobitu zaštitu države (čl. 61)
- prava majki, djece i mladih na zaštitu države (čl. 62)
- dužnost roditelja da odgajaju svoju djecu; dužnost djece da brinu o roditeljima; prava maloljetnika bez roditelja na posebnu državnu skrb (čl. 63)
- dužnost svih da štite djecu i nemoćne (čl. 64)
- pravo na besplatno osnovno školovanje i daljnje školovanje prema sposobnostima (čl. 65)
- osnivanje privatnih škola u skladu sa zakonom (čl. 66)
- autonomija sveučilišta (čl. 67)
- sloboda znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva (čl. 68)
- pravo na zdravi život (čl. 69).

Ustavna jamstva u području prava i sloboda pojedinca dalje se razrađuju nizom posebnih zakona kojima se detaljnije određuje sadržaj zaštićenih prava, odgovarajući pravni lijekovi, naknade za povrede prava i sl. Kao odgovor na nove društvene potrebe, uključujući obveze koje proizlaze iz pristupa međunarodnim i regionalnim ugovorima, u Hrvatskoj od početka 1990-ih nisu samo dopunjeni ili izmijenjeni svi zakoni, nego je donesen velik broj novih, od kojih se dio izravno odnosi na zaštitu ljudskih prava i sloboda. Za rješavanje povreda ljudskih prava i temeljnih sloboda hrvatskih građana od strane institucija i tijela vlasti nadležan je Ustavni sud.

Kazneni zakon štiti najveći dio ustavno priznatih prava i sloboda, od prava na život i sigurnost, prava na jednakost pred zakonom te pravičnog i nepristranog suđenja, preko slobode savjesti i vjeroispovijesti, slobode mišljenja i izražavanja misli, slobode okupljanja i mirnog prosvjeda, do prava na tajnost osobnih podataka. Kazneni zakon sankcionira diskriminaciju po svim osnovama i osobito po osnovi spola u svim segmentima društvenog života, kao i svako poticanje na nacionalnu i rasnu mržnju, na nasilje, rat ili mučenje i druge oblike okrutnosti ili ponižavanja osobe.

Pravo na jednakost i zabrana diskriminacije po različitim osnovama i u različitim segmentima ugrađeni su u nekoliko drugih zakona, kao što je **Zakon o ravnopravnosti spolova**, **Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom**, **Obiteljski zakon**, **Zakon o istospolnim zajednicama**, **Zakon o civilnoj službi**, zakoni u području obrazovanja i znanstvene djelatnosti, **Zakon o obvezama i pravima državnih dužnosnika**, **Zakon o policiji** i **Kodeks policijske etike**.

Posebna prava nacionalnih manjina uređena su 2002. godine **Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina** te dvama posebnim zakonima donesenim 2000. godine: **Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj** i **Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina**.

Zakon o radu s izmjenama i dopunama iz 2003. štiti pravo na rad i slobodan izbor rada, pravo na osnivanje sindikata, pravo na jednaku naknadu muškarcima i ženama za isti rad; izriječno zabranjuje uznemiravanje i spolno uznemiravanje na radnom mjestu, kao i diskriminaciju u zapošljavanju po svim osnovama, a teret dokazivanja u sporu zbog diskriminacije stavlja na poslodavca, kao što je to uobičajeno u razvijenim zemljama.

3.4.2.2. Čimbenici ostvarivanja ljudskih prava

U Hrvatskoj djeluje vrlo velik broj institucija, organizacija i tijela u području zaštite i promicanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Vlada Republike Hrvatske je tijekom 1990-ih osnažila ili uspostavila niz tijela nadležnih za to područje, pokrenula njihovo umrežavanje te stvorila temelje za njihovu suradnju s javnim institucijama i civilnim organizacijama na domaćoj i međunarodnoj razini. Sustav državnih tijela za zaštitu i promicanje ljudskih prava obuhvaća Hrvatski sabor i njegove posebne odbore i pododbore; Urede pravobranitelja; Ured predsjednika Republike Hrvatske; Vladu Republike Hrvatske i njene posebne odbore, povjerenstva, urede i vijeća; tijela sudbene vlasti, Ustavni sud itd. Oni svoje zadaće

obavljaju po načelu unutarnje i vanjske suradnje, pri čemu vanjska suradnja obuhvaća jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, posebna tijela međunarodnih i regionalnih organizacija, međunarodne i domaće nevladine udruge i javne institucije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

S obzirom na to da se na ovom mjestu ne možemo detaljno baviti svim segmentima tog sustava niti dublje zalaziti u način na koji oni ostvaruju međusobnu suradnju te s obzirom da ćemo neke obraditi u sljedećim poglavljima, zaustavit ćemo se na prikazu samo jednog segmenta kojeg držimo vrlo važnim za ostvarenje ljudskih prava u Hrvatskoj. Riječ je o instituciji *pravobranitelja*.

Pučki pravobranitelj je opunomoćenik Hrvatskog sabora koji štiti prava i slobode građana kad su oni ugroženi od strane državne uprave, tijela s javnim ovlastima ili pojedinih njihovih djelatnika. Imenuje ga i razrješava Hrvatski sabor. Djeluje neovisno prema ustavnim i zakonskim odredbama te prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Nadležan je za razmatranje pojedinačnih i drugih pritužbi i slučajeva povrede prava i sloboda zajamčenih ustavom i zakonima do kojih dolazi zbog samovolje, propusta, neodgovornosti ili drugih nepravilnosti u radu vlasti. Svatko ima pravo podnošenja pritužbe pučkom pravobranitelju, a sam pučki pravobranitelj donosi odluku o tome hoće li pritužbu uzeti u razmatranje i u kojem opsegu. On upozorava, obavještava, daje preporuke i prijedloge te sačinjava izvještaje koje podnosi Hrvatskom saboru i nadležnim ministarstvima i prosljeđuje medijima. U određenim slučajevima može samoinicijativno, na zahtjev građana, ali i na vijest u medijima o povredi ustavnih i zakonskih prava i sloboda građana pokrenuti ispitivanje, kazneni, prekršajni ili disciplinski postupak te izmjene ili dopune relevantnih zakona.

Od 2003. godine u Hrvatskoj djeluju još dva posebna pravobranitelja/pravobraniteljice: *Pravobraniteljica za djecu* i *Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova*. Pravobraniteljica za djecu nadležna je za zaštitu i promicanje prava djeteta, što obavlja samostalno i neovisno. Između ostaloga, ona nadzire usklađenost domaćih zakona i drugih propisa s načelima 'Konvencije o pravima djeteta' i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata i instrumenata zaštite prava djece; provjerava rad svih ustanova, tijela i sl. koji su nadležni za skrb o djeci; obavještava javnost o ostvarivanju prava djece u zemlji itd. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, pak, nadzire primjenu Zakona o ravnopravnosti spolova i drugih propisa u tom području, razmatra slučajeve diskriminacije po spolu u tijelima državne uprave, lokalne i područne samouprave itd.

Čimbenici zaštite i promicanja ljudskih prava i sloboda u Hrvatskoj (do kraja 2003.)

- **Hrvatski sabor**, osobito:
 - Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina s Pododborom za ljudska prava, Pododborom za prava nacionalnih manjina i Pododborom za hrvatsku nacionalnu manjinu i Hrvate izvan domovine
 - Odbor za ravnopravnost spolova
- **Ured pučkog pravobranitelja**
- **Ured predsjednika RH**
- **Vlada RH**, osobito:
 - *Koordinacija Vlade RH za društvene djelatnosti i ljudska prava*
 - *Ured za ljudska prava Vlade RH*
 - *Ured zastupnika Vlade RH pred Europskim sudom za ljudska prava*
 - *Ured Vlade RH za zatočene i nestale*
 - *Ured za nacionalne manjine Vlade RH*
 - *Ured Vlade RH za udruge*
 - *Ured za suradnju s Međunarodnim sudom i Međunarodnim kaznenim sudovima*
 - *Ured za suradnju s međunarodnim institucijama*
 - *Ured za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
 - *Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala*
 - *Ured za socijalno partnerstvo*
 - *Povjerenstvo za ljudska prava*
 - *Povjerenstvo Vlade RH za ravnopravnost spolova*
 - *Povjerenstvo za odnose s vjerskim zajednicama*
 - *Povjerenstvo za osobe s invaliditetom*
 - *Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*
 - *Povjerenstvo za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
 - *Nacionalni odbor za međunarodno humanitarno pravo*
 - *Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima*
 - *Nacionalno bioetičko povjerenstvo za medicinu*
 - *Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima*
 - *Vijeće za djecu*
 - *Nacionalno vijeće za zaštitu na radu*
 - *Savjet za razvoj civilnog društva*
- **tijela sudbene vlasti**
 - **Državno odvjetništvo RH**
 - **Državno pravobraniteljstvo RH**
 - **Državno sudbeno vijeće**
 - **Hrvatska odvjetnička komora**
- **Ustavni sud**
- **tijela lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **organizacije civilnog društva, osobito nevladine organizacije**
- **sveučilišta i istraživačke institucije**
- **mediji**
- **tijela za zaštitu ljudskih prava jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **različiti oblici suradnje s međunarodnim tijelima i udrugama za ljudska prava**

3.4.2.3. Smisao suradnje u zaštiti i promicanju ljudskih prava

Do sada je nekoliko puta naglašeno da je suradnja između državnog, odnosno javnog, i civilnog sektora na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini ključ za ostvarenje, zaštitu i promicanje visokih standarda ljudskih prava i temeljnih sloboda što je suvremeni svijet prihvatio kao smisao i cilj svoga djelovanja. Stjecanjem samostalnosti, opredjeljenjem za demokraciju i uključivanjem u međunarodne i regionalne procese i asocijacije, Hrvatska je stekla pravo, ali i obvezu sudjelovanja, suradnje i suodlučivanja o svim vitalnim pitanjima svoga razvoja u okvirima razvoja Europe i svijeta. To se osobito odnosi na zadatak jačanja sustava zaštite ljudskih prava u sklopu kojega je za Hrvatsku otvoreno nekoliko razina suradnje:

- ▶ **globalna razina** (Ujedinjeni narodi, UNESCO, Međunarodna organizacija rada, Svjetska zdravstvena organizacija itd.);
- ▶ **regionalna razina** (Vijeće Europe; Organizacija za europsku sigurnost i suradnju);
- ▶ **podregionalna razina** (zemlje Srednje Europe, zemlje Jugoistočne Europe, zemlje Mediterana, zemlje Podunavlja, zemlje regije Alpe-Jadran);
- ▶ **bilateralna razina** (susjedne i druge zemlje, sporazumi o izručenju, o povratku ilegalnih migranata, zaštiti manjina i dr.);
- ▶ **komunikacija s međunarodnim nevladinim organizacijama** (*Human Rights Watch, International Helsinki Federation for Human Rights, Amnesty International* i dr.).

Suradnja Hrvatske, osobito vladinih institucija i tijela na globalnoj i regionalnoj razini, ima središnju ulogu u nizu segmenata zaštite ljudskih prava. Među najvažnijim je segmentima, svakako, promjena hrvatskog zakonodavstva u skladu s međunarodnim i regionalnim standardima ljudskih prava. U tom smislu presudnu ulogu imaju izvješća koje Hrvatska dostavlja međunarodnim i regionalnim tijelima zaduženim za praćenje primjene međunarodnih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Zadatak je tih tijela da nakon pregleda nacionalnog izvještaja iznesu svoje mišljenje o stanju ljudskih prava u pojedinoj zemlji, upozore na eventualne propuste u primjeni međunarodnih odredbi i predlože potrebne promjene. Tako je, primjerice, Hrvatska nakon podnošenja četvrtog izvještaja o primjeni 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije' od *Odbora Ujedinjenih naroda* za primjenu te konvencije dobila odgovor u kojemu se iznose problematična područja (primjerice, nejasno određenje pojma etničkih i nacionalnih manjina u zakonodavstvu, rasna segregacija romske djece, nepostojanje zakonskih mjera kojima se zabranjuje poticanje na rasnu diskriminaciju i nasilje, propusti države u organizaciji sigurnog povratka izbjeglica itd.), predlažu učinkovite mjere i određuje rok za predaju novoga izvještaja.

Suradnja s *Vijećem Europe* u segmentu izmjene domaćeg zakonodavstva najbolje ilustrira narav i učinke procesa sudjelovanja i dogovaranja na regionalnoj razini, odnosno korištenja prava i ispunjavanja odgovornosti koje iz toga proizlaze. Kao članica Vijeća Europe od 1996. Hrvatska se obvezala ratificirati 'Europsku konvenciju o ljudskim pravima', što je i učinila 1997. godine. Tomu je prethodio proces utvrđivanja razine sukladnosti domaćeg zakonodavstva sa standardima 'Europske konvencije'. Zadatak je obavljen u suradnji s Vijećem Europe,

a završni izvještaj je postao podloga za brojne izmjene i dopune domaćih zakona. Nadalje, ratifikacijom je Hrvatska potvrdila i da će bezuvjetno provoditi presude Europskog suda za ljudska prava koje se odnose na hrvatske građane, koje mogu uključivati i izmjene zakona.

S druge strane, pristupanjem Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju (OESS) 1992., Hrvatska se također obvezala na provođenje načela sadržanih u 'Helsinškom završnom aktu' i drugim temeljnim dokumentima Organizacije, kao i na poštivanje i primjenu primjedbi, prijedloga i preporuka njenih posebnih tijela, kao što su Ured za demokratske ustanove i ljudska prava, Visoki povjerenik za manjine i Predstavnik za slobodu medija. Kako bi se što prije uključila u europske integracijske procese, Hrvatska je 1996., nakon reintegracije oslobođenih područja, pozvala Misiju OESS-a koja je imala zadatak promatrati procese reintegracije i povratka izbjeglica i prognanika, uključujući pitanje zaštite ljudskih prava i zaštite manjina.

Zaštita ljudskih prava jedan je od ključnih političkih uvjeta koji se postavljaju zemljama kandidatkinjama za priključenje Europskoj uniji. To se vidi i iz teksta 'Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europske zajednice', potpisanim 2001. godine, kao i iz Plana primjene 'Sporazuma' kojim se utvrđuju obveze Hrvatske u gospodarskom i političkom prestrukturiranju do 2006. godine. Podnošenjem zahtjeva za punopravnim članstvom u Uniji 2003., Hrvatska se obvezala na promicanje i zaštitu temeljnih europskih vrijednosti, uključujući ljudska prava i temeljne slobode.

80

3.5. Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u zaštiti i promicanju ljudskih prava⁸

Puno razumijevanje suvremenih pristupa određivanju, zaštiti, uživanju i jačanju ljudskih prava i sloboda u okvirima demokracije, priznanja pluralizma i globalizacije nezamislivo je bez poznavanja uloge koju civilno društvo, osobito nevladine organizacije i sami građani, ima u tim procesima. Djelovanje civilnog društva posljednjih je desetljeća bilo presudno za unaprjeđenje zaštite ljudskih prava na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, kako na proširenje opsega ljudskih prava, tako i na unaprjeđenje mjera i mehanizama zaštite. Umjesto tradicionalnog naglašavanja uloge diplomacije i pravne struke, danas se zaštita i promicanje ljudskih prava sve više povezuje s radom aktivista i branitelja ljudskih prava, kao i s djelovanjem samih građana. Početkom 1990-ih ta promjena je dovela do uključivanja obrazovanja za ljudska prava na sve razine i u sve oblike školovanja, kao i do priznanja uloge neformalnih grupa u ostvarivanju zadataka škole u tom području.

Polazište za svoje djelovanje, organizacije civilnog društva nalaze u čl. 28. 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' koji određuje da "svatko ima pravo na društveni i međunarodni poredak

⁸ U pisanju ovog poglavlja oslanjali smo se na sljedeće izvore: Bernard, A.; Helmich, H. i Lehning, P.B. (ur.) *Civil Society and International Development*. North-South Centre of the Council of Europe i OECD Development Centre, 1998.; *Deserving Trust: Issues of Accountability for Human Rights NGOs*. Ženeva: International Council for Human Rights Policy, April, 2003. (radni materijal za raspravu).

u kojemu se prava i slobode utvrđene Deklaracijom mogu u punoj mjeri ostvariti”. U skladu s tim pojedinac ima moralno pravo zahtijevati pred međunarodnom organizacijom kao što su Ujedinjeni narodi takav međunarodni poredak u kojemu će se poštivati i štiti minimalni opći, nedjeljivi i neotuđivi standardi ljudskih prava i sloboda. Ta je odredba postala glavi argument kojim branitelji ljudskih prava opravdavaju svoje djelovanje širom svijeta.

O važnosti organizacija civilnog društva u širenju ideje i zaštiti ljudskih prava po prvi put se cjelovito progovorilo 1993. godine na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču. ‚Bečka deklaracija‘ izričito priznaje zasluge nevladinih organizacija u borbi protiv gladi, bolesti, nepravde, diskriminacije i rasizma, kao i u promicanju i zaštiti prava žena, djece, manjina, osoba s posebnim potrebama i drugih osjetljivih društvenih grupa. Ukazujući na važnost suradnje, dokument poziva države, međunarodne i nevladine organizacije te pojedince da pojačaju svoje napore i usklade svoje djelovanje kako bi se na svim razinama stvorili „povoljni uvjeti za osiguranje punog i djelotvornog uživanja ljudskih prava”.

„**Svjetska konferencija o ljudskim pravima** priznaje važnu ulogu nevladinih organizacija u promicanju svih ljudskih prava i humanitarnom djelovanju na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Svjetska konferencija o ljudskim pravima priznaje njihov doprinos podizanju svijesti javnosti o ljudskim pravima, unaprjeđivanju odgoja, obrazovanja, poučavanja i istraživanja u tom području te promicanju i zaštiti svih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Iako potvrđuje da države imaju prvenstvenu odgovornost za uspostavljanje standarda ljudskih prava, Konferencija također naglašava doprinos nevladinih organizacija tom procesu. S tim u svezi Svjetska konferencija o ljudskim pravima ističe potrebu stalnog dijaloga i suradnje između vlada i nevladinih organizacija.

Nevladine organizacije i njihovi članovi koji bezinteresno djeluju u područje ljudskih prava trebaju uživati prava i slobode utvrđene ‚Općom deklaracijom o ljudskim pravima,‘ kao i zaštitu domaćeg pravnog sustava. Prava i slobode ne smiju se koristiti suprotno svrsi i ciljevima Ujedinjenih naroda. Nevladine organizacije trebaju uživati slobodu u provođenju svojih programa u području ljudskih prava bez vanjskih pritisaka, a u skladu s domaćim zakonima i odredbama ‚Opće deklaracije o ljudskim pravima.‘ (paragraf 38. *Bečke deklaracije* proglašene na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima 1993. godine).

Pedeseta obljetnica proglašenja ‚Opće deklaracije o ljudskim pravima‘ 1998. prošla je u znaku priznanja uloge civilnog društva u promicanju i zaštiti ljudskih prava, ali i u otkrivanju rizika i opasnosti koji prate civilne akcije. Te je godine Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila ‚Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i državnih tijela na promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda,‘ poznatu i kao ‚Deklaraciju o braniteljima ljudskih prava.‘ U njoj se od država traži da branitelje ljudskih prava zaštite od progona i nezakonitog zatvaranja te da im osiguraju slobodu djelovanja. Kako bi potaknuo što širu primjenu ‚Deklaracije,‘ glavni tajnik Ujedinjenih naroda imenovao je Posebnog predstavnika za branitelje ljudskih prava.

3.5.1. Civilno društvo

Suvremeni pojam civilnog društva pojavio se u političkoj teoriji i praksi tijekom 1980-ih, nakon što je skoro dva stoljeća bio sasvim zanemaren. U početku se koristi kao oznaka za različite oblike suradnje građana u pružanju otpora komunističkom režimu. Nakon toga poprima niz novih značenja pa ga dio autora odbija koristiti tvrdeći da se njime ne dobiva ništa novo u odnosu na već postojeće pojmove liberalnog građanstva i demokracije.

Usprkos tim nesuglasticama, s vremenom je postalo uobičajeno civilno društvo povezivati sa spontanim i neprofitnim akcijama građana. Za veliki dio autora riječ je o trećem sektoru kojim se u demokratskom društvu uspostavlja ravnoteža između države, s jedne, i privatnog, odnosno gospodarskog ili komercijalnog sektora, s druge strane (v. Prikaz 10). Civilno društvo izrasta na načelima spontanosti, samoorganiziranja, suodgovornosti i solidarnosti građana u ostvarenju nekih zajedničkih ciljeva. Ono zatvara prostor u kojemu pojedinac djeluje kao autonoman subjekt izvan obveza koje inače ima prema obitelji, državi (plaćanje poreza, glasovanje na izborima) ili radnom mjestu. Čine ga različite udruge ili asocijacije, uključujući nevladine organizacije, grupe za samopomoć, mjesne klubove, susjedske grupe, organizacije mladih i sl. S obzirom na to da je usmjereno na boljitak zajednice, civilno društvo treba razlikovati od dijela društva koji pripada političkim strankama ili organizacijama ili pak gospodarstvu. Prvima je cilj vlast, a drugima profit.

Prikaz 10: Tri ključna sektora suvremenog društva

Mnogi drže da je nagli razvoj civilnog društva u posljednjem desetljeću 20. stoljeća odgovor građana na krizu dominantnog modela demokratske vladavine i gospodarskog razvoja zapada. Dokaz tome nalazi se u činjenici da je taj proces pokrenuo tri važna pitanja o kojima ovisi budućnost demokratskog svijeta:

- Treba li elitni, odnosno zastupnički model demokracije zamijeniti participativnim modelom?
- Je li liberalizam koji naglašava prava i slobode pojedinca veće jamstvo za dobrobit društva od komunitarizma koji interese zajednice pretpostavlja pravima i slobodama pojedinca?
- Treba li i dalje slijediti ideju slobodnog tržišta koje djeluje po načelu nejednakosti, rizika i nadmetanja ili prihvatiti humanistički pristup koji naglašava jednakost, suradnju, solidarnost i sigurnost svih građana?

Usprkos teorijskim nejasnoćama i nedostacima same prakse, dosadašnje iskustvo građana u spontanom organiziranju i djelovanju za svoju dobrobit i dobrobit drugih potvrđuje sljedeće funkcije civilnog društva:

- ✓ posreduje između građana i vlasti;
- ✓ predstavlja kočnicu svemoći i samovolji države;
- ✓ osigurava participaciju građana u procesu odlučivanja;
- ✓ promiče društvenu koheziju temeljenu na poštivanju ljudskih prava i sloboda, različitosti i nediskriminacije što je presudno za dobrobit kulturno pluralnih društava;
- ✓ promiče osjećaj povjerenja i zajedništva među građanima;
- ✓ omogućuje učenje i socijalizaciju kroz iskustvo timskog rada na postavljanju ciljeva, planiranju akcija i provjeri njihove učinkovitosti;
- ✓ potiče različitost ideja, dijalog i konsenzus;
- ✓ unaprjeđuje socijalni kapital zajednice.

Civilna akcija – širok spektar djelovanja nevladinih organizacija, lokalnih klubova i drugih oblika spontanog organiziranja građana u prostoru između državnih i privatnih interesa. Akcije su najčešće potaknute potrebom ukazivanja na neki društveni nedostatak ili problem koji je posljedica loših odluka ili nepostojanja odluka vlasti (primjerice, nepravedni sudski postupak, nedostatna društvena skrb za djecu ili osobe s posebnim potrebama i sl.). Temeljna načela civilnog djelovanja su: participacija, jednakost, demokratsko vođenje, slobodna volja, snošljivost, solidarnost, odgovornost, nenasilje, suradnja, povezivanje, širenje informacija i sl. Uobičajene metode djelovanja su: kampanja, zagovaranje, uvjeravanje, prosvjed, peticija, pritisak, provokacija, bojkot i sl.

U Europi se jačanje civilnog društva postavlja kao jedan od strateških ciljeva razvoja demokratskih odnosa temeljenih na poštivanju ljudskih prava i sloboda, jednakosti, vladavini prava i kulturnoj raznolikosti. Osiguranje participacije građana u odlučivanju na svim razinama uzima se kao normativni ideal europske političke kulture i kao nezaobilazan uvjet dobre vladavine. U skladu s tim sve više se zagovara jačanje kapaciteta za dijalog između civilnog i državnog sektora u izradi smjernica društvenog razvoja i provjeri njihove učinkovitosti. Tomu se svojim ustrojem prilagođava i Vijeće Europe koje posljednjih godina sve više postaje forum za uspostavljanje dijaloga između predstavnika civilnog društva i vlada zemalja članica na unaprjeđenju općih standarda ljudskih prava, praćenju primjene tih standarda i pružanju pomoći zemljama u ispunjavanju njihovih međunarodnih i regionalnih obveza.

Uloga civilnog društva sve je izraženija i u ograničavanju procesa gospodarske i financijske globalizacije koji služe partikularnim interesima velikih kompanija na račun pojedinaca i društvenih grupa, pa i cijelih naroda. Ustrajavajući na pravednoj trgovini i racionalnom korištenju svjetskih resursa, zaštiti okoliša i zaštiti potrošača, organizacije civilnog društva

traže uvođenje novih pristupa proširenju slobodnog tržišta, uključujući promjenu prioriteta same Svjetske trgovinske organizacije kako bi ona više štitila interese građana, a manje multinacionalnih kompanija. U uvjetima u kojima dvadesetak multinacionalnih kompanija raspolaze bogatstvima i resursima koji nadmašuju ukupna bogatstva velikog dijela razvijenih zemalja svijeta i u kojima vlade često nisu dorasle svojoj temeljnoj zadaći zaštite građana, civilno društvo postaje presudan čimbenik ozdravljenja demokracije i njena povratka građanima.

Civilno društvo ima važnu ulogu i u tranzicijskim zemljama u kojima preživjele autoritarne društvene, gospodarske i političke strukture ozbiljno ugrožavaju razvoj, ionako krhkih, demokratskih tvorevina. U nedostatku jasnih i učinkovitih političkih i pravnih instrumenata zaštite prava i sloboda pojedinca, spontane civilne inicijative imaju višestruku ulogu. One pojedincu pružaju osjećaj zajedništva i zaštićenosti koji mu nedostaje u susretu s novim institucijama. Nadalje, sudjelovanjem u civilnim akcijama pojedinac stječe znanja i vještine preko kojih sebe osnažuje kao odgovornog građanina. I konačno, građanin s iskustvom na zaštiti ljudskih prava u civilnom sektoru postaje važan resurs za cjelokupni demokratski razvoj tranzicijskih društava.

3.5.2. Nevladine organizacije

Nevladine organizacije danas su najčešći oblik djelovanja civilnog društva. Osnivaju se na načelu slobodnog i neprofitnog udruživanja građana u zaštiti svojih interesa, neovisno o državi i privatnom sektoru. Ponekad se krivo poistovjećuju s dobrotvornim društvima ili pak s cjelokupnim civilnim sektorom.

3.5.2.1. Određenje i podjela

Budući da djeluju u vrlo širokom području (v. Prikaz 11) i da nerijetko mijenjaju svoje programe, nevladine organizacije se obično svrstavaju u tri međusobno isprepletene široke kategorije:

- **nevladine organizacije koje pružaju usluge različitim kategorijama građana** (humanitarna pomoć, zastupanje, opismenjivanje, obrazovanje i stručna izobrazba itd.);
- **nevladine organizacije koje promiču društveni razvoj u užem smislu** (zaštita okoliša, očuvanje kulturne baštine, poboljšanje kvalitete života u gradu ili prigradskim naseljima itd.);
- **nevladine organizacije koje djeluju na promicanju i zaštiti ljudskih prava i sloboda** (utvrđivanje standarda i mehanizama zaštite, praćenje i izvještavanje, zastupanje).

Prve nevladine organizacije za ljudska prava pojavljuju se tijekom hladnog rata kad svojim akcijama vrše pritisak na vlade zbog kršenja građanskih i političkih prava. Početkom 1990-ih skreću pozornost javnosti na međunarodne obveze države u zaštiti gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava. Posljednjih godina, pak, sve više se okreću problemima globalizacije, međunarodnog kriminala, korupcije i terorizma; promiču prava marginaliziranih

društvenih grupa (starosjedioci, manjine, homoseksualci, beskućnici, osobe s posebnim potrebama); surađuju u izobrazbi državne uprave, policije, sudaca i sl. te, općenito, zagovajaju načelo pravde, a ne milosrđa u poticanju gospodarskog i društvenog razvoja.

Prikaz 11: Područja u kojima djeluju nevladine organizacije za ljudska prava

Usprkos nedvojbenim uspjesima, nevladine organizacije za ljudska prava nisu, poput nevladinih organizacija iz gospodarskoga i socijalnog sektora, imale poseban savjetodavni status u Ujedinjenim narodima sve do kraja 1990-ih. Glavni razlog tome bilo je odsustvo jasne definicije kojom bi se istakle njihove razlikovne oznake u odnosu na druge nevladine organizacije. Problem se počeo rješavati ‘Deklaracijom o braniteljima ljudskih prava’, ali je tek u izvještaju glavnog tajnika Ujedinjenih naroda podnesenom na 55. zasjedanju Opće skupštine 2002. objašnjeno da se “*djelovanje branitelja ljudskih prava odnosi na sve kategorije ljudskih prava: građanska, kulturna, gospodarska, politička, socijalna. Inspirirani i vođeni standardima ljudskih prava branitelji ljudskih prava djeluju na uklanjanju ozbiljnih problema koji utječu na život ljudi u cijelom svijetu, kao što su glad i siromaštvo, nesnošljivost i diskriminacija, zloraba vlasti i korupcija, nesigurnost, sukobi i represija, nepravda i oduzimanje slobode. Oni pomažu žrtvama povrede ljudskih prava. U njihovu djelovanju najvažniju ulogu ima prevencija jer kompenzacija žrtvama uvijek dolazi kasno*”.

Utjecaj nevladinih organizacija (NVO-a) na rad UN-a proizlazi iz teksta 'Povelje UN-a' u kojemu se Gospodarsko i socijalno vijeće poziva na suradnju s NVO-ima, pod sljedećim uvjetima: a) da se organizacija bavi međunarodnim gospodarskim, socijalnim, kulturnim, obrazovnim, zdravstvenim, znanstvenim, tehnološkim i sl. pitanjima, uključujući zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, koja su u nadležnosti Vijeća; b) da su njezini ciljevi sukladni načelima i ciljevima 'Povelje UN-a'; c) da podupire djelovanje UN-a u skladu sa svojim ciljevima i prirodom svog djelovanja; d) da ima međunarodni ugled; e) da je po svojoj strukturi međunarodna i f) da ni na koji način ne ovisi o financijskoj pomoći države. Organizacije koje zadovoljavaju te kriterije imaju savjetodavni status pri UN-ovu Gospodarskom i socijalnom vijeću u jednoj od sljedeće tri kategorije: a) Kategorija I. - okuplja NVO-e kojih se temeljni interes poklapa s većinom aktivnosti Vijeća; b) Kategorija II. - uključuje NVO-e koje raspolažu znanjima i iskustvom u nekim od područja djelovanja Vijeća i c) *Roster* - obuhvaća one NVO-e koje samo povremeno sudjeluju u radu Vijeća.

Nevladine organizacije u području promicanja i zaštite ljudskih prava djeluju na nekoliko razina:

- **lokalne** (promicanje i zaštita prava općenito ili neke grupe na razini grada, županije i sl.; utjecaj na lokalnu upravu i samoupravu);
- **nacionalne** (poduzimanje akcija u granicama svoje države, najčešće preko mreže svojih članova i/ili ogranaka i suradnjom sa sličnim stranim ili međunarodnim nevladinim organizacijama);
- **regionalne i međunarodne** (promicanje i zaštita prava u drugim zemljama). Dije se na:
 - transnacionalne nevladine organizacije ili federacije specijalizirane za praćenje stanja ljudskih prava općenito ili u nekom posebnom području, ili u odnosu na neku posebnu grupu (Amnesty International, Helsinška federacija za ljudska prava)
 - nevladine organizacije specijalizirane za promatranje stanja ljudskih prava u jednoj ili više zemalja (Izrael, Tibet, Jugoistočna Europa itd.).

Međunarodne nevladine organizacije (engl. *international non-governmental organisations - INGOs*) treba razlikovati od međuvladinih organizacija (engl. *intergovernmental organisations - IGOs*), kakve su UN, UNESCO, Vijeće Europe i sl., koje okupljaju predstavnike vlada zemalja članica, ali i od međunarodnih organizacija (engl. *international organisations - IOs*), kao što je npr. Međunarodni konzorcij za satelitski prijenos - INTELSAT, u kojima surađuju predstavnici vlada i privatne osobe, kao i od transnacionalnih gospodarsko-financijskih organizacija (engl. *transnational organisations - TOs*), kao što je Ford, koje se osnivaju u jednoj državi odakle se šire na druge države i regije.

3.5.2.2. Temeljna načela, metode djelovanja i pitanje vjerodostojnosti

S obzirom na to da djelatnost branitelja ljudskih prava podrazumijeva praćenje, kritičku analizu i informiranje javnosti o slučajevima ugrožavanja prava i sloboda, često se postavlja pitanje legitimnosti njihova rada. Kritičari im predbacuju da se njihovi članovi ne biraju u demokratskom postupku, da djeluju netransparentno i bez objektivnih mjerila kvalitete, da im nedostaje stručnosti i da su, suprotno temeljnim načelima civilnog djelovanja, često ovisni o privatnim i državnim financijskim resursima, a ponekad i politički pristrani. Njihovi zagovornici, pak, naglašavaju porast ugleda nevladinih organizacija za ljudska prava u javnosti i utjecaj na međunarodne i regionalne procese, osobito preko Ujedinjenih naroda, UNESCO-a, UNICEF-a i Vijeća Europe, što nazivaju “supranacionalizacijom politike”.

Same nevladine organizacije opravdavaju svoje djelovanje u terminima *moralne odgovornosti* koja proizlazi iz načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ i osjećaja solidarnosti s potlačenima i obespravljenima. Budući da ‘Opću deklaraciju’ prihvaćaju kao dokument kojim se uređuju minimalni standardi u zaštiti prava i sloboda pojedinca, branitelji ljudskih prava drže moralno opravdanim vršiti pritisak i na međunarodnu zajednicu kako bi ona unaprijedila te standarde, i na nacionalne vlade kako bi ih one primijenile.

No vjerodostojnost branitelja ljudskih prava ne proizlazi iz pukog samoiskaza o moralnoj odgovornosti nego iz jasnoće proklamiranih načela i njihove stvarne primjene, što podrazumijeva jasno određivanje sljedećih dimenzija djelovanja:

- ▶ misije, ciljevi ili vrijednosti koje zastupaju;
- ▶ programi, teme i metode djelovanja;
- ▶ sustav odgovornosti;
- ▶ standardi ili indikatori kvalitete kao dio postupka osiguranja kvalitete te kodeks ponašanja;
- ▶ postupci praćenja i vrednovanja;
- ▶ način izvještavanja.

Glede načela kojima se rukovode u svom radu, nevladine udruge za ljudska prava najčešće ističu sljedeće:

- ▶ **privrženost općim ljudskim pravima i temeljnim slobodama** (uvjerenje u jednakost i ravnopravnost svih ljudi, kao i u potrebu opće primjene minimalnih zajedničkih standarda ljudskih prava i sloboda, uz poštivanje načela “najboljeg interesa” za pojedinca);
- ▶ **nepristranost** (suzdržavanje od zastupanja ili podržavanja partikularnih interesa, programa ili ideja vlada, moćnih političkih ili gospodarskih grupa i sl.);
- ▶ **neovisnost** (samostalnost u donošenju i provođenju odluka, što u nekim slučajevima podrazumijeva obvezu traženja financijske potpore iz više izvora uz izričito odbijanje sredstava iz državnih izvora);

- ▶ **transparentnost** (otvorenost i uredno ispunjavanje svih ugovornih obveza, uključujući pitanja stručnosti, provođenja programa i financija);
- ▶ **vjerodostojnost, objektivnost, koherentnost i provjerljivost izvještavanja** (obveza koju osobito moraju poštivati one nevladine organizacije koje vrše istraživanja i objavljuju izvještaje o stanju ljudskih prava u drugim zemljama; uključuje zahtjeve za visokom razinom stručnosti, prikupljanjem podataka iz više izvora i njihovim višestrukim provjeravanjem te pisanjem izvještaja bez suvišnih interpretacija i uz ekstenzivnu potkrijepljenost činjenicama);
- ▶ **osnaživanje kapaciteta pojedinca i lokalne zajednice** (davanje prvenstva akcijama na lokalnoj razini u cilju samoosvještavanja i samoosnaživanja građana za obranu svojih prava i sloboda);
- ▶ **nenasilje, solidarnost i zakonito djelovanje** (glavno načelo rada je dokaz, razmjena mišljenja i zajedničko iznalaženje rješenja, a ne pritisak ili zastrašivanje; korištenje nasilnih, pa i nezakonitih metoda dopušteno je samo u iznimnim slučajevima kad se opravdano pretpostavlja da je to jedino jamstvo zaustavljanja patnje pojedinca i grupa zbog ugrožavanja njihovih temeljnih prava i sloboda).

Posebnost nevladinih organizacija za ljudska prava ne ogleda se samo u izboru sadržaja (prava i slobode kojima se bave) ili načela od kojih polaze u zaštiti ljudskih prava nego i u izboru metoda djelovanja. Bitno obilježje tih metoda je promjena stanja neposrednom akcijom koja, ovisno o ciljevima organizacije, ide od pružanja pravnih savjeta i usluga druge vrste preko vršenja pritiska na vladu slanjem velikog broja pisama do tzv. “poziva na hitnu akciju” i “mobilizacije srama” (v. Prikaz 12).

Pitanje odgovornosti u civilnom se sektoru počinje izravnije postavljati 1990-ih među humanitarnim udrugama i udrugama koje djeluju u području društvenog razvoja. Prve standarde za provođenje i praćenje humanitarnih akcija, koji uključuju pitanje odgovornosti prema onima kojima se pruža pomoć i onima od kojih se pomoć prima, ali i obvezu neovisnosti o vladama, postavili su Crveni križ i Crveni polumjesec 1994. godine, kada je pokrenuto i osnivanje ombudsmana za praćenje primjene standarda humanitarne pomoći. Godine 2003. i Međunarodno vijeće za politiku ljudskih prava iz Ženeve objavilo je radni izvještaj ‘Stjecanje povjerenja: Pitanja odgovornosti nevladinih organizacija koje djeluju u području ljudskih prava’. U izvještaju se propituju temeljna načela djelovanja nevladinih organizacija kako bi one bile spremne suprotstaviti se izazovima vremena “u kojemu su vlade sve manje spremne ispunjavati svoje obveze prema međunarodnim institucijama i u kojemu na međunarodnoj razini dolazi do smanjenja transparentnosti, konzistentnosti i političke odgovornosti”.

Danas je prihvaćeno da se odgovornost nevladinih organizacija provjerava na dvije razine. *Unutarnja odgovornost* podrazumijeva odnos prema članovima i donatorima, dok *vanjska odgovornost* uključuje odnos prema onima u čije ime ili za čije dobro se akcija provodi, misiji organizacije, važećim općim standardima ljudskih prava i drugim nevladinim organizacijama, odnosno civilnom društvu u cjelini.

Prikaz 12: *Metode djelovanja branitelja ljudskih prava*

Iako je vrednovanje učinkovitosti nevladine organizacije i njenih programa, odnosno akcija, jedan od najvažnijih segmenata civilnog djelovanja, ono je u pravilu najslabije razvijeno. Najčešće korišteni kriteriji, kao što su pravovremeno ostvarivanje zadataka, racionalno trošenje sredstava ili učestalost pojavljivanja u medijima, znatno su ispod potreba zbog kojih se evaluacija provodi. Iskorak prema *internom vrednovanju*, tj. prema, primjerice, utvrđivanju stavova sudionika radionice u odnosu na postignute rezultate ili njihova zadovoljstva, također samo dijelom, daje odgovor na pitanje učinkovitosti programa. Stoga se predlaže da se ti pokazatelji nadopune podacima o stupnju povjerenja, priznanja ili potpore javnosti, uključujući osiguranje financijskih sredstava; razini osviještenosti javnosti o problemima kojima se organizacija bavi i sudjelovanja građana u njenim akcijama; službenim priznanjima; izmjeni određene politike kao posljedice civilne akcije; stupnju poboljšanja rada javnih službi nakon treninga organiziranog od strane nevladine organizacije i sl. Predlaže se i veće korištenje metoda *benchmarkiranja* (uspoređivanje svojih rezultata s rezultatima sličnih nevladinih organizacija, nakon čega se izrađuje plan za poboljšanje) i *peer-reviewa* ili *eksternog vrednovanja* (pozivanje procjenjivača iz civilnog sektora, najčešće druge nevladine organizacije koja djeluje u istom području).

Branitelji ljudskih prava posljednjih su desetljeća dali izuzetan doprinos jačanju međunarodnog, regionalnih i nacionalnih sustava promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda. Na međunarodnoj su razini preko Komisije za ljudska prava i Gospodarskog i socijalnog vijeća Ujedinjenih naroda utjecali na uspostavu međunarodnih standarda ljudskih prava, potakli njihove izmjene i dopune te pridonijeli osnivanju tijela, kao i određivanju i jačanju mehanizama praćenja primjene međunarodnih instrumenata ljudskih prava na nižim razinama. U pojedinim su zemljama, osobito onima koje se danas nalaze u procesu tranzicije kao i Hrvatska, svojim akcijama utjecali na poboljšanje ustavne zaštite nekih od najvažnijih prava i sloboda građana, uključujući pravo na slobodu govora, jednakost, dostojanstvo i zabranu diskriminacije osoba koje pripadaju manjinama. Njihovo djelovanje u nizu zemalja, i ne samo totalitarnih, nailazi na neodobravanje i oštru kritiku vlasti. Nerijetko im se zabranjuje djelovanje, često su zatvarani i proganjani, a nisu rijetki ni slučajevi ugrožavanja njihovih života, što najbolje govori o osjetljivosti i važnosti djelovanja na zaštiti ljudskih prava i sloboda. Uvjeti u kojima provode svoje programe, pokazatelji su stanja zaštite ljudskih prava u nekom društvu, a poboljšanje tog stanja pokazatelj je kvalitete njihovih programa i razine podrške koju uživaju kod građana.

4.

Bitna obilježja i podjele ljudskih prava

4.1. Obilježja ljudskih prava

Ljudska prava predstavljaju međunarodni konsenzus o minimumu uvjeta koji su čovjeku pojedincu potrebni za život u dostojanstvu i slobodi. Ona posjeduju određena obilježja po kojima ih razlikujemo od drugih vrsta prava:

- ✓ **prirodnost** – ljudska prava su bitan dio ljudske prirode; ona pripadaju svakoj osobi u jednakoj mjeri, bez obzira na njenu rasnu, etničku, nacionalnu kulturnu ili političku pripadnost, spol, socioekonomski status i druge razlikovne osobine;
- ✓ **univerzalnost** – ljudska prava su općeprihvaćena moralna i pravna načela kojima se potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo osobe;
- ✓ **neotuđivost** – ljudska prava se ne mogu ni oduzeti ni prenositi, no vlast ih u manjoj ili većoj mjeri može priznati, kao što neka od njih u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima može ograničiti;
- ✓ **nedjeljivost, međuovisnost i sveobuhvatnost** - sva ljudska prava su međusobno povezana, ovisna i nedjeljiva, a kao cilj imaju potvrdu ljudskog dostojanstva.

S obzirom na to da u suvremenim uvjetima pojedinac može stvarno i u punoj mjeri uživati svoja ljudska prava i slobode ovisno o tome jesu li mu i kako oni priznati u društvu koje mu pripada, međunarodna zajednica je odredila i tri temeljna načela kojima se ograničava samovolja državnih vlasti u zaštiti ljudskih prava:

- ✓ **nediskriminacija** – vlast mora osigurati da svatko jednako uživa svoja ljudska prava bez diskriminacije na osnovi rase, religije, boje kože, spola, nacionalnosti ili nekog drugog obilježja ili statusa;
- ✓ **vladavina prava** – poštivanje i puna zaštita ljudskih prava moguća je samo ako su ona ugrađena u domaći pravni sustav; takvo društvo se još naziva “društvom zakona” ili “društvom uređenim na načelu vladavine prava”;

- ✓ **učinkovita odšteta** – ljudska prava se učinkovito štite samo ako domaći pravni sustav jamči osobama kojima su ta prava povrijeđena učinkovit pravni lijek ili odštetu.

S druge strane, kako ljudska prava čine nedjeljiv sustav u kojemu ugrožavanje jednog prava nužno vodi ugrožavanju ostalih, neprihvatljiva je praksa mnogih država da pod različitim izlikama ograničavaju broj temeljnih prava koja štite ili pak uskraćuju neka temeljna prava pojedinim kategorijama ljudi. Primjer za prvi slučaj je zapostavljanje zaštite gospodarskih i socijalnih prava, uz opravdanje da je država siromašna ili ugrožavanje građanskih i političkih prava, uz objašnjenje da su građani siromašni i da im država prvenstveno “treba osigurati kruh, a ne slobodne izbore” ili da se tako čuva javni red, mir i opća sigurnosti itd. Primjer za drugi slučaj je mučenje ideoloških protivnika kao “državnih neprijatelja” i uskraćivanje posebnih prava osobama koje pripadaju manjinama, uz objašnjenje da svi građani uživaju ista prava itd. Takvu zlorabu ljudskih prava u političke svrhe međunarodna zajednica nastoji suzbiti uvođenjem tzv. *funkcionalnih načela depolitizacije ljudskih prava*. Osim već spomenutih načela *nedjeljivosti* i *međuvjnosti*, spominje se načelo *proporcionalnosti vladinih mjera* po kojemu svako ograničavanje ljudskih prava mora biti opravdano nepolitičkim ciljevima, najavljeno i obrazloženo Ujedinjenim narodima te provedeno u skladu sa zakonom.

Nedjeljivost ljudskih prava ne znači da se pojedina prava ne mogu razmatrati zasebno i da ona ne mogu biti uređena posebnim pravnim instrumentima. Uostalom, kao što smo vidjeli ranije, sveobuhvatna načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ pravno su potvrđena dva instrumentima (‘Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima’ i ‘Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’) koji se, osim toga, međusobno znatno razlikuju po uspostavljenim mehanizmima nadzora nad primjenom njihovih odredbi. Postojanje dva međunarodna instrumenta ljudskih prava s nejednakim mehanizmima zaštite ni u kojem slučaju ne dovodi u pitanje samo načelo nedjeljivosti ljudskih prava, nego dosljedno i učinkovito provođenje tog načela.

Da su ljudska prava sveobuhvatna i nedjeljiva, potvrđuje svakodnevno iskustvo.

Ograničavanje prava na slobodu i sigurnost, primjerice, nužno ugrožava pravo na osobno dostojanstvo, slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na pravedan sudski postupak, slobodu od mučenja, pravo na učinkovitu naknadu itd., sve do prava na život. Isto tako, danas je gotovo nezamislivo da bi pojedinac bez ostvarenja prava na obrazovanje kojim stječe potrebna znanja i vještine mogao u punoj mjeri uživati neko drugo pravo, uključujući pravo na život.

4.2. Generacije ljudskih prava

Na pitanje jesu li ljudska prava rezultat revolucije ili evolucije, odnosno jesu li se pojavila odjedanput ili su postupno “izranjala” tijekom povijesti, ne postoji jedinstven odgovor. Autori koji više ističu potrebu pravnog osnaživanja načela ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ drže da je teza o razvoju pogrešna i krivo usmjerena. Osobito im je strana ideja o tzv. *generacijama ljudskih prava* koju, pak, ističu autori zainteresirani za proširenje postojećih kategorija prava u skladu s potrebom zaštite čovjeka pred novim prijetnjama i izazovima, kao što su kriza okoliša, ratovi, neodgovornost vlasti i sl.

Da su ljudska prava rezultat višestoljetnih nastojanja za potvrđivanjem ljudske osobe, bez obzira na njeno podrijetlo, status, sposobnosti i sl., pokazuju primjeri borbe žena, pripadnika starosjedilačkih naroda i manjina za svoja ljudska prava. Tako su, primjerice, žene u većini europskih država stekle pravo glasovanja tijekom prve polovice 20. stoljeća. Prava starosjedilačkih naroda pravno su zaštićena na međunarodnoj razini tek krajem 1980-ih

Borba žena za svoja ljudska prava u Francuskoj

‘Deklaracija o pravima čovjeka i građanina’ – temeljni dokument Francuske revolucije i jedan od dva povijesna izvora za pisce ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’ – obraćala se samo muškarcima. Ogorčene na takav postupak, obrazovane su sudionice Revolucije, na čelu s Olympe de Gouges, napisale 1791. ‘Deklaraciju o pravima žena i građanki’ u kojoj je naglašeno da je “ženama uživanje njihovih prirodnih prava neprekidno ograničavano muškom tiranijom” i da se “ta ograničenja moraju ukloniti u skladu sa zakonima prirode i razuma”. Te je zahtjeve Narodna skupština odbila uz obrazloženje da većina žena nema razuma i da bi stoga bilo pogrešno dopustiti malom broju pametnih žena da uživaju iste privilegije kao muškarci. Autoricu teksta su nazvali histeričnom, iracionalnom i “ženom slabog karaktera” te su ju optužili da teži državičkim poslovima, što je u to vrijeme bilo nedopustivo njenu spolu. Zbog toga je nekoliko godina kasnije završila na giljotini, a djelovanje ženskih klubova je zabranjeno. Napoleonovim zakonom iz 1804. godine, žene dospijevaju u kategoriju “pravno neuračunljivih” zajedno s djecom i umobolnima, a sredinom 19. stoljeća zabranjuje im se sudjelovanje na političkim sastancima i političko djelovanje. Svoja politička prava Francuskinje su izborile tek sredinom 20. stoljeća, otprilike kad i žene u većini drugih europskih država.

No prvi instrumenti zaštite temeljnih prava čovjeka nisu diskriminirali samo na osnovi rodne pripadnosti. Osim žena, isključivali su pripadnike drugih rasa, odnosno boje kože i starosjedilačkih naroda. Ukratko, prava koja su utvrđena kao temeljna prava čovjeka bile su u to vrijeme povlastice koje su u Sjedinjenim Državama pripadale samo muškarcima bijele rase, a u Francuskoj samo francuskim muževima. Glavni kriterij razdvajanja, barem u početku, bila je sposobnost razumnog mišljenja i djelovanja te mogućnost usavršavanja, o čemu je, kako se držalo, ovisila odgovornost pojedinca, a s njom i osiguranje društvene dobrobiti. Od “neodgovornih” osoba “nerazvijenog mozga”, kakve su bile žene, djeca i pripadnici “nižih rasa”, nije se moglo očekivati preuzimanje društvenih odgovornosti, što znači da im se nisu smjeli povjeriti ni javni poslovi koji su osiguravali red i moral zajednice.

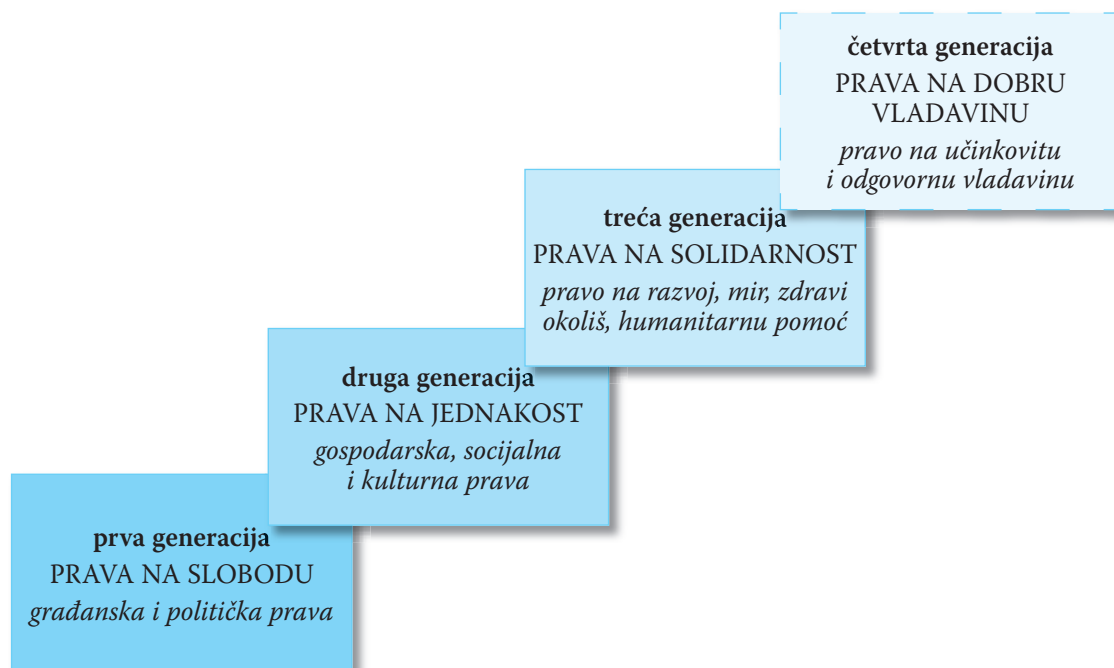
u obliku konvencije Međunarodne organizacije rada. Zaštita prava osoba koje pripadaju manjinama pravno je uređena jedino na razini Europe i to sredinom 1990-ih. Početkom Drugog svjetskog rata još nije postojao politički konsenzus o ljudskim pravima ni o njihovu opsegu. U svom poznatom obraćanju američkom Kongresu 1941. godine, F. Roosevelt je, govoreći o prijetnji od općeg rata, potrebi smanjenja naoružanja u svijetu i nužnosti razvoja demokracije i građanskog društva, izdvojio “četiri bitne slobode” (slobodu govora, slobodu vjeroispovijesti, slobodu od straha i slobodu od gladi i bijede) kao

pokretače slobodoljubivih naroda u borbi protiv fašizma. Nekoliko godina kasnije izbio je spor oko sadržaja liste prava između latinoameričkih i sjevernoameričkih, a onda i između istočnoeuropskih i zapadnih političara i pravnih stručnjaka. Osim spora o prvenstvu pojedinih kategorija prava, upitno je bilo, primjerice, i međunarodno priznanje prava na vlasništvo jer se pokazalo da zaštita tog prava može ugroziti zaštitu prava na jednakost.

Te dileme potvrđuju da su se ljudska prava koja čine sadržaj 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata, pojavila u različito vrijeme i u različitim društveno-političkim i gospodarskim okolnostima. U tom smislu se i govori o razvoju ljudskih prava, pri čemu se negdje spominju stupnjevi, a negdje generacije ljudskih prava. Autori koji pripadaju prvoj grupi razlikuju sljedeća tri stupnja razvoja:

- ljudska prava kao predmet filozofskih rasprava;
- uključivanje ljudskih prava kao temeljnih prava građana u ustave razvijenih država;
- sveobuhvatni pristup ljudskim pravima kao temelj međunarodnog povezivanja.

Druga grupa razvoju ljudskih prava pristupa u terminima generacijskih promjena. Do nedavno su se spominjale tri generacije, a danas se govori i o četvrtoj generaciji ljudskih prava (v. Prikaz 13).

Prikaz 13: *Generacije ljudskih prava*

Prva generacija ljudskih prava

Prva generacija ljudskih prava (*prava na slobodu*) obuhvaća niz građanskih i političkih prava utvrđenih krajem 18. stoljeća u sklopu Američke i Francuske revolucije. Njima se uređuje odnos između pojedinca i vlasti u širokom području sigurnosti pojedinca, od prava na život do prava na glasovanje i sudjelovanje u upravljanju zemljom. Temeljna svrha im je zaštita građana protiv samovoljnih postupaka države. S obzirom na to da su sva ta prava više ili manje uređena ustavom i zakonima kojima se državi zabranjuje određeno djelovanje na štetu pojedinca, nazivamo ih još i *zakonskim* i *negativnim pravima*. 'Opća deklaracija o ljudskim pravima' posvećuje im 20 od ukupno 30 svojih članaka, od 2. do 21. članka (v. listu tih prava u sljedećem poglavlju).

Druga generacija ljudskih prava

Druga generacija (*prava na jednakost*) obuhvaća skup gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava koja su utvrđena početkom 20. stoljeća u ruskoj Oktobarskoj revoluciji, u sklopu ideje o državi jednakosti koja ima obvezu skrbiti za svoje građane. Riječ je o tzv. *pragmatičnim pravima* kod kojih se očekuje progresivno priznanje i zaštita od strane države, ovisno o njenom gospodarskom, socijalnom i političkom razvoju. U 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' ta su prava obuhvaćena člancima 22.-27.:

- ✓ pravo na socijalnu sigurnost;
- ✓ pravo na rad i druge slobode povezane s radom, uključujući udruživanje u sindikate;
- ✓ pravo na odmor i slobodno vrijeme;
- ✓ pravo na primjeren životni standard;
- ✓ pravo majke i djeteta na posebnu društvenu zaštitu i skrb;
- ✓ pravo na odgoj i obrazovanje koje pridonosi punom razvoju ljudske osobe, uključujući pravo roditelja na izbor obrazovanja svoje djece;
- ✓ pravo na sudjelovanje u kulturnom životu i korištenje kulturnih dobara;
- ✓ pravo na zaštitu i korist od svojih autorskih djela.

Na razvoj ljudskih prava, osobito druge generacije prava, utjecaj su izvršile i **poslanice rimskih papa**, osobito poslanica Lava XIII. *Immortale Dei* iz 1885. godine, kojom se postavljaju temelji crkvenog potvrđivanja ljudskih prava, i *Rerum Novarum* iz 1891., u kojoj se objavljuje stav Crkve o pravu na rad i pravednu naknadu, odmor, sigurnost na radu i sindikalno udruživanje te poslanica Pia XI. *Quadragesimo Anno* iz 1931., u kojoj se spominju pozitivna prava i ističe odgovornost vlasti za osiguranje primjerenih uvjeta života.

Treća generacija ljudskih prava

Treća generacija (*prava na solidarnost i suradnju*) pojavila se nakon Drugog svjetskog rata kao odgovor na globalnu krizu koja je nastupila zbog, s jedne strane, utrke u naoružanju između tadašnjih velesila i ideoloških protivnika (Sjedinjene Države i Sovjetski Savez) i, s druge strane, krize okoliša. Ta se prava stoga nazivaju i *globalnim* ili *sveobuhvatnim pravima*. Ona izviru iz svijesti o porastu globalne međuovisnosti te iz potrebe za promicanjem zajedništva i solidarnosti među pojedincima, grupama, narodima, državama i regijama u rješavanju gorućih svjetskih problema. U 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' postoje tek naznake tih prava u čl. 28. i 29., u kojima se spominje pravo na društveni i međunarodni poredak koji pridonosi ostvarenju dostojanstva i slobode pojedinca. Počinju se posebno uređivati tek u novije vrijeme, ali uglavnom samo na razini moralno, a ne pravno obvezujućih dokumenata. Stoga se za prava treće generacije i kaže da su to više dugoročni politički ciljevi ili izjave o namjeri glede unaprjeđenja međunarodne suradnje i preuzimanja odgovornosti za sudbinu planeta.

Lista prava treće generacije nije u potpunosti usuglašena, no većina autora ovdje ubraja sljedeća prava:

- ✓ pravo na gospodarski i socijalni razvoj;
- ✓ pravo na političku, gospodarsku, društvenu i kulturnu samostalnost;
- ✓ pravo na zdravi okoliš;
- ✓ pravo na mir;
- ✓ pravo na humanitarnu pomoć;
- ✓ pravo na slobodan i jednak pristup kulturnoj baštini čovječanstva.

Četvrta generacija ljudskih prava

Izraz "četvrta generacija ljudskih prava" (*prava na dobru vladavinu*) pojavio se zadnjih godina kod onih autora koji drže da je pitanje učinkovite i odgovorne vladavine potrebno posebno urediti na međunarodnoj razini kako bi se odgovorilo na opću krizu demokracije i izbjeglo zamkama globalizacije. Drugi autori ta prava, uključujući pravo na demokratsku vlast i pravo na slobodu informiranja, stavljaju u treću generaciju prava. Čini se da su na to pitanje osobito osjetljivi predstavnici zemalja trećeg svijeta, kao i predstavnici civilnog društva. Prvi u međunarodnom priznanju i zaštiti četvrte generacije ljudskih prava vide mogućnost svog izlaska iz stanja potlačenosti i međunarodne marginalizacije, a drugi mogućnost uspostavljanja pravednijih društvenih odnosa osnaživanjem civilnog sektora i uspostavljanjem participativne umjesto predstavničke demokracije.

4.3. Podjele ljudskih prava

Iako je nesporno da su ljudska prava nedjeljiva i da se samo njihovom sveobuhvatnom zaštitom u punoj mjeri potvrđuje ljudsko dostojanstvo pojedinca, valja reći da se bez doprinosa svakog pojedinog prava to ne bi moglo postići. Ovisno o svrsi klasifikacije, lju-

dska prava se mogu razvrstati u više međusobno povezanih skupina. Osim već spomenute podjele na generacije, prava se najčešće dijele po područjima koja pokrivaju, no nisu rijetke ni podjele prema drugim kriterijima, kao što su: subjekti prava (individualna i kolektivna prava, prava osjetljivih grupa i sl.), obveze države (pozitivna i negativna prava) i sl.

4.3.1. Podjela prava po područjima

Najčešća podjela koja se odražava i u sadržaju najvažnijih međunarodnih i regionalnih instrumenata zaštite ljudskih prava i sloboda jest podjela po područjima na: građanska, politička, gospodarska, socijalna, kulturna prava.

Građanska prava

Građanska prava zatvaraju prostor osobnih sloboda u kojemu se pojedinac nesmetano razvija, gradi svoju sliku svijeta i upravlja svojim životom, djeluje na vlastitu odgovornost i “nedodirljiv” je za državu, što mu se jamči ustavom i zakonima. Sva građanska prava mogu se svrstati u tri kategorije: *pravo na život*, *pravo na slobodu* i *pravo na sigurnost*.

Građanska prava

- pravo na život;
- pravo na jednakost i nediskriminaciju;
- sloboda od mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka i kazne, uključujući zabranu nezakonitog uhićenja, pritvaranja, zatvaranja, progona i protjerivanja;
- sloboda od ropstva i prisilnog rada;
- pravo na osobnu sigurnost;
- pravo na jednaku pravnu zaštitu, nepristrano i javno saslušanje od strane neovisnog suda i učinkoviti pravni lijek;
- pravo na dostojanstvo vlastite osobe pred sudom i pravo na nevinost do pravomoćne presude;
- pravo na brak i obitelj;
- pravo na privatnost doma i dopisivanja, uključujući zaštitu časti i ugleda;
- pravo na vlasništvo i nasljedstvo;
- pravo na državljanstvo i promjenu državljanstva;
- pravo na traženje i dobivanje azila pred progonom u svojoj zemlji;
- pravo na slobodu kretanja u granicama svoje i drugih država;
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti;
- sloboda izražavanja vlastitog mišljenja i stava, uključujući slobodu govora;
- sloboda okupljanja i udruživanja u mirne skupine.

Politička prava

Dok građanske slobode štite pojedinca od samovolje vlasti, politička mu prava osiguravaju položaj političkog subjekta koji koristeći demokratske postupke, izravno ili neizravno, sudjeluje u upravljanju svojom zemljom. Budući da se prvenstveno odnose na proces odlučivanja, a ne na njegov ishod, politička prava se ponekad nazivaju i *pravima participacije*, a kako je za njihovo uživanje, kao i kod građanskih prava, bitno nemiješanje vlasti, i jedna i druga prava još se nazivaju *negativnim pravima*.

Politička prava

- jednako pravo glasa (pravo pojedinca da bira na izborima koji se provode na način kojim se jamči slobodno izražavanje volje birača);
- pravo da se bude biran bez ikakve diskriminacije po osnovi rase, spolne, nacionalne ili religijske pripadnosti i sl. (pravo pojedinca da ima jednak pristup javnim službama i sudjeluje u upravljanju svojom zemljom).

Gospodarska i socijalna prava

Gospodarska i socijalna prava se, glede obveza države prema pojedincu, nalaze na suprotnoj strani od građanskih i političkih prava. Njihovo uživanje u bitnoj mjeri ovisi upravo o "miješanju" vlasti u život pojedinca pa se nazivaju još i *pozitivna prava*. Ona predstavljaju minimalni standard gospodarske sigurnosti o kojoj ovisi uživanje građanskih i političkih prava, uključujući jednakost i nediskriminaciju. Mogu se svrstati u dvije široke kategorije:

Gospodarska i socijalna prava

- pravo na primjereni životni standard, uključujući primjereni stanovanje, prehranu, odjeću i obuću;
- pravo na socijalnu sigurnost, uključujući pravo na zdravstvenu zaštitu, usluge socijalnih službi i socijalnu pomoć u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka te pravo majki i djece na posebnu zaštitu i pomoć;
- pravo na rad, uključujući pravo na slobodan izbor zanimanja i pravo na slobodan pristup tržištu rada;
- pravo na pravedne i povoljne radne uvjete, uključujući pravo na pravednu plaću, odgovarajuću mirovinu, sigurnost i higijenske uvjete na radu;
- pravo na slobodno vrijeme i plaćeni odmor;
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima, uključujući pravo na kolektivno pregovaranje.

a) *pravo na kvalitetan život*, odnosno životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti pojedinca i njegove obitelji i b) *pravo na uvjete* kojima pojedinac svojom vlastitom aktivnošću može ostvariti pravo na primjereni životni standard.

Kulturna prava

Na uključivanje kulturnih prava u međunarodni sustav ljudskih prava najviše su utjecali latinoamerički predstavnici koji su zagovarali “socijalizacijski” pristup ljudskim pravima. No usprkos tome što su zaštićena istim instrumentom kojim se štite gospodarska i socijalna prava, kulturna prava su do danas neopravdano ostala najnerazvijenijom kategorijom ljudskih prava uopće, pa ih se još naziva i “siromašnom rođakinjom” ostalih ljudskih prava. Od početka 1990-ih takvo se stanje donekle mijenja pod utjecajem shvaćanja da kulturna tradicija i kulturni identiteti igraju značajnu ulogu u izbijanju međunarodnih sukoba, ali i u njihovu smirivanju. Poštivanje kulturnih prava, osobito prava na očuvanje identiteta i identifikaciju u raspravama o manjinama, starosjediocima i drugim osjetljivim grupama, sve više se shvaća kao bitna pretpostavka poštivanja ljudskog dostojanstva te osiguranja globalnog mira i razvoja. Usprkos tome sveobuhvatna lista kulturnih prava do danas nije utvrđena.

Kulturna prava

- pravo na kulturni identitet;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom životu;
- pravo na odgoj, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na kulturno stvaranje i zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proizlaze iz bilo kojeg znanstvenog, književnog ili umjetničkog djela kojega je pojedinac autor;
- pravo na informiranje;
- pravo na korištenje rezultata znanosti i njegove primjene u interesu razvoja demokracije, jačanja mira i suradnje među narodima;
- pravo na kulturnu baštinu;
- pravo na sudjelovanje u izradi kulturnih politika i međunarodnu kulturnu suradnju;
- pravo na slobodu istraživanja i poučavanja (akademske slobode).

4.3.2. Kolektivna nasuprot individualnih prava

Kolektivna prava nisu prava neke posebne grupe, nego prava pojedinca koji pripada toj grupi. Grupa može imati zajednički identitet, interese, tradiciju itd., ali ona kao takva nije nositelj prava niti može od države ili međunarodne zajednice zahtijevati neka svoja kolektivna prava osim na način da koristi pojedinačna prava svojih pripadnika. U skladu s tim izraz “zaštita manjina” znači zaštitu svakog pojedinca koji pripada manjini.

Ideja kolektivnih prava u suprotnosti je s liberalno-individualističkom tradicijom ljudskih prava koja izvire iz teorije prirodnih prava i po kojoj je pojedinac jedini subjekt prava. No

kolektivna prava se na razini međunarodne zajednice spominju već 1940-ih godina povezana s pojmom kolektivne patnje, u svezi sa zabranom genocida i priznanjem prava na samoodređenje kolonijama. Argumenti koji se pri tome koriste za priznanje kolektivnih prava su sljedeći:

- ✓ svaka društvena grupa pripada ljudskoj vrsti i izraz je čovjekove društvene prirode (otvara pitanje jasnog određivanja kriterija za izbor grupe kojoj pripadaju povlastice proizišle iz ideje kolektivnih prava);
- ✓ liberalna teorija individualnih prava nije uspjela prepoznati i riješiti strukturalne prepreke primjeni načela općeg i jednakog uživanja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava u demokratskom društvu;
- ✓ društvena nejednakost, diferencijacija i isključivanje prate samo neke grupe, što znači da se i patnja pojedinca može pojaviti kao posljedica njegove pripadnosti takvoj grupi;
- ✓ postoje neka opća prava čija zaštita nadilazi državne granice, pa ih je potrebno urediti na međunarodnoj razini.

4.3.3. Prava osjetljivih grupa

Prava osjetljivih grupa je termin koji se koristi za prava pojedinca koji pripada grupama izdvojenim po osjetljivosti svog društvenog položaja. "Osjetljiv položaj" može proizlaziti iz fizičke i psihičke ovisnosti o drugima, trajne diskriminacije i isključivanja i sl. Ideja o potrebi zaštite prava takvih grupa pojavila se u sklopu kritike liberalnih teorija ljudskih prava koje nisu uspjele odgovoriti na pitanje zašto se u demokraciji ne mogu riješiti problemi društvene nejednakosti, diskriminacije i isključivanja osoba koje pripadaju određenim rasnim, etničkim, nacionalnim i sl. grupama.

Posebno osjetljive grupe

(prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' i drugim instrumentima ljudskih prava)

- djeca i mladi,
- žene,
- lezbijke i homoseksualci,
- starije osobe,
- osobe s posebnim potrebama,
- bolesnici, uključujući osobe oboljele od AIDS-a,
- migranti i njihove obitelji,
- izbjeglice,
- azilanti i osobe bez državljanstva,
- nacionalne, etničke, vjerske i jezične manjine,
- starosjedioci.

Prava djece

Izraz “prava djece” odnosi se na skup moralnih i pravnih načela kojima se utvrđuju i štite prava i slobode svakog pojedinog djeteta kao temeljne pretpostavke njegova fizičkog opstanka i cjelokupnog razvoja, bez obzira na njegovo rasno, spolno, etničko, nacionalno, vjersko, jezično, socijalno i dr. podrijetlo. Prvi međunarodni dokument u tom području bila je ‘Ženevska deklaracija o pravima djeteta’ koju je Liga naroda usvojila 1924. godine. Po osnivanju Ujedinjenih naroda, prava djece uvrštena su u ‘Opću deklaraciju o ljudskim pravima’, nakon čega se pristupilo izradi posebnog dokumenta kako bi se djeci, zbog njihove spoznajne, emocionalne i tjelesne nezrelosti, pružila posebna društvena i pravna zaštita na svim razinama.

Godine 1959. usvojena je neobvezujuća ‘Deklaracija o pravima djeteta’ u kojoj se djeci pristupilo kao objektima društvene zaštite i skrbi. Tri desetljeća kasnije ti su nedostaci riješeni formalnopravno obvezujućom ‘Konvencijom o pravima djeteta’ u kojoj je djetetu priznat status nositelja ili subjekta prava, a ne objekta zaštite. Konvencija obvezuje države na poštivanje nekih temeljnih načela u primjeni tri široke skupine prava kojima su obuhvaćene kategorije *građanskih, odgojnoobrazovnih, zdravstvenih, socijalnih, gospodarskih, kulturnih* i *pravosudnozaštitnih* prava (v. Prikaz 14).

Prikaz 14: Načela zaštite i kategorije prava koje štiti ‘Konvencija o pravima djeteta’

Neki posebni aspekti zaštite prava u ovom području koji se odnose na djecu pripadnike manjina, izbjeglice i beskućnike, djecu bez roditelja, zlostavljanu djecu, žrtve oružanih sukoba, maloljetnike koji su lišeni slobode itd., razrađeni su u posebnim međunarodnim i regionalnim ugovorima ili odlukama, uključujući 'Europsku konvenciju o primjeni prava djece' iz 1996.

'Svjetska deklaracija o očuvanju života te zaštiti i razvoju djece u devedesetima' koja je proglašena na Svjetskom samitu posvećenom djeci 1990. godine u New Yorku, skrenula je pozornost na niz neriješenih problema koji priječe nesmetan rast i razvoj djece. U 'Bečkoj deklaraciji i Planu djelovanja' sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima iz 1993. godine izriekom se traži donošenje učinkovitih mjera za suzbijanje smrtnosti djece, njihova zapošljavanja na opasnim poslovima, prodaje djece i njihovih organa, dječje prostitucije i pornografije. Izrada mjera za sprječavanje prodaje djece, dječje prostitucije i pornografije te drugih oblika zlostavljanja, dio su opsežnog programa kojega je 1992. godine pripremila UN-ova Komisija za ljudska prava kao podlogu za izradu nacrtu međunarodne konvencije protiv zloporabe djece.

Prava djeteta u Ustavu Republike Hrvatske

U Ustavu Republike Hrvatske prava djeteta posebno se štite u sklopu prava na odgovarajući životni standard i obrazovanje te u svezi s pravima i dužnostima roditelja, odnosno države.

U **čl. 62.** stoji da "država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život".

U **čl. 63.** se utvrđuje da su roditelji "dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu", odnosno da su "odgovorni osigurati pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti", a da je država dužna osobitu skrb posvetiti "maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se ne brinu roditelji".

Čl. 64. određuje dužnost svih da štite djecu te ističe da ona "ne mogu biti primljena na rad prije zakonom određene dobi niti smiju biti prisiljavana na rad koji štetno utječe na njihovo zdravlje ili ćudoređe, niti im se takav rad smije dopustiti".

Ostvarivanje prava djece razrađeno je u *Nacionalnom programu djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj* koji je Vlada usvojila 1998. godine. Godine 2002. Vlada je donijela i *Nacionalni program djelovanja za mlade* koji provodi Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Od 2003. u Hrvatskoj djeluje i *Pravobraniteljica za djecu*.

Prava žena

Pod pravima žena misli se na skup moralnih i pravnih načela kojima je svrha osiguranje jednakosti i ravnopravnosti žena i muškarca u svim područjima života i rada. Građanska,

politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava djevojčica, djevojaka i žena uređena su u nizu općih i posebnih dokumenata Ujedinjenih naroda i Međunarodne organizacije.

Najvažniji instrument zaštite prava žena, koji se drži i najrazrađenijim instrumentom zaštite kolektivnih prava uopće, jest 'Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena' iz 1979. Ona utvrđuje međunarodne standarde i mehanizme zaštite prava žena te obvezuje države članice na poduzimanje sljedećih cjelovitih i učinkovitih mjera promicanja jednakosti muškarca i žene:

- ▶ izmjene zakonodavstva;
- ▶ provođenje načela pariteta u javnim službama;
- ▶ promjenu gospodarskih i kulturnih obrazaca koji polaze od ideje o superiornosti muškaraca;
- ▶ korištenje materinstva u političke svrhe;
- ▶ provođenje načela jednake odgovornosti oca i majke za odgoj, obrazovanje i razvoj njihove djece;
- ▶ suzbijanje prostitucije i drugih oblika iskorištavanja žena;
- ▶ ukidanje diskriminacije u primjeni prava na nasljeđivanje i raspolaganje obiteljskom imovinom i dr.

Prava žena

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

- pravo na ravnopravno sudjelovanje u javnom i političkom životu, uključujući rad u nevladinim i drugim organizacijama;
- pravo na obnašanje funkcija u predstavničkim tijelima svoje zemlje i međunarodnim organizacijama;
- pravo na jednak postupak prilikom dobivanja, promjene ili zadržavanja državljanstva nakon sklapanja braka;
- pravo na jednakost u odgoju i obrazovanju, uključujući pristup odgojnoobrazovnim ustanovama i stručnom usavršavanju na svim razinama te jednake programe i nastavne materijale;
- pravo na jednake uvjete zapošljavanja, nagrađivanja na radu, odmora i dr.;
- pravo na posebne uvjete rada i besplatnu zdravstvenu zaštitu tijekom trudnoće, uključujući pravo na slobodu od sankcija zbog trudnoće, porođajstva ili bračnog statusa;
- pravo na socijalnu i drugu pomoć radi usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obveza te
- pravo na ravnopravnost pred zakonom prilikom izbora supružnika, sklapanja braka, ispunjavanja roditeljskih obveza, osiguranja obiteljskog života i imovine.

Početak 1990-ih osobita pozornost posvećuje se unaprjeđenju međunarodne suradnje u suzbijanju nasilja nad ženom. U 'Deklaraciji o ukidanju nasilja nad ženama' iz 1993. godine traži se prikupljanje podataka, istraživanje i širenje informacija o obiteljskom nasilju, uključujući spoznaje o dominantnim oblicima nasilja, uzrocima, naravi i posljedicama te mjerama sprječavanja i kompenzacije žena žrtava nasilja.

Prava osoba s posebnim potrebama

U 'Deklaraciji o pravima osoba s posebnim potrebama' iz 1971. utvrđuje se da, bez obzira na podrijetlo te prirodu i veličinu nedostatka, osobe s posebnim potrebama imaju ista temeljna prava i slobode kao i svi drugi ljudi. Priznanjem posebnih prava, država im samo pomaže da dostignu razinu maksimalno moguće samostalnosti i minimalne ovisnosti. Stoga se i u slučaju smještaja osobe s posebnim potrebama u posebnu instituciju mora voditi računa da ona u njoj vodi život što sličniji životu svih drugih osoba njezine dobi.

Prava osoba s posebnim potrebama

- pravo na liječnički, psihološki i funkcionalni tretman, uključujući pomagala;
- pravo na zdravstvenu i socijalnu rehabilitaciju, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na savjetovanje, vođenje i pomoć pri zapošljavanju;
- pravo na život u svojoj obitelji;
- pravo na sudjelovanje u svim društvenim, kreativnim i rekreativnim aktivnostima u svojoj zajednici;
- pravo na slobodu od iskorištavanja, nečovječnog postupka i kazne, diskriminacije i povrede osobnog dostojanstva;
- niz prava koja potiču razvoj sposobnosti i vještina, kao i brže uključivanje u društvo osoba s posebnim potrebama.

'Svjetski program djelovanja za osobe s posebnim potrebama' Ujedinjenih naroda i 'Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba s posebnim potrebama)' Međunarodne organizacije rada posebnu pozornost posvećuju pitanjima preventivne pomoći, obrazovanja, stručnog usmjeravanja i stručne izobrazbe.

Ustav Republike Hrvatske posvećuje pravima osoba s posebnim potrebama čl. 57. u kojemu stoji da "država posvećuje posebnu skrb zaštitu invalidnih osoba i njihovu uključivanju u društveni život".

Prava manjina

Pod pravima manjina misli se na prava pojedinaca koji istovremeno pripadaju grupi brojčano manjoj od preostalog dijela stanovništva, od kojeg se razlikuju po jeziku, etničkom ili rasnom podrijetlu i/ili vjeroispovijesti. Usprkos tome što su se prava manjina počela uređivati između dva svjetska rata i što je 'Konvencija o genocidu' zabranila zatiranje nacionalnih, etničkih, religijskih i rasnih grupa, odredba o pravima manjina izostavljena je iz teksta 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Uzrok tome bilo je odsustvo dogovora među zemljama članicama zbog čega je međunarodna zaštita prava manjina dugo ostala na razini uredbe o nediskriminaciji, čime je potvrđeno da je riječ o jednom od najkontraverznijih područja međunarodnog prava ljudskih prava.

Prava etničkih, vjerskih i jezičnih manjina

- pravo na javno i privatno pokazivanje, njegovanje i razvoj te zaštitu nacionalnog, etničkog, kulturnog, religijskog ili jezičnog identiteta;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom, vjerskom, društvenom, gospodarskom i javnom životu zajednice, kao i u donošenju odluka koje se odnose na manjine;
- pravo na osnivanje i održavanje udruga;
- pravo na slobodno uspostavljanje i održavanje miroljubivih odnosa s pripadnicima svoje i drugih manjina, uključujući prekogranične veze;
- pravo na ostvarivanje manjinskih povlastica pojedinačno ili kolektivno;
- zabrana diskriminacije zbog isticanja svog manjinskog identiteta;
- pravo na učenje svog materinskog jezika, povijesti i kulture, uz obvezu stjecanja znanja o društvu kao cjelini;
- pravo na sudjelovanje u gospodarskom razvoju svoje zemlje.

Proglašenjem 'Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, religijskim i jezičnim manjinama' 1994. godine, na međunarodnoj razini, te 'Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima' 1992. i 'Europske okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina' 1994., na europskoj razini, započinje intenzivan proces utvrđivanja, primjene, informiranja i nadzora nad zaštitom prava manjina. Države se obvezuju na promicanje prava manjina, osim u slučajevima kad bi to bilo suprotno ustavu i međunarodnim pravnim standardima. Traži se poticanje razvoja manjinskih identiteta donošenjem odgovarajućih zakona, širenjem informacija i unaprjeđenjem međunarodne suradnje, ali i poticanje razumijevanja i povjerenja između većinskog i manjinskog naroda.

Prava starosjedilaca

Priznanje posebnih prava osobama koje pripadaju starosjedilačkim ili plemenskim narodima predstavlja pobjedu nad asimilacionističkim politikama koje su desetljećima dominirale tim područjem. Sukladno tome i 'Konvencija (br. 107.)' Međunarodne organizacije rada iz 1957. godine traži da se pripadnicima starosjedilačkih naroda osigura što brža asimilacija u dominantnu kulturu. Tridesetak godina kasnije u međunarodnoj zajednici počinje prevladavati mišljenje da se starosjediocima mora priznati onaj status koji proizlazi iz njihova poimanja vlastitog identiteta, a ne iz onoga koji im nameću dominantne društvene grupe. Tako se u 'Konvenciji (br. 169) o starosjedilačkim ili plemenskim narodima u neovisnim državama' iz 1989. godine, koja se izrađuje u suradnji s predstavnicima starosjedilačkih nevladinih udruga, što je bio svojevrstan presedan, uvodi načelo očuvanja izvornog identiteta i uspostavlja obveza države da poštuje izvorne interese starosjedilačkih naroda po pitanju razvoja, obrazovanja i zaštite zdravlja njihovih pripadnika.

Prava starosjedilaca

- pravo na samoidentifikaciju, tj. na pripadnost starosjedilačkom ili plemenskom narodu prema vlastitom izboru i ovisno o mišljenju grupe, uz zahtjev za poštivanjem te posebnosti od strane drugih;
- pravo na njegovanje, obnovu, razvoj i zaštitu svoga političkog, gospodarskog, socijalnog i kulturnog identiteta i tradicije te svog pravnog sustava u skladu s nacionalnim i međunarodnim standardima, kao i pravo na povrat svog intelektualnog, vjerskog i duhovnog vlasništva koje je oduzeto protivno starosjedilačkim zakonima;
- pravo na neovisnost u određivanju svog odnosa prema državi u skladu s načelom suživota, uzajamne koristi i međusobnog poštivanja;
- pravo na slobodno raspolaganje zemljom koja im povijesno pripada;
- zabrana genocida, etnocida, kulturocida i etničkog čišćenja, nasilnog oduzimanja ili iskorištavanja starosjedilačke zemlje i spomenika;
- pravo na preuzimanje odgovornosti za odgoj svoje djece, osnivanje posebnih škola, javnih glasila i drugih ustanova i tijela;
- pravo na sudjelovanje u donošenju odluka koje se na njih odnose kao i odluka od općeg društvenog interesa.

5.

Pravo na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava

Jedno od temeljnih pitanja koja se postavljaju u području ljudskih prava tiče se načina na koji se najučinkovitije ostvaruju prava. Ovisi li to prvenstveno o sveobuhvatnosti i jasnoći standarda, znanjima kojima raspolažu elitni diplomatski, pravnički ili znanstveni krugovi ili razini osviještenosti svake osobe? U svezi s tim postoje različita tumačenja i pristupi koji se, s jedne strane, oslanjaju na tradiciju, a s druge, na nove potrebe koje su posljednjih godina znatno promijenile ranije dominantne modele pristupa ljudskim pravima. Opisujući te razlike, Stanley Cohen⁹ izdvaja sedam tzv. diskursa ili vrsta govora o ljudskim pravima, pri

Prikaz 15: Sedam pristupa ljudskim pravima prema S. Cohenu

⁹ Cohen, S. *Denial and Acknowledgment: The Impact of Information about Human Rights Violations*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem Centre for Human Rights, 1995, 3-18.

čemu pojam diskursa ne obuhvaća samo način na koji se konstruira i predstavlja određeno pitanje nego i način na koji se utvrđuju političke smjernice i intervenira u pojedini problem u tom području (v. Prikaz 15).

Prije više od pola stoljeća Eleanor Roosevelt je na pitanje gdje počinju ljudska prava, odgovorila: “Na malim mjestima, u blizini kuće - tako blizu i na tako malom prostoru da se ono ne može vidjeti ni na jednoj karti svijeta. Sve dotle dok ta prava nemaju tamo neki smisao, ona ga neće imati ni drugdje.”¹⁰ Na žalost, upravo je ta “mala kuća” dugo ostala po strani priznatih pristupa ovom području. Naime, iako je međunarodna zajednica potvrdila ljudska prava kao opća, neotuđiva i nedjeljiva prava koja pripadaju svakoj osobi bez obzira na njen spol, boju kože, nacionalno ili etničko podrijetlo i sl., do početka 1990-ih na svim je razinama prevladavao elitistički i protekcionistički pristup ljudskim pravima. Od sedam diskursa koje spominje Cohen, upravo je obrazovanje javnosti, uključujući djecu i mlade, bilo zapostavljano punih pola stoljeća. Države članice su zapostavljale primjenu zajedničkih standarda, a međunarodne organizacije nadzor nad njihovim provođenjem.

Početakom 1990-ih stanje se postupno mijenja ponajviše zahvaljujući rastućem utjecaju organizacija civilnog društva koje se, i same, u tom razdoblju bore za veće priznanje intervencionističkog pristupa u promicanju i zaštiti ljudskih prava na međunarodnoj i nacionalnim razinama čime, s jedne strane, dovode u pitanje elitizam diplomatskog i legalističkog pristupa i, s druge strane, upozoravaju na potrebu upoznavanja svih s pravima i slobodama koje im neotuđivo pripadaju.

5.1. Obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo

Dva su bitna uvjeta o kojima ovisi doprinos obrazovanja u ostvarenju i zaštiti ljudskih prava:

- ✓ je li obrazovanje shvaćeno kao temeljna vrijednost svakog čovjeka i je li ono kao takvo svima dostupno;
- ✓ je li obrazovanje usmjereno na razumijevanje, ostvarivanje i jačanje ljudskih prava i sloboda.

Odgovor na prvo pitanje traži da se pozabavimo temom priznanja obrazovanja kao temeljnog ljudskog prava, a drugo - mjestom i ulogom obrazovanja u ostvarivanju ljudskih prava.

Iako je obrazovanje nesporno priznato kao jedno od općih i neotuđivih prava pojedinca, detaljnija analiza pokazuje da postoje različita rješenja njegove pravne kategorizacije, što ima utjecaja na izradu smjernica i strategija sustavnog poučavanja i učenja u području ljudskih prava. U međunarodnom sustavu ljudskih prava, naime, pravo na obrazovanje svrstano je u kategoriju kulturnih (opće obrazovanje) i socijalnih prava (strukovna izobrazba),

¹⁰ Navedeno prema: Stimman Branson, B. *Rights: An International Perspective. An Address to the First Plenary Session of Annual Leadership Conference of the Center for Civic Education*. Marina del Rey, Kalifornija, 21. lipnja 1991.

što znači da je zaštićeno 'Međunarodnim paktom o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima' koji ne prate učinkoviti mehanizmi nadzora. Posljedica toga je, kao što ćemo kasnije vidjeti, nezadovoljavajuća primjena međunarodnih odredbi i smjernica za razvoj obrazovanja na nižim razinama.

U **UNICEF-ovom priopćenju za medije** od rujna 2003., upozorava se da će u toj školskoj godini 130 milijuna djece u svijetu ostati bez škole, s tim da "vjerojatno nikad neće vidjeti učionicu". Naglašeno je da je to "razočaravajuća stvarnost u svijetu u kojemu je obrazovanje pravo svakog djeteta, ali i glavna zapreka svakom nastojanju da se smanji siromaštvo. Što više djece danas ostavimo izvan škole, to ćemo sutra imati više odraslih na cesti". Tri četvrtine takve djece živi u Africi južno od Sahare i Južnoj Aziji, no oko 2 i pol milijuna te djece stanovnici su industrijaliziranih država. No najstrašnije je da u ukupnom broju više od polovice otpada na djevojčice o kojima ovisi prekidanje začaranog kruga siromaštva. Naime, pokazalo se da u takvim sredinama, obrazovane djevojčice bolje skrbe o zdravlju svoje vlastite djece i njihova obrazovanja, odnosno zapošljavanja.

U europskom sustavu se pravo na obrazovanje nalazi uređeno kao dio građanskih (opće obrazovanje) i socijalnih prava (strukovna izobrazba). Formalnopravno je zaštićeno čl. 2. Prvog protokola 'Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda' kojom se uređuju građanska i politička prava i 'Europskom socijalnom poveljom' koja se bavi pitanjima prava na strukovnu izobrazbu.

5.1.1. Utvrđivanje prava na obrazovanje

5.1.1.1. Globalni sustav

Pravo na obrazovanje jedno je od rijetkih općih ljudskih prava, ako ne i jedino, oko čijeg se međunarodnog priznanja predstavnici različitih političkih nazora nisu međusobno sporili. Ostvarenje i zaštita prava na obrazovanje općenito je prihvaćena kao bitna pretpostavka društvene i individualne dobrobiti. No smisao tog prosvjetiteljskog ideala različito se tumačio. U liberalnoj je tradiciji zapada, osiguranje prava na obrazovanje uglavnom shvaćeno kao temeljna pretpostavka pripreme odgovornih građana za potrebe razvoja demokratskih društava i osposobljene radne snage za potrebe razvoja slobodnog tržišta. Komunisti i socijalisti su, pak, na zaštitu prava na obrazovanje gledali kao na jamstvo uspješnog sveobuhvatnog provođenja ideologije jednakosti i solidarnosti radničke klase.

U sustavu Ujedinjenih naroda pravo na obrazovanje shvaćeno je kao bitna pretpostavka osiguranja globalnog mira, sigurnosti i razvoja. *Opća deklaracija o ljudskim pravima* u čl. 26. određuje obrazovanje kao jedno od općih, nedjeljivih i neotuđivih ljudskih prava te kao bitno sredstvo uživanja drugih prava i sloboda. Stavak 1. propisuje sljedeće: "Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno; tehničko i strukovno obrazovanje mora

Pravo na obrazovanje

(*Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, čl. 13., st. 2 i 3*)

2. U cilju punog ostvarenja toga prava, države stranke ovoga Pakta priznaju:
 - a) da osnovno obrazovanje mora biti obvezno i besplatno za sve;
 - b) da srednje obrazovanje u svojim različitim oblicima, uključujući tehničko i strukovno srednje obrazovanje, mora biti raspoloživo i dostupno svima korištenjem svih odgovarajućih sredstava, osobito postupnim uvođenjem besplatnog obrazovanja;
 - c) da se više i visoko obrazovanje mora učiniti jednako dostupnim svima prema sposobnostima korištenjem svih odgovarajućih sredstava, osobito postupnim uvođenjem besplatnog obrazovanja;
 - d) da, koliko je god to moguće, treba poticati ili unaprjeđivati osnovno obrazovanje za osobe koje nemaju ili nisu završile puno osnovno obrazovanje;
 - e) da treba aktivno razvijati mrežu škola na svim razinama, uvesti odgovarajući sustav stipendiranja i stalno poboljšavati materijalni položaj učitelja.
3. Države stranke ovoga Pakta obvezuju se da će poštivati slobodu roditelja i, po potrebi, zakonskih skrbnika da za svoju djecu odaberu druge škole mimo škola koje su osnovale državne vlasti ako one udovoljavaju minimalnim standardima obrazovanja koje propisuje ili odobrava država, i da im pruže religijski i moralni odgoj u skladu sa svojim osobnim uvjerenjima.

biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima prema sposobnostima”. U stavku 3. također se utvrđuje pravo prvenstva roditelja na izbor obrazovanja za svoju djecu. Ta su načela proširena i pravno uređena najprije ‘Međunarodnim paktom o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’, a kasnije i ‘Konvencijom o pravima djeteta’.

‘Konvencija o pravima djeteta’ u čl. 28. dodatno proširuje pravo na obrazovanje obvezujući države na sljedeće:

- ✓ poticanje redovitog pohađanja nastave i smanjenje stope ranog prekidanja školovanja;
- ✓ održanje školske discipline na način kojim se potvrđuje ljudsko dostojanstvo djeteta;
- ✓ promicanje i poticanje međunarodne suradnje u odgoju i obrazovanju radi suzbijanja neznanja i nepismenosti te boljeg korištenja znanstvenih i tehnoloških spoznaja.

Nadalje, zemlje koje su ratificirale ‘Konvenciju’ dužne su podnositi redovita izvješća o mjerama koje su poduzele kako bi se djeca i mladi upoznali s načelima Konvencije, što uključuje i podatke o izmjeni nastavnih programa i programa izobrazbe učitelja te promjene kodeksa ponašanja policije, učitelja, socijalnih radnika, sudaca, liječnika, novinara i izdavačkih kuća, kao i podatke o suradnji s nevladinim organizacijama.

Kako bi naglasila univerzalnost prava na obrazovanje, međunarodna zajednica izrijeком zabranjuje svaki oblik diskriminacije u obrazovanju te proglašava obvezu postupnog osiguranja obrazovanja za sve. U svezi s prvim zadatkom, UNESCO-va 'Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju' iz 1960. obvezuje države da osiguraju iste standarde i uvjete za sve javne obrazovne ustanove istog stupnja i da poduzmu sljedeće (čl. 3.):

- ✓ ukinu svaku zakonsku odredbu i upravni napatuk te zaustave svaki upravni postupak koji uključuje diskriminaciju u odgoju i obrazovanju;
- ✓ osiguraju da prilikom upisa u obrazovne ustanove nema diskriminacije;
- ✓ zabrane razlike u postupku javnih vlasti prema građanima, osim onih koje se temelje na sposobnostima ili potrebama, kad su u pitanju školarine i školske stipendije ili drugi oblici potpore učenicima, uključujući dozvole i olakšice za studiranje u inozemstvu;
- ✓ spriječe da se kod davanja bilo kojeg oblika državne potpore školama na bilo koji način ograničava ili daje prednost pojedinim učenicima isključivo temeljem pripadnosti određenoj grupi;
- ✓ omoguće da strani državljani koji žive na njihovu teritoriju imaju jednak pristup obrazovanju kao i njihovi građani.

Najvažniji međunarodni instrumenti koji izrijeком zabranjuju diskriminaciju u obrazovanju

- Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (UNESCO, 1960.; na snazi od 1962.)
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (UN, 1965.; na snazi od 1969.)
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (UN, 1979.; na snazi od 1981.)
- Konvencija o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim državama (ILO, 1989.; na snazi od 1991.)

Posebnu pozornost dokument posvećuje priznanju prava na obrazovanje osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama, što uključuje mogućnost osnivanja posebnih škola i, "ovisno o prosvjetnoj politici svake zemlje", korištenje svog jezika ili vođenje nastave na svom jeziku, uz sljedeće uvjete:

- ✓ da se to pravo ne ostvaruje na način kojim se pripadnike manjina sprječava da razumiju kulturu i jezik zajednice kao cjeline i da sudjeluju u njenim aktivnostima ili kojim se ugrožava nacionalni suverenitet;
- ✓ da obrazovni standard tih škola nije ispod općeg standarda koji propisuju ili odobravaju nadležne vlasti;
- ✓ da je pohađanje takvih škola stvar slobodnog izbora pojedinca.

Diskriminacija u odgoju i obrazovanju

Općenito znači izdvajanje ili osporavanje prava na obrazovanje pripadnicima pojedinih grupa, ili pak osnivanje posebnih škola za takve grupe. Prema UNESCO-voj 'Konvenciji protiv diskriminacije u obrazovanju', diskriminacija u obrazovanju obuhvaća:

- sprječavanje pojedinca ili grupe da ravnopravno koristi postojeće obrazovne resurse;
- prisiljavanje pojedinca ili grupe da ostane na nižem stupnju obrazovanja;
- osnivanje ili održavanje posebnih školskih sustava ili škola za određene osobe ili grupe;
- dovođenje pojedinca ili grupe u položaj koji vrijeđa ljudsko dostojanstvo.

Prema istom tekstu, diskriminacija se, pod uvjetom da to odobri država, ne provodi u sljedećim slučajevima:

- osnivanje i održavanje odvojenog obrazovnog sustava za mušku i žensku djecu ako se pri tome poštuje načelo jednakosti pristupa te jamči kvalitetno nastavno osoblje i ujednačeni nastavni programi, sredstva i pomagala;
- osnivanje i održavanje odvojenog obrazovanog sustava iz vjerskih ili jezičnih razloga ako je to učinjeno dobrovoljno i ako sustav zadovoljava nacionalne standarde koji važe za tu razinu obrazovanja;
- osnivanje i održavanje privatnih obrazovnih ustanova ako njihova svrha nije izdvajanje pojedine grupe nego pružanje dodatnih mogućnosti učenja i ako one zadovoljavaju nacionalne standarde koji važe za tu razinu obrazovanja.

Nadalje, 'Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju' traži da se na primjeren način zaštiti pravo na obrazovanje osoba bez ili s nezavršenom osnovnom školom, kao i da se spriječi diskriminacija u izobrazbi i usavršavanju učitelja.

5.1.1.2. Europski sustav

U sustavu Vijeća Europe pravo na obrazovanje uređeno je 1952. godine prvim protokolom kojim se nadopunjuje 'Europska konvencija o ljudskim pravima' (na snazi je od 1954.). Članak 2 protokola zabranjuje uskraćivanje prava na obrazovanje bilo kojoj osobi i određuje da "država mora poštivati pravo roditelja na takvo obrazovanje i poučavanje koje je u skladu s njihovim vlastitim religijskim i filozofskim uvjerenjima". 'Europska socijalna povelja', pak, sadrži odredbe o pravu na strukovnu izobrazbu.

Temeljni pravni akti Europske unije posebno ne određuju pravo na obrazovanje. Kao što smo već vidjeli, 'Ugovor o osnivanju Europske unije' potvrđuje da se Unija osniva na načelima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava u skladu s ustavnim odredbama zemalja članica i praksom Europskog suda pravde. Sud je zadužen za rješavanje slučajeva povrede tih načela, osobito u području diskriminacije po osnovi nacionalnosti, spola, rasnog i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti i uvjerenja, nesposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. U području obrazovanja Unija djeluje više kao forum za razmjenu ideja i iskustava na kojima se izrađuju smjernice za zajedničko djelovanje. U skladu s tim, ona se

obvezuje na poštivanje načela supsidijarnosti, po kojemu svaka država članica zadržava punu odgovornost za sadržaj nastave i organizaciju svog obrazovnog sustava na općeobrazovnoj i strukovnoj razini. Njen glavni zadatak je “pridonositi razvoju kvalitete obrazovanja potičući suradnju između zemalja članica i, po potrebi, podupirući ili nadopunjujući njihove akcije”, ali i surađujući s trećim zemljama, za što su pokrenuti programi SOCRATES (Comenius, Erasmus, Gruntvig, Lingua, Minerva) i TEMPUS. Svrha tih programa jest:

- ✓ razvoj europske dimenzije u obrazovanju, osobito putem nastave i učenjem jezika zemalja članica;
- ✓ promicanje suradnje među obrazovnim sustavima;
- ✓ poboljšanje razmjene informacija i iskustava o temama koje su zajedničke obrazovnim sustavima zemalja članica;
- ✓ unaprjeđenje razmjene mladih i stručnih službi u obrazovanju;

Pravo na strukovnu izobrazbu *Europska socijalna povelja, čl. 10.*

Radi učinkovitog ostvarenja prava na strukovnu izobrazbu države stranke pristaju:

- “1. prema potrebi osigurati ili promicati stručnu i profesionalnu izobrazbu svih osoba, uključujući osobe s posebnim potrebama, uz savjetovanje s organizacijama poslodavaca i zaposlenika, te omogućiti pogodnosti za pristup višem stručnom i sveučilišnom obrazovanju, poštujući individualne sposobnosti kao jedini kriterij;
2. osigurati ili promicati sustav naukovanja i druge sustave izobrazbe dječaka i djevojčica za razna zanimanja;
3. prema potrebi osigurati i promicati:
 - a. odgovarajuće i lako dostupne pogodnosti izobrazbe odraslih zaposlenika;
 - b. posebne mjere radi dodatne profesionalne izobrazbe odraslih zaposlenika, koje iziskuje tehnički napredak ili novi trendovi u zapošljavanju;
4. prema potrebi osigurati ili promicati posebne mjere doškovanja i reintegracije onih koji su ostali nezaposleni kroz duže vrijeme;
5. podržavati puno korištenje predviđenih pogodnosti putem odgovarajućih mjera, kao što su:
 - a. smanjenje ili ukidanje svih pristojbi ili troškova;
 - b. osiguranje financijske pomoći u određenim slučajevima;
 - c. uključivanje u redovite radne sate onog vremena što ga zaposlenik provede na tečajevima dodatne izobrazbe na zahtjev poslodavca;
 - d. jamčenje učinkovitog sustava naukovanja i svakog drugog sustava izobrazbe mladih zaposlenika i, općenito, odgovarajuće zaštite mladih zaposlenika, putem odgovarajućeg nadzora i uz dogovor s organizacijama poslodavaca i zaposlenika.”

- ✓ promicanja razvoja obrazovanja na daljinu.

No 'Povelja temeljnih prava Europske unije' posebno obrađuje pravo na obrazovanje u čl. 14. U njemu se određuje da "svatko ima pravo na obrazovanje, kao i na pristup strukovnom i kontinuiranom obrazovanju", što "uključuje mogućnost uspostavljanja besplatnog obveznog obrazovanja". Nadalje, Povelja potvrđuje slobodu osnivanja obrazovnih ustanova uz obvezu "poštivanja demokratskih načela i prava roditelja da osiguraju obrazovanje i poučavanje svoje djece u skladu sa svojim religijskim, filozofskim i pedagoškim uvjerenjima, u skladu s domaćim zakonima koji određuju ostvarenje tih sloboda i prava".

5.1.1.3. Ustav Republike Hrvatske

Ustav Republike Hrvatske uređuje pravo na obrazovanje kao dio osobnih i političkih sloboda i prava. No obveze države u promicanju i zaštiti tog prava nisu sasvim jasno utvrđene. U čl. 62. država se općenito obvezuje na zaštitu materinstva, djece i mladih te na stvaranje socijalnih, kulturnih, odgojnih, materijalnih i drugih uvjeta "kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život", no u sljedećem članku se ta obveza zapravo prebacuje na roditelje koji su "odgovorni osigurati pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti", odnosno koji su "dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu te imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece". Slične nejasnoće prate i ostale odredbe kojima se uređuje pravo na obrazovanje.

Pravo na obrazovanje *Ustav Republike Hrvatske*

Članak 65.

Osnovno je školovanje obvezatno i besplatno.

Svakomu je dostupno, pod jednakim uvjetima, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje u skladu s njegovim sposobnostima.

Članak 66.

Uz uvjete propisane zakonom mogu se osnivati privatne škole i učilišta.

Članak 67.

Jamči se autonomija sveučilišta.

Sveučilište samostalno odlučuje o svom ustrojstvu i djelovanju, u skladu sa zakonom.

5.1.2. Dimenzije prava na obrazovanje

U skladu s odredbama međunarodnih instrumenata ljudskih prava, uobičajeno je pravu na obrazovanje pristupiti u terminima obveznog i besplatnog osnovnog obrazovanja, raspoloživog i dostupnog srednjeg obrazovanja te dostupnog višeg obrazovanja. Posljednjih godina ta se temeljna podjela u više navrata nadopunila i proširila u sklopu rasprava o pravima djeteta, pravu na doživotno učenje, odnosno stjecanje sveobuhvatne funkcionalne

pismenosti te pravima djece koja pripadaju nacionalnim manjinama i drugim osjetljivim grupama (v. Prikaz 17).

Dimenzije prava na učenje

Deklaracija 4. UNESCO-ve Međunarodne konferencije o obrazovanju odraslih
(Pariz, 1985.)

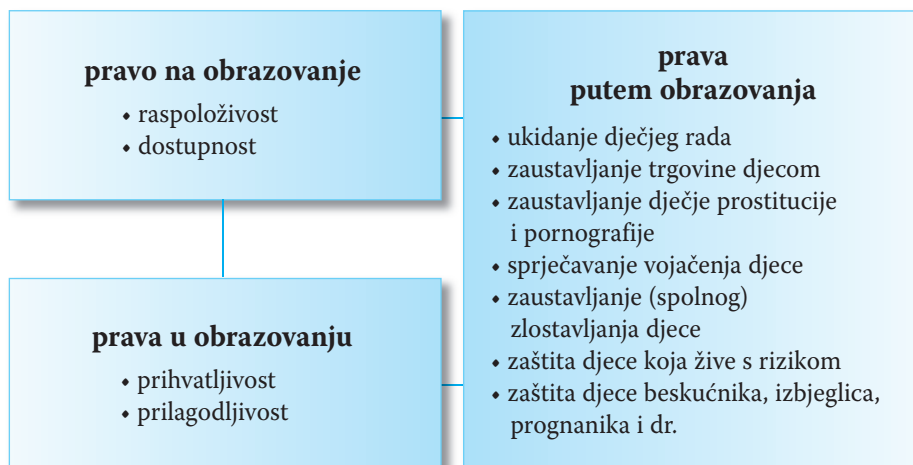
- pravo na čitanje i pisanje;
- pravo na postavljanje pitanja i analizu;
- pravo na imaginaciju i kreaciju;
- pravo na upoznavanje svijeta i sudjelovanje u stvaranju povijesti;
- pravo na pristup obrazovnim resursima;
- pravo na razvoj individualnih i kolektivnih umijeća.

U izvještaju Katarine Tomaševski, posebne izvjestiteljice Ujedinjenih naroda za prava djeteta iz 2001. godine, pravo na obrazovanje određuju tri aspekta:

- pravo na obrazovanje
- prava u obrazovanju
- prava putem obrazovanja

Ta tri aspekta zajedno obuhvaćaju tzv. '4A shemu' koja sadrži sljedeće bitne dimenzije prava na obrazovanje (v. Prikaz 16 i 17):

- ✓ **raspoloživost (availability)** – odnosi se na obvezu vlade da: a) osigura potrebne uvjete kako bi privatne i pravne osobe mogle samostalno osnivati obrazovne ustanove

Prikaz 16: Aspekti prava na obrazovanje prema Katarini Tomaševskoj, posebnoj UN-ovoj izvjestiteljici za prava djeteta

ve, pod uvjetom da njihov rad udovoljava minimalne nacionalne standarde u obrazovanju i b) da sama osniva i financira takve ustanove kako bi osigurala obrazovanje za sve;

- ✓ **dostupnost (*accessibility*)** – odnosi se na obvezu vlade da osigura besplatno osnovno obrazovanje za sve, srednje obrazovanje koje je dostupno svima jednako i visoko obrazovanje koje je svima dostupno ovisno o sposobnostima, što podrazumijeva utvrđivanje i ukidanje svih pravnih, administrativnih i financijskih prepreka koje vode diskriminaciji i isključivanju pojedinca po osnovi spola, nacionalnosti, etniciteta, jezika, rase i drugih obilježja;
- ✓ **prihvatljivost (*acceptability*)** – odnosi se na obvezu vlade da osigura obrazovanje prema određenim standardima, uključujući slobodan izbor roditelja, kvalitetne programe, slobodu od cenzure i priznanje učenika kao subjekta prava;
- ✓ **prilagodljivost (*adaptability*)** – obvezu vlade da obrazovanje prilagodi različitim grupama djece i mladih (pripadnicima manjina, starosjedilačkog stanovništva, radničkoj djeci, djeci s posebnim potrebama, djeci migranata i djeci izbjeglicama).

Prve dvije dimenzije izravno su povezane s pravom na obrazovanje, dok se treća i četvrta odnose na ostvarenje prava u obrazovanju. Treća kategorija – prava putem obrazovanja - podrazumijeva obvezu država u ostvarenju sljedećih ciljeva:

- ✓ usklađivanje prava djeteta s njegovom dobi;
- ✓ ukidanje dječjeg rada;
- ✓ zaustavljanje spolnog i svakog drugog zlostavljanja djece;
- ✓ zaustavljanje trgovine djecom te dječje pornografije i prostitucije;
- ✓ ukidanje preranog sklapanja brakova;
- ✓ sprječavanje vojačenja djece;
- ✓ zaštita djece bez državljanstva, djece izbjeglica i djece beskućnika;
- ✓ zaštita djece stradale u ratu;
- ✓ zaštita djece koja žive u rizičnim okolnostima (oboljele od HIV-a / AIDS-a);
- ✓ zaštita maloljetnika lišenih slobode itd.

Promicanje ostvarivanja prava putem obrazovanja najbolji je put za rješavanje navedenih problema na duge staze. Time se, kako ističe Tomaševski, može učinkovito suprotstaviti globalizaciji “koja i samo obrazovanje pretvara u tržišnu robu”. U svezi s tim ona traži da se međunarodno pravo ljudskih prava učini instrumentom zaštite obrazovanja kao javnog dobra i školovanja kao javne službe.

Prikaz: 17: Cjeloviti prikaz prava na obrazovanje

UNICEF-ova prioritetna područja djelovanja za dobrobit djece

- **preživljavanje djeteta** (skoro 11 milijuna djece umre prije svoga četvrtog rođendana, a deseci milijuna prežive s fizičkim i/ili mentalnim poteškoćama ili poteškoćama u učenju zbog neprimjerenih uvjeta zaštite zdravlja (ospice, malarija i dijareja) i razvoja, koje je danas moguće spriječiti);
- **djeca oboljela od HIV-a / AIDS-a** (više od polovice novih infekcija događa se ljudima ispod 25. godine života, pri čemu su djevojke češće žrtve nego muškarci. Oko 14 milijuna djece su ostala siročad zbog AIDS-a, a 2010. se očekuje da će samo u Africi južno od Sahare, AIDS oduzeti roditelje oko 20 milijuna djece);
- **djeca stradala u ratu** (samo u zadnjem desetljeću više od 2 milijuna djece poginulo je u ratnim sukobima, a više od 6 milijuna ostalo je s trajnim posljedicama zbog ranjavanja ili straha. Istovremeno je oko 20 milijuna djece bilo prisiljeno napustiti svoje domove, a više od milijun ih je ostalo siročadi ili razdvojena od roditelja);
- **iskorištavanje djece** (oko 246 milijuna djece radi, od toga je njih 171 zaposleno na poslovima koji su štetni za njihovo zdravlje. Oko 1,2 milijuna djece se godišnje proda, a oko 2 milijuna njih, najviše djevojčica, iskorištava se u sklopu komercijalne trgovine seksualnim uslugama; više od 300.000 djece vojnika, od kojih neki imaju tek osam godina, regrutira se u oko 30 zemalja za oružane potrebe);
- **ulaganje u djecu** (mali broj zemalja, kako u razvijenom, tako i u nerazvijenom svijetu, ignorira činjenicu da investiranje u potrebe djece znači investiranje u budućnost njihovih zemalja. Tijekom 1990-ih ukupna pomoć zemljama u razvoju je smanjena, a djeca nisu najveći prioritet u tim programima.

5.2. Obrazovanje kao temelj ostvarivanja svih ljudskih prava

Priznanje obrazovanja kao jednog od općih i neotuđivih ljudskih prava i prihvaćanje tvrdnje da je ono ključno za ostvarenje svih drugih prava, nužno nas vodi do pitanja kakvo obrazovanje treba biti da bi ono moglo ispuniti tu svoju složenu zadaću. 'Opća deklaracija o ljudskim pravima' daje nam odgovor na to pitanje. Ona, naime, nije samo uvrstila obrazovanje među temeljna ljudska prava i slobode nego je i odredila da "obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima i rasnim ili vjerskim grupama te podupirati nastojanja Ujedinjenih naroda na održanju mira".

'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima' u cijelosti potvrđuje odredbe 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' o misiji obrazovanja i izrijeком pravno obvezuje države ne samo da priznaju obrazovanje kao opće ljudsko pravo nego i da ga usmjere na "puni razvoj ljudske osobe i jačanje svijesti o ljudskom dostojanstvu", kao i na

“osposobljavanje svih ljudi za korisno sudjelovanje u slobodnom društvu, promicanje razumijevanja, snošljivosti i prijateljstva među svim narodima, rasnim, etničkim ili vjerskim grupama”.

Komentirajući taj dio Pakta, Odbor za ljudska prava Ujedinjenih naroda je 1981. godine naglasio da je “vrlo važno da pojedinci znaju koja su njihova prava utvrđena Paktom”, ali i da zaposlenici u upravnim i pravosudnim tijelima trebaju poznavati obveze koje države stranke preuzimaju potpisivanjem tog instrumenta. Povežemo li odredbu ‘Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima’ sa zahtjevom Odbora, slijedi da:

- ▶ svatko ima pravo znati svoja prava, što znači da obrazovanje koje vodi ostvarenju ljudskih prava ne smije biti rezervirano samo za elitne diplomatske i stručne krugove nego da mora biti dostupno svima, na svim razinama i u svim oblicima obrazovanja;
- ▶ država treba promicati obrazovanje koje vodi ostvarenju ljudskih prava na svim razinama i u svim oblicima kao svoju međunarodnu obvezu;
- ▶ usklađivanjem obrazovanja sa zahtjevom za promicanjem ljudskih prava ne promiče se samo ljudsko dostojanstvo pojedinca nego i međunarodni ciljevi mira i sigurnosti budući da su ta dva aspekta međusobno povezana i ovisna.

Shvaćanje da se obrazovanje mora staviti u službu promicanja općih prava i sloboda kao pretpostavke globalnog mira i sigurnosti, može se naći u svim najvažnijim instrumentima ljudskih prava Ujedinjenih naroda. Tako ‘Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije’ u čl. 7. propisuje poduzimanje hitnih i učinkovitih mjera u području obrazovanja, kulture i informiranja radi uklanjanja predrasuda i rasne diskriminacije te, općenito, radi promicanja temeljnih vrednota međunarodne zajednice. ‘Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupka ili kazne’ u čl. 10. također obvezuje države stranke da svoje policijske snage, medicinsko osoblje i zaposlenike u javnim službama obrazuju i informiraju o zabrani mučenja. U ‘Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena’, u čl. 10., države stranke preuzimaju na sebe odgovornost osiguranja jednakih prava ženama i muškarcima te se u tom cilju obvezuju revidirati nastavne programe, nastavne metode i udžbenike, kako bi se iz njih uklonili sadržaji koji vrijeđaju dostojanstvo žene. Na uklanjanje etničkih stereotipa iz udžbenika povijesti i drugog nastavnog materijala, države su se obvezale i ‘Konvencijom (br. 169) o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim državama’ Međunarodne organizacije rada. Nadalje, u ‘Temeljnim načelima korištenja sile i vatrenog oružja od strane policije’ također se pred države postavlja zahtjev da s odredbama dokumenta upozna policiju, suce, tužitelje, odvjetnike, članove izvršne i sudske vlasti, kao i javnost.

U ‘Konvenciji o pravima djeteta’ također je utvrđeno da je jedno od temeljnih prava djeteta da zna svoja prava. U čl. 29. u tom se smislu obvezuju države stranke na promicanje obrazovanja koje ne samo da razvija osobnost, talente te duševne i tjelesne sposobnosti djeteta nego:

- ✓ unaprjeđuje poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;

- ✓ podupire poštivanje djetetovih roditelja, njegova materinskog jezika, vrijednosti njegova kulturnog i nacionalnog identiteta, ali i vrijednosti drugih kultura;
- ✓ priprema dijete za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu mira, snošljivosti, jednakosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
- ✓ unaprjeđuje poštivanje prirodnog okoliša.

Temeljni europski instrumenti ljudskih prava izriekom ne određuju kakvo obrazovanje treba biti. Zahtjev da obrazovanje mora voditi poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda nalazimo u odlukama, preporukama i drugim dokumentima Odbora ministara i Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, dokumentima Organizacije za europsku sigurnost i suradnju i odlukama Europskog parlamenta.

6. *Obrazovanje za ljudska prava*

6.1. *Razvoj međunarodnih smjernica i programa u obrazovanju za ljudska prava*

6.1.1. Globalna razina

6.1.1.1. Počeci

Zadatak širenja globalnih međunarodnih ciljeva koji proizlaze iz načela 'Povelje Ujedinjenih naroda' i 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' putem obrazovanja, stručne izobrazbe i informiranja na sebe je od 1946. preuzeo UNESCO – posebna organizacija Ujedinjenih naroda za unaprjeđenje obrazovanja, znanosti i kulture, koja je taj zadatak počela ostvarivati na dvije razine:

- ▶ određivanje i jačanje međunarodnih načela i standarda u obrazovanju donošenjem ili potvrđivanjem konvencija, deklaracija, povelji, preporuka, odluka i sl. (primjerice 'Konvencije protiv diskriminacije u obrazovanju' ili 'Deklaracije o načelima snošljivosti');
- ▶ izrada i razvoj smjernica i programa kojima se promiču međunarodni obrazovni standardi (primjerice Program Udruženih škola ili Program kulture mira).

Godine 1951. pojavio se prvi vodič za učitelje o poučavanju 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i promicanju međunarodnih ciljeva sa sljedećim smjernicama:

- ✓ obrazovanje treba pridonijeti izgradnji 'svjetskog društva' u duhu 'Povelje Ujedinjenih naroda';
- ✓ civilizacija je rezultat doprinosa različitih naroda zajedničkom nasljeđu čovječanstva;
- ✓ različiti stilovi života posljedica su pronalaženja različitih rješenja za životne potrebe;

¹¹ UNESCO and Human Rights: Standard Setting Instruments, Major Meetings, Publications. (prir. J. Symonides i V. Volodin) Pariz, UNESCO, 1999.; v. još Spajić-Vrkaš (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata. Zagreb, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole', 2001.

- ✓ ljudi sve više ovise jedni o drugima usprkos političkim i drugim razlikama;
- ✓ učinak međunarodnih organizacija bitno ovisi o aktivnoj podršci zemalja članica;
- ✓ mir i dobrobit svakog društva ovise o odgovornosti za dobrobit pojedinca;
- ✓ razvoj pozitivnih društvenih stavova kod djece i mladih pretpostavka je međunarodnog razumijevanja.

Statut UNESCO-a

Polazišta:

- “veliki i strašan rat” izbio je kao posljedica zapostavljanja demokratskih načela dostojanstva čovjeka, jednakosti i međusobnog poštivanja, ali i propagiranja doktrine o nejednakosti ljudi;
- mir koji isključivo ovisi o političkim i ekonomskim dogovorima između vlada nije mir koji osigurava trajnu i iskrenu potporu naroda svijeta;
- s “obranom mira mora se započeti u glavama ljudi, u kojima započinje i rat”;
- mir se mora tražiti u “intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovječanstva”;
- širenje kulture i obrazovanje čovječanstva za pravdu, slobodu i mir uvjet je ljudskog dostojanstva i “sveta dužnost koju svi narodi moraju ispuniti u duhu uzajamne skrbi i pomoći”;
- mir pretpostavlja neograničeno traženje objektivne istine, slobodnu razmjenu ideja i znanja te komunikaciju među narodima, kao i vjeru u jednake mogućnosti obrazovanja svih.

Prijelaz s načelnih stavova na konkretne obrazovne akcije nije bio ni jednostavan ni brz. Smetnje su se pojavile na tri razine:

- nedostatak jasnih smjernica i programa kojima se u području obrazovanja promiču međunarodni ciljevi;
- prevlast kognitivističkog pristupa stjecanju znanja i pasivnih metoda učenja, što je bilo nespojivo s novim međunarodnim potrebama u području obrazovanja;
- odsustvo učinkovitih mehanizama nadzora nad primjenom međunarodno prihvaćenih standarda, smjernica i programa u obrazovanju što je, uz raznolikost političkog ustroja zemalja članica i prihvaćanje obrazovanja kao područja koje se nalazi pod isključivom nadležnošću država, u stvarnosti moglo značiti da će međunarodna nastojanja ostati samo na deklarativnom izjašnjavanju.

Traženje učinkovitih metoda kojima bi se uklonili ti nedostaci traje i danas, osobito glede primjene međunarodnih standarda, smjernica i programa na nižim razinama. Posljednjih desetljeća UNESCO je uložio ogromne napore kako bi svoju obrazovnu politiku učinio jasnijom i primjenjivom na nacionalnoj i lokalnoj razini, od pojašnjenja temeljnih pojmova do utvrđivanja i širenja primjera dobre prakse. Središnje teme obrazovnih programa kojima

se promiču međunarodni ciljevi postale su mir, zaštita ljudskih prava, poznavanje drugih kultura, zaštita okoliša i djelovanje Ujedinjenih naroda na očuvanju mira (v. Prikaz 18). S vremenom je ta temeljna struktura proširena novim pojmovima, kao što su demokracija, snošljivost, razvoj i sl. Dio tih promjena, osobito glede uvođenja novih metoda poučavanja i učenja, rezultat su *Projekta udruženih škola (Associated School Project - ASP)* kojega je UNESCO pokrenuo 1953. godine.

Prikaz 18: *Ishodišne teme UNESCO-vih obrazovnih programa*

6.1.1.2. Razrada pristupa

Od početka 1970-ih posebna pozornost posvećuje se izradi preporuka za rad na tako složenim obrazovnim zadacima. U tom se razdoblju traga i za zadovoljavajućim nazivom samog područja. Dotadašnji nazivi kao što su 'obrazovanje za mir i sigurnost', 'obrazovanja za međunarodno razumijevanje' i 'obrazovanja za međunarodno razumijevanje i suradnju' ocijenjeni su kao preuski. Novi program trebao je više istaknuti temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito dostojanstvo pojedinca i otvorenost prema drugim kulturama (v. Prikaz 19).

Godine 1974. prihvaćena je *Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda* kao prva sveobuhvatna strategija razvoja obrazovanja kojim se promiču međunarodni ciljevi, zbog čega mnogi u istom značenju radije koriste kraći naziv 'međunarodno obrazovanje'. U dokumentu se polazi od shvaćanja da porast globalne međuovisnosti traži od pojedinca nova znanja, vještine i vrijednosne orijentacije koji se stječu obrazovanjem, informiranjem i djelovanjem. Vlade se pozivaju

Projekt udruženih škola – UNESCO (UNESCO Associated Schools Project – ASP)

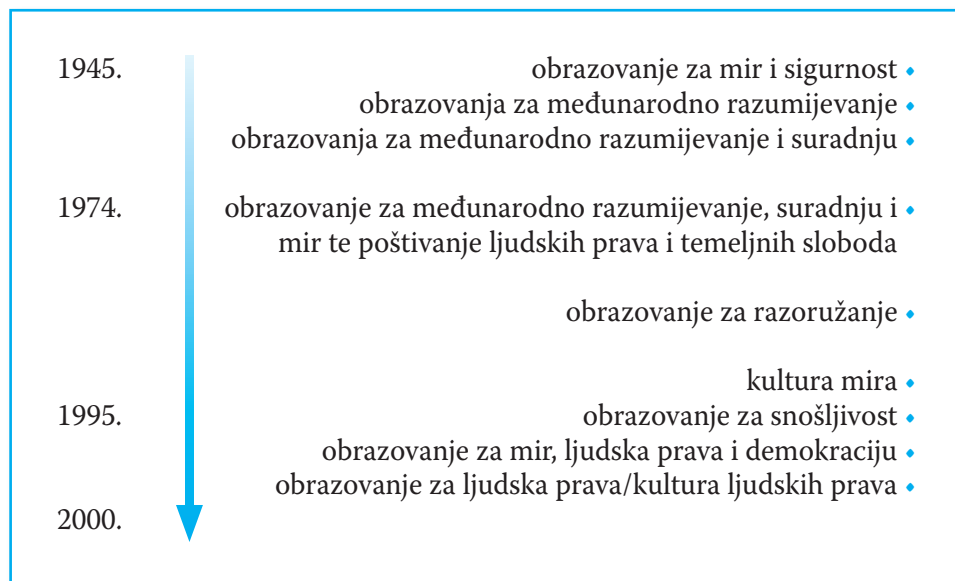
Udružene ili ASP- škole čine svjetsku mrežu obrazovnih ustanova, od predškola, osnovnih i srednjih škola, do ustanova za obrazovanje učitelja i knjižnica koje djeluju u sklopu nacionalnih obrazovnih sustava, ali s dodatnim programima. Mreža je osnovana 1953. godine kako bi se obrazovanjem promicali najvažniji ciljevi međunarodne zajednice. Do kraja 2003. u 170 zemalja svijeta bilo je oko 7000 takvih škola. Njihovu posebnost čine aktivne metode učenja/poučavanja, neformalni sadržaji učenja i naglasak na izvannastavnim/izvanškolskim aktivnostima. Glavne teme kojima se danas bave su: svjetski problemi i uloga UN-a u njihovu rješavanju, ljudska prava, demokracija i snošljivost, interkulturalno učenje i zaštita okoliša. One se najčešće obrađuju kao manji istraživački projekti oslonjeni na osobno iskustvo, eksperiment i interdisciplinarnost, uz naglašavanje participacije i suradnje te izvannastavnih oblika i izvora učenja. Zbog naglašenosti inovativnog pristupa, udružene škole su postale rasadnici novih ideja, sadržaja, metoda i tehnika u odgoju i obrazovanju čime su otvorile put za uključivanje međunarodne dimenzije u redovite školske programe. Sastavni dio rada tih škola su razmjene učenika i učitelja, obilježavanje međunarodnih dana i sl. Djelovanje udruženih škola pomažu nacionalna povjerenstva za suradnju s UNESCO-m, koja povremeno organiziraju seminare za učenike i učitelje, potiču njihovu međunarodnu razmjenu te izvješćuju UNESCO o njihovim rezultatima. Najznačajniji projekti udruženih škola u Europi su: "Projekt o Baltičkom moru" (*Baltic Sea Project - BSP*), "Projekt o plavom Dunavu" (*Blue Danube River Project - BDR*), "Projekt o Sjevernom moru" (*North Sea Project - NSP*), "Projekt o Mediteranu" (*Mediterranean Project - MP*) i "Projekt o Jugoistočnom Mediteranu" (*South-East Mediterranean Project - SEMEP*).

Hrvatska ima desetak škola, uglavnom srednjih, koje su članice ASP-mreže. One, nažalost, djeluju bez posebne potpore.

na izradu obrazovnih politika sukladnih međunarodnim interesima, a određuju se i posebni zadaci za sve segmente obrazovnog sustava, od prosvjetne politike i nastavnih programa, sredstava i pomagala, preko obrazovanja učitelja, do istraživanja i međunarodne suradnje.

Posljednjih desetak godina pojavilo se nekoliko važnih dokumenata koji su izvršili značajan utjecaj na određivanje polazišta, sadržaja i metoda međunarodnog obrazovanja:

- ▶ ***Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju*** (Međunarodni kongres o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, Montreal 1993.), u kojemu stoji da je:
 - obrazovanje za demokraciju nadopuna dosadašnjeg pristupa;
 - obrazovanje za ljudska prava i demokraciju samo po sebi ljudsko pravo;
 - temeljni cilj obrazovanja za ljudska prava izgradnja kulture ljudskih prava, razvoj demokracije i prihvaćanje nenasilnih metoda rješavanja sukoba;
 - aktivna potpora države obrazovanju za ljudska prava pokazatelj političke volje za izgradnjom održivog demokratskog društva.

Prikaz 19: Promjene naziva UNESCO-vih obrazovnih programa

- ▶ **Bečka deklaracija i program djelovanja** (Međunarodna konferencija o ljudskim pravima, Beč, 1993.), koja poziva na:
 - opće poznavanje i prihvaćanje međunarodnih standarda ljudskih prava;
 - promicanje ljudskih prava obrazovanjem, izobrazbom i informiranjem javnosti kao pretpostavkom uspostavljanja stabilnih odnosa u svijetu;
 - uvođenje sadržaja ljudskih prava, humanitarnog prava, mira, razvoja, demokracije, društvene pravde i vladavine prava u sve programe formalnog i neformalnog obrazovanja, uz suradnju javnog i civilnog sektora;
 - izradu posebnih programa i strategija na nacionalnoj razini kako bi se osigurao najširi mogući pristup obrazovanju i informiranju za ljudska prava.
- ▶ **Program kulture mira** (UNESCO, 1994.), koji teži:
 - zamjeni kulture rata (u kojoj se veliča fizičko i simboličko nasilje), kulturom mira (u kojoj se teži jednakosti, dijalogu i poštivanju drugoga) s osloncem na 'Seviljsku izjavu o nasilju' u kojoj se odbacuju biološki korijeni ljudske agresije i polazi od uvjerenja da je "vrsta koja je izmislila rat u stanju izmisliti i mir";
 - promicati vrijednosti života (slobodu, pravdu, solidarnost, snošljivost, ljudska prava i jednakost između muškarca i žene), aktivan otpor prema nasilju i odgovornost građanskog društva za mir i razvoj demokracije u svijetu.
- ▶ **Deklaracija 44. Međunarodne konferencije o obrazovanju i Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju** (UNESCO, 1995.) – strateški tekst u rangu 'Preporuke' iz 1974. godine, u kojemu se traži:

Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda

Temeljne zadaće obrazovanja:

- uvođenje međunarodne dimenzije i globalne perspektive u cjelokupno obrazovanje;
- unaprjeđenje razumijevanja i poštivanja svih naroda, njihovih kultura, civilizacija, vrednota i načina života, uz razvoj vještina komuniciranja s drugima;
- razvijanje svijesti o sve većoj ovisnosti među narodima i državama te o potrebi izgradnje trajnog mira;
- razvijanje otvorenosti, kritičke svijesti i društvene odgovornosti;
- razvijanje svijesti o pravima i uzajamnim odgovornostima pojedinaca, društvenih grupa i naroda;
- razvijanje spremnosti za uklanjanje predrasuda, nejednakosti i nepravde;
- promicanje međunarodne solidarnosti i suradnje;
- pripremanje pojedinca da sudjeluje u rješavanju problema svoje zajednice, države i svijeta u cjelini, uz korištenje demokratskih postupaka i institucija.

- aktivno sudjelovanje svih čimbenika u razvoju kulture mira promicanjem općih prava, temeljnih sloboda i demokracije te održivog i pravednog gospodarskog i društvenog razvoja;
- stjecanje znanja o naravi novih izazova i strategijama njihova rješavanja; razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, komunikacije i suradnje s drugima te jačanje osjećaja solidarnosti, neovisnosti i građanske odgovornosti;
- njegovanje sposobnosti znalačkog izbora temeljenog na svijesti o poželjnoj budućnosti, ali o potrebi usklađivanja pojedinačnih i kolektivnih, odnosno trenutnih i dugoročnih interesa;
- prihvaćanje razlika kao društvene vrijednosti.

“Građani pluralnog društva i multikulturalnog svijeta trebali bi biti spremni prihvatiti činjenicu da je njihovo tumačenje nekog događaja i problema ukorijenjeno u njihovim osobnim životima, u povijesti njihova društva i njihovim kulturnim tradicijama te da stoga niti jedna osoba ili grupa ne posjeduje jedan jedini odgovor na probleme; da za svaki problem može postojati više od jednog rješenja. U skladu s tim, ljudi bi trebali razumjeti i poštivati jedni druge te ravnopravno pregovarati kako bi zajednički došli do rješenja. Obrazovanje, dakle, mora jačati osobni identitet i ohrabrivati međusobno približavanje ideja i rješenja što učvršćuju mir, prijateljstvo i solidarnost među pojedincima i narodima” (Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju (UNESCO, 1995.).

S obzirom na to da ostvarenje tih ciljeva traži izradu novih strategija poučavanja i učenja, u Cjelovitom se okviru ističe da one moraju:

- biti cjelovite i sveobuhvatne;
- biti primjenjive u svim vrstama, razinama i oblicima obrazovanja na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini;
- uključivati sve čimbenike obrazovanja i socijalizacije, uključujući nevladine organizacije;
- promicati takve oblike vođenja i upravljanja, koordinacije i praćenja koji obrazovnim ustanovama osiguravaju veću autonomiju;
- biti prilagođene pojedincu i razvijati vještine učenja;
- biti primijenjene kontinuirano i dosljedno;
- predvidjeti odgovarajuće uvjete za ostvarenje postavljenih ciljeva, osobito onih koji se odnose na nepriviligirane grupe.

► **Deklaracija o načelima snošljivosti (UNESCO, 1995.) u kojoj se poziva na:**

- poštivanje prava na različitost i jednakost na svim razinama, od državne uprave do škola, sukladno “multikulturalnoj naravi ljudske obitelji”;
- donošenje pravednih i nepristranih zakona te sprječavanje društvenog isključivanja pojedinaca i grupa;
- uvođenje obrazovanja za snošljivost u sklopu kojega se uče svoja prava i slobode, promiče spremnost na zaštitu prava drugih te razotkrivaju kulturni, društveni, gospodarski, politički i religijski izvori nesnošljivosti.

**Smjernice za izradu nacionalnih planova djelovanja
u obrazovanju za ljudska prava**

u sklopu provedbe *Plana djelovanja Desetljeća obrazovanja za ljudska prava*
(Ured visoke povjerenice za ljudska prava, Ženeva, 1997.)

- osnivanje i unaprjeđenje rada nacionalnih i lokalnih ustanova i organizacija za ljudska prava;
- izrada nacionalnih programa za promicanje i zaštitu ljudskih prava;
- sprječavanje kršenja ljudskih prava; identifikacija građana čija su prava ugrožena i poduzimanje učinkovitih mjera za rješenje njihove situacije;
- osiguranje sveobuhvatnih odgovora na brze društvene i gospodarske promjene;
- promicanje raznolikih izvora, pristupa, metoda i ustanova za zaštitu ljudskih prava;
- širenje suradnje u obrazovanju za ljudska prava između vladinih tijela i nevladinih organizacija, profesionalnih grupa i drugih ustanova civilnog društva;
- naglašavanje uloge ljudskih prava u nacionalnom razvoju;
- osiguranje međunarodne pomoći vladama u ispunjavanju njihovih obveza glede razvoja obrazovanja za ljudska prava u skladu s međunarodnim instrumentima i programima.

► Proglašenje razdoblja od 1995. do 2004. **Desetljećem obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda** u sklopu čega se pozivaju vlade, međunarodne, nevladine i profesionalne organizacije te svi dijelovi civilnog društva da zajednički i na svim razinama promiču “univerzalnu kulturu ljudskih prava”. Plan djelovanja obuhvaća sljedeće zadatke:

- analizu potreba i donošenje učinkovitih strategija za unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava;
- izradu, unaprjeđenje i primjenu programa obrazovanja za ljudska prava;
- izradu odgovarajućih obrazovnih materijala;
- jačanje uloge masovnih medija u promicanju obrazovanja za ljudska prava;
- globalno širenje ‘Opće deklaracije o ljudskim pravima’.

Odgovarajući na zadatke Desetljeća, UNESCO je u svojoj srednjoročnoj strategiji za razdoblje od 2001. do 2007. postavio obrazovanje za ljudska prava među svoje prioritetne djelatnosti, povezo ga s ostvarenjem ‘Razvojnih ciljeva tisućljeća’ i započeo izradu ‘Cjelovite strategije za ljudska prava’. Pri tome je naglasak stavljen na sljedeće:

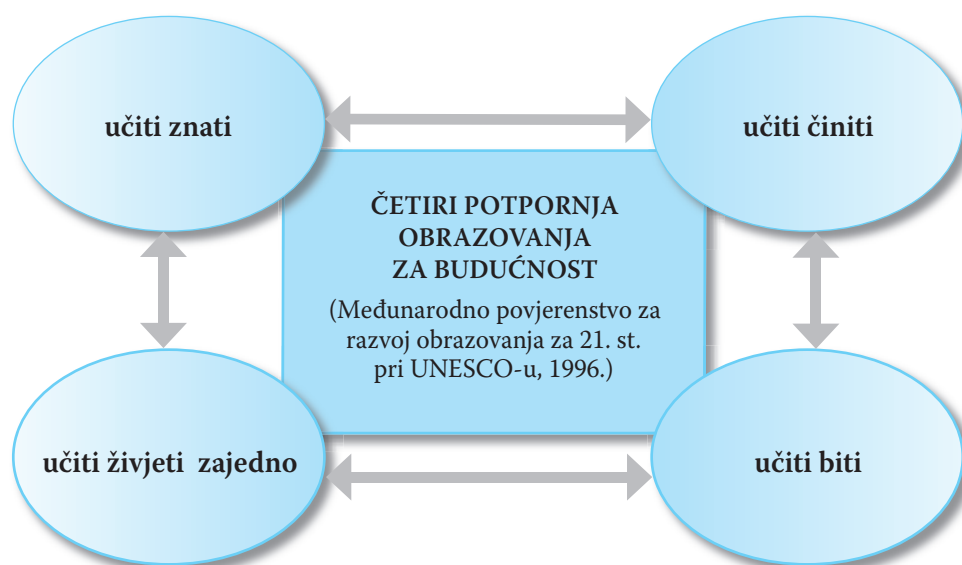
- unaprijediti primjenu međunarodnih standarda i smjernica u nacionalnim obrazovnim sustavima;
- promicati ideju razvoja utemeljenu na načelima ljudskih prava (*rights-based approach to development*);
- zagovarati holistički ili sveobuhvatni pristup učenju ljudskih prava;
- čvršće povezivati učenja s praksom ljudskih prava;
- promicati kulturne razlike na temeljima ljudskih prava;
- jačati međunarodnu suradnju u obrazovanju za ljudska prava, uključujući bolje korištenje potencijala postojećih međunarodnih obrazovnih mreža (ASPnet-a, UNESCO-ovih katedri i dr.).

► **Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda** (UN, 1998.) u kojoj se ističe da pojedinci, nevladine organizacije i odgovarajuće javne ustanove imaju važnu ulogu u osvještavanju javnosti o ljudskim pravima putem obrazovanja, stručne izobrazbe, informiranja i istraživanja. Države se pozivaju na stvaranje odgovarajućih uvjeta za uživanje ljudskih prava, pri čemu se osobito misli na donošenje zakona, primjenu međunarodnih instrumenata ljudskih prava, pružanje potpore osnivanju neovisnih nacionalnih institucija za zaštitu i promicanje ljudskih prava te na uvođenje obrazovanja za ljudska prava u općeobrazovni sustav i u programe izobrazbe pravnika, policije, vojske i javnih službenika.

Deklaracija proglašava *individualno i kolektivno promicanje i djelovanje na zaštitu ljudskih prava općim ljudskim pravom* koje, između ostaloga, uključuje:

- pravo na traženje, primanje, širenje i čuvanje informacija o ljudskim pravima, uključujući informacije o zaštiti ljudskih prava u domaćem pravnom, administrativnom i pravosudnom sustavu;
 - pravo na prosvjed protiv kršenja ljudskih prava;
 - pravo na komunikaciju s nevladinim i međuvladinim organizacijama.
- **Deklaracija iz Durbana i Program djelovanja** (Svjetska konferencija protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i nesnošljivosti, Durban, 2001.), u kojoj se ističe da je obrazovanje za ljudska prava bitan čimbenik promicanja i zaštite demokratskih vrednota pravde i jednakosti među ljudima.

Osim spomenutih tekstova, snažan poticaj jačanju obrazovanja za ljudska prava dao je izvještaj UNESCO-va Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće na čelu s Jacquesom Delorsom u kojemu se spominju četiri “potporna” obrazovanja za budućnost (v. Prikaz 20).

Prikaz 20: Naglasci u obrazovanju za budućnost

6.1.1.3. Praćenje i izvještavanje

Jedan od najvećih nedostataka međunarodnih obrazovnih programa jest nerazvijenost sustava prikupljanja, analize i praćenja primjene međunarodnih obrazovnih standarda i smjernica na nacionalnoj i lokalnoj razini. Tzv. *Permanentni sustav izvještavanja* dugo se primjenjivao samo na ‘Preporuku o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda’ iz 1974. On obuhvaća sljedeće korake:

- ✓ zemlje članice dostavljaju svoje izvještaje o primjeni Preporuke UNESCO-u u razmaku od šest godina;

- ✓ nacionalne izvještaje pregledava Savjetodavni odbor eksperata koji svoj sažeti prikaz stanja i preporuke dostavlja Izvršnom odboru UNESCO-a;
- ✓ nakon pregleda, Izvršni odbor materijal dostavlja na razmatranje Općoj konferenciji UNESCO-a;
- ✓ UNESCO svakih šest godina objavljuje svjetski izvještaj o napretku i nedostacima primjene Preporuke.

S obzirom da mnoge zemlje nisu ispunjavale svoje obveze i da je većina izvještaja o provođenju međunarodnih smjernica u obrazovanju za međunarodno razumijevanje, mir, ljudska prava i demokraciju pisana površno, UNESCO 1995. donosi odluku o proširenju 'Permanentnog sustava izvještavanja' na još četiri dokumenta: 'Bečku deklaraciju i program djelovanja za ljudska prava' iz 1993., 'Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju iz 1993., Deklaraciju i Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju iz 1995. te Plan djelovanja UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava 1995.-2004.

6.1.2. Europska razina

6.1.2.1. Traženje rješenja

Iako je danas u Europi općenito prihvaćeno da međunarodni standardi i mehanizmi zaštite prava pojedinca mogu biti učinkoviti samo ako ih razumije i prihvaća svaki pojedini građanin, zbog prevlasti pozitivizma o ljudskim pravima se do početka 1980-ih učilo samo na izabranim studijama prava i međunarodnih odnosa. Tako je i Vijeće Europe dugo držalo da se problemi europskih društava mogu uspješno rješavati samo dobrim zakonima i pravednim sankcijama.

Promjene do kojih dolazi 1980-ih posljedica su traženja odgovora na porast nerazumijevanja, nesnošljivosti i nasilja prema pripadnicima drugih kultura, osobito drugoj generaciji migranata. Ona se u to vrijeme uključuje u obrazovne sustave zapadnoeuropskih zemalja kojima nedostaju integracijski mehanizmi za prihvatanje kulturno drugačijih učenika, zbog čega i škole postaju čimbenici njihove društvene izolacije.

Da se odnos prema pripadnicima drugih kultura vidi kao jedan od gorućih problema zapadnih demokracija, potvrđuju odluke Vijeća Europe iz tog vremena u kojima se vlade zemalja članica pozivaju na suzbijanje ksenofobije i rasizma kao i na poštivanje kulturnih i obrazovnih potreba djece migranata, kako se kod njih ne bi razvio osjećaj "iskorijenjenosti, otuđenja i malodušnosti". Od škola se traži da mlade "bolje pripreme za promicanje demokracije" stvaranjem ozračja u kojemu se uče i poštuju ljudska prava i vrijednosti drugih kultura. Time je otvoren put za uvođenje interkulturalnih sadržaja u obrazovanje učitelja, a potom i u kurikulum osnovnih i srednjih škola.

Prvi dokument Odbora ministara Vijeća Europe koji je u cijelosti posvećen obrazovanju za ljudska prava jest *Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u*

školama iz 1985. godine. U njemu se ističe da je “razumijevanje i uživanje ljudskih prava važan dio pripreme mladih ljudi za život u demokratskom i pluralističkom društvu” te da je takva priprema sastavni dio društvenog i političkog obrazovanja obogaćenog dimenzijom interkulturalnog i međunarodnog razumijevanja. Od zemalja članica traži se da u skladu sa svojim obrazovnim sustavima i zakonima cjelovito promiču vrijednosti ljudskih prava. Dokument je pisan kao strateški tekst, pa se u njemu određuju načela, ciljevi, okvirni sadržaji i metode te načini uključivanja obrazovanja za ljudska prava u škole, uz upute o stvaranju primjerenog školskog okruženja i izobrazbi učitelja.

Deklaracija o nesnošljivosti – prijetnji demokraciji

Dokument koji je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1981. godine kao zajednički odgovor na porast nesnošljivosti prema strancima. U njemu se ističe potreba daljnjeg jačanja demokratskih institucija i povjerenja građana u njihov rad, osuđuje svaka ideologija koja niječe prirodnu jednakost ljudi i potiče na nesnošljivost te snažno zagovaraju načela pluralističke demokracije i poštivanja ljudskih prava. Vlade država članica se obvezuju na: a) sprječavanje širenja totalitarnih i rasističkih ideologija te svakog oblika nesnošljivosti; b) usklađivanje domaćeg zakonodavstva s tim ciljevima i c) uvođenje programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u škole i promicanje školskog ozračja u kojemu se poštuju vrijednosti drugih kultura.

U dokumentu se zagovara uključivanje ljudskih prava od predškolske dobi, uz poštivanje načela primjerenosti. Predlaže se da se u toj dobi težište stavi na nenasilno rješavanje sukoba i poštivanje drugih kultura, a u srednjoj školi na razumijevanje filozofskih, političkih i pravnih pojmova ljudskih prava za što je najprimjerenija nastava povijesti, zemljopisa, sociologije, moralnog i vjerskog odgoja, jezika i književnosti te politike i gospodarstva. Učiteljima se savjetuje da izbjegavaju nametanje svojih uvjerenja učenicima i da u nastavu ne unose sukobe ideološke naravi. No to ne znači da treba izbjegavati sve političke teme. S obzirom da “ljudska prava neizbježno uključuju politiku”, predlaže se da se u raspravama o tim pitanjima polazi od odredbi međunarodnih ugovora.

U izboru sadržaja naglasak treba staviti na pozitivne primjere kojima se potvrđuje napredak u zaštiti ljudskih prava kako se kod učenika ne bi pojavio osjećaj nemoći i obeshrabrenja. Neposredno doživljavanje ostvarenja svojih prava u učionici i školi najbolji je način učenja o ljudskim pravima. Stoga je važno stvarati demokratsko ozračje u kojemu se poštuje načelo sudjelovanja i slobode izražavanja svih, otvorena rasprava, poštenje i pravednost, ali i otvorenost škole prema lokalnoj zajednici i veće uključivanje roditelja i nevladinih udruga u nastavu i izvannastavne aktivnosti. Kako o pripremi učitelja bitno ovisi ostvarenje zadataka u tom području, predlaže se da se ljudska prava uvrste u dodiplomske programe učiteljskih škola i fakulteta, kao i u programe njihova stručnog usavršavanja.

Donošenje ‘Preporuke o poučavanju i učenju o ljudskim pravima’ bila je prekretnica u radu Vijeća Europe zbog toga što je, po prvi put, jasno rečeno kakvo obrazovanje za ljudska pra-

va treba demokratskom razvoju kulturno raznolike Europe. Priprema za život u promjenjivom i kulturno pluralnom društvu na načelima ljudskih prava istovremeno je postavljena kao cilj obrazovanja djece i mladih, pripreme širokog kruga stručnjaka i informiranja javnosti. Svrha tih promjena je poticanje aktivnog sudjelovanja svih građana u procesima demokratskog odlučivanja, zaštita općih ljudskih prava i temeljnih sloboda, uklanjanje stereotipa i predrasuda prema kulturno drugačijima te promicanje europske dimenzije.

Novi poticaj širenju tih ideja dala su dva samita Vijeća Europe održana 1993. i 1997. godine, o kojima je već bilo riječi u poglavlju o europskim standardima ljudskih prava. Na prvom

Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama

Teme:

- kategorije ljudskih prava, obveze i odgovornosti;
- različiti oblici nepravde, nejednakosti i diskriminacije, uključujući seksizam i rasizam;
- važni datumi iz povijesti borbe za ljudska prava (uspješni i neuspješni);
- najvažniji međunarodni i europski instrumenti ljudskih prava.

Vještine:

- *intelektualne*
 - vještine usmenog i pismenog izražavanja, uključujući vještine slušanja, vođenja rasprave i obrane vlastitih stavova;
 - vještine prosuđivanja, uključujući prikupljanje i analizu informacija iz različitih izvora u cilju izvođenja objektivnih zaključaka i razotkrivanja pristranosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije;
- *socijalne*:
 - prepoznavanje i prihvaćanje različitosti;
 - uspostavljanje pozitivnih i ravnopravnih odnosa s drugima;
 - nenasilno rješavanje sukoba;
 - prihvaćanje odgovornosti;
 - sudjelovanje u donošenju odluka;
 - razumijevanje mehanizama zaštite ljudskih prava na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini.

Obrazovanje učitelja (zadaci):

- poznavanje najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava i programa međunarodnih organizacija;
- interes za nacionalne i svjetske probleme;
- stjecanje iskustva studiranja ili rada u stranoj zemlji ili drugačijem okruženju;
- vještine prepoznavanja i prevladavanja svojih i tuđih predrasuda, kao i spremnost na suprotstavljanje diskriminaciji u školi i društvu.

samitu prihvaćena je ideja Europe kao “širokog područja demokratske sigurnosti”, u kojemu se poštuju načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivosti i univerzalnosti ljudskih prava, vladavine prava i zajedničke kulturne baštine obogaćene raznolikošću. U ***Deklaraciji i planu djelovanja u borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti*** koja je prihvaćena u sklopu završnog dokumenta između ostaloga se traži:

- ✓ istraživanje uzroka rasne i druge nesnošljivosti i pronalaženje učinkovitih mjera za suzbijanje takvih pojava;
- ✓ promicanje obrazovanja za ljudska prava i poštivanje kulturnih razlika;
- ✓ uvođenje programa kojima se suzbijaju predrasude u nastavu povijesti, uz korištenje pozitivnih međukulturnih i međureligijskih odnosa i utjecaja.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe je tijekom devedesetih u nekoliko navrata naglasila da je za promicanje pozitivnih stavova prema kulturnim razlikama u Europi bitno unaprijediti obrazovanje za ljudska prava, promicati učenje jezika i revidirati nastavu povijesti. U svojoj ***Preporuci br. 1346(1997)1 o obrazovanju za ljudska prava*** Skupština ističe da je “situacija s ljudskim pravima diljem Europe daleko od zadovoljavajuće”, pa predlaže Odboru ministara da uputi poziv zemljama članicama sa sljedećim zadacima:

- ✓ pregled nastavnih programa od osnovne škole do sveučilišta kako bi se, između ostaloga, uklonili sadržaji koji doprinose pojavi stereotipa;
- ✓ uvođenje obrazovanja za ljudska prava u sve obrazovne programe, uključujući programe izobrazbe i usavršavanja nastavnika, pravnika i novinara;
- ✓ uvođenje obrazovanja za ljudska prava i snošljivost u programe izobrazbe javnih djelatnika, uključujući policiju, zatvorske čuvare i osobe koje skrbe o prognanicima i izbjeglicama;
- ✓ poticanje političara i medija da se javno obvežu na zaštitu ljudskih prava.

6.1.2.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo

Na Drugom samitu potvrđena je važnost obrazovanja, kulture i informiranja u promicanju participativne demokracije i međukulturnog razumijevanja u kulturno raznolikoj Europi, pa je Vijeće Europe dobilo zadatak izrade odgovarajućeg modela *obrazovanja za demokratsko građanstvo* koje bi polazilo od prava i odgovornosti građana.

Godine 1997. Vijeće Europe pokreće projekt ***Obrazovanje za demokratsko građanstvo*** sa sljedećim ciljevima:

- ✓ odrediti znanja, vrednote i vještine koje su pojedincu potrebne za aktivno sudjelovanje u demokratskim procesima;
- ✓ utvrditi načine na koje se ta znanja, vrednote i vještine mogu naučiti u različitim okruženjima;
- ✓ odrediti načine na koje se ta znanja, vrednote i vještine mogu poučavati u različitim okruženjima.

U namjeri da se utvrde i teorijske i praktične dimenzije obrazovanja za demokratsko građanstvo, rad na projektu podijeljen je u tri grupe:

- ▶ Grupa A – *pojmovi/definicije* (znanja, vještine, kompetencije);
- ▶ Grupa B – *pilot-projekti i sjedišta građanstva* (provođenje i praćenje eksperimentalnih modela pripreme građana za sudjelovanje u procesu odlučivanja u kojima se koriste mogućnosti formalnog i neformalnog učenja i civilne akcije na lokalnoj razini. U Hrvatskoj je u projektu sudjelovalo nekoliko srednjih škola, među kojima su se rezultatima osobito istakli Gimnazija Varaždin, Srednja škola Mate Blažina iz Labina i Četvrta gimnazija Zagreb);
- ▶ Grupa C – *obrazovanje i sustavi podrške* (identifikacija različitih metoda i sredstava učenja, poučavanja i izobrazbe, uključujući razmjenu informacija, povezivanje sjedišta građanstva, i osnivanje mreže multiplikatora).

Usmjerenje projekta potvrđeno je 1999. godine u Budimpešti donošenjem **Deklaracije i programa obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana** u kojoj stoji da je krajnji cilj učenja za demokratsko građanstvo razvoj kulture ljudskih prava i odgovornosti u kojoj je moguće ostvariti ideje kulturnog pluralizma i društvena kohezije. Demokratsko građanstvo se određuje kao “iskustvo participacije koje se stječe u različitim okruženjima: obitelji, obrazovnim ustanovama, na radnom mjestu, u profesionalnim, političkim i nevladinim organizacijama, lokalnim zajednicama, u slobodnom vremenu i kulturnim aktivnostima, masovnim medijima i akcijama na zaštiti i poboljšanju prirodnog i izgrađenog okoliša”. Godinu dana kasnije tzv. **Krakowska rezolucija** potvrdit će i rezultate projekta.¹² Između ostaloga, u dokumentu se prihvaća cjeloživotni pristup obrazovanju za demokratsko građanstvo, a sam pojam demokratskog građanstva određuje se u sklopu šest povezanih dimenzija (v. Prikaz 21).

Nakon Krakowa Vijeće Europe potiče razvoj obrazovanja za demokratsko građanstvo u nekoliko pravaca (povezivanje sjedišta građanstva, istraživanje pristupa obrazovanju za demokratsko građanstvo u europskim zemljama, izobrazba nastavnika, planiranje Godine europskog građanstva i sl.). Konačnica tih nastojanja je **Preporuka br. (2000)12 o obrazovanju za demokratsko građanstvo** u kojoj Odbor ministara potvrđuje:

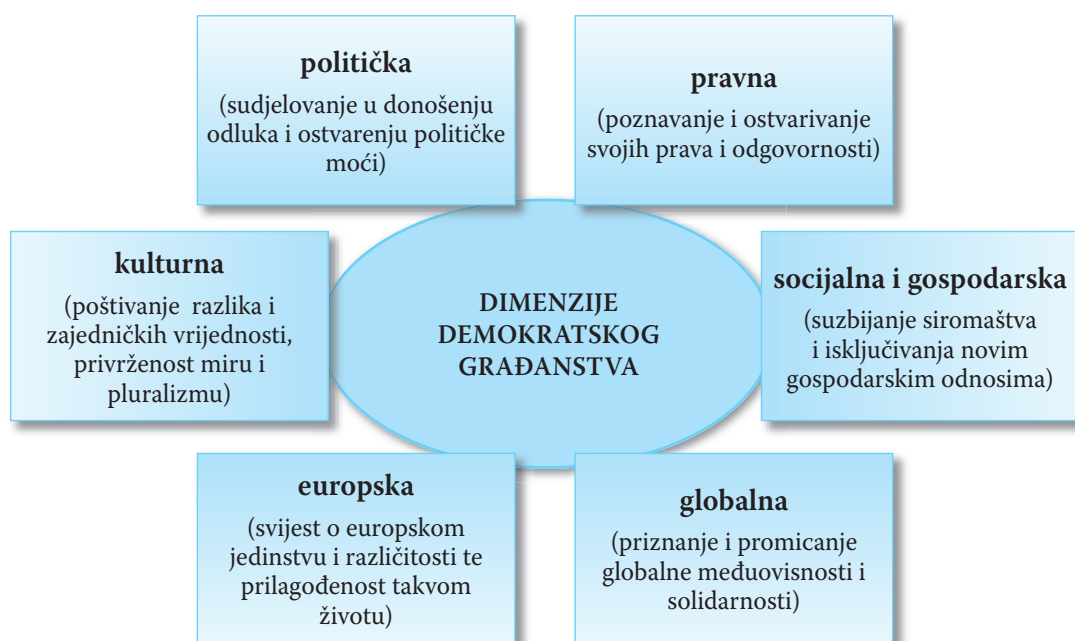
- ✓ da je obrazovanje za demokratsko građanstvo ključno za nastojanja Vijeća Europe na promicanju slobodnog, snošljivog i pravednog europskog društva;
- ✓ da obrazovanje za demokratsko građanstvo pridonosi obrani vrijednosti i načela slobode, pluralizma, ljudskih prava i vladavine prava, što su temelji demokracije;

¹² Rezultati projekta objavljeni su u nekoliko zasebnih publikacija: Audigier, F. *Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 23; Birzea, C. *Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21; Carey, L. i Forrester, K. *Sites of Citizenship: Empowerment, Participation and Partnership*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (99) 62 def.2; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Strategies for Learning Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16 (objavljeno i na hrvatskom jeziku pod naslovom *Obrazovanje za demokratsko građanstvo u Europi*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2002.); Forrester, K. *Education for Democratic Citizenship: Report of the Final Conference*, Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 41.

- ✓ da takvo obrazovanje unaprjeđuje organizaciju i upravljanje obrazovnog sustava, kurikulume i nastavne metode.

Sukladno tome preporučuje se vladama zemalja članica da:

- ✓ upoznaju najširu javnost s europskim smjericama u tom području;
- ✓ postave obrazovanje za demokratsko građanstvo u središte reformi i politika obrazovanja;
- ✓ osiguraju uvjete za istraživanje, praćenje i vrednovanje rezultata primjene takvih programa;
- ✓ time pridonesu razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo na europskoj razini.

Prikaz 21: Šest dimenzija demokratskog građanstva

6.1.2.3. Europska dimenzija

‘Europska dimenzija obrazovanja’ je izraz koji se postupno uvodi od 1960-ih godina kao dio europskih integracijskih procesa. U svezi je sa shvaćanjem da je za ostvarivanje konačnih europskih ciljeva, osim promicanja gospodarskog ujedinjenja, prijeko potrebno obrazovanjem promicati i tzv. psihološko ujedinjenje. No kako su se mnoge zemlje članice Europske zajednice tome usprotivile uz objašnjenje da se uvođenjem europske dimenzije dovodi u pitanje nacionalno polazište kurikuluma, ostvarenje te ideje ponovno je izravnije pokrenuto 1985. godine u ‘Bijeloj knjizi o obrazovanju’ Europske komisije. U njoj je promicanje europskog identiteta i europskog građanstva na svim razinama obrazovanja dobilo isti prioritet kao i promicanje gospodarske integracije u strukovnom i visokom obrazovanju.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo:

prema Preporuci Odbora ministara Vijeća Europe br. R(2000)12

Bitna obilježja:

- multidisciplinarni i kroskurikularni pristup (nadilaženje klasičnih disciplinarnih i nastavno-predmetnih podjela; može uključivati građansko i političko obrazovanje, kao i obrazovanje za ljudska prava, ali se s njima ne treba poistovjećivati);
- objedinjavanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja i poučavanja u cjeloživotnoj perspektivi;
- razmjenjivanje iskustva učitelja i učenika na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini uz suradnju s civilnim sektorom;
- korištenje medija i novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija (uvođenje medijskog obrazovanja i eksperimentiranje s uporabom novih tehnologija);
- korištenje iskustvenih, participativnih i istraživačkih metoda učenja;
- objedinjavanje znanja, stavova i vještina u jedinstven sklop sljedećih kompetencija:
 - nenasilno rješavanje sukoba;
 - korištenje dokaza u obrani vlastitog stava;
 - slušanje, razumijevanje i tumačenje tuđih dokaza;
 - priznavanje i prihvaćanje razlika;
 - vršenje izbora, razmatranje alternativa i podvrgavanje tih alternativa etičkoj analizi;
 - preuzimanje zajedničkih odgovornosti;
 - uspostavljanje konstruktivnih i miroljubivih odnosa s drugima;
 - razvijanje kritičkog pristupa informacijama te filozofskim, religijskim, društvenim, političkim i kulturnim konceptima.

Promjene u obrazovanju i usavršavanju učitelja:

- razumijevanje političke, pravne, društvene i kulturne dimenzije građanstva;
- poznavanje interdisciplinarnoga i timskog rada;
- ovladavanje istraživačkim metodama;
- ovladavanje vještinama povezivanja s drugim stručnjacima, organizacijama i ustanovama u zemlji i inozemstvu.

Nakon što je europska dimenzija našla svoje mjesto u 'Jedinstvenom europskom aktu', Vijeće ministara obrazovanja Europske zajednice u svojoj **Odluci o europskoj dimenziji** iz 1988. predlaže da se ona uvede u nastavu jezika, književnosti, povijesti, zemljopisa, društvenih predmeta, gospodarstva i umjetnosti, što će godinu dana kasnije potvrditi i Parlamentarna skupština Vijeća Europe u svojoj **Preporuci 1111(1989) o europskoj dimenziji obrazovanja**. Svrha tih promjena je dvostruka:

- ▶ poticanje identifikacije građana europskih zemalja s ciljevima i politikama Europske zajednice;

- ▶ rješavanje problema političke apatije (nezainteresiranost građana za politička pitanja) i demokratskog deficita (otudenost zajedničkih europskih institucija od građana).

No kritičari i dalje prigovaraju da je pojam europske dimenzije ‘prazan’, da nije jasno kako on pridonosi promicanju aktivnog građanstva i da njegovo uvođenje u nacionalne kurikulume nije pravno sređeno. Posljednji nedostatak rješava se ‘Ugovorom iz Maastrichta’. Njime se ne samo uvodi pojam građanstva Europske unije kao nadopune nacionalnome i određuje četiri temeljene kategorije građanskih prava (pravo na slobodu kretanja i stanovanja na teritoriju država članica; pravo na glasovanje i na kandidaturu na lokalnim izborima i izborima za Europski parlament; pravo na diplomatsku i konzularnu zaštitu bilo koje zemlje članice i pravo na žalbu Europskom parlamentu te pravo na prijavu ombudsmanu), nego se i europska dimenzija uvrštava među obrazovne ciljeve i povezuje s promicanjem kvalitete europskog obrazovanja.

Europska dimenzija

Europska dimenzija shvaćena je kao glavni instrument promicanja europskog identiteta i europskog građanstva. Iako sadržaj pojma ni nakon skoro četiri desetljeća nije usuglašen, on najčešće objedinjuje sljedeće aspekte:

- usvajanje znanja o europskim integracijskim procesima i povijesti Zajednice/Unije, njenoj strukturi, institucijama i mehanizmima;
- razvoj znanja, vještina i kompetencija koje su bitne za aktivno sudjelovanje građana u integracijskim procesima (aktivno građanstvo);
- mobilnost i razmjena studenata i učitelja;
- priznavanje diploma i razdoblja studija;
- učenje jezika Unije;
- suradnja između prosvjetnih vlasti i obrazovnih ustanova, razmjena informacija i iskustava.

Stupanjem na snagu ‘Ugovora iz Maastrichta’, stvorene su pravne pretpostavke za izravno promicanje europske dimenzije u obrazovanju, što se vidi iz sljedećih strateških dokumenata Europske komisije:

- ▶ **Zelena knjiga o europskoj dimenziji u obrazovanju** (1993.) određuje da se europska dimenzija uključi u sve obrazovne programe Zajednice (Erasmus, Comenius, Eurydice, Leonardo da Vinci, Socrates);
- ▶ **Bijela knjiga o poučavanju i učenju: Prema društvu koje uči** (1995.) određuje europski identitet i europsko građanstvo kao “kamene temelje društva znanja”;
- ▶ **Prema Europi znanja** (1997.) govori o postupnoj izgradnji otvorenog i dinamičnog europskog obrazovnog prostora kojega čine sljedeće dimenzije:
 - cjeloživotno učenje;

- promicanje europskog građanstva usvajanjem zajedničkih vrijednosti i jačanjem osjećaja pripadništva Europskoj uniji kao zajedničkom društvenom i kulturnom entitetu;
- ▶ **Obrazovanje za aktivno građanstvo u Europskoj uniji** (1998.) uvodi pojam aktivnog građanstva kao odgovor na marginalizaciju mladih u odlučivanju, kojemu daje prednost u izradi obrazovnih politika i politika za mlade;
- ▶ **Bijela knjiga: Novi poticaj za europsku mladež** (2001.) predlaže nove oblike europske vladavine s osloncem na autonomiju mladih i aktivno građanstvo. U knjizi se određuju načela dobre vladavine i naglašava važnost cjeloživotnog učenja za odgovorno i aktivno građanstvo među mladima. Načela dobre vladavine su:
 - otvorenost,
 - participacija,
 - odgovornost/plaćanje računa,
 - učinkovitost,
 - koherentnost.

Središnje vrijednosti europskog obrazovanja

Početkom 1990-ih Europska komisija je organizirala sastanak stručnjaka iz područja obrazovanja koji su trebali odrediti središnje europske vrijednosti i zacrtati novu obrazovnu strategiju za promicanje europskog identiteta. Stručnjaci su odredili europsko obrazovanje kao aktivan, integrativan i kooperativan proces u čijem središtu se nalaze sljedeće vrijednosti:

- ljudska prava i temeljne slobode,
- demokratski legitimitet,
- nenasilje,
- poštivanje drugih i solidarnost,
- očuvanje ekoloških sustava i ujednačen razvoj,
- jednake mogućnosti,
- etika dokaza,
- osobna odgovornost.

6.2. Pristupi obrazovanju za ljudska prava

6.2.1. Obrazovanje za ljudska prava kao globalna panacea?

Do početka devedesetih godina programi obrazovanja za ljudska prava u užem smislu, dakle, oni kojima se djeca, mladi, stručnjaci izvan pravnih i međunarodnih znanosti te javnost upoznaju s temeljnim načelima 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', njihovom primjenom i kršenjem, bili su iznimno rijetki. Promjene se zbivaju nakon 1993. kad se pod utjecajem zaključaka Svjetskog kongresa o ljudskim pravima i Međunarodnog kongresa o obrazovanju za ljudska prava pokreće globalna kampanja za osvješćavanje važnosti takvog obrazovanja i njegovo uključivanje na sve razine i u sve oblike formalnog i neformalnog obrazovnog sustava. Tome je prvenstveno pridonijelo prihvaćanje načela da *svatko ima pravo znati svoja prava* koje se izvodi iz čl. 26., stavka 2. 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' u kojemu stoji da se "obrazovanje mora usmjeriti punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda".

Proglašenjem Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda (1995.-2004.) i izradom smjernica za djelovanje u tom razdoblju od strane Ureda Visoke povjerenice za ljudska prava Ujedinjenih naroda iz Ženeve, naglo raste broj programa i akcija koji s različitih pozicija pridonose promicanju ideje o univerzalnosti, neotuđivosti i nedjeljivosti ljudskih prava i sloboda. Izraz "obrazovanje za ljudska prava" postaje tada, više ili manje opravdano, opća oznaka za široku lepezu formalnih i neformalnih obrazovnih programa koji opća načela ljudskih prava i sloboda dovode u vezu s idejom društvene odgovornosti, aktivnog građanstva, civilne akcije, političke pismenosti, izgradnje i očuvanja mira, pregovaranja i posredovanja, nenasilne komunikacije, snošljivosti, oslobađanja od stereotipa i predrasuda, međukulturnog razumijevanja, demokratskog vođenja, očuvanja okoliša, održivog razvoja, globalne povezanosti itd.¹³

Različitost pristupa posljedica je niza isprepletenih čimbenika. Jedan od njih svakako su razlike u zahtjevima koje zadnjih desetljeća prosvjetne vlasti, stručnjaci, aktivisti i javnost, s jedne, te međunarodna zajednica, s druge strane, stavljaju pred obrazovanje. Početak 1990-ih obilježile su velike društvene, političke i gospodarske promjene, osobito u Europi, što je utjecalo i na promjene nacionalnih, regionalnih i međunarodnih prioriteta u obrazovanju. Pojava političke nezainteresiranosti i razočaranja u demokratske institucije među mladima, dileme vezane uz globalizaciju gospodarstva i financija, etnička revitalizacija, rušenje komunizma, problemi tranzicije, nasilje, oružani sukobi i ratovi u mnogim dijelovima svijeta, terorizam i sl., postali su podloga na kojoj se preispituju raniji ciljevi i sadržaji obrazovanja te traže nova rješenja.

¹³ Korisni pregledi inicijativa u području obrazovanja za ljudska prava mogu se naći u: Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) *Human Rights Education for the Twenty-First Century*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Strategies for Learning Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000., doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16; Ray D. et al. *Education for Human Rights*. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.; Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.- A. *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.

U razvijenim zapadnim demokracijama, osobito u zemljama Europske unije, od obrazovanja se traži ne samo da pridonese daljnjem demokratskom razvoju, gospodarskom rastu i konkurentnosti na svjetskom tržištu nego i da osigura društvenu koheziju u uvjetima u kojima se kulturnu različitost više ne shvaća kao društveni problem, nego kao društveno bogatstvo, ali i da povrati ozbiljno poljuljano povjerenje građana, osobito mladih, u društvene institucije. Izlaz se nalazi u pripremi aktivnog i odgovornog građanstva, poštivanju kulturne različitosti, osiguranju jednakosti i nediskriminaciji te u jačanju socijalnih veza i solidarnosti. U tranzicijskim zemljama, koje ne opterećuju samo problemi koji su tipični za početke demokratskog razvoja nego i ostaci iz prošlosti, ključnim postaje pitanje osiguranja ljudskih prava i sloboda, jednakosti i pravde, socijalne sigurnosti, zaštite manjina, odgovornosti te zaustavljanja kriminala i korupcije. Društva destabilizirana ratom i sukobima među etničkim, nacionalnim, rasnim ili vjerskim grupama više se okreću programima izgradnje mira, snošljivosti i nenasilja. U nerazvijenim zemljama, koje muče ozbiljni problemi postkolonijalne ovisnosti, siromaštva, nepismenosti, rodne nejednakosti i političke nestabilnosti, naglasak je na poboljšanju životnog standarda, poticanju razvoja, očuvanju domaćih resursa i revitalizaciji tradicije, emancipaciji žena, oslobađanju od ostataka kolonijalizma i sl.

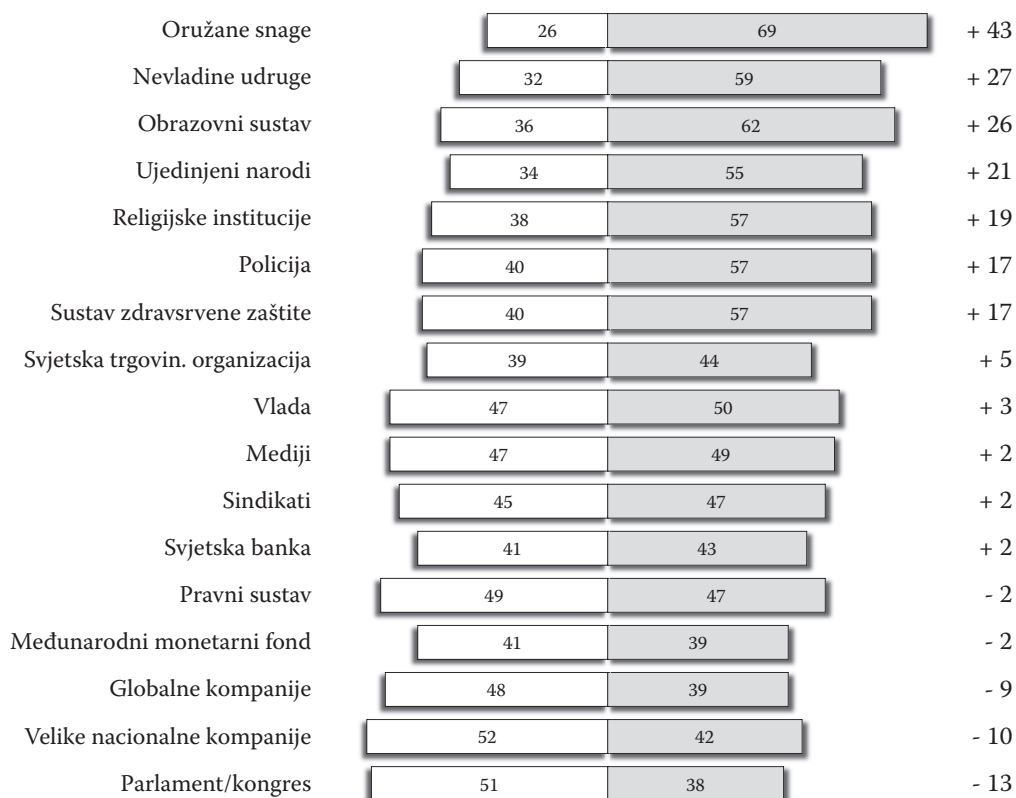
Povjerenje u društvene institucije

Voice of the People (Glas Naroda), istraživanje koje je 2000. godine proveo Gallup International u suradnji s Environics International metodom telefonskog intervjua pokazuje stavove 36.000 građana iz 47 zemalja na 6 kontinenata (statistički značajno za oko 1,4 milijardu ljudi) o tome koje od 17 različitih ustanova "djeluju u najboljem društvenom interesu." Ustanove koje su procjenjivane su: parlamenti, pravni sustav, obrazovni sustav, zdravstveni sustav, religijske ustanove, mediji, radnički sindikati, oružane snage, policija, Ujedinjeni narodi, nevladine organizacije, velike domaće kompanije, globalne kompanije, Svjetska banka, Svjetski monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija.

Rezultati pokazuju dramatičan pad povjerenja u demokratske institucije:

- Od ukupno 17 navedenih institucija, ispitanici iz cijelog svijeta **najveće povjerenje** imaju, redom, u oružane snage (69% onih kojih *imaju* povjerenje nasuprot 29% onih koji *nemaju*), nevladine organizacije (59% nasuprot 32%), obrazovne sustave (62% nasuprot 36%), Ujedinjene narode (55% nasuprot 34%), religijske institucije (57% nasuprot 38%) te policiju i zdravstveni sustav (57% nasuprot 40%). Povjerenje u nevladine udruge, uključujući grupe koje promiču zdravi okoliš i društveni razvoj, imaju osobito građani Europske unije i SAD-a.
- **Osrednje povjerenje** iskazano je prema vladama, sudskim vlastima, radničkim sindikatima i medijima, kao i prema Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji i Međunarodnom monetarnom fondu. Sudskim vlastima najviše se vjeruje u Sjevernoj Americi, skandinavskim zemljama i Švicarskoj.
- **Najmanje povjerenja** ljudi u svijetu imaju u najvažnije demokratske institucije u svojim zemljama, kao što su parlamenti i kongresi (38 % onih koji imaju povjerenje

nasuprot 51 % onih koji nemaju), velike domaće kompanije (42% nasuprot 52%) i globalne kompanije (39% nasuprot 48%). Najmanje povjerenja prema parlamentu izražavaju građani Srednjeg Istoka, Latinske Amerike i Istočne i Srednje Europe.

- Tri četvrtine svih ispitanika (66%) *ne misli da se njihove zemlje vode u skladu s voljom naroda.*

Nakon objavljivanja rezultata Gallupovog istraživanja, Svjetski gospodarski forum proveo je istraživanje u 15 zemalja o povjerenju prema vođama različitih institucija. Rezultati pokazuju da ispitanici, osim u nekoliko iznimaka, imaju još manje vjere da će vođe spomenutih institucija “uspjeti odgovoriti na buduće izazove u najboljem interesu njih i njihovih obitelji”.

- Od 8 ispitanih kategorija, vođe nevladinih organizacija jedini su koji uživaju povjerenje većine ispitanika da će djelovati u interesu običnih građana. Vođama Ujedinjenih naroda i religijskim vođama vjeruje oko 40% građana; samo trećina vjeruje vođama Zapadne Europe, pojedincima koji upravljaju globalnim gospodarskim procesima, onima koji upravljaju domaćim gospodarstvom i izvršnim direktorima multinacionalnih kompanija, a najmanje povjerenja imaju u vođe SAD-a.
- Većina građana drži da svijet nije vođen u pravom smjeru.

- Od 5 karakteristika vodstva koje su bitne za povjerenje građana u vođu, ispitanici najviše cijene poštenje i posjedovanje vizije, zatim iskustvo i intelektualni potencijal. Na zadnjem mjestu nalazi se samilost.
- Oko 40% ispitanika ne vjeruje vođama jer “ne rade ono što govore”. Oko trećine im ne vjeruje jer gledaju samo svoje interese, ili zbog tajnovitosti njihova rada i arogancije.

No općenito gledajući, osim onih koji su usmjereni na pripremu učenika za aktivno sudjelovanje u demokraciji, većina novih obrazovnih programa sve do nedavno se javlja isključivo u neformalnom sektoru, najčešće kao dio programa nevladinih organizacija. Ljudska prava i njima srodni pojmovi, kao što su poštivanje različitosti, jednakost i nediskriminacija, u škole najprije ulaze kao okviri, kriteriji ili standardi za izradu kurikuluma, upravljanje školom i uređenje odnosa između učitelja i učenika. U nekim zapadnim zemljama pojedini sadržaji ili teme iz područja ljudskih prava uvode se kao obvezatni dijelovi postojećih nastavnih programa, osobito u višim razredima osnovne škole i u srednjoj školi. Teme ljudskih prava mogu se naći u nastavi zemljopisa, povijesti i drugih društvenih predmeta. U decentraliziranim školskim sustavima posebni programi se češće spominju kao izborni predmeti ili izvannastavne projektne aktivnosti kojima škola nastoji odgovoriti na posebne potrebe određenih grupa učenika ili lokalne zajednice.

Uvođenje ljudskih prava u škole nije toliko utjecalo na promjenu samog kurikuluma koliko na način poučavanja i učenja, odnose u školi te školsko i razredno ozračje. Ono je prije svega potaklo razvoj osjećaja pojedinačne i zajedničke odgovornosti za rezultate učenja svakog učenika i rad svakog učitelja, odnosno zaposlenika škole. Umjesto da nastava služi predstavljanju građe pojedinog predmeta uz pomoć predavačke metode u sklopu koje je učitelj aktivni prenositelj, a učenik pasivni primatelj poruke, pod utjecajem obrazovanja za ljudska prava nastava se sve više okreće potrebama učenika i njihove školske zajednice, čineći i učitelja i učenika suodgovornim za planiranje, provođenje i postignuća nastavnog procesa. No uvođenjem iskustvenih, aktivnih i participativnih metoda poučavanja i učenja koje smjeraju razvoju vještina primjene i promjene na dobrobit učenika i školske zajednice, postupno dolazi i do izmjena u sadržaju pojedinih nastavnih predmeta, a onda i cjelokupnog kurikuluma.

Na žalost, te promjene do danas nisu znanstveno dovoljno praćene niti se o njima vode ozbiljnije teorijske i metodičke rasprave, pa su i danas ostala otvorena neka od ključnih pitanja u ovom području, kao što su:

- Treba li obrazovanje za ljudska prava razlikovati od drugih obrazovnih pristupa kojima se promiču druge demokratske vrijednosti? Ako da, u čemu se sastoji ta razlika?
- Što znači uspješno poučavati i učiti ljudska prava? Je li razumijevanje ljudskih prava siguran put do poštivanja i zaštite prava svake osobe? Koji pristupi i metode poučavanja i učenja najučinkovitije ostvaruju taj cilj?

- ▶ Treba li obrazovanje za ljudska prava uvesti u sve oblike i na sve razine obrazovanja kao standard, odnosno kriterij za izradu svakog pojedinog nastavnog predmeta, kao obvezni dio svih ili pojedinih nastavnih predmeta, kao poseban obvezni predmet, kao izborni predmet, kao izvanškolsku aktivnost, ili bi cjelokupni sustav odgoja i obrazovanja trebalo utemeljiti na načelima ljudskih prava, ili bi, pak, sve takve odluke trebalo prepustiti obrazovnoj ustanovi, odnosno roditeljima, učenicima i učiteljima?
- ▶ Treba li i kakve “pojačane programe” obrazovanja za ljudska prava uvesti u diplomsku, poslijediplomsku i cjeloživotnu izobrazbu svih stručnjaka čiji rad utječe na dobrobit djece i odraslih (npr. učitelja, pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, liječnika, medicinskih sestara, pravnika, sudaca, odvjetnika, policije, zatvorskog osoblja, vojske itd.), ali i u stručno usavršavanje sindikalnih djelatnika, državne uprave i samouprave te drugih javnih službi?

O odgovorima na ta pitanja ovisi hoće li uvođenje obrazovanja za ljudska prava u škole zaista zadovoljiti potrebu bolje zaštite ljudskih prava svih, što je i razlog da se ono u posljednje vrijeme snažno zagovara kao jedno od područja bavljenja ljudskim pravima. Činjenica da se na pitanje što je obrazovanje za ljudska prava može odgovoriti na više načina, ima svojih prednosti, ali i nedostataka. S jedne strane, mnoštvo konceptualnih rješenja potvrđuje uspjeh globalne kampanje za priznanje obrazovanja za ljudska prava kao sastavnog dijela suvremenog učenja i poučavanja. No, s druge strane, nepostojanje barem minimuma konsenzusa o tome što je posebnost obrazovanja za ljudska prava, može značiti da se praktički svaka nastavna inovacija može podvesti pod taj pojam, što je siguran put za njegovu neučinkovitost.

Na sljedećim stranicama bavit ćemo se nekim od spomenutih pitanja. Ukazat ćemo na posebnosti obrazovanja za ljudska prava, ali i na sličnosti s drugim područjima i programima koji se danas uvode u škole, kako bismo odgovorili na pitanje zašto se obrazovanje za ljudska prava treba postaviti u središte obrazovnih promjena na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.2. Razvoj obrazovanja za ljudska prava

Iako je obrazovanje za ljudska prava dospjelo u središte interesa prosvjetne politike i struke tek početkom 1990-ih, korijeni tih nastojanja znatno su stariji. Oni se u širem smislu mogu povezati s promjenama kroz koje prolazi obrazovanje od kraja 19. i početka 20. stoljeća u Europi i SAD. Riječ je o tzv. Pokretu nove škole u Europi, osobito naturalističkoj pedagogiji, koja traži priznanje posebnosti razvoja svakog djeteta, i o progresivnom pokretu u SAD koji ističe potrebu razvoja životno korisnih znanja i vještina. Među novijim promjenama koje su pripremile prostor za pojavu i razvoj obrazovanja za ljudska prava svakako valja spomenuti sljedeće:

- ▶ **deformalizacija kurikuluma** (razvoj onih znanja i vještina koji su bitni za kvalitetan život pojedinca i društva);

- ▶ **metodičke inovacije** (uvođenje novih pristupa učenju i poučavanju, kao što su iskustveno, aktivno, istraživačko, timsko, participativno i anticipativno učenje);
- ▶ **inkluzivno obrazovanje** (uključivanje učenika s posebnim potrebama u redoviti obrazovni sustav);
- ▶ **društvena rekonstrukcija** (shvaćanje obrazovanja kao instrumenta osnaživanja učenika i učitelja za društvene promjene);
- ▶ **pluralizacija obrazovanja** (uvođenje interkulturalne perspektive u obrazovanje);
- ▶ **kontekstualizacija obrazovanja** (povezivanje škole s lokalnom zajednicom i promatranje sustava obrazovanja u kontekstu društva kao cjeline);
- ▶ **internacionalizacija obrazovanja** (unošenje promjena u sustave obrazovanja pod utjecajem međuvladinih dogovora na globalnoj i regionalnoj razini).

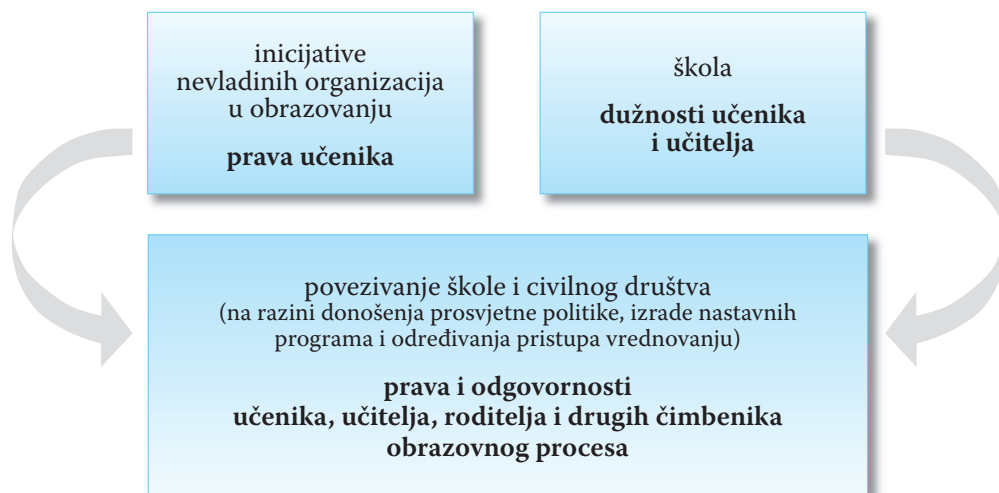
Prvi programi obrazovanja za ljudska prava pojavljuju se u civilnom sektoru što će ostati njihovo glavno obilježje do danas. U formalnom obrazovnom sustavu pojavljuju se u sklopu pravnih i međunarodnih sveučilišnih studija. Na nižim razinama tim se temama od 1953. godine bave UNESCO-ve udružene škole. S vremenom dolazi i do promjene pristupa pa danas možemo govoriti o tri faze razvoja obrazovanja za ljudska prava:

- ▶ do kraja 1960-ih naglasak je na **kognitivnim zadacima**; djeca, mladi i odrasli poučavaju se o ljudskim pravima;
- ▶ od početka 1970-ih težište se stavlja na **osvještavanje povreda ljudskih prava i razvoj suosjećanja sa žrtvama**; ističe se da učenje ljudskih prava vodi društvenoj promjeni zbog čega se traži da se s ljudskim pravima upoznaju svi dijelovi društva;
- ▶ od početka 1990-ih naglasak je na razvoju **osobne odgovornosti i poduzimanju akcija** u zaštiti ljudskih prava; ljudska prava postaju bitan čimbenik globalnog povezivanja građana u traženju svojih prava.

Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije znatno su pridonijele internacionalizaciji ljudskih prava koja je započela 1948. godine prihvaćanjem 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Zahvaljujući njima učenje ljudskih prava postalo je privilegij svih, a ne samo pojedinih elitnih grupa stručnjaka. Velika zasluga u tom procesu pripada nevladinim organizacijama koje su nove komunikacijske mogućnosti iskoristile za povezivanje i umrežavanje građana širom svijeta u učenju i djelovanju na zaštiti svojih ljudskih prava. Nadalje, uvođenjem novih neformalnih metoda poučavanja i učenja ljudskih prava temeljenih na načelu sudjelovanja, timskog rada i akcije, kao što su radionice, debate, projekti i sl., kao i uvođenjem novih sadržaja, kao što su prava žena, migranata, prognanika i izbjeglica, starosjedilaca, siromašnih, lezbijki i homoseksualaca, pomaci koje su ostvarile nevladine organizacije postupno su počele djelovati i na škole.

No zbog shvaćanja da odgovornosti pojedinca proizlaze iz njegovih prava, a ne obratno, pristup nevladinih organizacija predstavlja pravi izazov za formalno obrazovanje u kojemu se tradicionalno prava izvode iz dužnosti i najčešće zanemaruju, pa ih njihovi nositelji (učenici i učitelji, prvenstveno) rijetko i poznaju. Postavljanje prava u središte obrazovnog

procesa vodi zamjeni pojma dužnosti pojmom odgovornosti koji se treba shvatiti u terminima osobno prihvaćene obveze za uspjeh svakog pojedinog učenika i škole u cjelini. Time se otvara put za bolje usklađivanje odnosa između prava i odgovornosti svih koji izravno ili neizravno sudjeluju u obrazovnom procesu. Rezultat toga je da škola postaje osjetljivija ne samo na prava učenika i učitelja, nego i roditelja, osobito onih koji pripadaju drugim kulturama ili imaju niži socio-ekonomski i obrazovni status. U konačnici, uspostavlja se takva škola u kojoj učenje ljudskih prava ne proizlazi samo iz knjiga i nastave nego iz cjelokupnog života u njoj. (v. Prikaz 22).

Prikaz 22: *Usklađivanje prava i odgovornosti u školi pod utjecajem organizacija civilnog društva*

Zadnjih desetak godina u svijetu su učinjeni značajni pomaci u tom pravcu. U mnogim se zemljama zaštita i promicanje prava i dostojanstva učenika spominje kao temeljno načelo rada škole na kojemu se uređuju odnosi između učenika i učitelja, učenika i školske uprave itd. Došlo je i do značajnih izmjena u nastavnim programima iz kojih se uklanjaju sadržaji kojima se promiče etnocentrizam i asimilacionizam, nijeće vrijednost drugih kultura i opravdava diskriminacija pojedinca po osnovi spola, rase, etniciteta, vjere i sl.; veliča nasilje i rat kao bitne odrednice ljudske naravi te promiče nesnošljivost i govor mržnje. U nekim se zemljama od škola traži da, oslanjajući se na međunarodne standarde ljudskih prava, pripreme učenike za društvenu odgovornost, demokratsko sudjelovanje, poštivanje različitosti, globalnu perspektivu, nenasilno rješavanje sukoba i sl.

Prema UNHCHR-ovim izvještajima o provođenju Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda od 1995. do 2004. godine ustavi mnogih zemalja određuju obrazovanje kao sredstvo informiranja građana o njihovim temeljnim pravima i odgovornostima, no samo neki uvode obvezu uključivanja ljudskih prava u sve nastavne predmete na svim razinama obrazovanja. U nekim se zemljama ljudska prava uvode u osnovne i srednje škole kao kroskurikularna tema ili se spominju u uputama za izradu nastavnih programa. U većini zapadnoeuropskih zemalja posebne teme ljudskih prava uvedene su u programe građanskog obrazovanja, građanske kulture, poznavanja ustava i sl.

Čuvena nevladina organizacija **Amnesty International USA** je 1985. godine pokrenula svoj *HREducators' Network* (Mrežu edukatora ljudskih prava), a 1989. počela izdavati *HRE: the 4th R* - prvi američki časopis u tom području. Godine 1991. *Network* je odredio sljedeća obilježja obrazovanja za ljudska prava:

- poziva na privrženost onim ljudskim pravima koja su utvrđena 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima', međunarodnim paktovima i Poveljom prava SAD-a;
- promiče odgovornost za poštivanje, zaštitu i promicanje prava svih;
- potvrđuje demokratska načela jednakosti i pravde;
- propituje temelje ljudskih prava iz različitih perspektiva i s osloncem na različite obrazovne prakse;
- podupire razvoj komunikacijskih vještina i znalačkog kritičkog mišljenja;
- osigurava multikulturalnu i povijesnu perspektivu u borbi za pravdu i dostojanstvo osobe;
- angažira srce i um;
- potiče na nenasilno djelovanje;
- afirmira međuovisnost ljudske obitelji; olakšava razumijevanje korijena obespravljenosti i načina na koji se kršenje prava može suzbiti ili izbjeći.

Može se pretpostaviti da će u skoroj budućnosti obrazovanje za ljudska prava biti još prisutnije u školama, kako zbog pritiska civilnog društva, tako i zbog obveza koje vlade pojedinih zemalja preuzimaju kao članice međunarodnih ili regionalnih organizacija. Osobit utjecaj u tom smislu imaju zaključci Svjetskog kongresa o ljudskim pravima iz 1993., kao i Desetljeće obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih Naroda, a što se europskih zemalja tiče, još i zaključci dvaju samita Vijeća Europe održanih 1993. i 1997. godine.

6.2.3. Određenje i temeljna načela obrazovanja za ljudska prava

Usprkos relativne sprostosti kojom obrazovanje za ljudska prava u punom smislu ulazi u škole, na svim se razinama neupitno prihvaća da je ono bitna pretpostavka punog uživanja prava i sloboda pojedinca. "Puno uživanje" se shvaća kao niz međusobno povezanih dimenzija predstavljenih u Prikazu 23.

U UNHCHR-ovim 'Smjernicama za nacionalne planove djelovanja u Desetljeću obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda', kaže se da je cilj takvog obrazovanja razvoj svijesti pojedinca o univerzalnosti, neotuđivosti, nedjeljivosti i mnogostrukosti ljudskih prava i sloboda, ali i njegovo osposobljavanje za aktivnu ulogu u promicanju i zaštiti prava i sloboda, što bi u konačnici trebalo omogućiti uspostavu kulture ljudskih prava. Stoga se navodi da djelovanje u tom području mora proizlaziti iz poznavanja međunarodnih instrumenata ljudskih prava i da mora, osim obrazovanja u užem smislu, obuhvatiti širenje znanja i informiranje.

Prikaz 23: Dimenzije prava i sloboda čije ostvarenje ovisi o obrazovanju za ljudska prava

Iz tih se postavki izvode načela provođenja obrazovanja za ljudska prava. Obično se ističe da poučavanje ljudskih prava znači istovremeno uvođenje i novih sadržaja i novih metoda obrazovanja te da učenje u tom području ne znači samo što i koliko znamo nego kako djelujemo, budući da je učenje ljudskih prava neraskidivo povezano s učenjem odgovornosti. Pedagoška načela obično naglašavaju povezanost kognitivnih, afektivnih i psihomotoričkih dimenzija učenja, primjerenost dobi učenika, postupnost, kontinuitet, cjelovitost i provjerljivost. Detaljnija lista uključuje sljedeće zahtjeve:

Općenito se prihvaća da uspješno učenje i poučavanje u području ljudskih prava mora uključivati sljedeće tri dimenzije:

- usvajanje znanja **o** ljudskim pravima;
- razvoj vještina i stavova bitnih **za** promicanje, zaštitu i jačanje ljudskih prava;
- stvaranje okoline u kojoj se uči i poučava tako što se živi **u** ljudskim pravima.

S osloncem na te tri dimenzije obrazovanje za ljudska prava određuje se kao obrazovanje **o**, **za** i **u**:

- ljudskom dostojanstvu;
- univerzalnosti, nedjeljivosti, međuovisnosti, neotuđivosti i višestrukosti prava i sloboda svakog pojedinca;
- jednakosti, različitosti i nediskriminaciji;
- pravdi i vladavini prava;
- odgovornosti i samoodgovornosti temeljenoj na pravima.

OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA:
 = obrazovanje za jednakost ljudskog dostojanstva svih
 = sredstvo razvoja kulture ljudskih prava

- ✓ **jačanje osobnosti i dostojanstva pojedinca** (učenje mora pridonijeti razvoju samosvijesti, samopoštovanja i samoosnaženja);
- ✓ **osiguranje cjelovitog i aktivnog iskustva** (učenje mora biti usklađeno s potrebama i interesima pojedinca i grupe i provoditi se kao individualne i grupne aktivnosti i akcije);
- ✓ **slobodno izražavanje osobnih stavova i osjećaja** (učenjem se moraju poticati i poštivati mišljenja, stavovi, vjerovanja i osjećaji svih na isti način);
- ✓ **promicanje horizontalne komunikacije, razmjene iskustva, dogovaranja i konsenzusa** (učenje se odvija u dijalogu tijekom kojega osobe slobodno razmjenjuju svoje misli, stavove i osjećaje u atmosferi uzajamnog poštivanja);
- ✓ **promicanje demokratske participacije** (učenje treba pripremiti pojedinca na sudjelovanje u planiranju, donošenju odluka, vrednovanju učinka i promjeni akcije);
- ✓ **poticanje kritičkog pristupa temeljenog na dokazu** (učenje mora voditi razvoju kritičkog i dokaznog mišljenja kao pretpostavke autonomnosti pojedinca);
- ✓ **provjeravanje naučenog u stvarnoj situaciji** (učenje se mora provoditi tako da se rezultati mogu neposredno provjeriti);
- ✓ **djelovanje na ozračje zajednice** (učenje mora pridonijeti poboljšanju odnosa među pojedincima, kao i cjelokupnom ozračju škole, odnosno društvene zajednice).

Kad se želi naglasiti sveobuhvatnost obrazovanja za ljudska prava, obično se izdvajaju sljedeća načela:

- ✓ **cjeloživotnost** (kontinuirano doživotno učenje);
- ✓ **međugeneracijsko povezivanje** (sudjelovanje svih dobnih skupina u učenju);
- ✓ **intrasektorsko povezivanje** (povezivanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja i poučavanja);
- ✓ **intersektorsko i transsektorsko povezivanje** (povezivanje obrazovanja s drugim društvenim sektorima: kulturom, gospodarstvom, politikom i tehnologijom);
- ✓ **interdisciplinarnost** (objedinjavanje spoznaja društvenih, humanističkih, prirodnih i tehničkih znanosti);
- ✓ **vremenski kontinuitet** (obuhvatiti prošlost, sadašnjost i budućnost).

6.2.4. Ciljevi i ciljne grupe

Obrazovanje za ljudska prava znači razumijevanje, prihvaćanje i djelovanje u skladu s načelom dostojanstva i jednakosti svih ljudi. Pravi test uspješnosti takvog učenja *nije samo što i kako znamo o ljudskim pravima nego jesmo li ljudska prava prihvatili kao svoje vrijednosti i djelujemo li u skladu s njima*. Neki autori te tri dimenzije objedinjuju pod pojmom *ljudskopravne pismenosti* i traže da se on svrsta u kategoriju temeljnih pismenosti, zajedno s čitanjem, pisanjem i računanjem.

Iako određivanje ciljeva obrazovanja za ljudska prava ovisi o nizu čimbenika, kao što su svrha učenja, dob, predznanje, raspoloživi resursi i sl., većina autora se slaže da postoje tri temeljna cilja koja se moraju poštivati pri izradi programa u tom području (v. Prikaz 24).

Ostvarivanjem tih ciljeva postiže se krajnja svrha obrazovanja za ljudska prava, a ta je osnaživanje pojedinca za upravljanje vlastitim životom uz korištenje demokratskih postupaka kojima se ne ugrožavaju prava i slobode drugoga.

Prikaz 24: Opći ciljevi obrazovanja za ljudska prava

Neki teoretičari prigovaraju da se time pretjerano politizira škola, drugi u tome vide opasnost po ostvarenje nacionalnih interesa, treći naglašavaju važnost "solidnog" znanja i odbacuju ideju uvođenja civilnih akcija u školu, četvrti drže da deelitizacija obrazovanja za ljudska prava vodi njegovu uprosječivanju i neučinkovitosti zaštite i sl. Iako su te kritike najčešće upućene iz konzervativnih krugova, ponekad ih nalazimo i među liberalnim autorima koji nisu spremni dati bezrezervnu potporu otvaranju škole civilnim inicijativama, sve dok se u tom području ne uspostave standardi kvalitete i jasni postupci provjere, koji važe za sve, kako bi se znalo tko, što i kako vodi do željenog cilja.

No i sama škola može biti kočnica uvođenju i unaprjeđenju obrazovanja za ljudska prava. Prenaglašavanje kognitivnih ciljeva, formalizirani odnosi između učenika i učitelja, segmentiranost nastave po predmetima, pretjerano korištenje predavačke metode i prevlast ocjenjivanja prema rezultatima testova, model je kojim se može nadzirati samo ostvarivanje kognitivnih ciljeva, ali ne i promjena stavova, vrijednosnih orijentacija i ponašanja, što je sve bitno za uspjeh u obrazovanju za ljudska prava.

Treba reći da u praksi rijetko nailazimo na sveobuhvatne programe u kojima su te tri skupine ciljeva obrazovanja za ljudska prava ravnomjerno zastupljene. I dok škole i dalje naglasak stavljaju na učenje o ljudskim pravima, osobito na usvajanje činjenica i razumijevanje pojmova, zanemarujući razvoj vještina, nevladine organizacije se više brinu upravo za razvoj vještina, osobito vještina sudjelovanja, nenasilnog rješavanja sporova ili

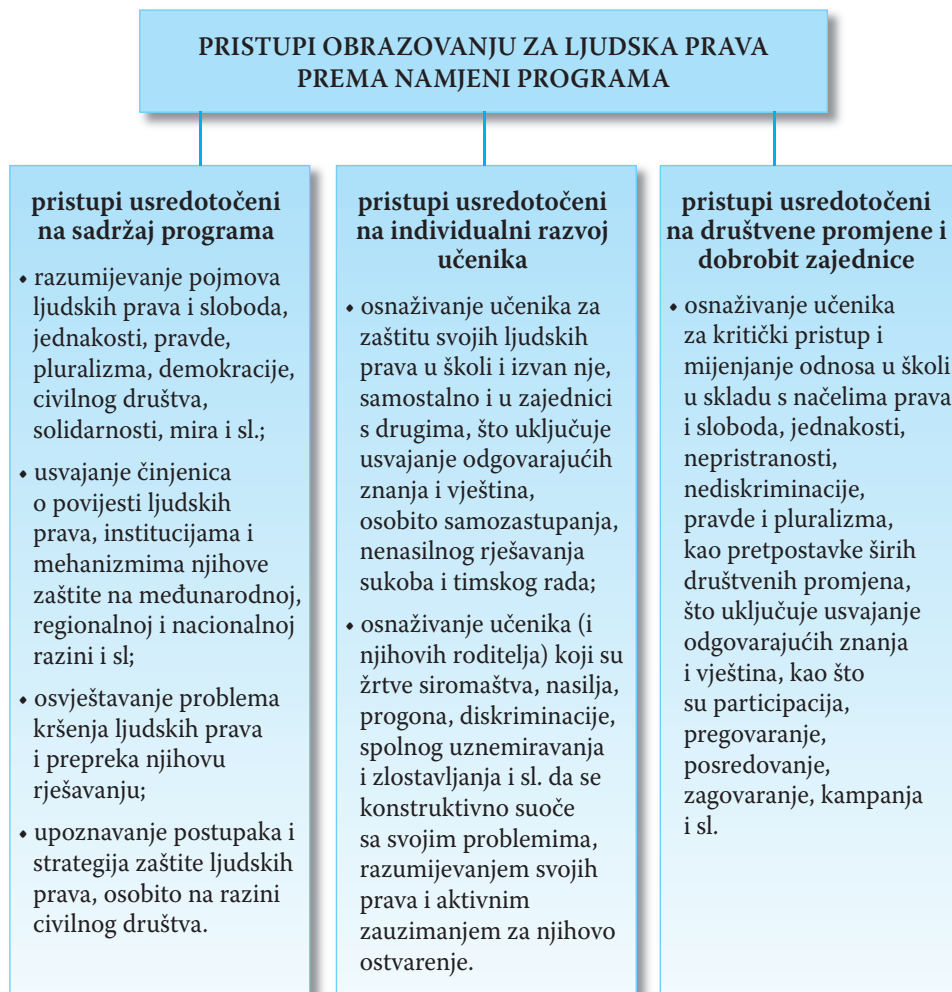
zastupanja, često zanemarujući teorijske dimenzije problema. Obje strane, pak, uglavnom ostavljaju po strani pitanje trajne promjene ponašanja i djelovanje pojedinca na stvaranje ozračja ljudskih prava u sredini iz koje dolaze.

Zahtjev za promjenom ponašanja rješava se posredno. S jedne strane se naglašava da se ciljevi obrazovanja za ljudska prava moraju ostvarivati u cjeloživotnoj perspektivi, a s druge se u takve programe uključuje sve više ciljnih grupa, osobito onih koje su odgovorne za dobrobit i sigurnost građana, odnosno onih čije odluke utječu na njihove živote. Poznata nevladina organizacija *Human Rights USA* (HRUSA) u svom priručniku za ljudska prava spominje osam ciljnih grupa u obrazovanju za ljudska prava:

- ▶ **djeca/učenici i njihovi roditelji** (sprega između djece i roditelja u podržavanju ljudskih prava bitna je jer se temeljni stavovi o sebi, drugima, ljudskom dostojanstvu i jednakosti formiraju u prvih desetak godina života);
- ▶ **posebno osjetljive grupe** (osobe s posebnim potrebama, siromašni, manjine, migranti, starosjedioci, prognanici, izbjeglice i dr. koji su najčešće žrtve kršenja ljudskih prava);
- ▶ **djelatnici u sustavu obrazovanja** (učitelji, ravnatelji škola, zaposlenici u stručnim službama, školska administracija, dakle svi oni koji su odgovorni za rezultate poučavanja i učenja i koji, stoga, moraju poznavati barem minimum standarda prava djeteta, osobito pravo djeteta na stjecanje znanja, informiranje i izražavanje vlastitog mišljenja, kao i pravo da se suprotstavi školskoj disciplini kojom se niječe njegovo dostojanstvo);
- ▶ **profesije koje su izravno odgovorne za dobrobit građana** (liječnici, medicinske sestre, odvjetnici, suci, socijalni radnici, novinari, policija, vojska i dr. kojima je društvo povjerilo zadatak skrbi za zdravlje, sigurnost, informiranost i, općenito, dobrobit građana);
- ▶ **predstavnici civilnog društva** (civilni aktivisti i članovi nevladinih organizacija, osobito oni koji djeluju u području socijalne i humanitarne skrbi, a koji svoje akcije, najčešće zbog neznanja, ne dovode u vezu s promicanjem ljudskih prava);
- ▶ **državni dužnosnici i zaposlenici u državnim službama** (svi oni koji donose i provode odluke od interesa za građane i koji bi, stoga, trebali pokazati visoku razinu poznavanja i upornost u zaštiti ljudskih prava);
- ▶ **predstavnici poslovnog svijeta i bankarstva** (osobe o kojima ovisi društveni razvoj te gospodarska i socijalna sigurnost građana, a koje često obezvrjeđuju važnost ljudskih prava);
- ▶ **vjerske vođe i svećenstvo na nižim razinama** (svi oni koji imaju utjecaja na duhovni život građana i koji su, stoga, odgovorni za promicanje ideje dostojanstva i jednakosti svih vjernika, bez obzira kojoj konfesiji pripadali).

6.2.5. Modeli obrazovanja za ljudska prava

Nedostatak općeprihvaćene teorijske podloge i bogatstvo praktičnih rješenja uzrokom su različitih klasifikacijskih shema unutar kojih se svrstavaju postojeći modeli obrazovanja za ljudska prava. Često se podjela vrši prema namjeni ili ciljevima programa, samostalno ili u kombinaciji sa sadržajima iako postoje i drugačiji pristupi. Kad se podjela vrši prema namjeni programa, i ovdje se, kao i u drugim srodnim područjima kao što su interkulturalno ili mirovno obrazovanje, obično navode tri skupine modela (v. Prikaz 25).

Prikaz 25: Podjela pristupa obrazovanju za ljudska prava prema namjeni programa

Programi koji su orijentirani na sadržaj ili kombinaciju ciljeva i sadržaja, mogu se dalje podijeliti na:

- one koji u središte stavljaju učenje određenih pojmova, vrijednosti, načela ili standarda, ili pak upoznavanje slučajeva kršenja prava (v. Prikaz 26);

- one koji su usmjereni na proces i koji prvenstveno potiču razvoj vještina.

U programima koji su više usmjereni na proces, naglašava se razvoj jedne ili više vještina među kojima se spominju sljedeće:

- vještine kritičkog mišljenja i dokazivanja,
- komunikacijske vještine,
- vještine rješavanja problema,
- vještine primjene znanja,
- vještine praćenja i vrednovanja,
- vještine sudjelovanja i timskog rada,
- vještine zagovaranja, zastupanja i samozastupanja,
- vještine nenasilnog upravljanja (ili rješavanja) sukobom,
- vještine demokratskog vođenja.

Prikaz 26: Uobičajene teme oko kojih se organiziraju programi obrazovanja za ljudska prava

Kombinirajući kriterije podjela jedan od najvećih autoriteta u području obrazovanja za ljudska prava sa Sveučilišta Columbia, Betty Reardon¹⁴, razvrstala je modele obrazovanja za ljudska prava u četiri skupine:

¹⁴ Reardon, B. A. *Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995.

- ▶ **povijesni pristup** – nekada dominantan model, usmjeren je na poučavanje o ljudskim pravima kroz povijest, uz naglašavanje uloge ljudskih prava u stvaranju “harmoničnog društva”;
- ▶ **upoznavanje međunarodnih standarda ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite** - jedan od najraširenijih pristupa danas; učenika se nastoji upoznati s međunarodnim standardima ljudskih prava i osposobiti ga za korištenje tog znanja u suzbijanju društvene nejednakosti i diskriminacije;
- ▶ **rekonstruktivni pristup** – najčešće ga zagovaraju kritički teoretičari društva, a teži osnaživanju djece i odraslih za pokretanje društvenih promjena, što znači da se naglasak stavlja na razvoj vještina i stavova koji završavaju konkretnim akcijama;
- ▶ **vrijednosni pristup** – pristup u sklopu kojega se ljudska prava vide kao integriran sustav etičkih načela koja određuju ljudsko ponašanje. U središtu tog modela nalazi se načelo ljudskog dostojanstva i integriteta koje se povezuje s pet vrednota: osobna sloboda, demokratska participacija, jednake mogućnosti, ravnopravnost u gospodarstvu i održivi okoliš (v. Prikaz 27).

Prikaz 26: Obrazovanje za ljudska prava temeljeno na vrijednostima (Betty Reardon)

Druga poznata autorica, Felisa Tibbitts¹⁵, direktorica udruge *Human Rights Education Associates*, ističe da se prilikom podjele programa obrazovanja za ljudska prava mora poći od uloge koju ti programi imaju u društvenoj promjeni i izgradnji kulture ljudskih prava. Ona upozorava da obrazovanje za ljudska prava nema istu ulogu, primjerice, u zemljama u razvoju gdje najčešće služi poticanju gospodarskog razvoja na lokalnoj razini i borbi za prava žena, u odnosu na razvijene demokracije u kojima je ono više povezano s reformom nekog posebnog područja, kao što je sustav zatvorskih kazni, zaštita gospodarskih prava

¹⁵ Tibbitts, F. 'Emerging models for human rights education.' *International Review of Education*, 48, 2002, 3-4, 159-171.

radnika migranata, zbrinjavanje izbjeglica i sl. Sukladno tome ona predlaže podjelu prema potencijalu koji različiti modeli imaju za društvenu promjenu, pri čemu traži da se u obzir uzmu tri ključne dimenzije tog potencijala: razvoj liderstva, uspostava koalicija i veza te osnaživanje pojedinca.

Oslanjajući se na taj kriterij, ona je ponudila tzv. piramidalnu ili hijerarhijsku podjelu modela obrazovanja za ljudska prava koji se prvenstveno, iako ne i isključivo, ostvaruju u neformalnom, civilnom sektoru, a koja obuhvaća:

Model 1: Vrijednosti i svijest – fokus je na prijenosu temeljnih spoznaja o međunarodnim standardima ljudskih prava kako bi se ona uspješno integrirala u sustav društvenih vrijednosti. Najčešći oblici djelovanja su kampanje za osvještavanje i nastavni predmeti u kojima se obrađuju teme kao što su: povijest ljudskih prava, instrumenti zaštite i sl. Cilj je privući interes i što više angažirati učenika ili sudionika obrazovnog procesa. Iako ovaj model podržava kritičko mišljenje (učenici kao “kritički konzumenti” ljudskih prava), nije jasno razvija li i kritičku svijest. Njegov najveći nedostatak je nedovoljno naglašavanje vještina komunikacije, nenasilnog rješavanja sukoba i civilnog aktivizma.

Model 2: Odgovornost – obično se provodi kao dio dodiplomske izobrazbe i poslijediplomskog usavršavanja nekih profila stručnjaka koji su uključeni u sustav nadzora, zagovaranja ili zaštite prava pojedinaca ili grupa: odvjetnika, tužitelja, sudaca i policije te zdravstvenih djelatnika, socijalnih radnika, novinara i sličnih struka. Zadaci i sadržaj programa mogu varirati, ovisno o profilu sudionika, no obično uključuju teme iz međunarodnog i domaćeg prava, etičke kodekse, mehanizme nadzora i zaštite te posljedice kršenja prava. Osim stjecanja specijalističkih znanja, usmjereni su na razvoj vještina, kao što su lobiranje i zagovaranje.

Model 3: Transformacija – usmjeren je na osposobljavanje pojedinca, grupa i lokalnih zajednica za prepoznavanje slučajeva kršenja ljudskih prava i obvezivanje na poduzimanje preventivnih akcija, pa osim osvještavanja ljudskih prava, uključuje jačanje liderstva, razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, organiziranje radi zaštite socijalnih prava i dr. Model se oslanja na osobno iskustvo žrtve, pa uključuje tehnike samorefleksije i transformacije iskustva. Iako se može naći i u školama, najčešće se primjenjuje u izbjegličkim kampovima i postkonfliktnim zajednicama, u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja ili u pripremi stručnjaka za pružanje pomoći siromašnima.

Važno je napomenuti da se posljednjih godina različiti pristupi obrazovanju za ljudska prava u praksi sve više kombiniraju i da se izrada programa sve više oslanja na nekoliko temeljnih načela ili standarda ljudskih prava, kao što su: dostojanstvo osobe, prava, slobode i odgovornosti, jednakost, nediskriminacija, nepristranost, pravičnost, vladavina prava i sl.

6.2.6. Strategije, metode i tehnike obrazovanja za ljudska prava

Izboru strategija, metoda i tehnika u obrazovanju za ljudska prava potrebno je pridati jednaku pozornost kao i izboru sadržaja, budući da je u tom području način na koji se obrađuje neki sadržaj najčešće odlučujući za uspjeh poučavanja i učenja. Strategijom se naziva cjeloviti plan djelovanja kojim se, u idealnom obliku, utvrđuje stanje te pravac, ciljevi, sadržaji i metode promjene; izvršitelji, rokovi, resursi, postupci i instrumenti evaluacije te moguće poteškoće i načini njihova rješavanja. Metode su smišljeni i sustavni postupci kojima se nastoje ostvariti strateški ciljevi korištenjem jedne ili više tehnika, odnosno instrumenata. Iako se ti pojmovi razlikuju po značenju, u praksi i stručnoj literaturi često ih nalazimo kao sinonime, što ponekad otežava analizu i usporedbu različitih postupaka.

S obzirom na to da je jedna od temeljnih zadaća obrazovanja za ljudska prava priprema mladih za aktivno sudjelovanje u zaštiti svojih prava i prava drugih u interesu zajednice kao cjeline, a ne samo pasivno razumijevanje i pamćenje pojmova, događaja i činjenica, vrlo je važno da učitelji ljudskih prava upoznaju strategije, metode i tehnike kojima je moguće ostvariti taj cilj, kao i da znaju odabrati one koji su najprimjereniji ostvarenju pojedinačnih zadataka.

Prilikom izrade strategije i/ili izbora posebnog postupka valja uzeti u obzir sljedeće:

- ✓ **obilježja učenika** (dob; sposobnosti i stil učenja; postojeća znanja i vještine; motiviranost; iskustva stečena u obitelji, među vršnjacima i sl.);
- ✓ **obilježja učitelja** (stečena stručna znanja i vještine u tom području; stil poučavanja i upravljanja razredom; osjećaj osobne sigurnosti i odgovornosti; stavovi o ljudskim pravima, studentima, ulozi škole i učenja u razvoju pojedinca i društva i sl.);
- ✓ **obilježja nastavnog procesa** (ciljevi kurikulumu; sadržaj pojedinih predmeta; metodička tradicija; uključenost kontroverznih tema i način njihove obrade; praksa praćenja i vrednovanja rezultata učenja i poučavanja i sl.);
- ✓ **obilježja obrazovnog konteksta** (obrazovni prioriteti na nacionalnoj i lokalnoj razini; zakonske odredbe; postojanje materijalne potpore obrazovnim inovacijama; narav vođenja i upravljanja obrazovnim institucijama; dostupnost izvora i pomagala za učenje i poučavanje; sustav priznanja i nagrađivanja, odnosno utvrđivanja odgovornosti za uspjeh u obrazovanju i sl.).

Svaki od tih čimbenika na poseban način olakšava ili otežava primjenu neke strategije ili korištenje pojedine metode ili tehnike u obrazovanju za ljudska prava. Učitelj koji, primjerice, drži da škola treba učenicima osigurati solidno znanje o načelima ili instrumentima ljudskih prava, vrlo vjerojatno će izbjegavati aktivne metode koje se oslanjaju na razmjenu iskustva učenika. I obratno, učitelj koji drži da učenje ljudskih prava treba učenika pripremiti za život i rješavanje svakodnevnih problema, vrlo vjerojatno će nastojati što manje koristiti predavačke metode. Nadalje, čak će i krajnje motiviran učitelj u krajnje motiviranom razredu, vjerojatno odustati od takvih tema ako one nisu službeno utvrđene kao prioritetne, ako mu nije pružena odgovarajuća potpora i ako se njegov uspjeh u tom području ne priznaje.

Postupci koji se koriste u obrazovanju za ljudska prava vrlo su raznoliki i često neprispodobivi uobičajenim nastavnim postupcima, dijelom zbog toga što se veći dio njih izvorno pojavio u neformalnom obrazovanju odakle su preneseni u škole, a dijelom i zbog toga što su pojedine metode zapravo sastavljene od više složenih metoda, tehnika i instrumenata. *No u pravilu provođenje obrazovanja za ljudska prava znači izradu i primjenu onih strategija koje polaze od dobrobiti učenika kao pripadnika određene društvene zajednice. To upućuje na primjenu onih metoda i tehnika kojima se prvenstveno potiče iskustveno, problemsko, participativno, suradničko i sl. učenje i poučavanje, iako se, po potrebi, mogu uvesti i pasivni i receptivni oblici rada.*

Aktivno učenje

Učenje za ljudska prava je prvenstveno učenje kroz akciju. Načelo aktivnog učenja traži da se učenik stavi u situaciju u kojoj će stjecati nova znanja i vještine istraživanjem, radom u zajednici i simulacijom određenih događaja ili procesa. U programima obrazovanja za ljudska prava koji smjeraju stjecanju pravne pismenosti, osobito u višim razredima osnovne i srednjoj školi, preporučuje se kombinacija metode simulacije suđenja i akcijskih projekata (uključivanje u političku kampanju, rad sa zakonodavcima, analize zanimljivih i primjerenih sudskih procesa, istraživanje javnog mnijenja u lokalnoj zajednici i sl.). Programi koji su usmjereni na razvoj društvene odgovornosti i solidarnosti naglašavaju važnost provođenja projekata u lokalnoj zajednici i volonterski rad učenika u centrima za napuštenu djecu, žene i djecu žrtve nasilja, staračkim domovima, bolnicama i telefonima za mlade). Učiteljima se savjetuje da godišnje uvedu barem jednu novu tehniku kojom učenici aktivno stječu i provjeravaju svoja znanja u praksi te jačaju participaciju i nenasilne odnose s drugima.

U skladu s tim strategija obrazovanja za ljudska prava koja polazi od dobrobiti učenika, odnosno sudionika obrazovnog procesa, može uključiti velik broj aktivnih metoda i tehnika rada. Njihova podjela vrši se prema različitim kriterijima, no rijetko kad se uspijeva na zadovoljavajući način obuhvatiti sva složenost i raznolikost metodičkih rješenja. U dva najčešća pristupa polazi se od načina na koji učenik stječe određena znanja i vještine te od veličine obrazovne grupe. Jedna od mogućih podjela metoda i njima odgovarajućih tehnika u obrazovanju za ljudska prava prema prvom kriteriju nalazi se u Prikazu 28.

Prema veličini obrazovne grupe metode se mogu razvrstati u sljedeće skupine:

- ▶ **metode primjerenije radu s velikim grupama** (oluja ideja, predavanje, izvještavanje, diskusija, debata, pisanje eseja, likovno izražavanje, izrada školskih novina, on-line umrežavanje i sl.);
- ▶ **metode primjerenije radu u malim grupama ili timovima** (akcijsko istraživanje, analiza slučaja, projekt, rad na terenu, on-line diskusija i sl.);
- ▶ **metode primjerenije učenju u paru** (dijalog, rješavanje problema i sl.);
- ▶ **metode primjerenije radu s jednim učenikom** (pitanja i odgovori, prepričavanje osobne povijesti, dijalog, individualni projekti, on-line pretraživanje i sl.).

metode zagrijavanja i opuštanja razbijanje leda, igra riječi, 'zujanje'	iskustvene metode igranje uloga, simulacija suđenja, prepričavanje osobne povijesti	participativne i interaktivne metode razgovor, diskusija, debata, aktivno slušanje	metode rješavanja problema ili sporova posredovanje, pregovaranje, arbitriranje
metode predstavljanja izlaganje, predavanje, izvještavanje	METODE I TEHNIKE U OBRAZOVANJU ZA LJUDSKA PRAVA		metode analize i interpret. sadržaja analiza tekstova, slikovnog i dr. materijala i sl.
metode kreativnog izražavanja pisanje eseja, likovno izražavanje, modeliranje, školske novine			akcijske metode zastupanje, kampanja, pisma potpore, prosvjed, volonterski rad u zajednici
metode prikupljanja podataka oluja ideja, upitnik, intervju, promatranje, anketa	istraživačke metode projekt, akcijsko istraživanje, terensko istraživanje, analiza slučaja	metode podržane novim tehnologijama on-line pretraživanje, debata, umrežavanje	metode završavanja aktivnosti zajednička rekapitulacija, izvještaj, instalacija, izložba

Prikaz 28: Metode i tehnike u obrazovanju za ljudska prava

Iako se uz svaku metodu vežu posebna pravila primjene i vrednovanja učinkovitosti, neka su pravila općevažeca za rad u školi, kao što su:

- ✓ temu ili problem, kao i odgovarajući postupak, predlaže i izabire učitelj ili voditelj zajedno s učenicima (olujom ideja, diskusijom ili postavljanjem određenog pitanja, primjerice: Kako možemo poboljšati odnose u razredu?);
- ✓ u slučajevima kad ima više prijedloga, izbor metode vrši se nakon što predlagači ukratko opišu prednosti i nedostatke metoda koje predlažu;
- ✓ učenici samostalno rade na određenom zadatku, učitelj ima ulogu savjetnika, facilitatora i koordinatora; u odgovarajućim slučajevima učenici između sebe mogu izabrati promatrače s jasnim uputama o tome što trebaju činiti i, kad se radi u manjim grupama, izvjestitelje;
- ✓ po završetku aktivnosti potrebno je povesti diskusiju o prednostima i nedostacima odabranog postupka i, u slučajevima kad se odabrani postupak pokaže neučinkovitim, predložiti novi za buduće slične aktivnosti.

U daljnjem ćemo tekstu opisati samo neke od najčešće korištenih tehnika iz Prikaza 28. Dodatne informacije o metodama i tehnikama u obrazovanju za ljudska prava mogu se naći na kraju ovoga priručnika, ali i u nekim drugim radovima.¹⁶

Razbijanje leda

Razbijanje leda je kratkotrajna uvodna aktivnost koja se provodi radi opuštanja ili “zagrijavanja” sudionika obrazovne grupe koji se susreću prvi put (primjerice u izvanškolskim aktivnostima u kojima se okupljaju učenici različitih razreda ili škola i sl.), a njihova komunikacija je bitna za uspjeh aktivnosti. Iako se najčešće koristi u programima nenasilne komunikacije, jednako se uspješno može primijeniti i u drugim programima u školi i izvan nje. Sastoji se od zadataka koji od sudionika traže brzi verbalni ili neki drugi odgovor, npr. pronalaženje para, grupiranje ili lančano povezivanje prema određenoj uputi ili kriteriju (boja kose, odjeća, datum rođenja, omiljena hrana, posjedovanje domaće životinje, pospremanje svoje sobe i sl.), nastavljanje lanca riječi, pamćenje što većeg broja izloženih predmeta, pronalaženje skrivenog predmeta, zajedničko crtanje nekog motiva zatvorenih očiju, pogađanje što druga osoba gleda ili misli i sl.

Igranje uloga

Igranje uloga je iskustvena metoda učenja u kojoj učenici, proizvoljno ili prema određenim pravilima, imitiraju neki događaj ili situaciju. Svrha joj je bolje razumijevanje razmišljanja i osjećanja sudionika nekog događaja (npr. učenika koji je žrtva nasilja i njegova napadača). Potiče razvoj socijalnih vještina, suosjećanja, solidarnosti, samokontrole, odgovornosti i prosocijalnog ponašanja. Cjelovita aktivnost uključuje sljedeće faze: a) izbor teme ili problema; b) podjela grupe na igrače i promatrače uz utvrđivanje zadataka za svaku ulogu; c) igranje uloga, ponekad i uz prekide kako bi se provjerilo razumijevanje igre od strane promatrača; d) provođenje diskusije o tijeku i rezultatima igre. Budući da se igra uloga obično odnosi na kontroverzne životne situacije, naknadno se u raspravi mogu pojaviti pitanja na koja nema jednoznačnog odgovora. Tada je potrebno učenicima pomoći da problem razmotre s različitih motrišta i da do njegova rješenja dođu demokratskim postupkom, primjerice glasanjem ili konsenzusom.

Simulacija suđenja

Simulacija suđenja je iskustvena i interaktivna metoda koja se često koristi u programima pravnog opismenjivanja starijih učenika. Tijekom aktivnosti učenici preuzimaju uloge osumnjičenika, branitelja, tužitelja, suca, svjedoka, porote, medija i publike te simuliraju događanje na sudu. Aktivnost produbljuje razumijevanje osjećaja žrtve kršenja ljudskih prava, načina rada branitelja i tužitelja te ustroja i djelovanja pravnog sustava u cjelini. U nižim razredima osnovne škole moguće je organizirati zamišljen

¹⁶ Vidi npr.: *Prvi koraci: Priručnik o odgoju i obrazovanju za ljudska prava*. Zagreb: Amnesty International Hrvatske, 2000.; Maleš, D. i Stričević, I. (ur.) *Mi poznajemo i živimo svoja prava*. Zagreb: Školska knjiga 2000.; Compass: *A Manual on Human Rights Education with Young People*. Strasbourg: Council of Europe, 2002.

sudski proces (primjerice zbog nepostojanja biciklističkih staza u mjestu ili pristupa školi za učenike u invalidskim kolicima) u kojima se kombinira igra uloga, dramati-zacija i druge slične metode. U višim je razredima moguće provesti “stvarno suđenje” prema informaciji iz novina ili sudskom izvještaju. U svim tim slučajevima učenicima moraju biti jasne pojedine uloge i postupovna pravila. Posebna pozornost tijekom pri-preme suđenja mora se posvetiti zaštiti dostojanstva osumnjičenika, privatnosti svje-doka i ozbiljnosti saslušanja. Po završetku suđenja može se povesti razgovor o ulozi sudova u zaštiti ljudskih prava, potrebi poštivanja zakona te to povezati s potrebom poštivanja pravila ponašanja u odjeljenju i školi.

Debata

Debata se u učenju ljudskih prava obično koristi kako bi se, uz poštivanje određenih postupovnih pravila, pojasnili stavovi o nekoj kontroverznoj temi (primjerice o praksi da se testovi znanja u školi daju nenajavljeno; zabrani noćnih izlazaka mladih i sl.). Njom se osobito razvijaju vještine logičkog mišljenja, aktivnog slušanja i argumentira-nog iznošenja svojih stavova. Obično se vodi između dvije ili više manjih grupa koje zauzimaju i brane određen stav po nekom pitanju (primjerice: protivnici, zagovornici, neopredijeljeni). Svaka grupa ima zadatak zajednički smisliti i iznijeti dokaze kojima potkrepljuje ispravnost svog stajališta. Dokazi su stvar dogovora i članovi ih grupe moraju zastupati bez obzira na njihovo osobno mišljenje. Debata obično završava diskusijom nakon koje se glasuje o predloženim rješenjima, idejama i sl. Sa starijim se učenicima mogu organizirati formalne debate u kojima se naglasak stavlja na poštivanje pravila debatiranja (pretpostavka, priprema stajališta, izjava, sažimanje i gla-sovanje).

Aktivno slušanje

Aktivno slušanje interaktivna je metoda koja se koristi za učenje u paru. Svrha joj je pomoći učenicima da oblikuju stavove o određenom pitanju na temelju razumijevanja i suprotstavljanja stavovima druge strane. Pogoduje razvoju analitičkog, logičkog i argumentiranog mišljenja. Aktivnost se provodi tako da jedan učenik u paru izjavi da podržava neko rješenje i iznese razloge svoje podrške, nakon čega drugi učenik sažima ili preformulira njegov razlog i iznosi razlog koji mu je suprotan. Nakon toga, prvi učenik po istom postupku iznosi novi razlog suprotan razlogu drugog učenika, kojeg ovaj opet pobija. Sučeljavanje se ponavlja sve dotle dok se razlozi ne iscrpe, kad se pri-stupa glasovanju.

Pregovaranje

Pregovaranje je interaktivna metoda učenja kojom učenici stječu znanja i vještine kako na miran način, dobrovoljno i uz poštivanje određenih pravila pomiriti suprotstavlje-na stajališta i doći do zajedničkog rješenja. Obično se provodi s dvije suprotstavljene grupe i s promatračima koji prate ponašanje grupa tijekom procesa pregovaranja. Izbor problema kojega treba riješiti pregovaranjem razlikuje se ovisno o dobi učenika.

U nižim razredima može se pregovarati o rješavanju problema povezanih sa školom, odnosima s vršnjacima ili ispunjavanjem obveza u obitelji (primjerice oko toga tko će ići po kruh i mlijeko, usisati stan; gdje će se ići na izlet i sl.), dok se u starijim razredima mogu organizirati simulacije međunarodnih pregovora (primjerice između dvije zemlje koje se spore oko granica). Pregovaranje se razlikuje od debate po tome što rezultat nije pobjeda jedne strane, nego usklađivanje interesa obje strane, odnosno nalaženje obostrano prihvatljivog rješenja. Valja ga razlikovati i od posredovanja, budući da ovdje usklađivanje interesa nije potpomognuto trećom, neutralnom stranom.

Posredovanje

Posredovanje ili medijacija je participativno-interaktivna metoda kojom dva sukobljena učenika ili grupe učenika nastoje doći do rješenja uz pomoć posrednika. Proces se temelji na dobrovoljnosti i motiviranosti sukobljenih strana da nađu mirno rješenje spora koristeći se mogućnostima nenasilne komunikacije, analize, dijaloga i pregovaranja uz pomoć treće, neutralne, osobe. Kad je posrednik učenik, govorimo o posredovanju među vršnjacima ili *peer*-medijaciji. Uspješnost metode ovisi o pripremi svih sudionika aktivnosti, osobito o posredniku koji mora ostati nepristran i uzdržavati se od prisiljavanja strana na neku radnju ili mišljenje. Smisao posredovanja je pružanje pomoći sukobljenim stranama koje žele, ali ne znaju kako doći do rješenja. Ono omogućuje sukobljenim stranama da se bolje upoznaju i oslobode uzajamnih predrasuda. Tijekom procesa obje strane aktivno sudjeluju u nalaženju rješenja pa se kaže da je posredovanje, kao i pregovaranje, metoda dvostruke pobjede. Posrednik jamči povjerljivost podataka, a sukobljene strane se obvezuju poštivati određena pravila ponašanja, kao što su: uzdržavanje od pogrđnih izraza i prekidanja druge strane, iskrenost, predanost u traženju zajedničkog rješenja i čuvanje povjerljivih podataka iznesenih tijekom posredovanja. Posredovanje završava usmenim ili pismenim sporazumom koji obvezuje obje strane na određeno ponašanje.

Oluja ideja

Oluja ideja (*brainstorming*) posebna je tehnika rada u grupi koja ima višestruku namjenu: omogućuje učenicima da se opuste prije početka aktivnosti; pobuđuje interes za odabranu temu; osigurava pojavu velikog broja ideja ili rješenja i pokazuje razinu razumijevanja te stavove učenika o nekom problemu. Može se koristiti samostalno ili kao polazište za druge metode, kao što su diskusija, izrada nacрта istraživanja i sl. Odvija se po određenim pravilima pa traži pripremu i učitelja i učenika. Kvalitetno provođenje oluje ideja traži da se zajednički odredi tema, problem ili pitanje kojim će se učenici baviti, objasne pravila ponašanja i bilježi svaki odgovor na ploču. Kad su svi odgovori iscrpljeni, analizira se njihov sadržaj, rangira po važnosti i odabire najprimjereniji koji onda služi kao podloga za diskusiju ili rješavanje problema. Neka od najvažnijih pravila provođenja oluje ideja su: tema ili problem određuje se prije oluje, svrha oluje je prikupiti što više ideja, ideje se ne komentiraju tijekom oluje, aktivnost završava analizom i rangiranjem ideja.

Analiza i interpretacija tekstualnog i slikovnog materijala

Udžbenički tekstovi, novinski članci, fotografije, filmovi, televizijske emisije, plakati, karikature i sl., često se koriste u obrazovanju za ljudska prava. Iako se preporučuju u radu sa starijim učenicima ili odraslima, uz dobru pripremu, mogu se koristiti i s učenicima nižih razreda osnovne škole, osobito kad je riječ o razotkrivanju stereotipa i predrasuda u udžbenicima i odgovarajućim književnim djelima. U svakom slučaju važno je pripremiti pitanja kojima se učenici vode do onoga što je bitno u tekstu ili slici (uočavanje problema i načina na koji je on predstavljen), kako bi samostalno izveli zaključak o tome je li određeni događaj (osoba i sl.) tumačen ili prikazan stereotipno, odnosno s predrasudom.

Analiza slučaja

Analiza slučaja istraživačka je metoda koja je primjerena radu s manjim grupama starijih učenika. Razvija analitičke vještine, logičko i kritičko mišljenje, vještine planiranja i timskog rada. U učenju se može koristiti samostalno ili kao podloga za istraživački projekt ili terenski rad (ako se želi saznati u kojoj mjeri su podaci dobiveni na jednom slučaju rašireni u odjeljenju, školi, lokalnoj zajednici i sl.), debatu ili diskusiju (sučeljavanje učenika po nekom pitanju ili razmatranje više mogućih rješenja problema). Analizirati se mogu stvarni ili izmišljeni slučajevi ili problemi koji, u pravilu, moraju biti bliski iskustvu učenika (primjerice odnos prema novom učeniku u razredu, prema učenicima koji žive s rizikom, učenicima s posebnim potrebama i sl.). Cjelovit postupak analize obuhvaća nekoliko razina, od odabira problema i liste pitanja po kojima će se provesti analiza, preko pisanja izvještaja, javnog predstavljanja rješenja u razredu ili školi, do završne diskusije. Izvještaji obično sadrže niz podataka o rezultatima promatranja učenika, analize dokumenata i intervjua s drugim učenicima o određenom problemu i sl. U završnim razredima osnovne škole, u izvještaj se mogu uključiti i statistički podaci iz znanstvenih istraživanja, slike, novinski članci i sl.

Volonterski rad u zajednici

Programi učenja za ljudska prava putem volonterskog rada u lokalnoj zajednici posljednjih se godina u razvijenijim zemljama svijeta sve više uvode u škole, osobito u više osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Svrha im je dvostruka: s jedne strane teže potaknuti učenike na osvještavanje problema društvene nejednakosti, diskriminacije i isključivanja pojedinca i grupa, a s druge razviti osjećaj solidarnosti i društvene odgovornosti za promjenu. U pravilu se ostvaruju konkretnom akcijom kojoj prethodi pažljiva priprema (upoznavanje problema lokalne zajednice prikupljanjem podataka iz lokalnih novina, intervjuiranjem građana ili predstavnika javnih službi i sl.). Akcije uključuju pružanje pomoći djeci, mladima i odraslima koji se nalaze u ustanovama za zbrinjavanje beskućnika, osoba s posebnim potrebama, žrtava nasilja; u staračkim domovima, bolničkim odjelima i sl. Mogu se provoditi i osnivanjem ili sudjelovanjem u radu telefona ili informativnog pulta za djecu i mlade,

prikupljanjem humanitarne pomoći za posebno ugrožene učenike ili obitelji, sudjelovanjem u radu grupa za samopomoć i sl. Učenici vode bilješke o svojim akcijama, a rezultate mogu predstaviti na kraju školske godine izložbom u kombinaciji s okruglim stolom, diskusijom i sl.

On-line pretraživanje

Pretraživanje putem Interneta postupak je koji se posljednjih godina sve češće koristi u obrazovanju za ljudska prava. Nakon izbora teme ili problema učenici samostalno ili u manjim grupama pretražuju (*surfaju*) po Internetu vodeći bilješke o tome koje su podatke i gdje pronašli. Pretraživanje se može provoditi uz korištenje različitih alata za traženje informacija, odnosno baza podataka prema ključnim riječima, autorima, zemljama i sl. S obzirom na to da ono traži određenu razinu kompjuterske pismenosti i sposobnost selekcije, važno je da učenici već znaju raditi s kompjuterom i da prije pretraživanja imaju izrađen plan ili smjernice za pretraživanje kako bi se mogli usmjeriti na ono što je bitno. Pretraživanje se može provoditi u nekoliko faza, tako da se nakon svake faze dobiveni podaci usporede s planom i utvrde dijelovi koji traže daljnje pretraživanje. Izvještaj o rezultatima pretraživanja predstavi se cijeloj grupi, nakon čega je dobro povesti razgovor o prednostima i nedostacima takvog načina učenja.

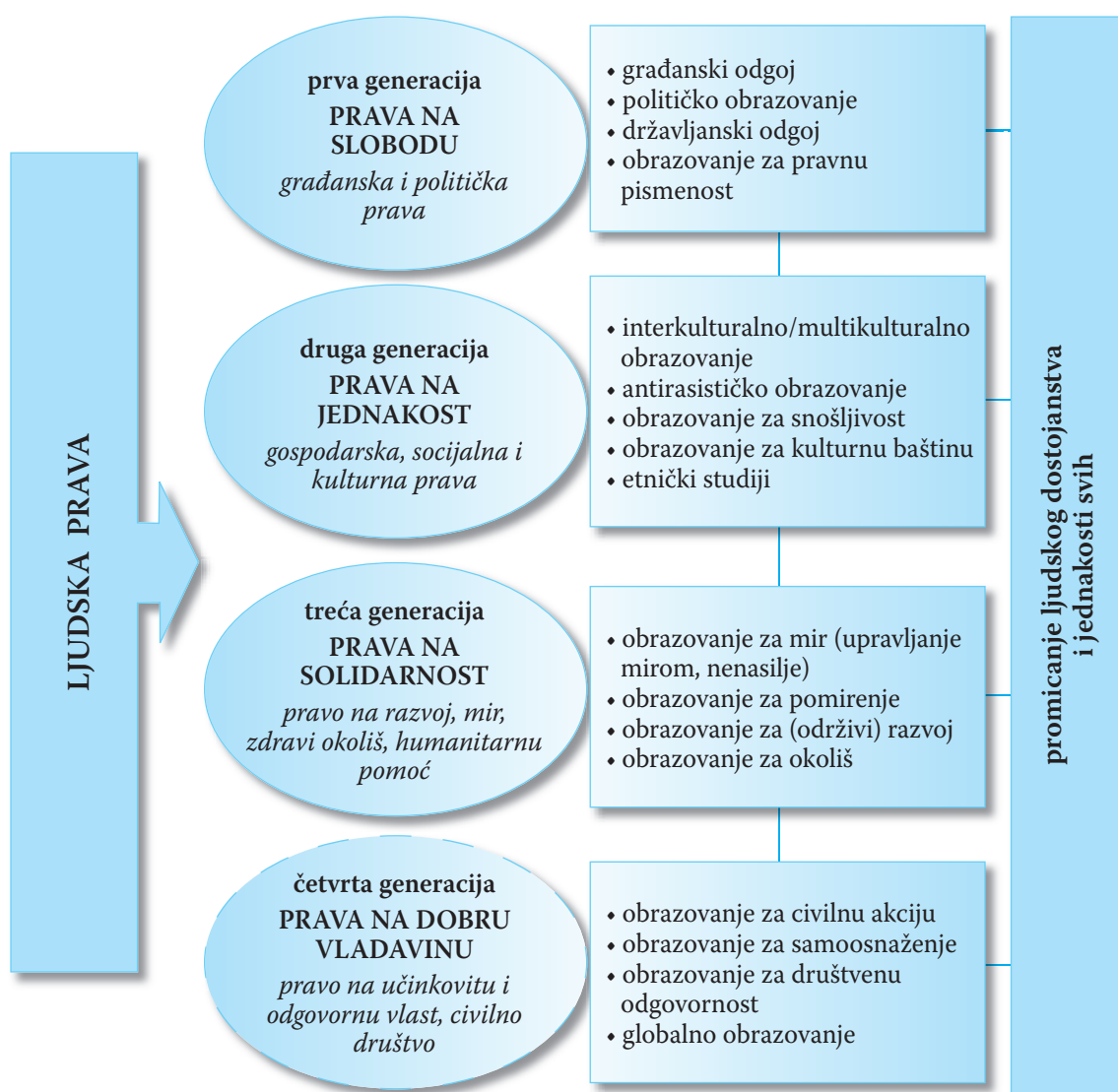
Zajednička rekapitulacija

Zajednička rekapitulacija je postupak kojim se završava neka aktivnost. Svrha joj je provjera onoga što su učenici ili sudionici obrazovne grupe zapamtili, ali i sažimanje bitnih detalja kojima se olakšava pamćenje. Počinje postavljanjem pitanja: Što ćeš od onoga što si danas čuo/čula zapamtiti (i primijeniti)? Ponekad se za to koristi loptica koju učenici dobacuju jedan drugome, pri čemu onaj koji uhvati lopticu na postavljeno pitanje odgovara jednom riječju ili kraćom rečenicom.

6.2.7. Obrazovanje za ljudska prava i druga srodna područja

Već je rečeno da se zadnjih desetljeća pojavio velik broj obrazovnih programa kao odgovora na nove društvene potrebe izazvane rušenjem totalitarnih društava, opadanjem povjerenja građana u demokratske institucije i nezainteresiranošću mladih za političke procese, masovnim migracijama i porastom kulturno pluralnih društava, globalizacijom, krizom okoliša, međunacionalnim i međuetničkim netrpeljivostima, porastom nasilja, terorizmom, prijetnjom globalnom miru itd. Ovisno o naravi izazova, ali i o obrazovnoj tradiciji, ponegdje se uvodi obrazovanje za ljudska prava i slobode; drugdje se prioritet daje građanskom obrazovanju ili pravnoj pismenosti; negdje temama iz obrazovanja za mir i nenasilje; u nekim slučajevima traži se da se obrazovanje prvenstveno okrene potrebama kulturno pluralne zajednice i učenike pripremi za snošljivost i poštivanje različitosti; negdje se traže programi kojima se potiče razumijevanje globalnih procesa i globalne međuovisnosti ili, pak, očuvanja okoliša i održivog razvoja.

Iako svaki od tih programa ima svoje posebne ciljeve, njima se u većoj ili manjoj mjeri promiče i ideja ljudskog dostojanstva, ljudskih prava i sloboda, jednakosti i odgovornosti. Usporedimo li te programe s kategorijama ljudskih prava, možemo lako uočiti veze između, primjerice, građanskog ili političkog obrazovanja i građanskih i političkih prava, između interkulturalnog ili antirasističkog obrazovanja i kulturnih i socijalnih prava te između obrazovanja za nenasilno rješavanje sporova i prava na mir i razvoj itd. Usporedimo li te programe s tzv. generacijama ljudskih prava, dobivamo odnose koji su dani u Prikazu 29. Uspostavljene veze ne znače da su se pojedini programi pojavili kad i pojedine kategorije prava, nego da se njima promiču određene vrijednosti koje istovremeno pridonose ostvarenju određenih kategorija svrstanih pod pojmom generacije.

Prikaz 29: Generacije ljudskih prava i obrazovni programi

Za razliku od tih programa, obrazovanje za ljudska prava u pravilu promiče podjednako sve kategorije prava. Ono se pojavilo kao sveobuhvatan, cjelovit i inkluzivan pristup učenju i poučavanju za ljudsko dostojanstvo, jednakost i osnaživanje pojedinca za autonomno, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskim procesima, uz poštivanje načela općih ljudskih prava i temeljnih sloboda svih, vladavine prava, nediskriminacije i solidarnosti. U skladu s tim, može se reći da obrazovanje za ljudska prava predstavlja sjecište niza drugih programa kojima se, više ili manje izravno, promiču pojedine kategorije prava i sloboda. No s obzirom da se njima promiču i drugi ciljevi izvan područja ljudskih prava, oni zadržavaju svoju posebnost i ne mogu se u potpunosti poistovjetiti s obrazovanjem za ljudska prava. U daljnjem tekstu ukratko ćemo opisati neke od posebnosti tih programa.

6.2.7.1. Ljudska prava i građansko obrazovanje

Građansko obrazovanje posebno je područje obrazovanja koje se od početka 1990-ih najčešće spominje u svezi s izmjenama i dopunama kurikulumu u razvijenim i tranzicijskim zemljama Europe i Sjedinjenim državama. Spominje se još i pod nazivom “političko obrazovanje”, “obrazovanje za demokraciju”, “državlanski odgoj” i “obrazovanje za građanstvo”. Uglavnom se uvodi u više razrede osnovne ili u srednju školu kao kroskurikularno načelo, posebni obvezni ili izborni predmet, kao obvezna ili izborna dopuna postojećem društvenom predmetu ili predmetima, kao poseban program školskih ili izvanškolskih aktivnosti, ili kao jednokratni projekt. Također se sve češće spominje i u svezi s reformom programa dodiplomskog obrazovanja i stručne izobrazbe učitelja osnovne i srednje škole.

Glavni je cilj građanskog obrazovanja priprema informiranog, aktivnog i odgovornog građanina koji, sudjelovanjem u procesu odlučivanja, pridonosi razvoju demokracije i građanskog društva. Osim razumijevanja temeljnih pojmova i načela ustroja demokratske vlasti, odnosa građanina i institucija vlasti, nužnosti zaštite građanskih i političkih prava i sloboda, vladavine prava itd., građansko obrazovanje ističe potrebu razvoja participativnih vještina, vođenja, timskog rada, dijaloga i sl., privrženost temeljnim vrednotama demokracije te jačanju individualne i kolektivne odgovornosti za stabilnost građanskog društva. Prema međunarodnoj udruzi CIVITAS, uspjeh građanskog obrazovanja ogleđa se u razumijevanju demokracije kao instrumenta zaštite prava i sloboda pojedinca i pravde u skladu s međunarodnim standardima. Na razini škole, građansko obrazovanje potiče uvođenje programa usmjerenih na učenika i zajednicu te na razvoj demokratske kulture prava i odgovornosti, nepristranosti i nenasilnog ponašanja.

Usprkos tim odrednicama, građansko obrazovanje se u mnogim zemljama i dalje ostvaruje kao državljanski odgoj. Budući da ne postoji opći model demokracije i da su mnogi demokratski režimi i danas slijepi na pojavu nejednakosti i nepravde, društvenog isključivanja, rasne i etničke diskriminacije i asimilacionizma, potrebno je praviti razliku između građanskog obrazovanja koje učenike priprema za politički manipulirane građane poslušnike i onoga koje ih priprema za građane koji autonomno i odgovorno sudjeluju

u društvenim promjenama s osloncem na načela općih ljudskih prava, pravde, jednakosti i pluralizma. Ta je razlika sadržana i u UNESCO-vu pojmu “građansko obrazovanje s međunarodnom dimenzijom”, kao i u pojmu “obrazovanje za demokratsko građanstvo” Vijeća Europe, o čemu je bilo ranije riječi.

IEA istraživanje o poznavanju građanstva i civilnom angažmanu među četrnaestogodišnjacima

(Torney-Purta, J. et al. *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2001.)

Istraživanje je provedeno u 28 zemalja kako bi se utvrdilo što četrnaestogodišnji učenici znaju o demokratskim institucijama i procesima, koje građanske vještine posjeduju, koje vještine posjeduju za razumijevanje i interpretaciju političke komunikacije, shvaćaju li pojmove građanstva i demokracije na isti način kao i odrasli u njihovu društvu, koju ulogu imaju škole i civilne organizacije u građanskom razvoju adolescenata itd.

Rezultati potvrđuju da među demokratskim državama postoji podudaranje oko ključnih tema građanskog obrazovanja. U većini ispitanih zemalja učenici razumiju temeljna demokratska načela i vrijednosti (npr. važnost političkog pluralizma, podjele vlasti i slobode govora), ali je njihovo poznavanje često knjiške naravi i uglavnom se svodi na prepoznavanje termina. Osim toga, ne postoji veća razlika između učenika koji pripadaju tzv. “starim” od onih koji pripadaju “novim” demokracijama (tranzicijske zemlje). Među deset zemalja sa srednjim vrijednostima znatno iznad međunarodnog prosjeka bile su Poljska, Cipar, Slovačka i Češka Republika. Poljski učenici imali su bolje rezultate npr. od finskih, američkih i norveških učenika. Među zemljama sa srednjim vrijednostima znatno ispod međunarodnog prosjeka bili su Portugal i francuski dio Belgije, kao i Estonija i Rumunjska.

Istraživanje je potvrdilo složen odnos između građanskih znanja, civilnog angažmana i stavova. Bolji rezultat na zadacima znanja ne znači automatski i veći angažman ili društveno primjerenije stavove. Neke su zemlje postigle slab rezultat u znanju, a visok u civilnom angažmanu. Vrlo je mali broj učenika koji su postigli visok rezultat u znanju bilo civilno aktivno. U nekim su zemljama, učenici koji su imali visok rezultat na zadacima znanja pokazali malo razumijevanja za prava imigranata ili žena. U većini tranzicijskih zemalja, broj osvojenih bodova za podršku pravima žena bio je ispod međunarodnog prosjeka.

Glede sudjelovanja učenika u procesu odlučivanja, istraživanje potvrđuje da mladi više nisu zainteresirani za konvencionalne oblike političke participacije (članstvo u stranci, pisanje pisama novinama o društvenim i političkim temama, kandidiranje za lokalnu ili gradsku upravu). Učenici pokazuju veći interes za rad sa svojim vršnjacima na poslovima u kojima su rezultati odmah vidljivi (npr. sudjelovanje u radu školskih vijeća ili parlamenata mladih).

Istraživanje je također pokazalo da među učenicima raste nepovjerenje prema institucijama vlasti, političkim strankama i političarima. Mladi misle da su institucije vlasti otuđene od građana i da djeluju “iza zatvorenih vrata”, da političari manipuliraju glasačkim tijelom i rade samo za svoje osobne interese.

Ljudska prava zauzimaju središnje mjesto u promicanju aktivnog građanstva u demokratskom i kulturno pluralnom društvu. Sudjelovanje u demokratskim procesima prvenstveno znači razumijevanje, svjesnu privrženost i djelovanje u skladu s načelom ljudskog dostojanstva, jednakosti, nepristranosti i aktivnog otpora diskriminaciji, rasizmu, seksizmu i drugim oblicima isključivanja i nepravde. Odgovorno i aktivno građanstvo nezamislivo je bez osjećaja odgovornosti za dobrobit drugoga i društva u cjelini. Sukladno tome i građansko obrazovanje je nezamislivo bez stjecanja znanja i razvoja vještina kojima se ljudska prava i slobode promiču i štite na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.7.2. Ljudska prava i interkulturalno/multikulturalno obrazovanje

Interkulturalno obrazovanje je posebno područje teorije i prakse odgoja i obrazovanja koje se pojavljuje kao odgovor, s jedne strane, na kulturno usložavanje razvijenih demokratskih društava pod utjecajem imigracije i, s druge strane, na tzv. obnovu etničkih identiteta nedominantnih društvenih grupa kao izraza otpora protiv povijesnog ugnjetavanja, ali i globalizacije. Termin "interkulturalno obrazovanje" prevladava među europskim autorima, dok autori iz Sjedinjenih država, Velike Britanije, Kanade, Australije i Novog Zelanda u istom ili sličnom značenju koriste termin "multikulturalno" ili, pak, "multietničko" i "međurasno obrazovanje".

Prvi programi imaju kompenzacijsku i tranzicijsku ulogu, a uvode se početkom 1960-ih. Isključivo su namijenjeni tzv. kulturno ili jezično drugačijim učenicima koji trebaju posebnu pomoć prije i tijekom uključivanja u redovitu nastavu pa ih se naizmjenice poučava na jeziku zemlje domaćina i zemlje podrijetla, uz dodatne sadržaje iz povijesti, zemljopisa i kulture zemlje podrijetla. U Europi se takvi programi izrađuju za djecu tzv. sezonskih radnika, migranata i manjina, a u Sjedinjenim državama i Kanadi još i za djecu starosjedilačkih naroda. Usprkos njihove ograničene primjene, ti su programi označili novo razdoblje u pristupu obrazovanju kulturno drugačijih učenika na koje se do tada primjenjivala teorija smanjenih mentalnih sposobnosti, zbog čega su u nesrazmjerno velikom broju bili upućivani u posebne škole (v. Prikaz 30).

Pod utjecajem ideje kulturnog pluralizama i uvođenja multikulturalne perspektive, u sklopu koje se kulturna posebnost počinje promatrati kao društvena stvarnost, i zahtjeva za punim ostvarivanjem prava na jednakost u obrazovanju, postupno se pojavljuje pojam multikulturalnog, a kasnije i interkulturalnog obrazovanja koji je namijenjen svim učenicima, a ne samo onima koji su kulturno drugačiji. Sam pojam koristi se u tri značenja: a) nova filozofija obrazovanja; b) temeljno nastavno ili kroskurikularno načelo i c) obvezan ili izborni nastavni predmet ili sadržaj jednog ili više postojećih predmeta u osnovnoj i srednjoj školi te u obrazovanju učitelja.

Na normativnoj se razini u većini zemalja kao glavni cilj multikulturalnog ili interkulturalnog obrazovanja postavlja razumijevanje i poštivanje načela višekulturalnosti, što se u praksi ostvaruje na različite načine. Osim usvajanja temeljnih pojmova u području kulture, u nekim slučajevima to podrazumijeva upoznavanje svoje i drugih kultura, jačanje etničkog identiteta

Učenje za osvještavanje i oslobađanje od stereotipa i predrasuda (antipredrasudno učenje)

Programi osvještavanja i oslobađanja od stereotipa i predrasuda poseban su dio interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja. Temeljni cilj takvih programa je razvoj sposobnosti i vještina kritičkog opažanja, analize i prosuđivanja svojih i tuđih postupaka prema osobama koje pripadaju drugoj kulturi, rasi, jezičnoj ili etničkoj grupi i sl. Od posebnih ciljeva valja spomenuti sljedeće:

- razumijevanje temeljnih pojmova i odnosa među njima (stereotip, predrasuda, diskriminacija, etnocentrizam, šovinizam i sl.);
- razumijevanje razlika između činjenice, vrijednosti i stava;
- razumijevanje nastanka, održavanja i mijenjanja stereotipa i predrasuda;
- vještine analize i vrednovanja svojih i tuđih stavova prema drugim osobama;
- poznavanje metoda poticanja promjene stavova i njihova primjena u svakodnevnom životu.

Stereotip je pretjerana, rigidna i prebrza generalizacija koju dijeli neka grupa ljudi o sebi ili drugoj grupi. Stereotipizirati znači pridruživati pozitivne ili negativne osobine (npr. pametni, lijeni, marljivi, škrti, glupi i sl.) pojedinoj rasi, spolu, religijskoj ili etničkoj grupi i sl., a time i svim osobama koje se opažaju kao pripadnici takve grupe. Stereotip treba razlikovati od predrasude zbog dva ključna razloga: a) stereotip je pozitivan ili negativan stav koji proizlazi iz ideje, a predrasuda negativan i krajnje uvredljiv stav koji proizlazi iz vjerovanja, i b) stereotip nije nužno povezan s diskriminacijom, dok predrasuda najčešće vodi diskriminaciji. Diskriminacija je akcija kojom se ograničavaju, krše ili osporavaju prava i dostojanstvo druge sobe uz koju se veže predrasuda.

Teorije predrasudnog ponašanja:

- **teorija predrasudne osobe** (Adorno) po kojoj su predrasude proizlaze iz osobina ličnosti, kao što su:
 - rigidno pridržavanje konvencionalnih vrednota;
 - podređivanje idealiziranom autoritetu;
 - spremnost na okrivljavanje i kažnjavanje ljudi koji se opiru konvencionalnim normama ponašanja;
 - otpor prema subjektivnosti, osjetljivosti i mašti;
 - praznovjerje;
 - osjećaj strahopoštovanja prema moći;
 - destruktivnost i cinizam;
 - opterećenost seksualnošću;
- **teorija socijalnog učenja i konformizma** (Allport, Bandura) po kojoj predrasude nastaju kao rezultat učenja i socijalizacije (izloženost modelu, nagrade i kazne te prihvaćanje grupnih vrijednosti i normi ponašanja).

PERSPEKTIVA	SHVAĆANJE KULTURNIH RAZLIKA	MODELI PROGRAMA	CILJEVI	CILJNE GRUPE
Monokulturalna perspektiva	kulturne razlike kao prijelazno društveno obilježje	<ul style="list-style-type: none"> • multikulturalno obrazovanje usmjereno na učenika • obrazovanje za kulturno drugačijeg učenika • kompenzacijski ili tranzicijski programi 	<ul style="list-style-type: none"> • redukcija kulturnog šoka kod kulturno drugačijih učenika kombiniranjem nastave na materinskom jeziku i jeziku dominantne grupe • unaprjeđenje obrazovnih šansi za kulturno drugačije učenike 	<ul style="list-style-type: none"> • učenici koji pripadaju jezičnim ili kulturnim manjina • nastavnici takvih učenika
Multikulturalna perspektiva	kulturne razlike kao društvena stvarnost	<ul style="list-style-type: none"> • multikulturalno obrazovanje usmjereno na sadržaj programa • obrazovanje o kulturnim razlikama • obrazovanje za međukulturno razumijevanje • etnički studiji • studiji jedne grupe 	<ul style="list-style-type: none"> • osvještavanje stereotipa, predrasuda i etnocentrizma iz nastave • prihvaćanje kulturne raznolikosti kao društvene stvarnosti • poticanje otvorenosti prema drugim kulturama • jačanje manjinskih identiteta 	<ul style="list-style-type: none"> • svi učenici
Interkulturalna perspektiva	kulturne razlike kao društvena vrijednost ili snaga	<ul style="list-style-type: none"> • interkulturalno/ multikulturalno obrazovanje usmjereno na zajednicu • obrazovni programi za društvenu rekonstrukciju • pedagogija (samo)osnaženja • kritička pedagogija • pedagogija otpora 	<ul style="list-style-type: none"> • korjenite promjene kurikulumu te političkog i kulturnog konteksta škole • kritičko osvještavanje diskriminacije i opresije, osposobljavanje za sudjelovanje, timsko odlučivanje i društvenu akciju • promjene društvenih odnosa na načelima zaštite ljudskih prava, jednakosti, demokracije i sl. 	<ul style="list-style-type: none"> • cjelokupan školski sustav, od tijela vlasti, preko škola, do učitelja i učenika

Prikaz 30: Promjene polazišta i ciljeva interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja

te razvoj interkulturalne osjetljivosti i višejezičnih kompetencija. U Sjedinjenim Državama, primjerice, tako koncipirani programi imaju trostruku funkciju: potiču razvoj samosvijesti, smanjuju negativan utjecaj kulturnog diskontinuiteta na školski uspjeh učenika koji pripadaju manjinskim kulturama te olakšavaju njihovu akulturaciju, odnosno prihvaćanje vrijednosti dominantne kulture zajedno s vrijednostima svoje kulture.

U drugim se slučajevima naglasak ne stavlja toliko na upoznavanje svoje i drugih kultura koliko na razumijevanje temeljnih načela i načina funkcioniranja kulturno pluralne zajednice, što može uključiti razumijevanje načina na koji kultura oblikuje naše stavove o sebi i drugima, kritičko osvještavanje etničkih, rasnih, rodnih i drugih čimbenika društvene nejednakosti, diskriminacije i opresije ili, pak, jačanje građanske odgovornosti, solidarnosti i spremnosti na društvenu akciju. Ti se ciljevi obično ostvaruju povezivanjem interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja s obrazovanjem za ljudska prava, građanskim obrazovanjem i obrazovanjem za mir i nenasilno rješavanje sukoba.

Dio tih promjena su i revizije nastavnih programa i udžbenika, osobito povijesti i zemljopisa. Nastoje se ukloniti oni sadržaji kojima se opravdava društvena nejednakost, veliča dominantna kultura, a umanjuju ili prešućuju doprinosi manjinskih kultura razvoju društva kao cjeline, potiče etnocentrizam i šovinizam, pretjerano veličaju ratovi i osnažuje teza o pravu jačega.

Usprkos tome što je promicanje kulturnog pluralizma izrijekom utvrđeno kao cilj interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja, u većini slučajeva, ti su programi i dalje namijenjeni učenicima koji pripadaju manjinama. Štoviše, njima se rijetko prenosi ključna ideja kulturnog pluralizma o dijalogu i uzajamnom utjecaju većinske i manjinske kulture. Manjinske kulture često su predstavljene stereotipno, tradicionalistički i bez veće veze s cjelinom društva kojemu pripadaju. One su uvijek te koje se mijenjaju pod utjecajem dominantne kulture, dok se obratan utjecaj rijetko spominje. U vezi s tim neki autori upozoravaju na opasnost od kulturnog centrizma u interkulturalnom obrazovanju. Oni ističu da pre naglašavanje jedne kulture na račun drugih može dovesti do zaoštavanja netrpeljivosti među kulturama pa predlažu da se interkulturalno obrazovanje utemelji na široj, globalnoj perspektivi.

Ljudska prava nezaobilazni su temelj interkulturalnog obrazovanja. Opća ljudska prava na dostojanstvo, jednakost i razvoj, kao i međunarodno priznata prava osoba koje pripadaju manjinama, kao što je očuvanje identiteta, kulture, jezika i pisma te zabrana diskriminacije, govora mržnje i prisilne asimilacije, čine normativni okvir za izradu programa interkulturalnog obrazovanja kojima se promiče ideja kulturne raznolikosti kao društvenog bogatstva. No zadaća takvog obrazovanja u današnje vrijeme nije samo učenje o svojoj i drugim kulturama u cilju razvoja interkulturalne osjetljivosti, snošljivosti, kroskulturalnog iskustva i otklanjanja etnocentrizma, rasizma, predrasuda i stereotipa kod učenika niti samo stvaranje zajedničke školske kulture kojom se promiče načelo jednakosti, otvorenosti na razlike i poštivanje drugačijih svjetonazora i stilova života, uz zabranu svakog oblika nepravde i diskriminacije. Poštivanje načela jedinstvenosti i vrijednosti svake kulture za razvoj čovječanstva traži od interkulturalnog obrazovanja da osposobi djecu i mlade za kritički pristup globalnoj kulturi konzumerizma, koja zatire izvornost i raznolikost kultura, ali i manipulaciji etničkog, vjerskog i nacionalnog sentimenta, kojom se osporava vrijednost drugih kultura.

Model 'ASK'

(prema J. Wittmeru)

Dimenzije ASK-a:

- **“A” se odnosi na svijest o sebi i drugima** (*awareness*) - kulturno samosvjestan pojedinac ne drži da je njegova kultura bolja od drugih, zbog čega ni nema potrebu patronizirati kulturno drugačije osobe;
- **“S” se odnosi na interkulturalnu osjetljivost i vještine** (*sensitivity i skills*) – osjetljivost i spremnost na razumijevanje svjetonazora i stajališta pripadnika drugih kultura jest ključ uspješne komunikacije u društvu;
- **“K” se odnosi na stjecanje znanja o drugim kulturama** (*knowledge*) – “kognitivna empatija” ili znanje o drugim kulturama i njihovom utjecaju na dominantnu kulturu pretpostavka je kvalitetnih međukulturnih odnosa.

Pitanja za samoprocjenu:

- Gledam li na druge kulture na isti način na koji gledam svoju kulturu ili mislim da je moja kultura superiornija?
- Poštujem li kulturne razlike?
- Jesam li svjestan/svjesna svojih predrasuda i načina na koji one utječu na moje stavove o osobama koji pripadaju drugim kulturama?
- Izbjegavam li svjesno etiketiranje i stereotipiziranje drugih ljudi?
- Jesam li spreman prihvatiti osobu koja pripada drugoj rasi kao prijatelja, u svoju organizaciju, susjedstvo, obitelj?

6.2.7.3. Ljudska prava i obrazovanje za snošljivost

Obrazovanje za snošljivost osobito se spominje od početka 1980-ih kad dolazi do porasta netrpeljivosti prema strancima u zapadnoeuropskim zemljama. Poticaj za to bila je ‘Deklaracija o nesnošljivosti – prijetnji demokraciji’, koju je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1981. godine. Školi se stavlja u zadatak priprema djece i mladih za razumijevanje,

Pedagogija usmjerena na akciju

Neki autori, kao što su J. Banks u SAD i G. Auernheimer u Njemačkoj, povezuju interkulturalno ili multikulturalno obrazovanje s konceptom pedagogije usmjerene na akciju koja uključuje pet dimenzija djelovanja: integraciju pojmova, konstrukciju znanja, redukciju predrasuda, obrazovanje za jednakost i osnaživanje kulture škole. U sklopu tog pristupa, traži se da interkulturalno obrazovanje promiče društvene vještine kao što su empatija, snošljivost, solidarnost i nenasilno rješavanje sukoba, ali i vještinu sagledavanja problema s više strana, da konstruktivno pridonese izgradnji identiteta učenika koji pripadaju manjinama, kao i da ih osposobi za razotkrivanje i suprotstavljanje rasizmu.

Takav pristup pretpostavlja sveobuhvatan proces promjena koje se zbivaju u nekoliko faza:

- 1) osiguranje informacija o različitim kulturama (običaji, povijesne osobe, značajni datumi i sl.);
- 2) dodavanje tih informacija nastavnim programima na način da se ne mijenja struktura programa;
- 3) izmjene nastavnih programa na način da oni odražavaju različita kulturna stajališta;
- 4) otvaranje diskusije o važnim društvenim, kulturnim i političkim problemima, uz osnaživanje učenika za donošenje odluka i poduzimanje konkretnih akcija.

prihvatanje i poštivanje pripadnika drugih kultura pa se obrazovanje za snošljivost od početka vezuje uz programe interkulturalnog ili mirovnog obrazovanja, a kasnije i obrazovanja za ljudska prava.

Na određivanje ciljeva i sadržaja obrazovanja za snošljivost osobito je utjecala UNE-SCO-va 'Deklaraciju o načelima snošljivosti' iz 1995. godine. U dokumentu se ističe da snošljivost nije čin milosrđa, nego odgovornosti. Njome se drugoj osobi priznaje pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, čak i onda kada ono nije sukladno našem mišljenju ili

Što je snošljivost

(Vogt, P.W. *Tolerance and Education: Learning to Live With Diversity and Difference*. Sage, 1997.)

Snošljivost znači prihvaćanje drugih, kao posljedice pomirenja s onim što kod njih ne volimo. Snošljivost se obično poistovjećuje s kompromisom iako ju je bolje odrediti kao složen sklop osjećaja, stavova i djelovanja koji obuhvaća:

- odgovornost,
- otvorenost,
- poznavanje,
- priznavanje,
- poštivanje,
- povjerenje.

Snošljivost pretpostavlja postojanje razlika i postojanje svijesti o njima. Da bi se za neku osobu moglo reći da je snošljiva prema drugoj osobi, ideji i sl., ona prije svega mora biti svjesna razlika između sebe i druge osobe, odnosno između svojih i tuđih ideja, i držati da su one važne. Ravnodušnost prema razlikama ili uživanje u njima ne možemo nazvati snošljivošću. Nadalje, snošljivost nema nikakve veze s uvjerenjem ili prisiljavanjem drugoga, ili pak sa samoopravdavanjem svog ponašanja.

različitost + jednakost + suradnja i nenasilje = snošljivost

Pojedinac može biti snošljiv na ideje, ljude koji zastupaju određene ideje, praksu drugih ljudi, stilove života i sl. Snošljivo ponašanje može obilježavati odnose među pojedincima, grupama i narodima. Zajedno te tri razine čine *kulturu snošljivog ponašanja*.

Na državnoj razini snošljivost znači postojanje pravednih zakona kojima se jamči zaštita načela jednakosti i dostojanstva svake osobe, nepristranost administrativnog postupka i sudovanja. U gospodarstvu ona pretpostavlja da su postojeći resursi dostupni svima na isti način i uz iste uvjete.

mišljenju većine. Prihvatanje snošljivosti kao modela ponašanja znači prihvaćanje moralne, političke i pravne odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava, jednakosti i pluralizma. U skladu s tim, snošljivost nije samo važna sastavnica moralnog razvoja pojedinca nego i društvenog i političkog razvoja kulturno pluralne zajednice. Kao takva, ona podliježe ograničenjima pa govorimo o “paradoksu snošljivosti”. U totalitarnim društvima ta ograničenja važe za protivnike režima, a u liberalnim demokracijama za one koji zagovaraju, pozivaju ili provode nasilje.

Iako nikako nije jedini, obrazovanje je jedan od najvažnijih čimbenika razvoja snošljivog i sprječavanja nesnošljivog ponašanja. Istraživanja pokazuju da učenje snošljivosti pozitivno utječe na ponašanje među učenicima. Prvi korak u tome je razumijevanje općih, nedjeljivih i

Obrazovanje za političku snošljivost

(prilagođeno prema: P. Avery i dr. *Tolerance for Diversity of Beliefs: A Secondary Curriculum Unit*. Boulder, CO: Social Science Education Consortium, 1993.)

Važan zadatak škole, osobito u doba puberteta i mladenaštva, jest razvoj političke snošljivosti. Ona znači spremnost pojedinca da prava i slobode koje uživa u svom društvu prizna i onima koji imaju drugačija politička uvjerenja i stavove. Politička snošljivost stup je liberalne demokracije. Poštivanje prava na slobodu izražavanja drugačijeg mišljenja i stava jamstvo je protiv tzv. “tiranije većine”.

Politička se snošljivost uči u otvorenom, sigurnom i poticajnom školskom ozračju koje u velikoj mjeri ovisi o ponašanju učitelja. Učitelj koji se ne boji kontroverznih tema, koji potiče slobodu izražavanja, koji priznaje i poštuje drugačija, pa i suprotna mišljenja svojih učenika i koji takva mišljenja uzima kao vrijedno polazište za zajedničku diskusiju, sigurno će pozitivno utjecati na ponašanje svojih učenika. Neke od smjernica za stvaranje ozračja otvorenosti koje pogoduje razvoju političke snošljivosti su sljedeće:

- analizirajte “slogane demokracije” (npr. Što je sloboda govora? Zašto je ona važna u demokratskom društvu? Postoje li ograničenja slobodi govora? Tko postavlja ta ograničenja?);

- provjeravajte apstraktna načela prava i sloboda pojedinca u konkretnim situacijama (istraživanje povijesnih, psiholoških i socioloških dimenzija nesnošljivosti uz korištenje metode analize slučaja: Zašto neke grupe drugima osporavaju njihova prava? Zašto se pojedinci pridružuju takvim grupama? Koje kratkoročne i dugoročne posljedice nesnošljivost ostavlja na žrtvu, nasilnika i društvo u cjelini?);
- analizirajte ustavne odredbe koje se odnose na prava i slobode pojedinca radi povezivanja načela vladavine većine s načelom poštivanja prava manjine (Zašto je potrebno zaštititi prava pojedinca u sklopu vladavine većine? Koja prava moraju biti obvezatno zaštićena?);
- ističite razlike između priznanja prava na izražavanje mišljenja i prihvaćanja mišljenja (Postoje li pojedinci, društvene ili političke grupe čiji su stavovi društveno neprihvatljivi? U kojim slučajevima se njihovi stavovi ne mogu tolerirati? Kad takvi slučajevi podliježu zabrani slobode izražavanja?);
- koristite strategije učenja koje učenicima olakšavaju razumijevanje različitih stajališta o nekom pitanju, kao što su igranje uloga, simulacija i diskusije o kontroverznim temama.

neotuđivih prava i sloboda svih, osobito prava na dostojanstvo svake osobe, jednakost i zabranu diskriminacije na osnovi rase, spola, vjeroispovijesti, etničkog ili nekog drugog podrijetla, mišljenja i sl. Osim znanja, obrazovanje za snošljivost mora kod učenika razvijati vještine kritičkog mišljenja, neovisnog i argumentiranog prosuđivanja, prosocijalnog djelovanja i nenasilnog rješavanja sporova. No snošljivost je prije svega povezana sa osjećajem osobne sigurnosti u zajednici kojoj pripadamo. Stoga se ona u školi njeguje jačanjem samosvijesti učenika u ozračju suradnje i solidarnosti na rješavanju svakodnevnih školskih problema.

6.2.7.4. Ljudska prava i obrazovanje za mir

Obrazovanje za mir posebno je područje teorije i prakse obrazovanja koje proizlazi iz shvaćanja mira kao općeg i neotuđivog prava svakog čovjeka čije je ostvarenje bitno za razvoj i dobrobit i pojedinca, i naroda, i čovječanstva u cjelini. Iako se i danas najčešće ostvaruje u sklopu neformalnog obrazovanja mladih i stručnog usavršavanja učitelja, neke dimenzije obrazovanja za mir sve se više uvode i u formalne sustave obrazovanja, uključujući dodiplomsko obrazovanje učitelja. U školama se načela i sadržaji obrazovanja za mir obično provode u formi kriterija ili standarda za izradu pojedinih nastavnih predmeta, kao dio sadržaja postojećih predmeta ili kao posebna izvannastavna aktivnost učenika (najčešće povezana s projektnom nastavom), a rjeđe kao poseban predmet. Obrazovanje za mir obuhvaća velik broj programa ili aktivnosti koji se pojavljuju i pod drugim nazivima, kao što su: obrazovanje za nenasilje, obrazovanje za nenasilno rješavanje sukoba, obrazovanje za konstruktivno upravljanje sukobima, obrazovanje za pomirenje, obrazovanje za mir i razoružanje, obrazovanje za snošljivost, mirovna pedagogija, mirovni studiji, studije mira i sukoba itd.

Suvremeni pristupi obrazovanju za mir rezultat su višestoljetnog procesa traženja onih sadržaja i metoda poučavanja i učenja koji pridonose stabilnosti i sigurnosti pojedine zajednice. Nakon Drugoga svjetskog rata pojam zajednice se bitno proširuje, što utječe i na promjene pristupa obrazovanju za mir kako slijedi:

- **Obrazovanje za međunarodno razumijevanje i suradnju** – prvi programi koji se uvode nakon 1945. u cilju smanjenja poslijeratne netrpeljivosti i napetosti među državama kao dio obrazovanja za međunarodno razumijevanje. Usmjereni su na poučavanje o kulturnim razlikama i načelima međunarodne suradnje, u sklopu čega se govori o miru i sigurnosti. Uključuju programe međunarodnog povezivanja škola i razmjene učenika i učitelja.
- **Mirovna istraživanja i razvoj** – krajem 1960-ih dolazi do promjene pristupa obrazovanju za mir zahvaljujući Međunarodnoj udruzi za istraživanje mira koja zagovara objedinjavanje obrazovanja, istraživanja i akcija za mir. Prvi mirovni istraživači bili su pod utjecajem učenja J. Galtunga o “strukturnom nasilju” i P. Freirea o oslobađanju od opresije “kulturnom akcijom”. Pod tim utjecajem okrenuli su se pitanjima nejednakosti, siromaštva, ovisnosti i opresije, povezuju se s pokretima za oslobođenje i sudjeluju u akcijama za društvenu promjenu. Vjerujući da mir nije moguć bez osiguranja pravde, promiču pojam pozitivnog mira temeljen na zaštiti ljudskih prava i sloboda.
- **Nuklearna prijetnja i razoružanje** – strah od nuklearne kataklizme navodi mirovne aktiviste krajem 1970-ih godina na izradu obrazovnih programa i materijala koji se bave pitanjima utrke u naoružanju, militarizma, blokovske podjele svijeta i nuklearne

Obrazovanje za razoružanje

Naziv za poseban pristup mirovnom obrazovanju koji se razrađuje pod utjecajem zaključaka Svjetskog kongresa o obrazovanju za razoružanje (1980.) i Međunarodne konferencije o odnosu između razoružanja i razvoja (1987.) u kojima je usvojen stav da je razoružanje uvjet globalnog mira i sigurnosti. Pod razoružanjem se misli na svako djelovanje kojim se:

- ograničava, nadzire ili smanjuje naoružanje;
- prenamjenjuju vojni resursi u civilne;
- preuređuje postojeći sustav naoružanih država u novi svjetski poredak pravednog mira i solidarnosti.

Cilj obrazovanja za razoružanje jest razvoj svijesti o povezanosti razoružanja, mira, sigurnosti i razvoja. Njime se, s jedne strane, promiče kritički pristup utrki u naoružanju, doktrini o ravnoteži sile i straha te militantnim stilovima života i, s druge strane, poštivanje ljudskih prava i demokracije te jačanje osjećaja odgovornosti za razvoj pravednijeg svijeta. Pozornost se posvećuje civilnim akcijama, osobito organizaciji kampanja, mirovnim prosvjedima i pritiscima na vlast pisanjem pisama.

prijetnje. S obzirom na to da obrazovanje shvaćaju kao proces i akciju, cilj im je osposobiti mlade za kritički pristup miru temeljenom na doktrini o ravnoteži straha, kao i za provođenje civilnih akcija, uz prihvaćanje antimilitarističkog svjetonazora. U tom cilju oni uvode nove sadržaje (statistički podaci o naoružanju i krizi okoliša) i nove metode iskustvenog, aktivnog i anticipativnog učenja (istraživački projekti, izrada scenarija okončanja rata i izgradnje mira, simulacija i diskusija).

- ▶ **Nenasilno rješavanje sukoba** – početkom 1990-ih godina obrazovanje za mir okreće se ideji pozitivnog mira i miru kao općeljudskoj vrijednosti. U središte obrazovnih nastojanja dolazi učenik i njegova neposredna zajednica. Sukobi se shvaćaju kao izvor učenja i razvoja. Pozornost se posvećuje učenju metoda i tehnika nenasilnog rješavanja sukoba što obuhvaća razvoj vještina komunikacije, dijaloga i argumentiranog debatiranja, posredovanja i pregovaranja, aktivnog slušanja, snošljivosti, suradničkog učenja te osvještavanja stereotipa i predrasuda. Umjesto nadmetanja, uči se sudjelovati i surađivati u odlučivanju. Mirovne škole i mirovni razredi postaju mjesta na kojima se njeguje kultura mira i nenasilja uz primjenu tehnika posredovanja i pregovaranja među učenicima.
- ▶ **Kultura mira** – od sredine 1990-ih obrazovanje za mir tješnje se povezuje s interkulturalnim obrazovanjem i obrazovanjem za ljudska prava kao temeljima izgradnje kulture mira. Ističe se da suzbijanje nasilja pretpostavlja poštivanje ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava. U skladu s tim, traži se da se mirovno obrazovanje usmjeri na razvoj svijesti pojedinca o potrebi poštivanja dostojanstva osobe i na preuzimanje osobne odgovornosti za mir na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini. Osim nenasilnog rješavanja i upravljanja sukobima, učenike se poučava asertivnom ponašanju, tj. iskazivanju i argumentiranoj obrani vlastitih stavova. Tijekom agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu brojne nevladine udruge uvode mirovno obrazovanje u izbjegličke i prognaničke kampove, škole i ratom stradale lokalne zajednice uz potporu međunarodne zajednice i uz korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

Bez obzira na razlike u pristupu, središnje polazište obrazovanja za mir jest da svako nasilje (fizičko, političko i kulturno) predstavlja povredu dostojanstva ljudske osobe i da, stoga, u

Agresivno, asertivno i suradničko ponašanje

Agresivno, asertivno i suradničko ponašanje tri su oblika ponašanja koja se susreću u školi, pri čemu se asertivnost često neopravdano izjednačava s agresivnošću. Asertivno ponašanje u funkciji je samozastupanja, dakle, iznošenja i obrane vlastitog stava ili mišljenja. Iako se ponekad susreće pod nazivom “konstruktivna agresija”, asertivnost učenika nema nikakve veze s nasiljem u školi. Asertivno ponašanje je pokazatelj učenikove neovisnosti, znanja i vještina. Ono potvrđuje da je učenik svjestan svojih prava i sloboda, da je uvjeren u ispravnost svog mišljenja, da se osjeća sigurnim javno iznijeti to mišljenje te da je motiviran i uporan da u nj uvjeri i druge. Asertivnost je i dobra obrana od nasilja. Ona često pomaže učeniku da izbjegne položaj žrtve.

S obzirom da osjećaj slobode povoljno utječe na suradničko ponašanje, škola treba učeniku omogućiti da stekne povjerenje u vlastite snage, otvoreno komunicira s učiteljem i drugim učenicima i sudjeluje u donošenju odluka. Učenici koji koriste suradničke strategije u rješavanju problema uspješni su u usklađivanju svojih prava s potrebama drugih, kao i u uspostavljanju poticajnih i prijateljskih odnosa u školi i izvan nje.

obrazovanju treba posvetiti pozornost pripremi pojedinca za puno razumijevanje naravi, uzroka i posljedica sukoba, nasilja i rata, kao i za aktivno sudjelovanje u obrani, izgradnji i očuvanju mira na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.7.5. Ljudska prava i obrazovanje za razvoj

Obrazovanje za razvoj dospijeva u središte interesa početkom 1970-ih godina u sklopu proglašenja Desetljeća razvoja Ujedinjenih naroda, nakon što se pokazalo da gospodarska i tehnička pomoć, bez primjerenog obrazovanja, nije dovoljna za poticanje napretka nerazvijenih zemalja. Kako se time dovela u pitanje učinkovitost međunarodnih standarda ljudskih prava, jednakosti i pravde, velika pozornost počela se posvećivati izradi obrazovnih programa za poticanje razvoja s namjerom da se oni uvedu u škole i izobrazbu učitelja.

“Perverzni razvoj”

Iako se s pravom drži da je siromaštvo jedan od glavnih uzroka ugrožavanja ljudskih prava i da razvoj može prekinuti začarani krug siromaštva, u mnogim afričkim, latinoameričkim i azijskim zemljama razvoj se opaža kao izvor nasilja nad ljudskim pravima. U mnogim razvojnim politikama tamošnjih zemalja razvoj se poistovjećuje sa sljedećim negativnim pojavama:

- iscrpljivanje neobnovljivih prirodnih resursa;
- prisvajanje dobara siromašnih naroda;
- pretjerano korištenje kemijskih sredstava u poljoprivredi što dovodi do zagađenja tla i vode, a u nekim slučajevima i do prekidanja hranidbenih lanaca;
- ubranu industrijalizaciju kojom se uvoze prljave tehnologije i otpad;
- razvoj turizma s osloncem na izgradnju velikih hotelskih kompleksa kojima se oduzima prostor i resursi lokalnom stanovništvu, osobito voda i vodi prostituciji, uključujući djecu;
- raseljavanje stanovništva, osobito starosjedilačkih plemena;
- mega-razvojni projekti koji zemlje dovode u dužnički odnos;
- povećanje nepravde i korupcije.

No prvi programi u praksi nisu dali očekivane rezultate zbog dva ključna razloga. Prvi se odnosi na linearno određenje razvoja po kojemu se napredak mjeri isključivo ekonomskim pokazateljima, kao što su bruto nacionalni proizvod, stupanj industrijalizacije i urbanizacije te razina tehnološkog razvoja. Takav pristup ne samo da je automatski diskvalificirao nerazvijene zemlje nego je ponudio racionalno objašnjenje za njihovo iskorištavanje od strane bogatih zemalja. Drugi razlog odnosi se na svođenje obrazovanja za razvoj isključivo na probleme nerazvijenih zemalja, kao što su siromaštvo, bolesti, nepismenost i nezaposlenost. S obzirom na to da su mnogi u takvim programima vidjeli ostatak nekadašnjih kolonijalnih studija razvoja, postavljen je zahtjev da se oni uredi s osloncem na humanističku dimenziju razvoja u sklopu koje se blagostanje povezuje s društvenom pravdom.

Ti su pomaci osobito potaknuti jačanjem međunarodnih standarda ljudskih prava kao polazišta razvojnih politika, kao i proglašenjem razvoja općim i neotuđivim ljudskim pravom. Uvođenje međunarodnih standarda ljudskih prava u pojam razvoja dovelo je do toga da se i sam razvoj počeo vrednovati prema napretku u zaštiti ljudskih prava, a ne samo prema pukim ekonomskim pokazateljima. U 'Deklaraciji o pravu na razvoj' Ujedinjenih naroda iz 1986. utvrđeno je da pravo na razvoj obuhvaća:

- **prava pojedinca** na gospodarsko, društveno, kulturno i političko usavršavanje do punog ostvarenja svih svojih temeljnih prava i sloboda;
- **prava naroda** na samoodređenje i suverenitet nad svim svojim prirodnim resursima i bogatstvima.

Nadalje, u dokumentu se ističe da je pojedinac središnji subjekt razvoja i da je za nj pojedinačno i kolektivno odgovoran, ali da najveća odgovornost za promjene leži na vlada-ma. One su na nacionalnoj razini dužne izraditi učinkovite i pravedne razvojne politike, a na međunarodnoj razini surađivati s drugim zemljama na izgradnji novog međunarodnog gospodarskog poretka u skladu s načelom zajedničkog interesa te suverene jednakosti i neovisnosti država.

I dok će se u razvijenim zemljama još dugo zadržati programi obrazovanja za razvoj u kojima se govori o siromaštvu i drugim problemima zemalja trećega svijeta kako bi se kod učenika razvilo suosjećanje i solidarnost, u nerazvijenim zemljama Afrike i Latinske Amerike povezivanje razvoja sa zaštitom ljudskih prava iskoristit će se za izradu programa u kojima se govori o nepravdi, eksploataciji, očuvanju izvorne tradicije i oslanjanju na vlastite snage. Učenje za razvoj na temeljima ljudskih prava tako će obuhvatiti pitanja sudjelovanja pojedinca u donošenju odluka o razvoju, nadzora nad razvojem i odgovornosti za uspjeh razvojne politike, kao i pitanje osiguranja pravde, naknade i rehabilitacija za žrtve tzv. "perverzno razvoja". Početkom devedesetih godina dodatno se učvršćuje veza između razvoja i ljudskih prava kao odgovor na potrebu osiguranja održivog razvoja.

Obrazovanje za održivi razvoj

Obrazovanje za održivi razvoj je novo područje teorije i prakse obrazovanja kojim se na nov način objedinjuje obrazovanje za razvoj i obrazovanje za zaštitu okoliša. Uvodi se nakon postizanja međunarodnog konsenzusa o okolišu kao općem dobru i priznanju općeg ljudskog prava na zdravi okoliš. Polazište tih promjena bio je izvještaj Svjetskog povjerenstva za okoliš i razvoj iz 1987. (Brundtlandov izvještaj) koji uvodi pojam održivog razvoja u značenju životnog standarda koji zadovoljava potrebe sadašnjih i ne ugrožava prava budućih generacija. Time je gospodarski rast prestao biti jedina mjera društvenog razvoja. Umjesto toga, kao pokazatelj razvoja uzima se kombinacija gospodarskog rasta, s jedne, i jednakosti, društvene pravde i općeg blagostanja, s druge strane.

U obrazovanju se te promjene očituju u izmjeni ciljeva, sadržaja i metoda programa obrazovanja za zaštitu okoliša koji promiču tehnicistički "oporavak prirode", kao i programa obrazovanja za razvoj koji polaze od gospodarskih pokazatelja napretka. Novim programima se objedinjuju sadržaji građanskog obrazovanja, obrazovanja za ljudska prava, globalnog obrazovanja te kulture mira i zdravog okoliša. Među najvažnijim ciljevima obrazovanja za ljudska prava spominju se:

- razumijevanje odnosa između razvoja, očuvanja ljudskog života i društvene pravde;
- razvoj svijesti o globalnoj povezanosti i odgovornosti;
- razvoj kritičkog odnosa prema informacijama i modelima proizvodnje i potrošnje kojima se iscrpljuje temeljna supstancija života na zemlji;
- razumijevanje i poštivanje kulturnih razlika te prihvaćanje etike odgovornosti i skromnosti.

6.2.7.6. Ljudska prava i globalno obrazovanje

Priprema djece i mladih za učinkovito sudjelovanje u svijetu razlika, dinamičnih promjena, rastuće međuovisnosti i ozbiljnih kriza dodatni je zahtjev koji je postavljen pred obrazovanje krajem drugoga tisućljeća. Stjecanje svijesti o globalnom povezivanju i razvijanje vještina za uspješno suočavanje s izazovima takvog procesa postali su središnji ciljevi novog pristupa nazvanog "globalno obrazovanje". Njime su objedinjeni neki raniji obrazovni programi kao što su: studije područja, studije svijeta, povijest svijeta, znanost o zemlji, kulturni studiji, zaštita okoliša i sl.

Iako su im mnogi ciljevi isti, globalno obrazovanje valja razlikovati od *međunarodnog obrazovanja*, ali i od *obrazovanja za globalnu perspektivu*. Od prvoga se razlikuje po tome što pojedine dijelove svijeta promatra kao elemente interaktivnih globalnih cjelina, a od drugoga što ne traži proširenje postojećih nastavnih sadržaja nego, prvenstveno, njihovu reinterpretaciju. Ono se razlikuje i od ranijih pristupa učenju svoje i drugih kultura prvenstveno po tome što koristi kroskulturalnu perspektivu koja mu omogućuje da različite kulture ne samo uspoređuje nego i poveže u dinamičnu, interaktivnu i međuovisnu cjelinu. Isto tako, globalno obrazovanje nije moguće svesti ni na obrazovanje za ljudska prava, ili na interkulturalno,

građansko i mirovno obrazovanje. Riječ je o komplementarnim pristupima koji, svaki na svoj način, pripremaju pojedinca za sudjelovanje u mijenjanju svijeta uz poštivanje načela općih ljudskih prava, demokracije i pluralizma.

Globalno obrazovanje se na različite načine uvodi u škole. U višim razredima osnovne i u srednjoj školi susrećemo ga kao načelo ili kriterij za izradu kurikuluma ili kao dio postojećih (redovitih ili izbornih) programa, dok se na višim razinama i u obrazovanju učitelja ostvaruju i kao poseban predmet. Tri su temeljna zadatka koja se spominju u takvim programima:

- ▶ **razumijevanje pojmova i načela** globalnog povezivanja u svijetu obilježenom gospodarskim, političkim i kulturnim razlikama;
- ▶ **razvoj vještina** potrebnih za rješavanje problema koji su posljedica globalnih procesa (kršenje ljudskih prava, siromaštvo, nepismenost i dr.);
- ▶ **prihvatanje onih vrijednosti i stilova ponašanja** koji međuovisnost svijeta potvrđuju kroz jednakosti, pravdu i pluralizam.

Porast korporacijske moći i ljudska prava

(*Issues in Global Education*, br. 171, 2001.-2002.)

Istraživanja potvrđuju da gospodarska globalizacija ne smanjuje, nego zaoštrava problem nejednakosti. U svijetu danas djeluje 40.000 korporacija čije aktivnosti nadilaze nacionalne granice. Od tog broja, 200 je giganta koji danas kontroliraju više od četvrtine svjetskog gospodarstva. Posljednjih desetljeća povećava se koncentracija korporacijske moći, kako po pojedinim sektorima, tako i po pojedinim korporacijama.

Od 100 najvećih gospodarstava svijeta, 49 se odnosi na države, a 51 na korporacije. Wal Mart korporacija, koja se nalazi na dvanaestom mjestu najvećih, gospodarski je moćnija od 161 države zajedno, uključujući Izrael, Poljsku i Grčku, Mitsubishi je moćniji od četvrte najmnogoljudnije zemlje svijeta – Indonezije, General Motors od Danske; Ford od Južne Afrike, a Toyota od Norveške.

Svjetsko bogatstvo i dalje je koncentrirano u rukama najbogatijih. Prema podacima Ujedinjenih naroda, oko 85 posto svjetskog BND-a pod nadzorom je jedne petine čovječanstva, dok četiri petine čovječanstva raspolaže samo s 15 posto ukupnog svjetskog bogatstva. Gospodarska aktivnost 4,5 milijarde stanovnika svijeta iznosi samo 3,9 trilijuna dolara, za razliku od 7,1 trilijuna kojima raspolaže 200 najbogatijih.

Čini se da najvećih 200 korporacija stvara globalni gospodarski apartheid, a ne globalno selo, kako je to izgledalo u početku. Osam najuspješnijih telekomunikacijskih firmi, primjerice, vrtoglavo širi svoja tržišta i ostvaruje enormne zarade, no i dalje više od devet desetina stanovnika svijeta (90,1 posto) nema telefona. Nadalje, racionalizacija korporacijske proizvodnje stalno je praćena smanjenjem broja radnih mjesta u korist firmi. Najvećih 200 korporacija globalno zapošljava oko 18,8 milijuna radnika, što je manje od 0,33 posto ukupnog svjetskog stanovništva.

S obzirom na to da takva koncentracija bogatstva ugrožava promicanje temeljnih načela međunarodne zajednice, postavlja se pitanje korporacijske odgovornosti u zaštiti općih ljudskih prava i sloboda, osobito prava radnika, pojedinca i naroda na zdravi okoliš, razvoj i suvereno raspolaganje svojim nacionalnim bogatstvima i resursima. Velike nevladine organizacije (*Greenpeace*, *Amnesty International* i *Corporate Watch*) stalno upozoravaju na kršenje međunarodno prihvaćenih standarda ljudskih prava od strane velikih firmi. U svezi s tim problemom javljaju se dva suprotstavljena stajališta. Na jednoj strani su zagovornici ili branitelji ljudskih prava koji ističu da gospodarstveni sektor ima i drugu odgovornost osim proizvodnje dobara i ostvarenja profita, budući da vrši utjecaj koji znatno nadilazi samo tržište. Na drugoj strani su zagovornici otvorenog tržišta koji drže da firme ne mogu imati socijalnu odgovornost izvan one koja se odnosi na poštivanje zakona.

Na nižim razinama školovanja ti se zadaci ostvaruju osvještavanjem sličnosti i razlika među kulturama, uz poticanje razvoja kroskulture osjetljivosti i snošljivosti, dok se na višim razinama veća pozornost posvećuje razumijevanju integrativnih procesa na globalnoj razini.

Središnje teme većine programa globalnog obrazovanja, osobito na višim razinama školovanja, su sljedeće:¹⁷

- ▶ **kroskulturno razumijevanje** (sličnosti, razlike, odnosi i utjecaji među kulturama; razumijevanje mjesta i uloge svoje kulture u globalnim promjenama; utjecaj vrijednosti i vjerovanja na društvene i kulturne norme i odnose prema drugim kulturama);
- ▶ **razumijevanje globalne dinamike i uspostavljanja globalnih sustava** (svijet kao izranjajući sustav u tehnološkom, gospodarskom, političkom, društvenom, kulturnom i ekološkom smislu; odnosi između različitih dimenzija globalizacije: gospodarske, kulturne, političke i sl.; međuovisnost lokalne, nacionalne, regionalne i globalne razine promjena; utjecaj lokalnih odluka na globalnu dinamiku i obratno);
- ▶ **razumijevanje globalne povijesti** (evolucija i promjene globalnog sustava; promjene dimenzija globalizacije i odnosa među njima; međunarodni sukobi i globalizacija);
- ▶ **razvoj svijesti o stanju planeta** (prednosti i slabosti globalnih procesa kao što su: jaz između bogatih i siromašnih zemalja, neravnopravno iskorištavanje svjetskih prirodnih resursa, neracionalno korištenje neobnovljivih resursa, neujednačen tehnološki razvoj, masovne migracije, kriza okoliša, prenapučenost, nesigurnost uzrokovana nasiljem, terorizmom i međunacionalnim sukobima i dr.);
- ▶ **prihvatanje kroskulturne perspektive** (supostojanje različitih svjetonazora koji mogu biti relevantni za rješavanje globalnih problema).

Budući da se globalnim obrazovanjem promiče razumijevanje svijeta kao sustava kojega ne čine samo sličnosti i razlike nego i suprotnosti, vrlo je važno povezati razvoj kroskulturne

¹⁷ Vidi o tome više u: Merryfield, M.M.; Jarchow, E. i Pickert, S. (ur.) *Preparing Teachers for Global Perspectives: A Handbook for Teacher Educators*. Thousand Oaks, 1997.

Odgoj (obrazovanje) za vrijednosti

Tijekom 1990-ih obnavlja se potreba poučavanja učenika o temeljnim ljudskim vrijednostima nakon što se ta ideja četvrt stoljeća ranije našla pod žestokom kritikom zagovornika pluralizma u obrazovanju. Oni su, naime, tvrdili da se vrijednosti koje se poučavaju u školi nalaze pod nadzorom dominantne društvene grupe i da stoga nužno diskriminiraju djecu koja dolaze iz drugih kultura. U skladu s tim, tražili su da se vrijednosni sustav škole "pluralizira" kako bi uključio i vrijednosti drugih, društveno marginaliziranih kultura. Tome su se osobito usprotivili konzervativni autori koji su u pluralizaciji vidjeli opasnost za društvenu stabilnost pa su takve pokušaje označavali izrazima kao što su "smrt klasičnog obrazovanja", "rastakanje društva" i "pobjeda primitivnih".

No kako je s vremenom postalo očito da se u sustavu formalnog obrazovanja ne samo zanemaruje pitanje vrijednosti drugih kultura nego i vrijednosti uopće, ponovno se javlja ideja da se odgoj za vrijednosti postavi u središte formalnog obrazovnog sustava. Ističe se da odgoj za vrijednosti treba na novim temeljima pripremiti učenike za donošenje sudova o poželjnom ili nepoželjnom ponašanju oslanjajući se na načelo zajedničkog društvenog interesa. Među najvažnijim zadacima odgoja za vrijednosti spominje se: razvoj društveno poželjnih stavova, moralno rezoniranje, promišljeno donošenje odluka i moralna samospoznaja. Učenje vrijednosti se tako još jednom dovodi u vezu s odgojem karaktera, odnosno s poticanjem razvoja moralnih osobina kod učenika koje nadilaze vremenske i prostorne razlike. Među najvažnijim poželjnim osobinama ubrajaju se: poštenje, hrabrost, ustrajnost, samoodricanje, suosjećanje, snošljivost, nepristranost, poštivanje vrijednosti i dostojanstva pojedinca i odgovornost za dobrobit zajednice.

Pristupi poučavanju i učenju vrijednosti razlikuju se od autora do autora. U nekim programima za niže razrede osnovne škole savjetuje se, primjerice, korištenje priča o uzorima ili herojima iz povijesti, književnosti, filma i svakodnevnog života koji nude općeprihvatljiv model ponašanja za učenike. Kriterij izbora je dobrovoljno djelovanje na dobrobit drugih, a ne status pomodne zvijezde. Važno je da se priča odnosi na stvarnu osobu i da su u njoj odmjereno predstavljene njene pozitivne i negativne osobine. Upoznavanje kvaliteta i slabosti altruistične osobe-heroja potiče učenika da svijet oko sebe promatra objektivnije, osobito ako se od njega traži da ponašanje heroja procjenjuje u kontekstu njemu pripadajuće kulture, vremena i prostora. Nadalje, važno je da se kao model predstave osobe koje pripadaju različitim kulturama i da se usporedbom njihova ponašanja dođe to tzv. općih moralnih osobina pojedinca koje se nalaze u temeljima jedinstva ljudskog roda.

perspektive s razvojem kritičkog i anticipativnog mišljenja oslonjenog na načela ljudskih prava, jednakosti, pravde i pluralizma. Takvo mišljenje pojedincu omogućuje, ne samo da globalne događaje, procese i probleme razmatra sa stajališta različitih svjetonazora i kultura, nego i da ih procijeni prema učincima koje bi oni mogli imati na budućnost tih svjetonazora i kultura, kao i svijeta u cjelini.

6.2.8. Vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava

6.2.8.1. Promjene pristupa vrednovanju

Vrednovanje ili evaluacija u obrazovanju, uključujući i vrednovanje obrazovanja, odnosi se na niz pristupa, strategija, metoda i instrumenata kojima se mjere rezultati poučavanja i učenja. Dobivene se vrijednosti potom uspoređuju s unaprijed utvrđenim ciljevima, standardima ili kriterijima kako bi se utvrdila kvaliteta obrazovanja u pojedinom razredu, školi ili sustavu u cjelini. Budući da se ti rezultati koriste kao polazište za izradu razvojnih planova, u sklopu kojih se određuju razine i nositelji odgovornosti te raspodjela sredstava, njihova točnost i pouzdanost postaje ključ učinkovitosti obrazovnog sustava.

Vrednovanje je važno i zbog toga što osigurava informaciju o prednostima i nedostacima poučavanja i učenja pa se često određuje i kao “proces prikupljanja informacija o tome što treba činiti” da se unaprijedi rad škole. Taj aspekt vrednovanja osobito je važan u ostvarivanju ciljeva koji se odnose na školu kao zajednicu učenja i poučavanja u kojoj učenik stječe znanja i vještine za život u demokratskom društvu, što nadilazi okvire pojedinog nastavnog predmeta.

S obzirom na to da vrednovanje u obrazovanju ima presudan utjecaj na život pojedinca, vrlo je važno da su podaci koji se tako dobiju objektivni i pouzdani. Donedavno se vjerovalo da je to moguće postići samo testovima, standardiziranim instrumentima mjerenja. No praksa je pokazala da testovi imaju brojne nedostatke kao što su: pretjerana kvantifikacija i usmjerenost na činjenice te neosjetljivost na razlike u stilovima učenja i kontekste učenja i poučavanja. Isticano je, također, da su takve “objektivne mjere” nespojive s izvornom funkcijom obrazovanja - jačanjem spremnosti pojedinca na životne izazove.

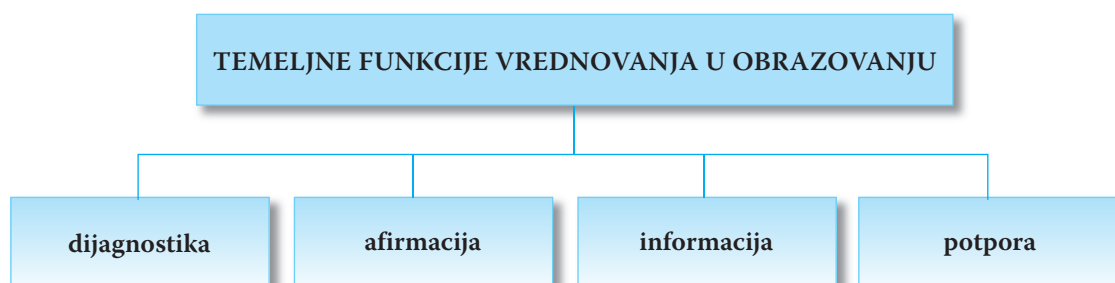
Najozbiljniji prigovor došao je kao posljedica priznanja prava na različitost i jednakost u obrazovanju. Objektivnost testova dovedena je u pitanje kad se pokazalo da se njima diskriminiraju učenici koji ne pripadaju dominantnoj kulturi. Istraživanja su, naime, potvrdila da se rezultati testova koriste kao sredstvo opravdanja tzv. samoispunjajućeg proročanstva - fenomena da učenik koji početkom školovanja pokaže slabe rezultate, a pripada određenoj društvenoj grupi (po etničkom podrijetlu, jeziku, rasi, spolu ili socio-ekonomskom statusu) ostane loš učenik i kasnije i, obično, ranije napusti školu. Uzrok tome najčešće je pomanjkanje poticaja koji mu dolazi od učitelja. Zbog toga što mu škola uskraćuje upravo ono što mu je najpotrebnije, učenik gubi samopouzdanje u mogućnost svog napretka pa na kraju sasvim odustaje od učenja.

Nezadovoljstvo testovima potaklo je diskusiju o prvenstvu kvantitativnog nad kvalitativnim modelom vrednovanja. Kvalitativno vrednovanje usmjereno je na proces i značenja; njime se nastoji obuhvatiti cjelovitiji kontekst nekog problema na način na koji ga vidi pojedinac. Suprotno tome, kvantitativni pristup ne zanima ni kontekst ni doživljaj pojedinca; on je usmjeren na utvrđivanje količine, intenziteta ili frekvencije pojavljivanja nekog elementa koji se zbog “objektivnosti” mjerenja mora izdvojiti iz cjeline.

U skladu s tim, dobro vrednovanje znači detaljno opisivanje događaja prema iskazu pojedinca, njegovoj životnoj povijesti i sl. Podaci se prikupljaju slijedom kojim se pojavljuju i ne pokušavaju se podvesti pod unaprijed određene i standardizirane kategorije, što se, primjerice, radi kod testa. Kvalitativno vrednovanje u obrazovanju, dakle, nastoji osigurati dubinski i cjelovit uvid u iskustvo učitelja i učenika na način da se poštuju njihove vlastite interpretacije događaja. Suprotno tome, kvantitativno usmjeren evaluator oslanja se na standardizirane instrumente mjerenja u sklopu kojih je individualno iskustvo učenika i učitelja pojednostavnjeno i poopćeno kako bi odgovaralo predeterminiranim kategorijama uz koje se vežu numeričke vrijednosti. Te su vrijednosti bez sumnje korisne za generalizaciju i komparaciju, ali im nedostaje sveobuhvatnost individualnog iskustva što je, pak, presudno za procjenu učinkovitosti učenja za život. Svođenje uspjeha učenika na količinu zapamćenih činjenica iz nekog predmeta, bitno osiromašuje zadatke koje i građani i demokratsko društvo postavljaju pred školu.

Imajući na umu složenost tih ciljeva, osobito u svezi s pripremom učenika za znalačko, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskim promjenama na načelima ljudskih prava, jednakosti i pluralizma, kao i činjenicu da se u obrazovanju donose odluke koje mogu imati dalekosežne posljedice, važno je ne samo uskladiti kvantitativni i kvalitativni pristup vrednovanju nego i osigurati da se ono provodi u skladu s određenim etičkim načelima, među kojima su najvažnija sljedeća:

- ▶ **poštivanje dostojanstva i uspostava povjerenja** između onoga koji vrednuje i onoga kojega se vrednuje;
- ▶ **nepristranost, odsustvo manipulacije i poštivanje prava na privatnost**, osobito kad vrednovanje zadire u područje osobnih stavova;
- ▶ **shvaćanje vrednovanja u terminima moralnog prosuđivanja** koje može imati značajne posljedice po onoga kojeg se vrednuje.

Prikaz 31: *Temeljne funkcije vrednovanja u obrazovanju*

Danas se općenito prihvaća da vrednovanje u obrazovanju mora biti sredstvo poticanja i promjene, a ne kažnjavanja i održanja postojećeg stanja (v. Prikaz 31)

Donedavno se u većini europskih zemalja, kao i u Hrvatskoj, vrednovanje u obrazovanju gotovo isključivo svodilo na ocjenjivanje učenika od strane učitelja u sklopu pojedinog nastavnog predmeta. Rijetki slučajevi vrednovanja škole, kao cjeline, u pravilu su povjeravani vanjskim stručnjacima (inspektorima, istraživačima obrazovanja, povjerenstvima i sl.). Zadnjih godina intenzivno se radi na tome da vrednovanje, a ne samo ocjenjivanje, postane sastavni dio redovitih školskih zadataka. U svezi s tim pojavila su se dva modela:

- **model međuškolskog vrednovanja** (*peer-evaluation*) u sklopu kojega se slične škole vrednuju međusobno;
- **model školskog samovrednovanja** u sklopu kojega škola sama planira, nadzire i mjeri vlastiti napredak oslanjajući se na opće (nacionalne) standarde ili kriterije, ili na tzv. standarde koji polaze od škole (*school-based standards*).

6.2.8.2. Samovrednovanje škole kao sredstvo osiguranja kvalitete

Snažan zaokret prema samovrednovanju škole koji se posljednjih godina primjećuje u mnogim europskim zemljama u svezi je s potrebom osiguranja kvalitetnog obrazovanja. S obzirom na to da je škola danas više nego ikada ranije obvezna odgovoriti na potrebe učenika, roditelja i lokalne zajednice, od nje se očekuje da postane institucija poučavanja i učenja koja, poštujući nacionalne prioritete i standarde, samostalno dogovara, izrađuje, provodi i vrednuje svoje razvojne planove. Samovrednovanje u funkciji osiguranja kvalitetnog obrazovanja znači da škole:

- određuju same svoje obrazovne ciljeve i zadatke istovremeno poštujući nacionalne (opće) prioritete, standarde, indikatore i/ili kriterije kvalitete koji važe za područje obrazovanja;
- neovisno izrađuju sveobuhvatne planove svog razvoja kako bi postigle dogovorene ciljeve;
- provode i prate provođenje plana uz pomoć odgovornog menadžmenta škole;
- snose odgovornost za uspjeh pred prosvjetnim vlastima, roditeljima, učenicima i drugima koji su zainteresirani za obrazovanje (*stockholders*).

Pretpostavke učinkovitog samovrednovanja škole

- postojanje jasnih obrazovnih ciljeva na nacionalnoj i školskoj razini;
- postojanje nacionalnih indikatora kvalitete, standarda i/ili kriterija za područje obrazovanja;
- otvorena i stalna komunikacija između središnjih i lokalnih prosvjetnih vlasti i škola, kao i među školama;
- osiguranje primjerenih resursa, uključujući odgovarajuću pripremu učitelja za vrednovanje pojedinih područja i škole u cjelini;

- poznavanje i primjena odgovarajućih postupaka evaluacije (metoda, tehnika i instrumenata);
- benchmarkiranje;
- ozračje zajedništva, solidarnosti i odgovornosti;
- detaljno i objektivno izvještavanje o rezultatima vrednovanja svih zainteresiranih;
- postojanje sustava nepristranog priznanja i nagrađivanja;
- postojanje sustava savjetovanja i potpore;
- postojanje sustava širenja dobre prakse uz korištenje novih komunikacijskih tehnologija (web-stranice, email).

U izvještaju Stalne međunarodne konferencije inspektora obrazovanja (SICI) o provođenju projekta 'Učinkovito samovrednovanje škole',¹⁸ zabilježeno je da se većina promatranih europskih zemalja okreće unaprjeđenju kvalitete obrazovanja preko izrade razvojnih planova koji polaze od samovrednovanja škole (v. Prikaz 32).

Prikaz 32: *Proces osiguranja kvalitete obrazovanja u školi*

Škole se zakonom potiču ili obvezuju na izradu razvojnih planova temeljenih na rezultatima samovrednovanja, u čijem se sklopu rezultati škole uspoređuju s njenim ciljevima, a njeni ciljevi s nacionalnim standardima ili kriterijima, što zajedno čini put do osiguranja kvalitetnog obrazovanja.

Sastavni dio tog procesa je tzv. *benchmarkiranje*. *Benchmark* je referentna točka koja školi omogućuje da svoje rezultate uspoređi s onima koje postižu druge slične škole

¹⁸ *Effective School Self-Evaluation (ESSE) Project 'School Self-Evaluation in Thirteen European Countries/Regions'* SICI, 2001.

i da, u skladu s tim, postavi odgovarajuće ciljeve za unaprjeđenje svoga rada. U svom izvještaju, SICI spominje nekoliko kategorija *benchmarkiranja* koje se koristi u Europi, među kojima je *nacionalni benchmark* (tablično predstavljanje rezultata po pojedinoj školi na nacionalnim ispitima i sl.) i *nacionalni indikatori koji imaju dodatnu vrijednost* (pokazatelji napretka učenika s posebnim potrebama ili onih koji pripadaju manjinama).

U većini slučajeva škole provode samovrednovanje oslanjajući se na nacionalne indikatore kvalitete u sljedeća tri područja:

- ▶ **proces poučavanja i učenja** (uključuje kurikulum, sustav potpore i savjetovanja, ozračje ili etos i sl.);
- ▶ **proces upravljanja i vođenja** (uključuje menadžment, osiguranje kvalitete, vodstvo, veza s roditeljima i zajednicom, planiranje u školi, unutarnji odnosi, resursi, upravljanje ljudskim resursima, administracija i administrativni procesi);
- ▶ **rezultat** (uključuje ocjene učenika, kao i njihove stavove, vrijednosti i individualni razvoj).

6.2.8.3. Osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava

Rasprava o osiguranju kvalitete u obrazovanju preko samovrednovanja i razvojnog planiranja škole još nije značajnije zahvatila područje obrazovanja za ljudska prava. Vrednovanje se u tom području i dalje uglavnom provodi u sklopu pojedine radionice, seminara ili projekta. Pri tome se od sudionika traži da odgovore na neka opća pitanja (primjerice: što ste naučili u radionici, što ćete moći primijeniti u svom radu, što su nedostaci ovakvog načina rada, koji su vaši prijedlozi za unaprjeđenje i sl.) što se koristi za poboljšanje kvalitete te iste radionice ili seminara. Vrlo rijetko rezultati vrednovanja imaju širu primjenu.

Jedan od najpoznatijih neformalnih modela koji polazi od samovrednovanja i povezuje ga s planiranjem i unaprjeđenjem kvalitete, jest tzv. *Mjerenje temperature ljudskih prava* D. Schimana. Svrha tog modela utvrđivanje je stavova učitelja, učenika i drugih djelatnika, pa i roditelja, o stanju zaštite ljudskih prava u školi, što se onda uzima kao polazište za planiranje promjena.

MJERENJE TEMPERATURE LJUDSKIH PRAVA U ŠKOLI

(Shiman, D. *Teaching Human Rights*. Denver: Center for Teaching International Relations University of Denver, 1999.)

Procijenite stanje ljudskih prava u Vašoj školi. Kritički raščlanite čimbenike koji utječu na ozračje ljudskih prava. Izradite plan djelovanja kako bi se poboljšala zaštita i unaprijedilo ozračje ljudskih prava u školi.

1. U čl. 26. Opće deklaracije o ljudskim pravima stoji da "1. Svatko ima pravo na odgoj i obrazovanje. Odgoj i obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i

općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno. Tehničko i strukovno obrazovanje mora biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima u skladu sa sposobnostima.

2. *Odgoj i obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. On mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podupirati djelatnost Ujedinjenih naroda na održanju mira.”*

A) Utvrđivanje obrasca

1. U kojim područjima se osobito promiču ljudska prava u Vašoj školi?
2. U kojim područjima postoje problemi?
3. Koja od tih područja su Vama osobito važna?

B) Traženje objašnjenja

4. Kako objašnjavate nastanak tih problema?
 - a. Jesu li oni povezani s rasnim, etničkim, klasnim, dobним ili spolnim razlikama ili pak s razlikama u sposobnostima?
 - b. Jesu li oni povezani s procesom odlučivanja? Na koji način?
 - c. Tko ima koristi, a tko gubi zbog postojanja tih problema?
 - d. Postoji li još koje objašnjenje za te probleme?

C) Promatranje sebe

5. Jeste li Vi ili Vaš kolega/kolegica na bilo koji način pridonijeli stvaranju takvog ozračja (svojim djelovanjem ili nedjelovanjem, odnosno zapostavljanjem problema)?
6. Jeste li Vi tipičan predstavnik Vaše škole?

D) Promatranje drugih

7. Držite li da bi na gornje pitanje Vaše kolege/kolegice odgovorili drugačije?

E) Pogled unaprijed

8. Što bi trebalo učiniti da se poboljša ozračje ljudskih prava u Vašoj školi?
9. Što biste Vi osobno mogli učiniti da odnosi u školi budu kvalitetniji?
10. Koje konkretne akcije biste Vi mogli poduzeti kako bi Vaša škola više promicala ljudska prava i ljudsko dostojanstvo učenika i učitelja?

Prodiskutirajte svoje odgovore s kolegama i kolegicama. Napravite plan djelovanja – odredite ciljeve, strategije i nositelje odgovornosti.

Upitnik o temperaturi ljudskih prava u školi

Uputa: Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite koliko ona odgovara stanju u Vašoj školi. Uzmite u obzir učenike, učitelje, stručne službe, ravnatelja i tajništvo. Nakon što odgovorite na sva pitanja, zbrojite Vaše odgovore. Zbroj predstavlja Vašu procjenu stanja ljudskih prava u Vašoj školi.

Brojevi u kolonama znače sljedeće:

- 1 = nikada
- 2 = ponekad
- 3 = često
- 4 = uvijek
- 5 = ne znam

r. br.	Stanje u školi i odgovarajući članci iz 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'	1	2	3	4	5
1	Moja škola je mjesto na kojemu su učenici sigurni i zaštićeni (čl. 3 i 4).					
2	Svi učenici dobivaju iste informacije i poticaj za učenje i izbor zanimanja (čl. 2).					
3	Članovi školske zajednice nisu diskriminirani zbog svog stila života, druženja s određenim osobama ili svojih izvanškolskih aktivnosti (čl. 2 i 16).					
4	Moja škola osigurava svakome jednak pristup, resurse, aktivnosti i raspored prostorija (čl. 2 i 7).					
5	Članovi moje školske zajednice oduprijet će se akcijama, materijalima ili izjavama koji diskriminiraju ili omalovažavaju druge (čl. 2, 3, 7, 28 i 29).					
6	Kada netko krši prava drugoga, prekršitelju se pomaže da nauči kako da promijeni svoje ponašanje (čl. 26).					
7	Članovi moje školske zajednice brinu se za moj cjelokupan razvoj, kao i za moj školski napredak i pružaju mi pomoć kad god mi je ona potrebna (čl. 3, 22, 26, 29).					
8	Kada dođe do sukoba, nastojimo ih riješiti na miran i suradnički način (čl. 3 i 28).					
9	Institucionalne smjernice i postupci primjenjuju se svaki put kad se prijavi zlostavljanje ili diskriminacija (čl. 3 i 7).					
10	U stvarima koje se odnose na disciplinu, uključujući suspendiranje i isključivanje, svim osobama se jamči pravičan i nepristran postupak tijekom kojega se utvrđuje krivnja i određuje kazna (čl. 6, 7, 8, 9 i 10).					
11	Nitko u mojoj školi nije žrtva ponižavajućeg postupka ili kazne (čl. 5).					
12	Onaj tko je osumnjičen za nedjelo, smatra se nevinim sve dok mu se ne dokaže krivica (čl. 11).					
13	Moj osobni prostor i stvari se poštuju (čl. 12 i 17).					
14	U mojoj školi su dobrodošli učenici, učitelji i drugi djelatnici koji dolaze iz druge kulture ili iz druge zemlje (čl. 2, 6, 13, 14 i 15).					
15	Osjećam se slobodnim izraziti svoja uvjerenja i ideje (političke, vjerske, kulturne i druge) bez straha da ću zbog toga biti diskriminiran (čl. 19).					
16	Članovi moje škole mogu izrađivati i širiti publikacije bez straha da će biti cenzurirani ili kažnjeni (čl. 19).					
17	U nastavi, udžbenicima, udruženjima i čitaonicima predstavljeni su različiti stavovi i stajališta (rodna, rasna, etnička i ideološka) (čl. 2, 19 i 27).					

18	Imam mogućnosti predstaviti svoju kulturu kroz glazbu, umjetnost i književnost (čl. 19, 27 i 28).					
19	Članovi moje škole imaju mogućnost sudjelovati (pojedinačno ili kao članovi udruženja) u demokratskom procesu odlučivanja kako bi pomogli unaprjeđenju pravila i politike škole (čl. 20, 21 i 23).					
20	Članovi moje škole imaju pravo udruživati se unutar škole kako bi zagovarali svoja prava ili prava drugih (čl. 19, 20 i 23).					
21	Članovi moje škole potiču jedni druge na učenje o društvenim i globalnim problemima koji se odnose na pitanja pravde, zaštite okoliša, siromaštvo i mir (Preambula, čl. 26 i 29).					
22	Članovi moje školske zajednice mogu uzeti odgovarajući odmor tijekom školskog dana i raditi razuman broj sati pod nepristranim uvjetima (čl. 23 i 24).					
23	Zaposlenici moje škole plaćeni su tako da mogu imati standard života primjeren zdravlju i dobrobiti njih i njihovih obitelji (uključujući stanovanje, prehranu, socijalnu zaštitu i sigurnost u nezaposlenosti, bolesti ili starosti) (čl. 22 i 25).					
24	Prihvaćam odgovornost u mojoj školi za druge da ne provode diskriminaciju i da se ponašaju na način kojim se promiče sigurnost i dobrobit moje školske zajednice (čl. 1 i 29).					

Maksimalna temperatura = 100 stupnjeva ljudskih prava.
 Temperatura Vaše škole je _____.

Valja imati na umu da uspjeh u ostvarivanju ciljeva i zadataka obrazovanja za ljudska prava ovisi o nizu međusobno isprepletenih čimbenika od kojih je samo dio pod nadzorom učitelja i škole:

- eksplicitni i implicitni ciljevi obrazovanja, uključujući skriveni kurikulum;
- očekivanja učenika i roditelja;
- očekivanja učitelja i drugih djelatnika škole;
- obilježja učenika (osobito stil učenja);
- obilježja učitelja (osobito stil poučavanja);
- obilježja nastavne građe;
- obilježja škole (vođenje i upravljanje, resursi, ozračje, lokacija, otvorenost prema roditeljima, lokalnoj zajednici i sl.);
- kontekst obrazovanja (prosvjetna politika, legislativa, značenje obrazovanja u društvu, međunarodni standardi).

Mnogi se aspekti bitni za vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava mogu naći među općim indikatorima kvalitete obrazovanja u pojedinim zemljama, kao i među indikatorima kvalitete koji su izrađeni u srodnim područjima, osobito u građanskom obrazovanju. *Planer za samovrednovanje u predmetu građanstvo* (građanskom odgoju), koji se primjenjuje u Engleskoj, vrijedan je primjer takvog jednog modela. U njemu se spominje pet kategorija ili područja na koja se usmjeruje pozornost prilikom vrednovanja. Svaka od tih kategorija dalje je podijeljena na po nekoliko potkategorija koje imaju ulogu

indikatora. Svaki indikator procjenjuje se na skali od 0 do 100 posto ('0' označava početak rada u građanskom obrazovanju, a '100' naprednu razinu). Nakon što se svi indikatori procijene, škola može izraditi kumulativnu skalu koja pokazuje njen profil u građanskom odgoju. Ako se to radi kontinuirano kroz nekoliko godina, moguće je izraditi kumulativnu skalu koja pokazuje napredak ili, pak, nazadovanje u tom predmetu. Kumulativni podaci mogu se koristiti i za *benchmarkiranje*, na temelju čega škola utvrđuje kvalitetu obrazovanju u tom predmetu.

Planer za samovrednovanje u građanskom obrazovanju (Citizenship) u Engleskoj

Kategorija 1: ***Odnos vizije politike i prakse*** (vrednovanje u kojoj mjeri škola uspijeva viziju i politiku primijeniti u praksi):

- 1a. Školska vizija povezana s građanskim obrazovanjem
- 1b. Ravnateljevo upravljanje i vođenje
- 1c. Razvojno planiranje u građanskom obrazovanju
- 1d. Prosvjetne smjernice za građansko obrazovanje
- 1e. Koordinacija u građanskom obrazovanju
- 1f. Donošenje ključnih odluka

Kategorija 2: ***Resursi i njihov menadžment*** (ocjena dostupnosti resursa i upravljanje njima u građanskom obrazovanju):

- 2a. Resursi određeni za građansko obrazovanje
- 2b. Razvrstavanje i jednakost pristupa
- 2c. Korištenje resursa u građanskom obrazovanju
- 2d. Odabir resursa

Kategorija 3: ***Poučavanje i učenje*** (procjena poučavanja i učenja u građanskom obrazovanju):

- 3a. Program rada
- 3b. Priprema nastavne jedinice
- 3c. Poučavanje i učenje
- 3d. Ocjenjivanje
- 3e. Kontroverzne teme
- 3f. Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije

Kategorija 4: ***Usavršavanje zaposlenih*** (vrednovanje usavršavanja zaposlenih u području građanskog obrazovanja)

- 4a. Revizija vještina i stručnosti zaposlenih
- 4b. Poznavanje predmeta
- 4c. CPD
- 4d. ASTs

Kategorija 5: **Praćenje i vrednovanje** (procjena kvalitete praćenja i vrednovanja):

- 5a. Praćenje i vrednovanje u građanskom obrazovanju
- 5b. Rezultati
- 5c. Kolektivni pregled

Kategorija 6: **Uključenost roditelja i lokalne zajednice** (procjena utjecaja roditelja i lokalne zajednice na građansko obrazovanje):

- 6a. Uključenost roditelja u građansko obrazovanje
- 6b. Nevladine udruge i druge organizacije
- 6.c. Web-stranica
- 6.d. Obavješćavanje roditelja

Škole u Škotskoj koriste za potrebe samovrednovanja građanskog odgoja smjernice iz publikacije 'Obrazovanje za građanstvo: materijali za vrednovanje'. Materijal sadrži detaljne upute o tome na što treba usmjeriti pozornost u tom procesu:

Kategorije rezultata učenja	Kontekst razvoja
znanje i razumijevanje	sudjelovanje učenika u odlučivanju
vještine i kompetencije	programi s posebnim temama i kurikularnim područjima
vrijednosti i stavovi	kroskurikularni predmeti i aktivnosti
kreativnost i uradak	rad u zajednici

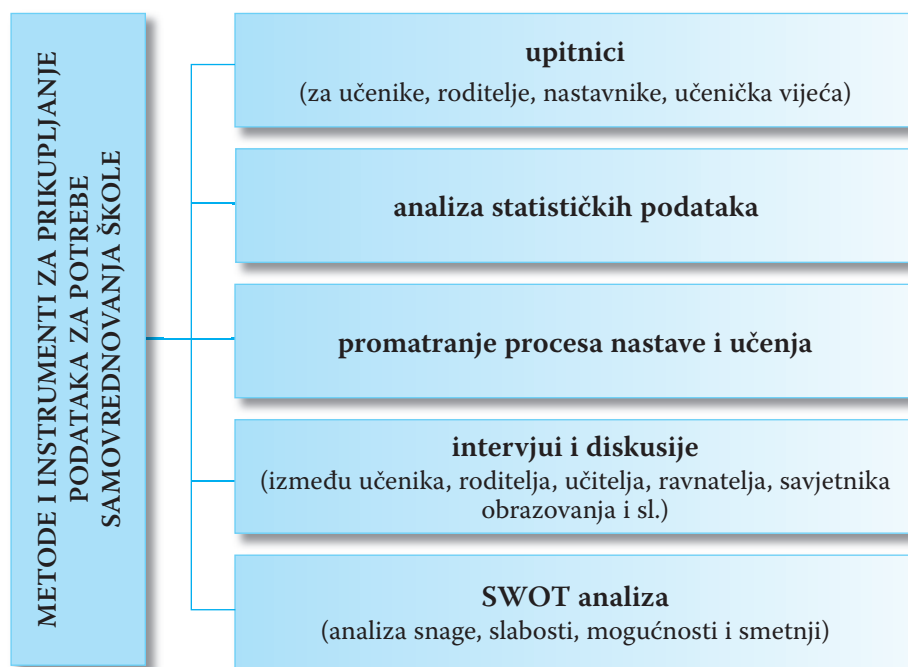
U međunarodnom projektu 'Obrazovanje za demokratsko građanstvo: Od politike do učinkovite prakse preko osiguranja kvalitete' koji se ostvaruje pod pokroviteljstvom UNE-SCO-a i uz koordinaciju Centra za istraživanje obrazovnih politika Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani razrađuje se poseban model za samovrednovanje škola i osiguranje kvalitete u području obrazovanja za demokratsko građanstvo (ODG), koji uključuje tri područja vrednovanja:

- kurikulum, poučavanje i učenje,
- školsko ozračje i etos,
- menadžment i razvoj.

6.2.8.4. Metode i instrumenti prikupljanja podataka

Škole koriste indikatore kao referentne točke za planiranje i provođenje samovrednovanja, uključujući odabir, izradu i primjenu instrumenata za prikupljanje podataka. Metode i instrumenti prikupljanja podataka su oruđa koja škole primjenjuju kako bi procijenile svoj cjelokupni napredak ili napredak u nekim posebnim područjima. Neke od najčešće

korištenih metoda i instrumenata za prikupljanje podataka koji služe samovrednovanju škola općenito, a mogu se primijeniti i u području obrazovanja za ljudska prava i drugim srodnim područjima nalaze se u Prikazu 33).

Prikaz 33: Metode i instrumenti prikupljanja podataka za potrebe samovrednovanja škole

6.2.8.5. Izvještavanje o rezultatima

Izvještavanje je bitan dio osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava, kao i u obrazovanju općenito. Ono u području obrazovanja za ljudska prava ima dvostruku svrhu:

- pruža informacije učenicima, roditeljima, široj javnosti i prosvjetnim vlastima o stanju poštivanja i zaštite ljudskih prava u školi, kao i o kvaliteti i napretku škole u obrazovanju za ljudska prava;
- ukazuje na prednosti i nedostatke u procesu ostvarivanju obrazovnih ciljeva, što je podloga za učinkovitije planiranje i djelovanje, odnosno za podizanje obrazovnog standarda škole u obrazovanju za ljudska prava.

6.2.9. Učitelj i obrazovanje za ljudska prava

6.2.9.1. Promjena profila učitelja

Osiguranje kvalitetnog obrazovanja koje bi učinkovito odgovorilo na nove potrebe i interese pojedinca i društva posljednjih godina neizostavno obuhvaća i pitanje obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja. Priprema učitelja za poučavanje shvaća se kao sastavni dio cjelokupnog sustava obrazovanja, pa se i reforme u tom području izrađuju i provode u tim okvirima.

Od učitelja se danas očekuje:

- ▶ interdisciplinarno poznavanje svoje struke;
- ▶ poznavanje strategija, metoda i tehnika poučavanja i učenja temeljenih na aktivnom i suradničkom učenju;
- ▶ razumijevanje razvojnih obilježja, stilova učenja i kulture učenika, uključujući vještine savjetovanja i mirnog rješavanja sukoba u učionici i školi;
- ▶ kritičko razumijevanje društvenog, gospodarskog, političkog i kulturnog, kao i međunarodnog konteksta škole;
- ▶ posjedovanje znanja i vještina planiranja, upravljanja, vođenja i vrednovanja obrazovnog procesa, uključujući kompetencije za rad u timu i akcijsko istraživanje te za suradnju s roditeljima i lokalnom zajednicom;

Obilježja uspješnog učitelja

(Good, T. i Brophy, J. *Contemporary Educational Psychology*.
New York: Harper Collins, 1995.)

Istraživanja pokazuju da učiteljevo povjerenje u svoju struku, znanja i vještine kojima raspolaže, učenikove potencijale za učenje i promjenu, kao i u važnost obrazovanja za osobni i društveni razvoj i napredak, značajno utječu na kvalitetu poučavanja i učenja u školi. Neke od najvažnijih osobina uspješnih učitelja su sljedeće:

- *društvena privlačnost* (opuštenost, veselost, emocionalna zrelost, otvorenost, iskrenost);
- *ego-snaga* (usmjerenost na rješavanje problema; samopouzdanje i trezvenost u kriznim situacijama; aktivno slušanje učenika bez obranaškog stava; izbjegavanje strategija rješavanja sukoba u kojima jedna strana dobiva a druga gubi);
- *realistična percepcija sebe i učenika* (odmjerena očekivanja od sebe i drugih);
- *jasnoća vlastite uloge* (osobito u odnosu prema učenicima tijekom i izvan nastave);
- *strpljivost i odlučnost* (osobito u odnosu na učenike koji iskušavaju učiteljevo strpljenje);
- *prihvatanje učenika kao osobe u razvoju* (uz jasno iskazane granice dopustivog ponašanja).

- znalačko korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
- cjeloživotno i kontinuirano učenje.

U skladu s tim neki autori zagovaraju korijenite izmjene u pristupu obrazovanju i izobrazbi suvremenih učitelja, i to:

- ***Od pristupa koji se temelje na deficitu do pristupa koji polaze od kompetencija učitelja*** (svrha promjene je unaprjeđenje profesionalnih kompetencija učitelja kako bi oni u svom radu manje ovisili o vanjskim autoritetima; predlaže se korištenje metode analize slučaja koja učiteljima omogućuje da uče i razmjenjuju svoja iskustva s drugim učiteljima);
- ***Od pristupa koji se temelje na replikaciji do pristupa koji polaze od refleksije*** (umjesto svladavanja vještina prenošenja znanja na učenika, traži se ovladavanje analitičkim i refleksivnim mišljenjem koje učiteljima pomaže da bolje razumiju svoje osobne i profesionalne snage i slabosti, kao i da se upute u akcijska istraživanja kako bi samostalno stekli nova znanja i vještine poučavanja);
- ***Od pristupa koji se temelje na izoliranom učenju do pristupa koji promiču suradničko učenje*** (ideja o zajedničkom učenju i zajedničkim odgovornostima učitelja za rezultate učenja učenika pojavila se i kao odgovor na problem učiteljeve izoliranosti, odnosno njegove nemogućnosti da istovremeno uči i poučava u školi; od škole se traži da postane mjesto učenikova i učiteljeva učenja, pa se u tu svrhu otvaraju tzv. škole-klinike i sl. modeli);
- ***Od centraliziranih do decentraliziranih pristupa*** (umjesto da određuju i organiziraju stručno usavršavanje učitelja, središnje vlasti osiguravaju sredstva za one programe koje sami učitelji drže važnim i nužnim za svoj profesionalni razvoj i koji se sve češće provode u samoj školi).

Modeli koji odgovaraju tim novim pristupima su:

- *Škole za profesionalni razvoj, partner-škole ili škole-klinike* (škole u kojima učitelji praktičari, učitelji početnici, budući učitelji i sveučilišni nastavnici zajednički uče razmjenjujući svoja znanja i iskustva);
- *Programi praćenja* u kojima učiteljima početnicima pomažu učitelji-mentori);
- *Sveobuhvatni ili interdisciplinarni programi izobrazbe za učitelje* (programi obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja koji okupljaju stručnjake s više fakulteta i viših škola, kao što su nastavnički, medicina, pravo, socijalni rad i sl.).

U najnovijem izvještaju o promjenama nekih aspekata učiteljske profesije u europskim zemljama koji je Eurydice objavio 2003. godine¹⁹, utvrđeni su sljedeći trendovi:

- *podizanje razine učiteljskih kvalifikacija i produljivanje razdoblja studiranja* (izjednačavanje s fakultetskom diplomom);

¹⁹The Teaching Profession in Europe: Profile, Trends and Concerns. Report III: Working Conditions and Pay. Brussels: Eurydice, 2003.

- *puna usklađenost opće, stručne i praktične dimenzije obrazovanja* od početka studija;
- *centralizacija odlučivanja o upisu na nastavnički studij* radi poboljšanja kvalitete upisa i pridobivanja najboljih kandidata;
- *postupna izmjena studijskih programa u skladu s minimumom vještina* koje učitelj, osim svoje uže struke, mora steći tijekom studija, osobito:
 - korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
 - menadžment i administrativni poslovi;
 - primjerena pomoć djeci s posebnim potrebama;
 - primjerena pomoć djeci iz migrantskih obitelji;
 - komunikacija s učenicima i upravljanje njihovim ponašanjem (osobito glede nasilja u školi).
- *uvođenje otvorenijih modela zapošljavanja;*
- *izrada strategija za privlačenje najспособnijih studenata na nastavničke studije;*
- *traženje odgovarajućih modela potpore, priznanja i nagrađivanja učitelja,* osobito mladih koji se nalaze u tzv. fazi kvalifikacije.

U Europi se sve više prihvaća stav da se, zbog sve složenijih izazova koji stoje pred obrazovanjem i školom, sustav obrazovanja i izobrazbe učitelja mora urediti kao kontinuiran proces koji objedinjuje razdoblje studija i razdoblje stručnog usavršavanja. No postoji i ideja o iskorištavanju iskustva umirovljenih učitelja i njihova uključivanja u tzv. poslijemirovinsko stručno usavršavanje.

6.2.9.2. Međunarodne smjernice za učitelja

Mnoge od tih ideja utvrđene su davne 1966. godine u *Preporuci o statusu učitelja* - prvom i do danas najvažnijem međunarodnom dokumentu u području obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja. Dokument je prihvaćen na Posebnoj sjednici Međuvladine konferencije o statusu učitelja u organizaciji UNESCO-a i Međunarodne organizacije rada (ILO) kao međunarodni referentni okvir za izradu nacionalnih zakona, politika i praksi te etičkih kodeksa u tom području. U njemu se u 146 članaka podijeljenih u 13 cjelina utvrđuju opća načela obrazovanja, izobrazbe i usavršavanja, zapošljavanja, rada i života te prava i odgovornosti učitelja javnih i privatnih škola (od predškolske do srednjoškolske razine). Neka od najvažnijih pitanja dokument uređuju na sljedeći način:²⁰

- **Određenje učiteljskog poziva** (čl. III.6. "Poučavanje je javna djelatnost koja od učitelja traži stručno znanje i specijalizirane vještine koje se stječu i održavaju strogim i kontinuiranim učenjem. Ona od njih također traži osobnu i kolektivnu odgovornost za odgoj, obrazovanje i dobrobit povjerenih im učenika.");

²⁰ Cjelovit prijevod 'Preporuke o statusu učitelja' nalazi se u: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001., str. 163-183.

- ▶ **Suradnja u donošenju odluka** (čl. IV.10k. "...radi određivanja prosvjetne politike i njenih jasnih ciljeva potrebno je uspostaviti tijesnu suradnju između nadležnih tijela, učiteljskih organizacija, poslodavaca, zaposlenika, roditelja, kulturnih organizacija te obrazovnih i istraživačkih ustanova.");
- ▶ **Kvaliteta izobrazbe učitelja** (čl. V.28. "Osoblje u ustanovama za izobrazbu učitelja treba biti osposobljeno za nastavu u svom području na razini koja odgovara višem i visokom obrazovanju. Osoblje koje provodi nastavu iz pedagoških predmeta treba imati iskustvo poučavanja u školi i to iskustvo, u skladu s mogućnostima, povremeno obnavljati ponovnim preuzimanjem nastavnih obveza u školi". Čl. V.25. "Ustanove za izobrazbu učitelja trebaju biti središte razvoja obrazovanja, dostavljati školama informacije o rezultatima istraživanja i metodičkim inovacijama te u svom radu odražavati iskustvo škola i učitelja.");
- ▶ **Profesionalna sloboda** (čl. VIII.61 "Učiteljska struka treba uživati akademske slobode u ispunjavanju svojih profesionalnih dužnosti." Čl. VIII. 62. "Učitelji i njihove organizacije trebaju sudjelovati u izradi novih programa, udžbenika i nastavnih sredstava." Čl. VIII.63. "Svaki sustav inspekcije ili nadzora treba biti tako uređen da potiče i pomaže učitelje u ispunjavanju njihovih profesionalnih zadataka ne umanjujući pri tome njihovu slobodu, inicijativu i odgovornost.");
- ▶ **Odgovornosti** (čl. VIII.71. "Profesionalne standarde koji važe za učitelje treba određivati i održavati u suradnji s učiteljskim organizacijama." Čl. VIII.73. "Učiteljske organizacije trebaju izraditi etičke kodekse ili kodekse ponašanja jer oni značajno pridonose ugledu struke i potiču na ispunjavanje dužnosti u skladu s dogovorenim načelima.");
- ▶ **Prava** (čl. VIII.82. "Plaće i radni uvjeti učitelja trebaju se utvrđivati pregovorima između učiteljskih organizacija i poslodavaca." Čl. X.115. "(Plaće trebaju) a) odražavati značaj koji društvo pridaje poučavanju, a time i učiteljima, kao i sve odgovornosti koje oni preuzimaju ulaskom u službu... c) omogućiti učiteljima i njihovim obiteljima pristojan život te stručno usavršavanje ili praćenje kulturnih događanja, što unaprjeđuje njihovu stručnu spremu").

Iako Preporuka nije obvezujuća u formalnopravnom smislu, sve zemlje članice ILO-a i UNESCO-a potiču se na upoznavanje i primjenu njenih načela. Primjenu nadgleda 12 neovisnih međunarodnih stručnjaka koji čine Zajednički odbor ILO-vih i UNESCO-vih stručnjaka za Preporuku o statusu učitelja (*Joint ILO/UNESCO Committee of Experts on the Recommendation concerning the Status of Teachers – CEART*). Na temelju izvještaja koje dobiva od vlada, učiteljskih udruga i međunarodnih organizacija, kao i na temelju žalbi koje mu podnose učiteljske udruge, Odbor podnosi redovite izvještaje ILO-u i UNESCO-u o statusu učitelja u svijetu i daje preporuke za izradu konkretnih mjera u tom području.

On-line informacije za učitelje

CEPES	European Centre for Higher Education (Europski centar za visoko obrazovanje) http://www.cepes.ro/
CERI	Centre for Educational Research and Innovation (Centar za istraživanje i inovacije u obrazovanju) http://www.oecd.org/els/edu/ceri/
CIDREE	Consortium of Institutions for Development & Research Education in Europe (Konzorcij institucija za razvoj i istraživanje obrazovanja u Europi) http://www.cidree.org
CEDEFOP	European Centre for the Development of Vocational Training (Europski centara za razvoj strukovnog obrazovanja) http://www.cedefop.gr
ECER/EERA	European Educational Research Association (Europska udruga za istraživanje u obrazovanju) http://www.eera.ac.uk
Education on-line Conference Papers in Education	(Saopćenja s konferencija u području obrazovanja) http://www.leeds.ac.uk/educol
ERIC	Educational Resources Information Centre (Informacijski centar za obrazovne resurse) http://www.accesseric.org/
Europa	European Union Information Server (Informacijski server Europske unije) http://europa.eu.int/
ETF	European Training Foundation (Europska fondacija za nastavu) http://www.etf.eu.int
Eurydice	The Information Network on Europe (Informacijska mreža o Europi) http://www.euydice.org
IBE	International Bureau of Education (Međunarodni biro za obrazovanje) http://www.ibe.unesco.org
ILO	International Labour Organisation (Međunarodna organizacija rada) http://www.ilo.org
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj) http://www.oecd.org
TNTEE	Thematic Network on Teacher Training Education in Europe (Tematska mreža za obrazovanje i izobrazbu učitelja u Europi) http://tntee.umu.se
UNESCO	http://www.unesco.org/education
UNEVOC	The technical and vocational site of UNESCO (UNESCO-ov tehnički i strukovni portal) http://www.unevoc.org
UNESBIB	The bibliographic database of UNESCO (UNESCO-ova bibliografska baza podataka) http://unesdoc.unesco.org/ulis/unesbib.html

6.2.9.3. Učitelj ljudskih prava

Zahtjev za promicanjem temeljnih načela ljudskih prava i sloboda putem obrazovanja, dodatni je izazov pred kojim se nalazi suvremeni učitelj. S obzirom da je učinkovito poučavanje ljudskih prava nespojivo s tradicionalnim pristupom nastavi u kojemu učitelj zadržava monopol nad znanjem, procesom učenja i vrednovanjem naučenog, od učitelja ljudskih prava traži se niz novih osobnih i stručnih kvaliteta, od kojih se mnoge i danas stječu izvan formalnog sustava stručne izobrazbe. Analize, naime, pokazuju da postoji neslaganje između zahtjeva za promicanjem ljudskih prava obrazovanjem i pripreme učitelja za učinkovito ostvarivanje tog zadatka. U mnogim zemljama priprema učitelja za rad u tom području, kao i u mnogim srodnim područjima (građansko obrazovanje, obrazovanje za mir, interkulturalno obrazovanje itd.), gotovo isključivo ovisi o spremnosti civilnog sektora. Dodiplomski, poslijediplomski i programi stručnog usavršavanja učitelja su rijetki, no njihov broj posljednjih godina polako ali stalno raste.

Jedan od uzroka takvog stanja svakako je sadržajna i metodička složenost samog područja. Uspješno poučavanje ljudskih prava, naime, pretpostavlja:

- interdisciplinarnost,
- kritički pristup,
- poštenje, nepristranost, samorefleksiju i anticipaciju,
- poštivanje razlika, osjetljivost na probleme drugih, suradnju i solidarnost,
- usmjerenost na dobrobit učenika i zajednice,
- provjeru znanja u akciji,
- odgovornost za promjene.

U studiji 'Učenje za demokratsko građanstvo u Europi'²¹ navode se neke kompetencije učitelja o kojima ovisi učinkovita priprema učenika za informirano, aktivno i odgovorno građanstvo, a koje su važne i u obrazovanju za ljudska prava:

- uvjerenje učitelja da su njegovi učenici u stanju učiti, da im on u tome može pomoći i da je obrazovanje ključ dobrobiti pojedinca i društva;
- spremnost učitelja na sagledavanje problema iz perspektive učenika uz poštivanje njihova podrijetla, dobi i iskustva;
- poštivanje prava učenika i osjetljivost na njihove potrebe i interese;
- spremnost učitelja na nepristrano bavljenje kontroverznim temama u nastavi;
- otvorenost na probleme i vještina upravljanja sukobima u učionici i školi uz poštivanje načela nenasilja, zajedničkog interesa, dogovaranja i provjere rješenja;
- sposobnost učitelja da sebe i učenike vidi kao nositelje promjena na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini;

²¹ Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

- vjera da stvari mogu biti bolje i da svatko može biti bolji;
- spremnost učitelja na podređivanje svojih očekivanja i prioriteta prioritetima učenika koji su utvrđeni u procesu dogovaranja;
- spremnost učitelja da prizna svoje greške pred učenicima i da na njima uči;
- spremnost na otvaranje i vođenje rasprava o problemima koji proizlaze iz skrivenog kurikuluma.

No uspješan učitelj ljudskih prava prepoznaje se i po nekim posebnim obilježjima koja su predstavljena u Prikazu 34.

BITNE KOMPETENCIJE I OSOBINE LIČNOSTI UČITELJA LJUDSKIH PRAVA

znanja	vještine	vrijednosne orijentacije i osobine ličnosti
<ul style="list-style-type: none"> • poznavanje međunarodnih i domaćih standarda općih ljudskih prava i temeljnih sloboda (osobito prava djece i mladih), kao i mehanizama njihove zaštite • poznavanje učinkovitih strategija, metoda i tehnika učenja i poučavanja za ljudska prava, uključujući istraživanje • poznavanje poticajnih postupaka vrednovanja i osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava • poznavanje učinkovitih strategija razvoja kulture ljudskih prava 	<ul style="list-style-type: none"> • vještine analitičkog, kritičkog, refleksivnog, dokaznog i anticipativnog mišljenja • vještine konstruktivnog i nenasilnog rješavanja problema u razredu i školi, uključujući komunikaciju, slušanje, posredovanje i sl. • vještine poticanja i facilitiranja aktivnog i suradničkog učenja kod učenika • vještine planiranja, organiziranja, sudjelovanja u donošenju odluka, timskog rada, vođenja, istraživanja i savjetovanja • vještine zagovaranja i • vještine korištenja IKT-a 	<ul style="list-style-type: none"> • poštivanje jednakog dostojanstva svakog učenika • privrženost općim ljudskim pravima i temeljnim slobodama • uvjerenje u mogućnost izgradnje pravednijeg društva na načelima općih ljudskih prava i temeljnih sloboda • uvjerenje u važnost obrazovanja za dobrobit pojedinca i društva • osjetljivost i poštivanje razlika te otvorenost za rizike i promjene • povjerenje u vlastite snage, iskrenost, dosljednost, pravednost i nepristranost

Prikaz 34: *Kompetencije i osobine ličnosti učitelja ljudskih prava*

U obrazovanju za ljudska prava učenici aktivno sudjeluju u određivanju ciljeva, sadržaja i metoda učenja, kao i u vrednovanju svoga i učiteljeva rada. Temeljna svrha tih promjena je osnaživanje učenika za sudjelovanje u odlučivanju i preuzimanje odgovornosti za izvršavanje dogovorenih zadataka uz poštivanje načela dostojanstva osobe, jednakosti, različitosti i pravednosti.

Učitelj kao facilitator

S obzirom da temeljna svrha poučavanja više nije puko prenošenje znanja sa starije generacije na mlađu nego upoznavanje, propitivanje, razmjenjivanje i vrednovanje ideja, znanja, vrijednosti i stavova, od učitelja se traži da ovlada vještinama facilitacije ili uključivanja pojedinca u proces učenja koji se zbiva u grupi. Izraz se obično koristi za označavanje modela vođenja koji jača kolektivne kapacitete (npr. škole) za prilagodbu, suradnju, rješavanje problema i osnaživanje (facilitativno liderstvo ili vodstvo). Neki ga koriste u značenju “menadžmenta napetosti”. Učitelj facilitator djeluje na sljedeći način:

- priprema, organizira i koordinira učenje u grupi i putem grupe;
- stvara i održava ozračje povjerenja, solidarnosti i otvorenosti uz poštovanje drugačijih mišljenja kao polazište za pronalaženje zajedničkog rješenja;
- osigurava uključivanje i ravnopravno sudjelovanje svih;
- probleme u grupi rješava korištenjem nenasilnih metoda;
- osigurava povratnu informaciju o procesu i rezultatima učenja itd.

Učitelj facilitator nije “odgovorna osoba” u tradicionalnom smislu te riječi, jer sama grupa preuzima odgovornost za rezultate učenja; on nije ni klasični predavač, jer istovremeno poučava iz svojega i uči iz tuđeg iskustva, a nije ni onaj tko procjenjuje točnost ili netočnost odgovora drugih, jer se sud o tome donosi u zajedničkoj diskusiji. Ukratko, učitelj facilitator indirektno upravlja učenjem; njegova najvažnija zadaća je da stvara odgovarajuće uvjete ili okruženje za učenje.

No da bi učitelj mogao pridonijeti osnaženju učenika kao subjekta promjena, on sam mora biti osnažen. U svezi s tim govori se o potrebi osposobljavanja učitelja za vođenje i upravljanje promjenama u sklopu dodiplomskog i poslijediplomskog obrazovanja. Učiteljevo vođenje valja razlikovati od administrativnog vođenja. Administrativno se temelji na hijerarhijskom modelu korištenja i distribucije moći, dok je vođenje učitelja više facilitativne i horizontalne naravi. Ono podrazumijeva timski rad, suradnju u donošenju odluka i postojanje zajednice učenja. Da bi razvio te kompetencije, učitelju se mora omogućiti da: neprekidno obnavlja svoja znanja i vještine, surađuje s visokoškolskim institucijama za obrazovanje učitelja i institutima za istraživanje obrazovanja, djeluje u učiteljskim udru-gama, razmjenjuje svoja iskustva na stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu, surađuje s roditeljima, lokalnom zajednicom i nevladinim organizacijama, sudjeluje u izradi razvojnih planova svoje škole i, konačno aktivno sudjeluje u izradi, provođenju i vrednovanju lokalne i nacionalne prosvjetne politike.

7.

Obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj

7.1. Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava

7.1.1. Nastanak Programa

Pod hrvatskim Nacionalnim programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava misli se na program koji se izrađuje od 1996. godine pod pokroviteljstvom Nacionalnog odbora za obrazovanje o ljudskim pravima, a kao prilog ostvarivanju zadataka Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda (1995. – 2004.). Odbor je osnovan 1996. godine kao posebno tijelo Vlade sa svrhom promicanja i usklađivanja aktivnosti u području obrazovanja za ljudska prava na nacionalnoj razini, od izrade i primjene programa, praćenja i vrednovanja njegovih rezultata do njegove eventualne izmjene.

Godine 1999. objavljena su četiri potprograma koja su izradile posebne radne grupe (za predškolu, niže i više razrede osnovne škole te za srednju školu).²² Program za osnovnu školu je pod nazivom 'Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratski građanski odgoj' uključen u Nastavni plan i program za osnovnu školu za 1999./2000. godinu. U tekstu stoji da se zadaci iz tog područja mogu ostvarivati interdisciplinarno (kroz sve predmete koje su bliske temama ljudskih prava), kao izborni predmet i kroz izvannastavne aktivnosti u vidu projekata. Zagovara se suradnja između nastavnika različitih predmeta, kao što su npr. povijest, zemljopis, društveni predmeti, moralni i vjerski odgoj, jezik i književnost, gospodarstvo i sl.

Istovremeno je pokrenuta radna grupa za izradu programa obrazovanja odraslih za ljudska prava i obrazovanja putem medija. Prvi je završen 2001., a drugi 2003. godine. Zadatak izrade visokoškolskog programa preuzeo je od početka 2004. godine Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog

²² Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava: Prvi dio: predškolski odgoj, osnovna škola - razredna i predmetna nastava, srednja škola. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima, 1999.

Izvorišta Nacionalnog programa

Iako je tekst hrvatskoga Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava rezultat rada velikog broja učitelja, aktivista i istraživača, kao i domaćih i međunarodnih projekata, on se konceptijski najviše oslanja na rezultate dvaju projekata:

- Projekt **Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole** vođen je od 1997. do 1999. godine prema ugovoru između UNESCO-a, Vlade Kraljevine Nizozemske, Vlade Republike Hrvatske i Hrvatskog povjerenstva za UNESCO. Okupio je tridesetak istraživača s Filozofskog fakulteta i Učiteljske akademije iz Zagreba, domaće i strane aktiviste te studente više dodiplomskih i poslijediplomskih studija. Središnji cilj projekta bio je izrada konceptijskog okvira za programiranje obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi, u skladu s međunarodnim standardima i potrebama hrvatskog društva. U projektu je obrazovanje za ljudska prava određeno kao cjelovit, dinamičan i cjeloživotan proces učenja i poučavanja za (samo)osnaženje i promicanje odgovornosti građana demokratskog društva u skladu s načelima ljudskih prava i sloboda, jednakosti, pluralizma, mira i solidarnosti. Cjelovitost je ostvarena spajanjem obrazovanja za ljudska prava s obrazovanjem za demokratsko građanstvo, međukulturno razumijevanje, mir i nenasilje, uz naglašavanje aktivnih i suradničkih metoda učenja, kao i uz stalno prepletanje lokalne, nacionalne i međunarodne perspektive u razumijevanju društvenih promjena. Na toj je podlozi izrađen prijedlog programa obrazovanja za ljudska prava za razrednu nastavu i niz materijala za učenje i poučavanje pod naslovom 'Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju' (Interdisciplinarni rječnik, Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata, Bibliografija radova s bilješkama i Međunarodni adresar te radne verzije priručnika za učitelje i udžbenika za učenike). Dio objavljenih materijala može se naći na web-stranici Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu <http://www.ffzg.hr/hre-edc>.
- Projekt **Građanin i ustav – temelji demokracije** ostvaruje se u Hrvatskoj od 1997. godine suradnjom Centra za građansko obrazovanje iz Calabasasa, SAD i Zavoda za unaprjeđivanje školstva. Eksperimentalno se provodi u oko stotinjak osnovnih i srednjih škola. Svrha projekta je poučavanje djece i mladih o temeljnim načelima demokratske vladavine, što uključuje pitanja organizacije i funkcioniranja vlasti, uloge građanina, odnosa građanina i vlasti i sl.

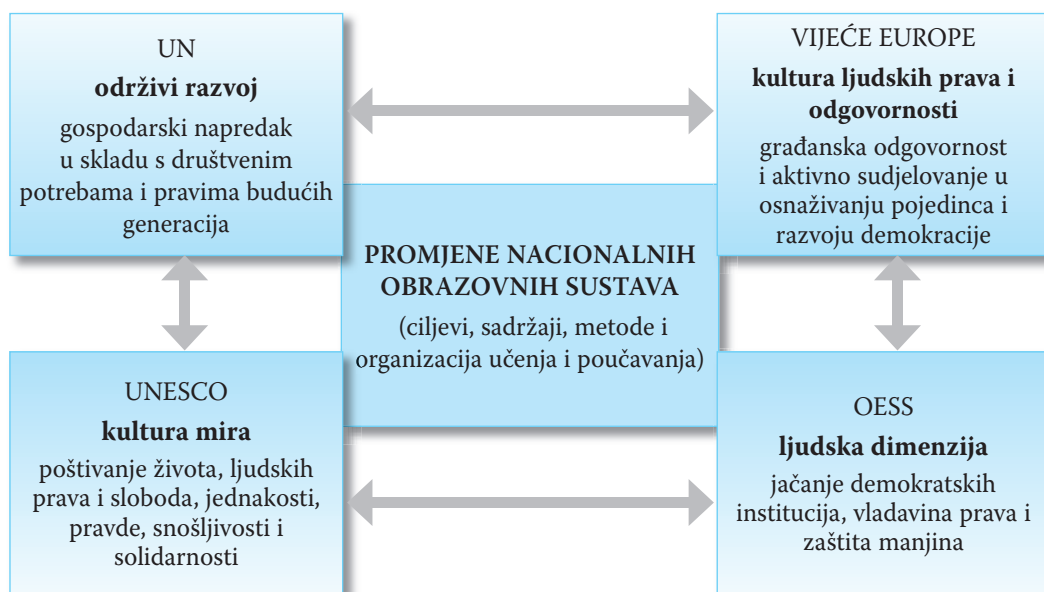
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu opsežnog dvogodišnjeg projekta kojega podržava Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske i Ministarstvo vanjskih poslova Republike Austrije.

Neposredno nakon objave radne verzije Programa, Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima je u suradnji sa Zavodom za unapređenje školstva i nevladinom organizacijom *Human Rights Education Associates* iz SAD-a pokrenuo seminare za izobrazbu učitelja u primjeni Programa, koje nakon godinu dana nastavlja financirati Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Do ove godine seminar je prošlo više od 3000 odgajatelja te osnovnoškolskih i srednjoškolskih učitelja. U međuvremenu je uvedeno nekoliko značajnih promjena:

- ▶ imenovan je 21 županijski koordinator za obrazovanje za ljudska prava sa zadatkom promicanja primjene Programa;
- ▶ seminari se počinju organizirati po županijama;
- ▶ osnovana su koordinacijska tijela za provođenje i unaprjeđenje pojedinih dijelova Programa (predškolski, razredna i predmetna nastava, srednja škola, sveučilišno obrazovanje, obrazovanje odraslih i obrazovanje putem medija), kao i posebno tijelo za usklađivanje obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za demokratsko građanstvo;
- ▶ došlo je do suradnje s pojedinim nevladinim udrugama u provođenje seminara za izobrazbu učitelja u primjeni Programa (primjerice Mali korak, Forum za slobodu odgoja, Hrvatski Crveni križ i dr.).

7.1.2. Opća polazišta

U Programu se ističe da je obrazovanje za ljudska prava bitan dio suvremenih promjena u nacionalnim sustavima obrazovanja i da predstavlja “izraz novog shvaćanja naravi i uloge učenja i poučavanja u rješavanju ozbiljnih i dubokih kriza suvremenog svijeta”, što prvenstveno ovisi o povratku čovjeku, njegovim pravima i slobodama. Određivanje pravca i naravi tih promjena rezultat je dijaloga među neovisnim i suverenim državama tijekom

Prikaz 35: Međunarodni okvir obrazovnih promjena

kojega se utvrđuju međunarodne i regionalne politike, kao i mehanizmi njihove primjene, a time i odgovornosti pojedinih država. Središnji pojmovi tih politika koje redom polaze od priznanja važnosti ljudska prava i sloboda predstavljeni su u Prikazu 35.

U tim je okvirima posebna pozornost u Programu posvećena vezi između ideje pozitivnog mira i obrazovanja za ljudska prava. Pozitivan mir se određuje kao suprotnost pojmu oružanog mira kojim se niječe bezuvjetnost ljudskog dostojanstva, zagovara rat kao prirodno stanje čovjeka i opravdava moć nad drugim uspostavljena silom. Suprotno tome,

Ideja pozitivnog mira i obrazovanje za ljudska prava

Promicanje obrazovanja za ljudska prava u Programu se povezuje s promicanjem ideje *pozitivnog mira*. Ideja se pojavljuje tijekom 1990-ih kao suprotnost doktrini o *oružanom miru* ili *ravnoteži straha* koja je obilježila razdoblje blokovske podjele svijeta. Riječ je o suprotstavljenim nazorima od kojih jedan potvrđuje, a drugi osporava mironosnu ulogu pojedinca i naroda u ljudskoj povijesti. Doktrina o oružanom miru izrasta na nepovjerenju u sposobnost čovjeka da slobodno i odgovorno upravlja svojom sudbinom, zbog čega mu se nameće potreba za "samoočuvanjem uz pomoć sile i oružja". Ideja pozitivnog mira, pak, polazi od shvaćanja da je mir moguć ako se gradi na poštivanju prava i sloboda pojedinca, priznanju vrijednosti drugoga i drugačijega, poštivanju načela jednakosti, demokracije i pravde u upravljanju višekulturalnom zajednicom te nesebičnom zalaganju za dobrobit svih.

U skladu s tim, u Programu se ističe da je puno uživanja prava uvjetovano preuzimanjem odgovornosti za zaštitu prava drugih i da pojedinac "mjeru svoje slobode određuje slobodom drugih, a mjeru slobode drugih svojom osobnom slobodom". No ostvarenje mira temeljenog na pravima pojedinca i pravdi među različitim mogućim je postići samo ako ta načela prožimaju sve segmente društvene zajednice, uključujući obrazovanje.

«Da bi pojedinac mogao odgovoriti izazovima mira, on prije svega mora odgovoriti izazovima ljudskog dostojanstva i slobode. To znači da svoja prava mora moći ostvariti u društvu kojemu pripada, da ih mora opažati kao prava svih, da mora poznavati postupke zaštite svojih prava u kontekstu zajednice jednakih građana i, konačno, da mora htjeti ostvariti svoja prava aktivnim sudjelovanjem u odlučivanju. Iako je dobar dio tih pretpostavki povezan s kakvoćom znanja, njihovo puno ostvarivanje u najvećoj mjeri ovisi o kakvoći vještina koje omogućuju primjenu naučenoga.» (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 13-14).

pozitivan mir proizlazi iz shvaćanja da su mir, stabilnost i razvoj mogući ako polaze od načela zaštite ljudskog dostojanstva, jednakosti i pravde, zbog čega se umjesto izraza "sudjelovanje u ratu" ovdje koriste izrazi "sudjelovanje u miru" i "suodgovornost za mir".

Potvrđujući te standarde, Nacionalni program općenito zagovara obrazovanje koje je:

- usredotočeno na poštivanje ljudskog dostojanstva i promicanje demokratskih odnosa;
- jednako dostupno svima, bez obzira na rasne, nacionalne, etničke, religijske, jezične ili druge razlike među djecom i odraslima;
- raznoliko u zadacima, pristupima, sadržajima, metodama i organizaciji, kako bi se mogle zadovoljiti potrebe svakog učenika i interesi zajednice kojoj učenik pripada;

Načela Nacionalnog programa

Pravo na obrazovanje, uključujući pravo na obrazovanje za ljudska prava, jest temelj poštivanja i ostvarivanja svih drugih prava i sloboda koje su priznate kao opće, nedjeljive i neotuđive vrednote čovječanstva.

Uživanje slobode i razvoj demokracije ovise o razumijevanju, prihvaćanju i zalaganju pojedinca za ostvarenje temeljnih ljudskih vrednota, kao i o jačanju društvenih institucija i procesa koji jamče njihovu zaštitu.

Temeljne ljudske vrednote obuhvaćaju ljudska prava i slobode, jednakost i vladavinu prava, građansku odgovornost, pluralizam, razumijevanje i poštivanje kulturne različitosti, suradnju i partnerstvo, mir i nenasilno rješavanje sukoba, društvenu stabilnost i sigurnost.

Hoće li, i u kojoj mjeri, pojedinac koristiti svoja prava za svoju dobrobit, dobrobit društva i budućih generacija, uvelike ovisi o ciljevima, sadržajima i metodama učenja, poučavanja i izobrazbe u školi, ali i izvanškolskom okruženju, zbog čega je nužno ne samo uvesti odgovarajuće sadržaje u škole nego i uspostaviti suradnju između škola, organizacija civilnog društva, medija i istraživačkih institucija.

- čimbenik razvoja humanističkog pogleda na čovjeka, društvo i prirodu oslobođenog slabosti antropocentrizma i etnocentrizma;
- otvoreno novim komunikacijskim i informacijskim tehnologijama isključivo za dobro pojedinca i ljudske zajednice.

Važno je napomenuti da takvo obrazovanje nije ograničeno disciplinarnim, dobnim ili institucionalnim podjelama. On se ostvaruje kao integriran, interdisciplinarnan i cjeloživotni proces učenja i poučavanja ljudskih prava putem kojih pojedinac u okvirima demokracije stječe znanja i vještine za promicanje i zaštitu svojih prava kao temeljnih ljudskih vrednota. Drugim riječima, Program promiče obrazovanje kojemu svrha nije savladavanje gradiva posebnog nastavnog predmeta, nego prije svega:

- **dobrobit učenika i razvoj škole kao demokratske zajednice** («Odgoj i obrazovanje mora omogućiti učenicima nesmetano uživanje njihovih prava, kao što ih mora osposobiti za razotkrivanje i uklanjanje svih oblika kršenja ljudskih prava i diskriminacije u školi.» NP, str. 28.);
- **osvještavanje i rješavanje stvarnih problema čovjeka** («Ciljevi odgoja i obrazovanja za ljudska prava nespojivi su s nametanjem stavova i uvjerenja učenicima (...). Učitelji mogu iznositi svoja mišljenja i stavove samo (...) kad su sigurni da iznošenjem svojih stavova neće odrediti smjer rasprave i nametnuti određeno rješenje problema kojim se smanjuje uloga neovisne participacije učenika.» NP, str. 27.);
- **razvoj stavova** («Odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima više je pitanje stajališta i načina rada nego sadržaja, što znači da se programski ciljevi ne mogu ostvariti ako se sadržaj svede na zapamćivanje činjenica i ako se on provodi u nedemokratskom, autoritarnom ozračju škole.» NP str. 27.);

- ▶ **aktivno djelovanje i odgovornost** («U odgoju i obrazovanju za ljudska prava treba izbjegavati retoriku i moraliziranje (...) Suprotno tomu, težište uvijek treba biti na poticanju učenikova djelovanja i odgovornosti u skladu s njegovim psihofizičkim osobinama» NP, str. 27.);
- ▶ **suradnja na svim razinama** («Puno ostvarenje ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja za ljudska prava moguće je samo kad se ono planira i provodi kao cjeloživotni proces poučavanja i učenja u kojemu surađuju svi odgojno-obrazovni čimbenici, od roditelja, nacionalnih i lokalnih prosvjetnih vlasti, vjerskih ustanova, učiteljskih aktiva i udruga, predstavnika nacionalnih manjina i njihovih društava, nevladinih udruga i medija, do dječjih, đачkih i studentskih organizacija.» NP, str. 27.).

Ta su polazišta, više ili manje, utkana u sva četiri posebna programa (program za predškolu, razrednu i predmetnu nastavu u osnovnoj školi i srednju školu). Svaki program strukturiran je na isti način. Osim međunarodnih i domaćih (ustav zakoni) normativnih polazišta i najvažnijih psihološko-pedagoških smjernica, svaki program sadrži sljedeća poglavlja:

- ▶ *Ciljevi*
- ▶ *Programske cjeline i teme*
- ▶ *Strategije provođenja*
- ▶ *Praćenje i vrednovanje*
- ▶ *Uloga učitelja*
- ▶ *Pretpostavke sustavnog djelovanja.*

7.1.3. Ciljevi i zadaci

Temeljni cilj cjelovitog Nacionalnog programa jest “upoznavanje djece, mladeži i odraslih s ključnim vrednotama građanskog društva, kao i razvoj onih intelektualnih i socijalnih vještina koje su prijeko potrebne za njihovo učinkovito sudjelovanje u demokratskom razvitku hrvatskog društva”. Pojedini programi tome dodaju posebne ciljeve i zadatke.

U programu za razrednu nastavu ističe se da je poučavanje i učenje u toj dobi “dio cjelovitog i cjeloživotnog procesa” kojim se, na primjeren način i uz uvažavanje razvojnih osobina, potiče učenika da se razvija u “neovisnu i odgovornu osobu koja će svoje stavove i ponašanje prema drugima graditi na načelima dostojanstva i nepovredivosti ljudske osobe, naroda i čovječanstva u cjelini”. Sukladno tome ciljevima i zadacima se nastoji osigurati:

- ▶ kontinuitet polazišta, sadržaja, pristupa i metoda odgoja i obrazovanja u tom području;
- ▶ razvoj učenika kao cjelovite osobe i aktivnog građanina;
- ▶ unaprjeđenje demokratskih odnosa u odjeljenju i školi kao pretpostavke razvoja demokracije na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini.

Iz općeg cilja izvode se pojedinačni zadaci koji se za razrednu nastavu nalaze u Prikazu 36.

Program odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi

Program je izrađen kao “cjelovit i sustavan pristup početnom učenju i poučavanju u temeljnim vrednotama ljudske zajednice. U njemu se polazi od načela prirodnog dostojanstva ljudske osobe kao pretpostavke demokracije, te se učenicima nižih razreda osnovne škole nastoji pomoći da razumiju i usvoje najvažnije pojmove i razviju temeljne vještine u tom području.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava trebao bi učenike potaknuti na osvještavanje prava koja im pripadaju kao ljudskom biću, ali i na odgovornosti koje iz toga proizlaze. Učenje za ljudska prava nezamislivo je bez učenja odgovornosti. U demokratskim uvjetima pravo pojedinca nije privilegij nego obveza, budući da ista prava pripadaju svima jednako, bez obzira na razlike glede spola, pripadnosti ili podrijetla. Stoga se odgoj i obrazovanje za ljudska prava treba shvatiti kao odgoj i obrazovanje za društvenu odgovornost. Učenje društvene odgovornosti u školskim uvjetima potiče se sudjelovanjem učenika u svim fazama procesa učenja i poučavanja, od donošenja odluke, njezine provedbe, do provjere njezine djelotvornosti.

Pretpostavka prihvaćanja odgovornosti jest jačanje svijesti o sebi kao dijelu zajednice ravnopravnih građana. Razumijevanje sebe i svojih potreba, poštivanje sebe kao osobe te jačanje povjerenja u svoje snage, prvi je i temeljni zadatak učenja za ljudska prava u nižim razredima osnovne škole. Sigurnost u sebe put je za otvorenost prema svijetu, prihvaćanje razlika među ljudima i poštivanje općih načela demokratske zajednice.

Da bi se programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava to postiglo, u školi je prijeko potrebno osigurati sljedeće:

- poticati svakog učenika na slobodno izražavanje svojih stavova i uvjerenja;
- štiti dostojanstvo svakog učenika i njegovo pravo na privatnost;
- svakom učeniku omogućiti pristup informacijama iz više izvora;
- zadovoljiti posebne potrebe učenika koji pripadaju nacionalnim manjinama ili etničkim zajednicama;
- osigurati primjerene uvjete za učenike s poteškoćama u razvoju;
- poticati ozračje snošljivosti, solidarnosti, suradnje i suodgovornosti među svim učenicima bez obzira na njihovo podrijetlo i njihove sposobnosti;
- zaštititi svakog učenika od tjelesnog i duševnog nasilja, uključujući vrijeđanje, izrugivanje, zanemarivanje i zlostavljanje.

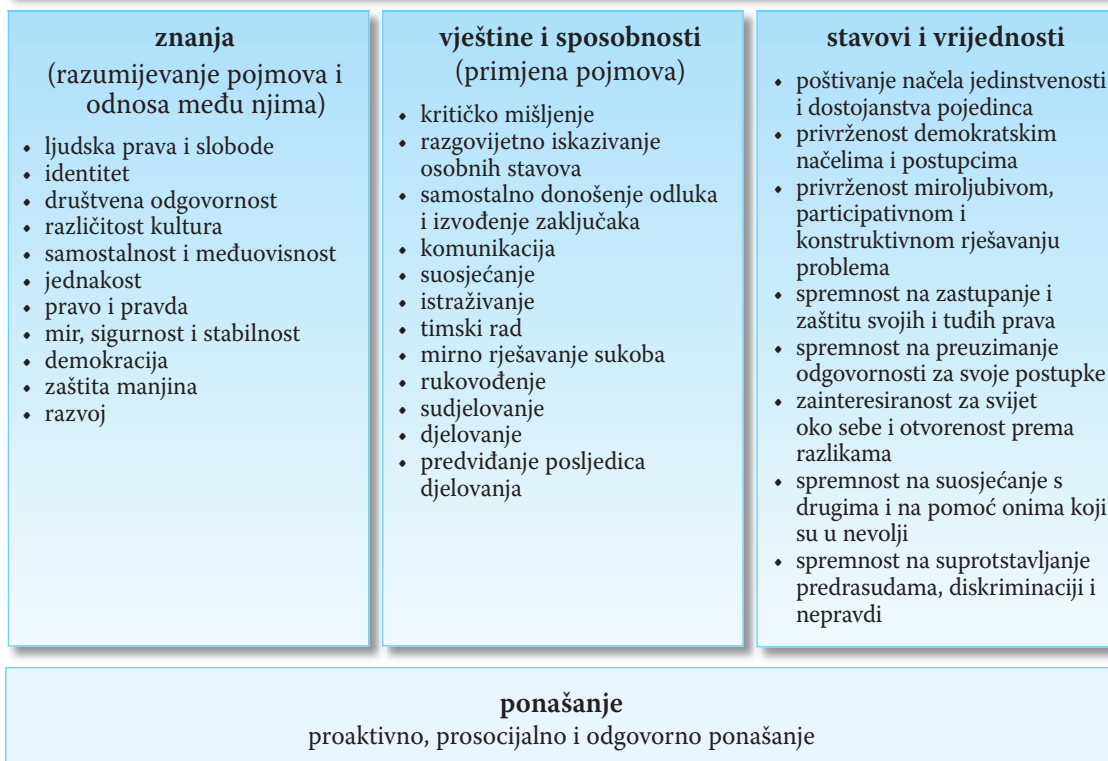
Krajnji cilj odgoja i obrazovanja za ljudska prava jest osposobiti učenika da bude u stanju postaviti svoje ciljeve i boriti se za njihovo ostvarenje, poštujući prava drugih i institucionalne mogućnosti koje mu unutar demokratske zajednice stoje na raspolaganju.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava je cjeloživotan proces. Temelji koji se postave u razrednoj nastavi u velikoj će mjeri odrediti način na koji će učenik pristupiti zadacima u tom području na višim razinama školovanja. Stoga je pri izradi izvedbenih programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi potrebno voditi računa o primjeni sljedećih načela:

- cjelovitost u ostvarenju postavljenih zadataka;
- interdisciplinarnost, kritičnost i afirmativnost u izboru sadržaja te u pristupu učenju i poučavanju;
- razumijevanje sadržaja ljudskih prava i sloboda te na razvoj vještina kojima se osigurava njihovo promicanje i zaštita;
- propitivanje i promjena iskustva učenika i školskog ozračja.

Uspjeh programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi ne ovisi samo o jasnoći i primjerenosti postavljenih ciljeva, zadataka i sadržaja nastave nego, prije svega, o načinu na koji se oni ostvaruju. Puno ostvarivanje tih ciljeva dugotrajan je proces tijekom kojega dolazi do promjena u cjelokupnom radu škole. Učenje i poučavanje za ljudska prava pretpostavlja veću samostalnost škole u organizaciji i upravljanju odgojno-obrazovnim procesom, promjenu odnosa između učenika, učitelja i uprave, te uključivanje šireg kruga građana. Stoga je za ostvarenje njegovih ciljeva i zadataka prijeko potrebno osigurati sudjelovanje svih izravnih i neizravnih čimbenika odgoja i obrazovanja, od učenika, učitelja, ravnatelja i drugih djelatnika škole, do prosvjetnih vlasti, roditelja i šire javnosti". (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 56-57.)

ZADACI ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA U RAZREDNOJ NASTAVI

Prikaz 36: Zadaci odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi

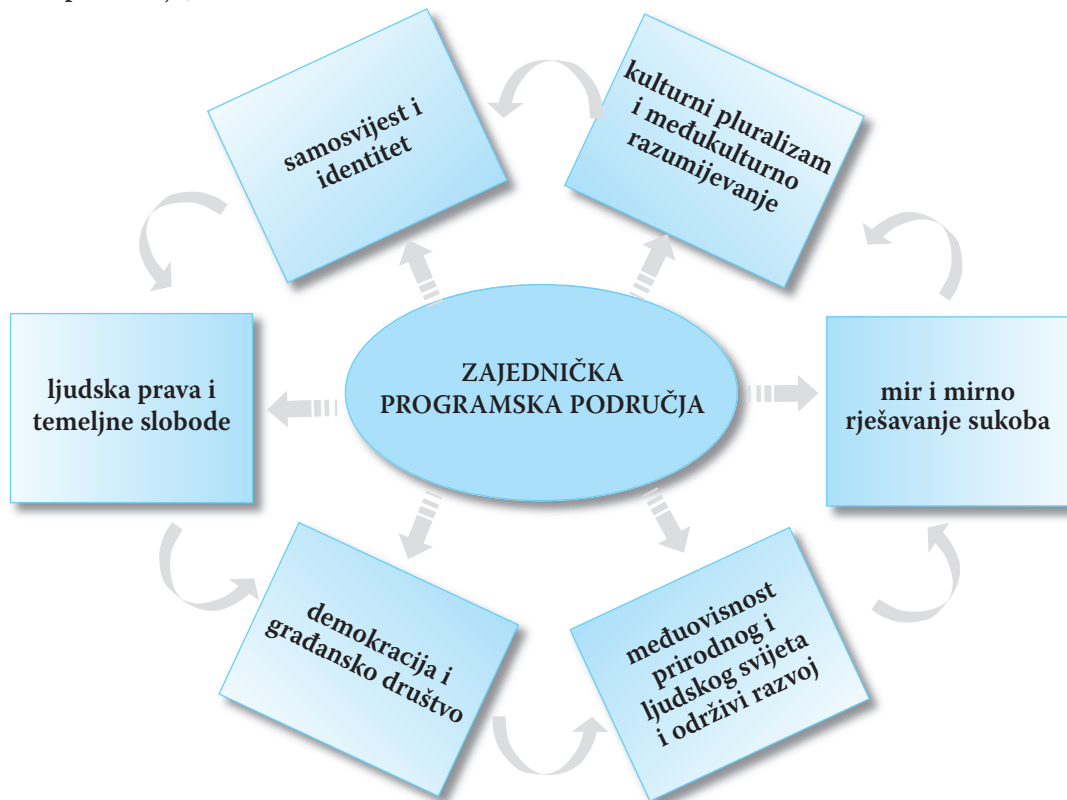
7.1.4. Programske cjeline i teme

Sadržaj pojedinih programa određen prema tri kategorije zahtjeva:

- ▶ poštivanje tematske složenosti područja obrazovanja za ljudska prava;
- ▶ promicanje svijesti o međuovisnosti individualne, kolektivne i globalne razine u ostvarenja ljudskih prava i sloboda;
- ▶ povezivanje različitih pristupa poučavanju i učenju ljudskih prava kako bi se ostvarili što cjelovitiji rezultati.

Pod tematskom složenošću područja misli se na najvažnije dijelove sadržaja obrazovanja za ljudska prava (v. Prikaz 37), dok se pod međuovisnošću razina misli na odnose između četiri sljedeće razine:

- ▶ razina **JA** -: razvoj samosvijesti, samostalnosti, samopoštovanja i samokritičnosti (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik otkriva svoje osobine i uči ih afirmirati u zajednici s drugima);
- ▶ razina **JA I DRUGI** – razumijevanje razlika, razvoj otvorenosti, poštivanja drugih, snošljivosti, suradnje, suosjećanja i solidarnosti (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik osvještava svoj odnos prema drugima i razvija prosocijalne vještine i oblike ponašanja);

Prikaz 37: Zajednička programska područja

- razina **MI** – razumijevanje ustroja društvene zajednice uređene na načelima ljudskih prava i sloboda, jednakosti, pravde i pluralizma (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik upoznaje pravila funkcioniranja demokratske zajednice i razvija vještine građanske participacije);
- razina **SVIJET KAO CJELINA** - razvoj svijesti o cjelovitosti života i odgovornosti pojedinca za globalne promjene (podrazumijeva sadržaje putem kojih se učenik upućuje na promatranje sebe i drugih u sklopu spoznaje o povezanosti i ovisnosti živog i neživog svijeta, prirode i kulture).

«Različiti pristupi» obuhvaćaju:

- *poučavanje i učenje o ljudskim pravima* (kognitivna dimenzija sadržaja, usvajanje znanja);
- *poučavanje i učenje za ljudska prava* (funkcionalna dimenzija sadržaja, razvoj vještina i sposobnosti);
- *poučavanje i učenje u ljudskim pravima* (kontekstualna dimenzija, stvaranje povoljnog ozračja).

7.1.5. Strategije učenja i poučavanja

U dijelu o strategijama određuju se načela i metode čijom primjenom se u odabranim sadržajima ostvaruju naznačeni ciljevi i zadaci. S obzirom da je svrha učenja u području ljudskih prava promjena ponašanja, objašnjava se da je to moguće postići samo ako znanja postanu osobne vrijednosti, za što je potrebna takva sredina u kojoj se svakodnevno žive prava i slobode pojedinca. U skladu s tim traži se sljedeće:

- stvoriti školsko i razredno ozračje u kojemu su ljudska prava sadržaj učenja i poučavanja, vrijednosti kojima se teži, koje se promiču i štite te stvarnost u kojoj se živi i razvija;
- osigurati da svaki učenik razumije najvažnije pojmove u području ljudskih prava i sloboda te da ih prihvati kao vrednote prema kojima će usmjeriti svoje ponašanje;
- osigurati poštivanje svjetonazora i kulturnog podrijetla svakog učenika;
- dati prvenstvo socijalnom i moralnom razvoju njegujući povjerenje, suradnju i solidarnost među učenicima;
- osigurati postojanost u poštivanju školskih pravila ponašanja te vjerodostojnost autoriteta učitelja;
- koristiti različite formalne i neformalne izvore učenja i poučavanja.

Kako bi se ostvarili programski zadaci predviđa se korištenje različitih metoda, tehnika i socijalnih oblika rada. U programu za razrednu nastavu različiti pristupi su objedinjeni pod nazivom **PIRA**, što je kratica za četiri metoda načela kojima se treba rukovoditi pri izboru postupaka učenja i poučavanja:

- **participacija** (sudjelovanje)
- **interakcija** (suradnja i zajedničko djelovanje)
- **refleksija** (usredotočeno i cjelovito osvještavanje)
- **anticipacija** (predviđanje).

Važnost školskog ozračja u učenju ljudskih prava

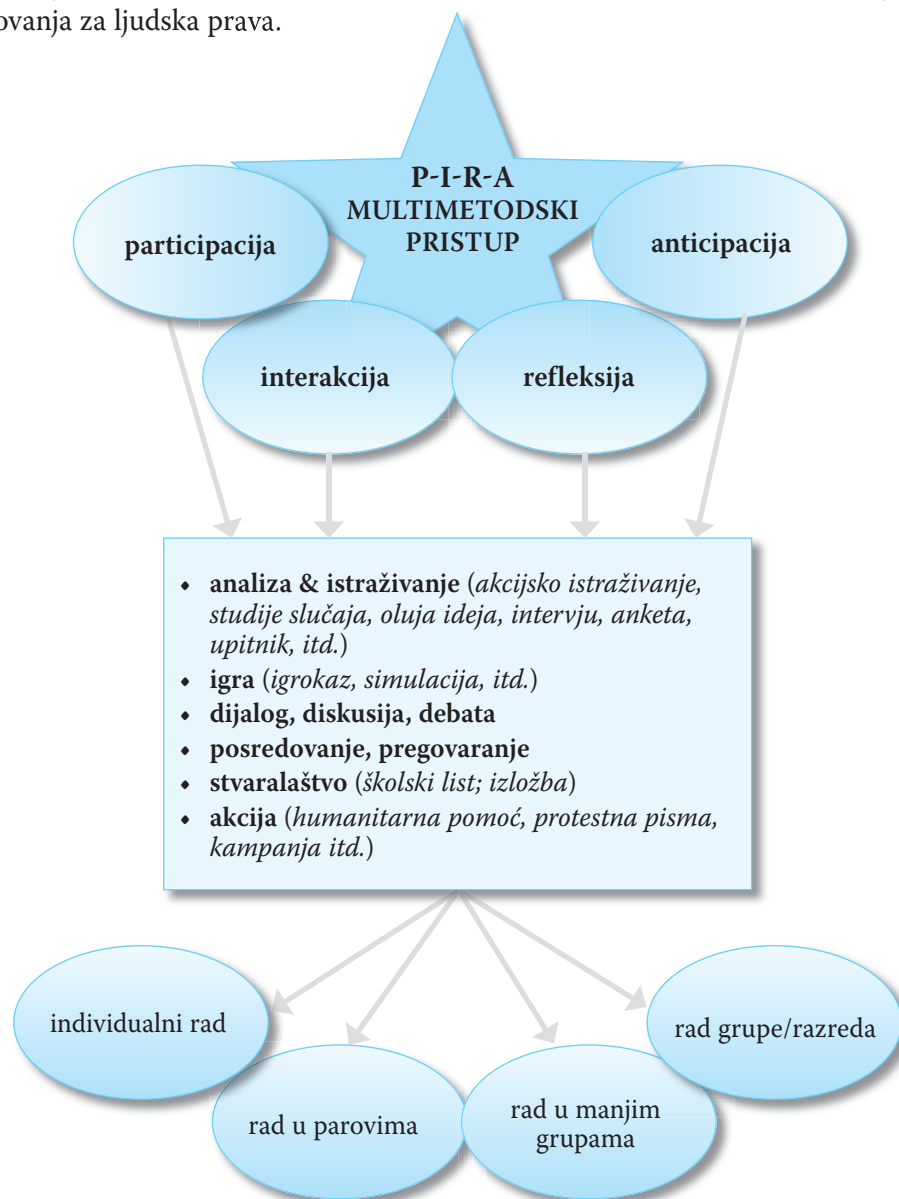
Pod školskim ozračjem misli se na cjelokupne odnose u školi. Oni obuhvaćaju odnose među učenicima, između učenika i učitelja, između učitelja i roditelja, među samim učiteljima, između učitelja i uprave škole te između škole i lokalne zajednice. O naravi tih odnosa ovisi kako će učenik shvatiti i hoće li prihvatiti standarde ljudskih prava i društvene odgovornosti. Nesklad između onoga što se poučava i onoga što se čini u razredu i školi, navodi učenike da smisao ljudskih prava i odgovornosti tumače prema svojim osobnim potrebama i interesima. Nepoštivanje demokratskih načela u svakodnevnom životu škole ugrožava učenikov socijalni i moralni razvoj te zanemaruje mogućnosti rješavanja napetosti i sukoba u školi koje proizlaze iz rasprave, dijaloga i zajedničkog dogovora. U takvim uvjetima, učenici se postupno navikavaju na ovisnost i neravnopravnost pa neodgovornost, nepravdu i sukobe prihvaćaju kao dio školske svakodnevnice.

Da bi školsko ozračje pridonijelo ostvarenju ciljeva i zadataka Programa, potrebno je:

- u svakoj situaciji, a osobito u odnosima prema učenicima, rukovoditi se načelima pravde i jednakosti;
- voditi računa o svakom učeniku, osobito onima kojima je, bez obzira na razlog, potrebna pomoć;
- osigurati da svakom učeniku budu jasna pravila ponašanja u školi i na nastavi;
- odlučno suzbijati sve oblike društveno neprihvatljivog ponašanja, od izazivanja, vrijeđanja i izrugivanja, do krađa i nasilja;
- razotkrivati stereotype i predrasude te se odlučno boriti protiv diskriminacije, osobito kad je ona potaknuta nacionalnom, etničkom, vjerskom ili spolnom pripadnošću učenika;
- otkloniti mogućnost zanemarivanja, zlostavljanja ili manipulacije učenika od strane učitelja ili školske uprave;
- poticati otvorenost, radoznalost i kritičnost kod učenika otvaranjem škole zajednici u svoj njezinoj raznolikosti.

Za poticajno školsko ozračje vrlo je važno da svakodnevni školski život odražava život zajednice, osobito ako nju čine pripadnici različitih etničkih, vjerskih i kulturnih grupa. Uključivanje roditelja i istaknutih predstavnika manjina u nastavu i izvannastavne aktivnosti, obilježavanje praznika manjinskih grupa zajedno s nacionalnim praznicima, kod učenika jača osjećaj samopoštovanja, snošljivosti i zajedništva u školi. Suradnja s nevladinim udrugama, osobito onima koje djeluju u području zaštite ljudskih prava, također bi trebala postati stalna. Njihovo iskustvo u zaštiti ljudskih prava prijeko je potrebno kako bi učenici u potpunosti razumjeli smisao onoga što uče u nastavi. (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 69-70.)

Primjena PIRA pristupa podrazumijeva kombiniranje tih načela s nizom metoda i socijalnih oblika učenja i poučavanja (v. Prikaz 38). Što će se od toga odabrati, ovisi o nizu čimbenika, kao što su problemi u odjeljenju ili školi koje se nastoji zajednički riješiti; dob, predznanje, interes i opterećenost učenika; spremnost i raspoloživo vrijeme učitelja; odnos školske uprave prema novim oblicima nastavnog rada; resursi i otvorenost škole prema roditeljima i lokalnoj zajednici, uključujući nevladine organizacije. Ovdje valja naglasiti da je u obrazovanju za ljudska prava važnije kako se uči nego što se uči, budući da se samo izborom primjerenih metoda i tehnika promiče iskustveno, aktivno i kritičko učenje koje je bit obrazovanja za ljudska prava.

Prikaz 38: PIRA multimetodski pristup poučavanju i učenju za ljudska prava

7.1.6. Praćenje i vrednovanje

U Programu se ističe da je pravi smisao praćenja i vrednovanja u poučavanju i učenju ljudskih prava *utvrđivanje razvoja i napretka* u provođenju programa, a ne stanja učenika. Te aktivnosti treba shvatiti kao proces kojim se u određenom vremenu i kontekstu utvrđuju prednosti i nedostaci poučavanja kako bi se, po potrebi, odredili novi programski sadržaji i metode ili učvrstili postojeći. Program predviđa da se praćenje i vrednovanje provodi na tri razine:

- ▶ ponašanje svakog pojedinog učenika,
- ▶ odnosi u učionici,
- ▶ cjelokupno ozračje škole.

Program za razrednu nastavu spominje sljedeće aspekte praćenja i vrednovanja učenikova ponašanja:

- ▶ razgovijetno i društveno prihvatljivo iznošenje svojih ideja i stavova;
- ▶ neovisnost, sigurnost u sebe i zadovoljstvo sobom;
- ▶ motiviranost za rješavanje zajedničkih problema i sudjelovanje u timskom radu;
- ▶ poštivanje pravila demokratskog postupka u školi i učionici;
- ▶ solidarnost i prijateljski odnos prema drugima, osobito slabijima i kulturno drugačijim učenicima;
- ▶ spremnost na preuzimanje i ispunjavanje odgovornosti;
- ▶ poštivanje svoje, tuđe i zajedničke imovine.

Praćenje i vrednovanje

“Ovim Programom traži se da kriterij praćenja i vrednovanja ne bude znanje nego, prije svega, ponašanje učenika prema sebi i drugima, kao i prema svojoj, tuđoj i zajedničkoj imovini. Stoga ono može biti dio nastave, pismenog i usmenog ispitivanja, timskog rada, zajedničkog druženja u školi i izvan nje, izleta i razgovora s učenikom. Takvo praćenje i vrednovanje više se oslanja na cjelovito i trajno promatranje učenika, a manje na klasično školsko ocjenjivanje. Njegov nerazdvojan dio je samovrednovanje i međusobno vrednovanje učenika.

U 'Pravilniku o načinu praćenja i ocjenjivanja učenika u osnovnoj i srednjoj školi' stoji da se pri tomu mora voditi računa o zaštiti dostojanstva učenika, da praćenje i vrednovanje treba omogućiti razvoj učenikova samopouzdanja i osjećaja napredovanja te da ga treba potaknuti na samoprocjenjivanje i procjenjivanje znanja drugih učenika. Međutim, za osjećaj samopouzdanja i poticanje pravednog odnosa prema drugima, važnije je da se učenicima dopusti samovrednovanje i međusobno vrednovanje ponašanja u razredu te da njihovi stavovi budu uvaženi od strane učitelja. Svijest o tomu da mogu i trebaju iznositi svoje stavove o sebi i drugima, da njima mogu utjecati na učiteljeve odluke i procjene, a time i na svoj uspjeh u školi, najdjelotvorniji je put za razvoj osjećaja samopouzdanja, neovisnosti i pravednosti kod učenika.” (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 72-73.)

Međutim, time se neće dobiti potpuna slika postignuća u obrazovanju za ljudska prava. Ranije smo vidjeli da sveobuhvatan pristup praćenju i vrednovanju u tom području obuhvaća još neke aspekte, kao što su:

- legislativa u području obrazovanja;
- prioriteti, smjernice i mjere primjene u području prosvjetne politike;
- ciljevi, zadaci i sadržaj nastavnog plana i programa;
- etos škole, uključujući položaj učenika i učitelja te stav školske uprave;
- postojeći resursi, uključujući udžbenike, nove informacijsko-komunikacijske tehnologije i povezanost škole s civilnim društvom;
- mogućnosti stručnog usavršavanja učitelja, njihove razmjene i suradnje na projektima itd.

7.1.7. Uloga učitelja

U ostvarivanju ciljeva i zadataka obrazovanja za ljudska prava, osobito u razrednoj nastavi, presudnu ulogu ima učitelj. U Programu se stoga upozorava da je osim stručne, pedagoške, psihološke i metodičke pripreme, prijeko potrebno učiteljima osigurati kontinuiranu stručnu izobrazbu u području ljudskih prava, kako bi oni stekli potrebna znanja i vještine za učinkovito poučavanje i vođenje u tom području.

Profil učitelja razredne nastave u obrazovanju za ljudska prava

“Osobni primjer ipak je najvažnije sredstvo odgoja i obrazovanja u ovom području. Osim stručnosti, učiteljeva strpljivost, usklađenost njegovih stavova i ponašanja, njegova briga za napredak svakog pojedinog učenika, otvorenost i spremnost na suradnju, snošljivost na razlike u razredu, jednak pristup svim učenicima, poštivanje dostojanstva i kulturnog podrijetla učenika kao i svojih kolega i uprave škole, najvažniji su poticaji i izvori učenja u školi.

Vrlo je važno kako učitelj vidi sebe, svoj posao i učenike čiji su mu razvoj društvo i roditelji povjerali. Raskorak između učiteljeve slike o sebi, načela koja poučava i njegova viđenja situacije u kojoj se nalazi nepovoljno utječe na socijalni i moralni razvoj učenika i na školsko i razredno ozračje. Društvo je stoga dužno osigurati institucionalne pretpostavke za učiteljevo stručno i osobno napredovanje. Stručno usavršavanje potrebno mu je kako bi ovladao novim znanjima i vještinama poučavanja o ljudskim pravima u promjenjivim društvenim uvjetima, i osobno, kako bi se oslobodio stereotipa i predrasuda koje iskrivljuju znanja i vještine poučavanja u tom području.

Učitelj koji se ponaša u skladu s temeljnim načelima ljudskih prava naglašava interaktivne zadatke u učenju putem kojih učenici postaju (su)odgovorni za svoj uspjeh u školi. On potiče slobodu mišljenja i izražavanja učenika i štiti sva ostala njihova prava i akademske slobode. Nadalje, on je nepristran u svojim postupcima prema učenicima, jer drži da istinska sloboda ovisi o poštivanju pravila koja jednako važe za sve članove zajednice.” (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 73.)

7.1.8. Pretpostavke sustavnog djelovanja

Da bi obrazovanje za ljudska prava postalo čimbenik osnaživanja pojedinca, jačanja demokracije i razvoja civilnog društva, vrlo je važno da se, osim kvalitete, osigura njegova trajna prisutnost u formalnom i neformalnom sustavu obrazovanja, što govori u prilog potrebi za uspostavljanjem učinkovitog sustava potpore. U programu za razrednu nastavu o tome se govori u poglavlju pod pretpostavkama sustavnog djelovanja koje obuhvaćaju sljedeća područja (v. Prikaz 39):

- ▶ postojanje jasnih pravnih odredbi za uvođenje obrazovanja za ljudska prava u škole (unošenje izmjena i dopuna u postojeće zakone kojima se uređuje područje obrazovanja, uključujući obrazovanje manjina te stručna sprema djelatnika u odgoju; unošenje izmjena i dopuna u opće akte obrazovnih ustanova);
- ▶ izrada eksplicitne obrazovne politike, mjera i strategija primjene te osiguranja kvalitete (osobito kao dio strategije preobrazbe hrvatskoga obrazovnog sustava);
- ▶ obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja i drugih djelatnika u obrazovanju (uvođenje posebnih programa u dodiplomsko i poslijediplomsko obrazovanje te stručno usavršavanje učitelja i stručno-pedagoških službi, uključujući stipendije, razmjene, sudjelovanje na seminarima, konferencijama, istraživačkim projektima te provođenje akcijskih istraživanja, pokretanje sustava izobrazbe putem medija itd.);
- ▶ osiguranje potpore školske uprave (osobito ravnatelja škole);
- ▶ veće uključivanje roditelja, nevladinih udruga i drugih resursa lokalne zajednice;
- ▶ kvalitetan didaktički i referentni materijal (priručnici, udžbenici, studije, rječnici, metodički ogledi i sl.)

Prikaz 39: Sustav potpore kojim se osigurava kvaliteta i trajnost programa

7.1.9. Predstojeće zadaće

Usprkos znatnom napretku, svi dijelovi Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava još nisu završeni, a nisu stvoreni ni svi potrebni uvjeti za njegovu učinkovitu primjenu. (v. Prikaz 40). Osim izrade programa za više škole i fakultete, prijeko je

NACIONALNI PROGRAM OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA

REZULTATI

- Predškolski program odgoja i obrazovanja za ljudska prava
- Programi odgoja i obrazovanja za ljudska prava za osnovnu školu (razredna i predmetna nastava)
- Program odgoja i obrazovanja za ljudska prava za srednju školu
- Program obrazovanja odraslih za ljudska prava
- Program obrazovanja za ljudska prava putem medija
 - uvođenje u nastavni plan i program za osnovnu školu
 - imenovanje nacionalnog i županijskih koordinatora
 - organizacija seminara za izobrazbu učitelja
 - uključivanje nevladinih organizacija u provođenje seminara
 - izrada priručnika za učitelje i referentnog materijala
 - podizanje svijesti javnosti

PREDSTOJEĆE ZADAĆE

- izrada i primjena programa obrazovanja za ljudska prava za više škole i fakultete;
- određivanje i izrada cjeloživotnog pristupa (ili programa) učenju za ljudska prava koji će polaziti od načela suradnje formalnih i neformalnih čimbenika;
- donošenje jasnih smjernica i osiguranje potrebnih resursa za uvođenje obrazovanja za ljudska prava na sve razine školovanja, uključujući obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja;
- izrada indikatora kvalitete u obrazovanju za ljudska prava te određivanje metoda i instrumenata praćenja, vrednovanja i izvještavanja za različite razine obrazovnog sustava;
- izrada priručnika iz obrazovanja za ljudska prava za učitelje i trenere te udžbenika za učenike na svim razinama školovanja;
- imenovanje nacionalnog i regionalnih savjetnika za obrazovanje za ljudska prava s jasnim ovlastima;
- uspostava sustava širenja dobre prakse uz korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
- provođenje sustavnih i fokusiranih znanstvenih istraživanja u tom području.

potrebno što prije dogovoriti model cjeloživotnog učenja za ljudska prava, donijeti jasne smjernice i odrediti odgovarajuće resurse za primjenu Programa, izraditi indikatore kvalitete i odrediti instrumente praćenja, vrednovanja i izvještavanja o postignućima i problemima u primjeni Programa. Osim toga, bilo bi potrebno potaknuti objavljivanje izvornih i prijevodnih materijala za poučavanje i učenje te pokrenuti znanstvena istraživanja o znanjima i stavovima sudionika obrazovnog procesa, kao i o ozračju ljudskih prava u obrazovnim ustanovama. No najvažnije od svega bilo bi uključiti obrazovanje za ljudska prava u strateške dokumente promjena u hrvatskom sustavu obrazovanja, što do sada nije bio slučaj.

7.2. Doprinos civilnog društva i nevladinih organizacija obrazovanju za ljudska prava u Hrvatskoj

U promicanju obrazovanja za ljudska prava u Hrvatskoj, vrlo važnu ulogu imaju organizacije civilnog društva. Prve takve organizacije osnivaju se početkom 1990-ih godina u kontekstu rata i tranzicije pa je njihovo djelovanje uglavnom usmjereno u dva pravca:

- ▶ pružanje humanitarne i druge pomoći prognanicima i izbjeglicama te žrtvama logora;
- ▶ promicanje i zaštita ljudskih prava, što uključuje praćenje i izvještavanje te osvještavanje javnosti o kršenjima ljudskih prava u zemlji, organiziranje pritisaka na vlast putem medija i zastupanje pojedinih grupa građana.

U početku njihovi programi vrlo rijetko sadrže i akcije u području obrazovanja za ljudska prava. Dijelom je tome razlog ambivalentan stav javnosti prema djelovanju nevladinih organizacija što je uglavnom posljedica njihove stigmatizacije u dijelu medija bliskih vlasti. Tako se nevladinim organizacijama prigovara što svojim djelovanjem na zaštiti ljudskih prava “podrivaju” nacionalne interese u vrijeme rata, što selektivno pristupaju žrtvama kršenja ljudskih prava, što su ovisni o financijskoj potpori Zapada koji odbija razlikovati žrtvu od napadača i dr. S druge strane, mnogi civilni aktivisti drže da nisu dovoljno pripremljeni za ulazak u područje obrazovanja koje se u to vrijeme još isključivo promatra u terminima formalnog obrazovanja ili školovanja. No na nove izazove u to vrijeme ne odgovaraju ni ustanove formalnog obrazovanja. Više škole i fakulteti koji pripremaju buduće nastavnike, naime, dugo ostaju neosjetljive na nove društvene potrebe i nepovjerljive prema neformalnim, odnosno “neprofesionalnim” obrazovnim inicijativama.

Prve neformalne obrazovne programe za izobrazbu učitelja u području mirnog rješavanja sukoba i razvoja snošljivosti uglavnom pokreću nevladine organizacije okupljene u Antiratnoj kampanji (primjerice Centar za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka i Mali korak iz Zagreba). No tijekom druge polovine 1990-ih broj nevladinih organizacija u području obrazovanja naglo raste. Civilni aktivisti počinju raditi s djecom, mladima,

učiteljima i drugim stručnjacima, administracijom te građanima pri čemu u obrazovanje uvode sljedeće novine:

- **nove teme** (nenasilje, pregovaranje, posredovanje među vršnjacima, snošljivost, ljudska prava, građanska odgovornost, aktivno građanstvo, pravna pismenost, interkulturalna osjetljivost itd.)
- **nove metode i socijalne oblike učenja i poučavanja** (timski rad, igranje uloga, diskusija, debata, oluja ideja, razbijanje leda, simulacija, akcijsko istraživanje, aktivno slušanje, facilitacija, samopomoć, suradnja, povezivanje, umrežavanje, zagovaranje itd.);
- **novu organizaciju učenja i poučavanja** (radionice, neautoritarno i responsivno okruženje, fleksibilna organizacija učenja itd.).

U početku se često primjenjuju programi međunarodnih nevladinih organizacija ili oni koji su nastali uz njihovu potporu (primjerice Centar za građansko obrazovanje iz Calabasasa, Street Law i Step by Step iz SAD-a, Kulturkontakt iz Austrije, PRONI institut iz Švedske itd.). Također se pojavljuje i sve više međunarodnih donatora koje pružaju financijsku potporu nevladinom sektoru u području obrazovanja (UNICEF, UNESCO, UNHCHR, Vijeće Europe, OESS, Pakt o stabilnosti, Međunarodni crveni križ, Caritas, Catholic Relief, USAID, Otvoreno društvo itd.). S vremenom se pojavljuju i izvorni hrvatski programi (primjerice programi nenasilnog rješavanja sukoba udruge Mali korak iz Zagreba). Postupno se mijenja i službeni stav prema nevladinom sektoru pa sve više organizacija počinje djelovati i u sustavu formalnog obrazovanja, kao i u primjeni Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava.

Do promjene službenog stava prema nevladinim udrugama u području obrazovanja došlo je i djelovanjem Ureda Vlade Republike Hrvatske za suradnju s nevladinim organizacijama (danas Ured Vlade RH za udruge). Ured je osnovan 1998. godine na temelju odluke Vlade o uspostavi povjerenja i promicanju suradnje između vlade i nevladinih organizacija što je tada ocijenjeno kao ključna pretpostavka za razvoj hrvatskog građanskog društva. Današnji Zakon o udrugama rezultat je izravne suradnje s nevladinim organizacijama i pokretanja nacionalnog dijaloga. Početkom 2001. godine izrađen je 'Program suradnje Vlade Republike Hrvatske i nevladinog - neprofitnog sektora u Republici Hrvatskoj' u kojemu je taj sektor određen kao sastavni dio društvenog i političkog života Hrvatske, a nevladine organizacije kao partneri Vlade u određivanju interesa građana. U dokumentu su utvrđena prava i dužnosti objiju strana, kao i područja suradnje, kao što su izrada nacрта zakona, izrada nacionalnih programa, vrednovanje nacionalnih politika, decentralizacija, financijska potpora nevladinom sektoru itd. Neka od ključnih načela suradnje su sljedeća:

- partnerstvo;
- transparentnost rada vlade i sektora nevladinih organizacija;
- jačanje neovisnosti civilnog sektora;
- odgovorno korištenje društvenih resursa;
- promicanje jednakih šansi za sve;

- poštivanje načela supsidijarnosti kao temelja partnerstva;
- aktivno promicanje nenasilja i priznavanja prava na različitost.

Godine 1998. Ured je izradio i 'Model podrške Vlade programima nevladinih organizacija' u području socijalne skrbi, ljudskih prava, odgoja i obrazovanja, aktivnog sudjelovanja mladih itd., temeljem kojega su osigurane dodatne pretpostavke za veće sudjelovanje nevladinih organizacija u ostvarivanju ciljeva obrazovanja za ljudska prava.

Usprkos tome što su nevladine organizacije u posljednjem desetljeću pokrenule velik broj programa u obrazovanju za ljudska prava i srodnim područjima, malošto je sustavno praćeno i vrednovano. Zbog kroničnog nedostatka interesa za istraživanje djelovanja civilnog društva u području obrazovanja među znanstvenicima, ni danas se ne može pouzdano odgovoriti na pitanje o utjecaju nevladinih udruga na promjene u sustavu obrazovanja od lokalne do nacionalne razine, osobito glede odnosa prema učeniku, nastavnom radu učitelja i vođenju škole.

Među organizacijama za koje se sa sigurnošću može reći da su svojim kvalitetnim dugogodišnjim djelovanjem izravno ili neizravno pridonijele uvođenju i unaprjeđenju obrazovanja za ljudska prava ili sličnih programa u škole, svakako su sljedeće:

- (Zagreb) Mali korak, Forum za slobodu odgoja, Korak po korak, Europski dom i Europski klub mladih iz Zagreba, Centar za mirovne studije, Amnesty International - Hrvatska, Hrvatski Crveni križ, Hrvatski helsinški odbor, Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, Centar za ženske studije, B.a.b.e., Hrvatsko debatno društvo, Hrvatski pravni centar, Centar za psihološku pomoć i Suncokret;
- (ostali gradovi) Centar za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka, Proni centar iz Vukovara Europski dom mladih iz Slavenskog Broda, Lokalna agencija za demokraciju iz Siska, Odbor za ljudska prava iz Karlovca i Škola mira iz Mrkoplja.

Nevladine i slične organizacije koje promiču obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj

Amnesty International Hrvatska, Martićeva 24, 10000 Zagreb (<http://www.amnesty.hr/>)

Grupa za ženska ljudska prava, Vlaška 79/III, 10000 Zagreb (<http://www.babe.hr>)

Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, Križanićeva 1/III, 10000 Zagreb (<http://www.zamir.net/~dphr/>)

Centar za ljudska prava, Kralja Držislava 6, 10000 Zagreb (<http://www.human-rights.hr>)

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava – Osijek, Županijska 7, Osijek (<http://www.centar-za-mir.hr>)

Centar za mirovne studije, Medulićeva 17/II, 10000 Zagreb (<http://www.zamir.net/~cms>)

Centar za ženske studije, Berislavićeva 12, 10000 Zagreb (<http://www.zenstud.hr/>)

Društvo za psihološku pomoć (DPP) (<http://www.dpp.hr/>)

Europski dom Slavonski Brod, Antuna Barca 30, 35 000 Slavonski Brod (<http://eksb.cjb.com>)

Europski dom Zagreb i Europski pokret Hrvatska, Jurišićeva 1, 10000 Zagreb
(<http://www.europe-house-zagreb.hr>)

Europski klub mladih, Jurišićeva 1, 10000 Zagreb (<http://www.eyc.hr>)

Forum za slobodu odgoja, Kralja Držislava 12, 10000 Zagreb (<http://www.fso.hr>)

Hrvatski Crveni križ, Ulica Crvenog križa 14/1, 10000 Zagreb (<http://www.hck.hr>)

Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Ilica 15/III, 10000 Zagreb (<http://www.hho.hr>)

Hrvatski pravni centar, Svačićev trg 12, 10000 Zagreb (<http://www.hpc.hr>)

Hrvatsko debatno društvo, Kralja Držislava 12, 10000 Zagreb (<http://www.hdd.hr>)

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb (<http://www.ffzg.hr/hre-edc>)

“Korak po Korak” udruga roditelja, Fausta Vrančića bb, 10000 Zagreb
(<http://www.korakpokorak.hr>)

Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja, Kraljevec 77a, 10000 Zagreb
(<http://human-rights.net/MALI-KORAK>)

Pučko otvoreno učilište, Ulica Grada Vukovara 68, 10000 Zagreb